

«TSAKONIAN ARCHIVES»
COMMENDATION BY THE ACADEMY OF ATHENS

«ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΗΣ ΤΣΑΚΩΝΙΑΣ»
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

MGDLT9
PROCEEDINGS
OF THE 9th INTERNATIONAL CONFERENCE
on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory
Leonidio, 4-6 June 2021

ΝΔΓΘ9
ΠΡΑΚΤΙΚΑ 9ου ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας
Λεωνίδιο, 4-6 Ιουνίου 2021

LEONIDIO / ΛΕΩΝΙΑΙΟ 2022

MGDLT9

PROCEEDINGS

OF THE 9TH INTERNATIONAL CONFERENCE
ON *MODERN GREEK DIALECTS*
AND LINGUISTIC THEORY

Leonidio, 4–6 June 2021

ΝΔΓΘ9

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 9^{ΟΥ} ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Λεωνίδιο, 4–6 Ιουνίου 2021

Permanent Scientific Committee of the conference:

Angela Ralli, University of Patras

Mark Janse, Ghent University

Brian D. Joseph, Ohio State University

Editorial Board of the series:

Angela Ralli, University of Patras

Brian D. Joseph, Ohio State University

Mark Janse, Ghent University

Volume Editor

Maxim Kisilier, University of Saint Petersburg, Institute for Linguistic Studies RAS

Volume Layout

Sergei Belousov, Lomonosov Moscow State University

Series ISSN: 1792-3743

TABLE OF CONTENTS / ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Editorial foreword	5
Πρόλογος	7
Eirini APOSTOLOPOULOU	
Typological change in Italiot Greek: Place features in the coda	9
George CHAIRETAKIS & Angela RALLI	
An electronically-based investigation of left-headed dialectal compounds ...	33
Brian D. JOSEPH	
What is meant by “Modern Greek dialect”? Some thoughts on terminology and glossonymy, with a glance at Tsakonian	55
Maxim KISILIER	
Pontic project: Theoretical problems and modern technologies	73
Nick NICHOLAS	
The shift from enclisis to proclisis in older Tsakonian	85
Giuseppe TORCOLACCI	
The infinitive as the spell-out of a morphosyntactic category. The case of Griko and neighbouring Romance dialects	111
Nicole VASSALOU, Dimitris PAPAACHARIOU & Mark JANSE	
Vowel variation in the Miśótika Cappadocian of Mandra (Larissa)	133
Vasiliki ZACHAROPOULOU, Klimis ANTZAKAS & Dimitris PAPAACHARIOU	
Dialectal variation in Greek sign language (GSL): The emergence of indicators, markers and stereotypes	149
Σοφία ΑΥΓΕΡΗ & Πηνελόπη ΚΑΜΠΑΚΗ-ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΗ	
Κείμενα σε διαλεκτικό και ιδιωματικό λόγο στα σχολικά εγχειρίδια και τα αναλυτικά προγράμματα του ιστορικού μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση — ένα διδακτικό παράδειγμα	163

Ανατολή ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Ελένη ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ & Ασημάκης ΦΛΙΑΤΟΥΡΑΣ Στοιχεία για τα φαρασιώτικα (και τα ποντιακά) βάσει μιας ανέκδοτης πηγής: μικρο-συγκριτική προσέγγιση	179
Ειρήνη ΚΟΥΝΙΑΡΕΛΛΗ Κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση της γλωσσικής ποικιλίας της Αγιάσου Λέσβου: γλωσσικές στάσεις των ηλικιακών ομάδων 20 έως 40 ετών	201
Δήμητρα ΜΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ & Σταύρος ΜΠΟΜΠΟΛΑΣ Μια υπολογιστική γεωγλωσσολογική προσέγγιση στις γλωσσικές ποικιλίες της Καππαδοκίας	221
Ελένη ΜΠΑΝΤΙΟΥ & Δώρας ΚΥΡΙΑΖΗΣ Ζητήματα διαλεκτικής φρασεολογίας: η περίπτωση των ελληνικών ιδιωμάτων της νότιας Αλβανίας και της ορεινής Θεσπρωτίας	245
Κωστάντω ΜΠΑΡΟΥΤΑ-ΞΕΡΡΑ & Ευανθία ΜΠΑΡΟΥΤΑ Παρατηρήσεις στο ονοματικό σύνολο των ελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων της Αλβανίας	261
Ευγενία ΤΣΕΜΠΕΛΗ & Σοφία ΣΤΑΜΟΥ Ποσοτική ανάλυση του λεξιλογίου της Τσακωνικής διαλέκτου	275
Σταυρούλα ΤΣΙΠΛΑΚΟΥ, Σπύρος ΑΡΜΟΣΤΗΣ, Δημήτρης ΜΙΧΕΛΙΟΥΔΑΚΗΣ, Αμαλία ΜΟΖΕΡ & Σπυριδούλα ΜΠΕΛΛΑ Ο υπερσυντέλικος στην Κυπριακή και την Κοινή Νέα Ελληνική: σημασιολογική και διαλεκτική ποικιλότητα	299
Io MANOLESSOU, Athanasios KARASIMOS & Georgia KATSOUDA Retro-digitization in Greek dialectology and lexicography: Challenges of morpho-phonetic representation of the cappadocian dialect	322

EDITORIAL FOREWORD

The main goal of the conferences on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory is to highlight the importance of Modern Greek dialects for linguistic theory and vice versa, promote the studies of dialectal variation and contribute to the preservation of Greek linguistic heritage. The MGDLT9 was to take place in 2020 in Tsakonia (Leonidio, South Kynouria, Greece) where one of the most special Modern Greek dialects is still spoken.

Unfortunately, due to Covid-19, we had to change our initial plans. Instead of 18–20 September 2020, the conference was postponed until 4–6 June 2021, and for the first time in the history of the conference it was held in virtual mode, online on Zoom. Despite the unusual format, the conference was a great success: there were not only 30 talks (including a special session devoted to Tsakonian) and a poster session with a discussion period but also even an online excursion in Tsakonia with the most vivid samples of the local dialect and culture¹ and a virtual reception (on “Gather”).

This volume contains 16 contributions based on talks and posters presented at MGDLT9. They cover a wide range of subjects related to Modern Greek dialectology and linguistics such as phonetics and phonology, phraseology, compounding, verb and noun morphology, pronominal clitics, sociolinguistics, sign-languages, implementation of digital technologies, dialectal material in school education, problems of terminology and glossonymy, etc.

We are grateful to all speakers and participants of the conference, and especially to Sergei Belousov for his excellent work on the layout of the volume. We offer our special thanks to the Tsakonian Archives and personally to Dimitris Tsingounis (the chairman), Eleni Poutsela and Nikos Vlamis for their assistance on all stages of the organization and their offering the possibility of publishing this volume not only online but as a paper-book as well.

22 August 2022

---

¹ The excursion was organized by the mayor of South Kynouria Charalambos N. Lysikatos in collaboration with the Tsakonian Archives (<https://www.tsakonianarchives.gr>), the organization aimed at preservation, popularization and study of the Tsakonian linguistic and cultural heritage.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κύριος σκοπός του ανά διετία οργάνωσης του συνεδρίου Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (ΝΔΓΘ) είναι να τονισθεί η σημασία των Νεοελληνικών διαλέκτων για τη γλωσσολογική θεωρία, να προωθηθεί εις βάθος η έρευνα για τις γλωσσικές μεταβολές στις διαλέκτους και να υποστηριχθεί η ελληνική γλωσσική κληρονομιά. Το 9^ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (ΝΔΓΘ9) ήταν προγραμματισμένο για το 2020 στην Τσακωνιά (Λεωνίδιο, Νότια Κυνουρία, Ελλάδα), περιοχή όπου ακόμα ομιλείται μια πολύ ιδιαίτερη διάλεκτος.

Δυστυχώς, ο κορονοϊός Covid-19 δεν μας επέτρεψε να τηρήσουμε το αρχικό σχέδιο. Αντί για τις 18–20 Σεπτεμβρίου 2020, το συνέδριο αναβλήθηκε για τις 4–6 Ιουνίου 2021. Για πρώτη φορά στην ιστορία του, έγινε σε ηλεκτρονική μορφή μέσω Zoom. Είχε όμως μεγάλη επιτυχία: συμπεριελάμβανε όχι μόνο 30 ομιλίες (μια ιδιαίτερη συνεδρίαση ήταν αφιερωμένη στην Τσακωνική διάλεκτο) και παρουσιάσεις πόστερ με μια ευρεία συζήτηση, αλλά και μια διαδικτυακή εκδρομή στην Τσακωνιά με τα πιο ενδιαφέροντα δείγματα τοπικής διαλέκτου και πολιτισμού¹ καθώς και ένα ηλεκτρονικό πάρτι με εφαρμογή «Gather».

Ο παρών τόμος περιέχει 16 εργασίες που παρουσιάστηκαν στο 9^ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (ΝΔΓΘ9). Τα άρθρα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων αναφορικά με τις Νεοελληνικές διαλέκτους και τη νεοελληνική γλωσσολογία, όπως φωνητική και φωνολογία, φρασεολογία, σύνθετες λέξεις, μορφολογία ονομάτων και ρημάτων, κλιτικές αντωνυμίες, κοινωνιογλωσσολογία, νοηματική γλώσσα, ψηφιακές τεχνολογίες στην διαλεκτολογία, χρήση των διαλέκτων στη σχολική εκπαίδευση, προβλήματα ορολογίας και γλωσσονυμίας, κ. ά.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους τους ομιλητές, προσκεκλημένους και μη, και γενικά τους συμμετέχοντες του συνεδρίου. Ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ οφείλουμε στον Sergei Belousov για τη συμβολή του στη διάταξη των έντυπων άρθρων στον τόμο αυτό. Είμαστε εξαιρετικά ευγνώμονες στο Αρχείο της Τσακωνιάς και συγκεκριμένα στον Δημήτρη Τσιγκούνη (πρόεδρο του Αρχείου), στην Ελένη Πουτσελά και στον Νίκο Βλάμη για τη συνεισφορά τους στην προετοιμασία του συνεδρίου και την ευκαιρία που μας έδωσαν να δημοσιευτεί ο τόμος όχι μόνο διαδικτυακά αλλά και ως έντυπο βιβλίο.

22 Αυγούστου 2022

---

¹ Την εκδρομή οργάνωσαν ο δήμαρχος της Νότιας Κυνουρίας Χαράλαμπος Ν. Λυσικάτος σε συνεργασία με Αρχείο της Τσακωνιάς (<https://www.tsakoniararchives.gr>), το σωματείο που έχει σκοπό διατήρηση, εκλαΐκευση και μελέτη της Τσακωνικής γλωσσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς.

TYPOLOGICAL CHANGE IN ITALIOT GREEK: PLACE FEATURES IN THE CODA

Eirini Apostolopoulou

Università degli Studi di Verona, Universitetet i Tromsø — Norges arktiske universitet

Το παρόν άρθρο διερευνά τις τυπολογικές αλλαγές που παρατηρούνται στη διαχρονία των ελληνικών διαλέκτων της Κάτω Ιταλίας (συγκεκριμένα της Απουλίας και της Καλαβρίας) με έμφαση στα χαρακτηριστικά τόπου άρθρωσης που επιτρέπονται σε προ-συμφωνική έξοδο συλλαβής. Διακρίνονται τρία ιστορικά στάδια, στα οποία η θέση εξόδου μπορεί να καταληφθεί (α) από υπερωικά, χειλικά, και κορωνιδικά σύμφωνα, (β) από χειλικά και κορωνιδικά σύμφωνα, ή (γ) Χαποκλειστικά από κορωνιδικά σύμφωνα. Οι μη αποδεκτές έξοδοι αποφεύγονται είτε μέσω μετατόπισης του τόπου άρθρωσης του εν λόγω συμφώνου (συγκεκριμένα, τροπή υπερωικού σε χειλικό ή κορωνιδικό, τροπή χειλικού σε κορωνιδικό) είτε μέσω αμοιβαίας μετάθεσης με το επόμενο σύμφωνο (για παράδειγμα, μετάθεση του συμπλέγματος **υπερωικό-κορωνιδικό** σε **κορωνιδικό-υπερωικό**).

Με βάση την ιεραρχία μαρκαρίσματος **υπερωικό < χειλικό < κορωνιδικό** (de Lacy 2002· το σύμβολο ‘<’ διαβάζεται ‘λιγότερο αρμονικό από’), υποστηρίζεται ότι οι σταδιακές τροποποιήσεις του συνόλου των τεμαχίων που μπορούν να συλλαβοποιηθούν σε θέση εξόδου αποσκοπούν στη μείωση του βαθμού μαρκαρίσματος, δεδομένης της διαγλωσσικής προτίμησης για αποφυγή μαρκαρισμένων χαρακτηριστικών στη συγκεκριμένη θέση. Στο πλαίσιο της Θεωρίας του Βελτίστου (Prince & Smolensky 2004) και, ειδικότερα, με βάση τις υποθέσεις της Θεωρίας Ιδιοτήτων (Alber & Prince 2015), αναλύεται η τυπολογική ποικιλία που προκύπτει μέσω της σταδιακής διαχρονικής αλλαγής, με στόχο να αναδειχθούν οι ιεραρχίες μεταξύ περιορισμών με βάση τις οποίες οργανώνεται το τυπολογικό σύστημα. Εντοπίζονται τρεις συνθήκες ιεράρχησης, οι οποίες καθορίζουν τη διάκριση μεταξύ (α) των γλωσσών που επιτρέπουν υπερωικά σε θέση εξόδου και των γλωσσών που τα απαγορεύουν, (β) των γλωσσών που επιτρέπουν τόσο υπερωικά όσο και χειλικά σε θέση εξόδου και των γλωσσών που τα απαγορεύουν, και (γ) των γλωσσών που επιδιορθώνουν μαρκαρισμένες εξόδους μέσω μετάθεσης και των γλωσσών που επιστρατεύουν μετατοπίσεις των χαρακτηριστικών τόπου άρθρωσης προς λιγότερο μαρκαρισμένες τιμές.

Keywords: Italiot Greek; place of articulation in coda; typology; Property Theory

1. Introduction

The term Italiot Greek (IG) subsumes the Modern Greek varieties still surviving in the southernmost parts of the Italian peninsula, in two main linguistic enclaves: in the area of Grecia Salentina, Apulia, and in Bovesia, Calabria (Rohlfs 1930; 1950; Karanastassis 1984–1992; 1997; Manolesou 2005). Henceforth, the sets of Salentinian and Calabrian varieties are collectively referred to as **SIG dialect** and **CIG dialect**, respectively. Over the centuries, the Italiot branch has witnessed diachronic changes

that have resulted in drastic typological discrepancies both between contemporary IG and its immediate predecessor, i.e. Medieval Greek (MedG), and among IG varieties, at cross- and intra-dialectal level. In this paper I investigate the different typological stages that are distinguished on the premises of the place features licensed in the non-final coda position and I offer a formal analysis of the diachronic and diatopic variation, framed within **Property Theory** (Alber & Prince 2015; In prep.).

The paper is structured as follows: section 2 offers an outlook of the changes pre-consonantal consonants have undergone in the diachrony of the SIG and CIG varieties as to their PoA features. In section 3, conclusions are drawn as to the syllabic status of the consonants at hand, and the gradual reduction of the segment inventory occurring in codas is accounted for via the postulation of **Coda Conditions** (*a la* Ito 1988) sensitive to particular place features, along the lines of Rice's (1994) model of the Place node. The proposed typological analysis within Property Theory is presented in section 4. Section 5 interprets diachronic language change in terms of Property Theory. Section 6 rounds up the discussion.

2. PoA features in preconsonantal position

The IG dialects inherited a substantial number of consonant (C) clusters from MedG¹. A subset of these clusters, i.e. obstruent — liquid sequences and all clusters the first member of which is a coronal segment (/s/, /r/, n/)², were preserved intact in contemporary IG:

- (1) Preservation of MedG clusters in IG
	MedG	IG	gloss	underlying representation
a.	<i>ákr̥i</i>	<i>ákr̥i</i>	'edge'	/obstruent-liquid/
b.	<i>skórðo</i>	<i>skórdo</i>	'garlic'	/sC/, /rC/
c.	<i>mand̥ili</i>	<i>mand̥ili</i>	'handkerchief'	/nC/
d.	<i>amb̥eli</i>	<i>amb̥eli</i>	'vineyard'	/nC/ (PoA assimilation of the /n/)

¹ For the purposes of the present work, MedG is taken to refer exclusively to the versions of this common language that were prevalent in Southern Italy. For a comprehensive view of MedG in general see Holton et al. (2019).

² The preconsonantal lateral /l/ was replaced by /r/, e.g. *almiró* > *armiró* (Rohlf's 1930; Holton et al. 2019).

However, many of the etymological clusters displayed significant diachronic alterations that have shaped a contemporary picture bearing little resemblance with the ancestor language. As a rule, throughout the history of IG, the first member of a biconsonantal cluster underwent changes with respect to its place of articulation (PoA) in certain phonological contexts. In particular, in MedG, dorsal, labial, and coronal segments were allowed to precede obstruents and nasals. Soon after its split-off with common MedG, SIG witnessed a shift of dorsals to labials before a coronal or a labial (Rohlf's 1950; Karanastassis 1997; Tzitzilis 2004)³. On the contrary, in the same context, etymological labials were immune to shifting⁴. Pre-consonantal labials still persist in the variety of Martano. Representative examples are given below for illustration, with the shifting clusters marked in bold (unless stated otherwise, data are taken from Rohlf's (1930) and Karanastassis (1984–1992) and confirmed via own fieldwork)⁵:

(2) PoA shifts in SIG: dorsal > labial

a. MedG	<i>oxtó</i>	<i>eftá</i>	<i>éksi</i>	<i>psári</i>	<i>líxno</i>	<i>kapnó</i>
	‘eight’	‘seven’	‘six’	‘fish’	‘lamp’	‘smoke’
b. Mart. SIG	<i>oftó</i>	<i>eftá</i>	<i>éfse</i>	<i>afsári</i>	<i>lífno</i>	<i>kafnó</i>

A more recent development took place and led to today's SIG (e.g. as spoken in Sternatia and Calimera), where both etymological and derived (i.e. dating back to dorsals) labials further shifted to a coronal before another coronal (henceforth, the set of SIG varieties in which both dorsals and labials have been eliminated are referred to as *Sternatia*⁺). On the other hand, in Bova CIG, both dorsals and labials shifted directly to coronals.

³ The same shift is observed in the diachrony of Romanian dialects as well as Latin loanwords in Albanian (Seigneur & Pagliano 2003 and references therein).

⁴ Moreover, the labial-dorsal cluster /vg/ was arguably preserved at that point, and also survives partially in Martano SIG, e.g. *avgó* ‘egg’ (own fieldwork; for an overview of the extant literature on the particular cluster see Nicholas 2007). In general, though, it has coalesced into the contour segment [gw], which is often geminated, i.e. [gg^w], or simplified, i.e. [g], and it is also found as [gg]. These transformations are to be attributed to restrictions with respect to the manner of articulation in the coda (Apostolopoulou, In prep.). For the purposes of the present paper, it suffices to say that the labial in /vg/ did not need to be targeted by a PoA shift.

⁵ Lambrinos (1994) also reports the change of obstruent codas preceding another obstruent to a rhotic, i.e. /xt/, /ft/ → [rt], /ks/, /ps/ → [rs].

(3) PoA shifts in SIG and CIG: dorsal, labial > coronal

- a. MedG   *oxtó* *eftá* *éksi* *psári* *lixno* *kapnó*
 b. Stern⁺ SIG   *ottó* *ittá* *éttse* *attsári* *linno* *kannó*
                               ~ *ésse* ~ *assári*
 c. Bova CIG   *ostó* *está* *ét(t)si* *tsári* *linno* *kannó*

Roghudi and Galliciano CIG also abandoned both dorsal and labial codas at once. Remarkably, even though /Ct/ and /Cn/ clusters follow the same path as in Bova, i.e. they undergo a PoA shift resulting in a coronal, /Cs/ clusters display local transposition that creates /sC/ clusters (Karanastassis 1984–1992). Although the outcome of /ks/ → [sk] has been concealed by subsequent palatalization of the derived [sk] cluster into [ʃʃ], the /ps/ → [sp] metathesis is synchronically transparent. Consider the data below (the metathesized forms are marked in bold):

(4) PoA shifts and Local metathesis of Cs in IG

- a. MedG   *oxtó* *eftá* *éksi* *psári* *lixno* *kapnó*
 b. Roghudi CIG   *oštó* *eštá* *éʃʃi* ***spári*** *linno* *kannó*
 c. Galliciano CIG   *ott^bó* *ett^bá* *éʃʃi* ***spári*** *linno* *kannó*

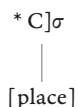
3. Cluster syllabification and coda conditions

In IG, the Minimal Sonority Distance requirements (see Murray & Vennemann 1983; Vennemann 1988; Zec 1995) for a consonant sequence to be tautosyllabic are satisfied exclusively by obstruent-liquid clusters⁶. The above described PoA shifts affect pre-consonantal heterorganic codas, i.e. any pre-consonantal segment that is not followed by a liquid. Notably, the clusters at hand behave as heterosyllabic independently of their position in the word, including the word-initial position, e.g. /psári/ → [fsári]. A word-initial ‘coda’ is resyllabified in the rime of a preceding open syllable, e.g. [of.sá.ri] ‘the fish’. In a post-pausal position, it is treated as an appendix, e.g. [<f>.sá.ri] (see Vaux & Wolfe 2009) or, in the case of geminates, it is lost via

⁶ This claim is further supported by evidence coming from voice assimilation and sandhi phenomena (for a detailed analysis see Apostolopoulou, In prep.).

degemination, e.g. #[.sá.ri] (see Newton 1972). Optionally, vowel anaptyxis may aid the avoidance of extra-prosodic elements, e.g. [af.sá.ri].

I maintain that the gradual PoA shifts as well as local metathesis are motivated by a general preference for as unmarked as possible pre-consonantal codas, given the markedness hierarchy **dorsal** (*k*) < **labial** (*p*) < **coronal** (*t*)⁷ (Ito 1988; 1989; McCarthy 1988; Paradis & Prunet 1991; Lombardi 1991; 2002; de Lacy 2002; 2006; Lahiri & Reetz 2002; 2010; Walker 2019). PoA shifts towards more unmarked values were conditioned by the presence of an adjacent onset bearing PoA specification of lower markedness. The avoidance of heterorganic coda-onset clusters is common cross-linguistically and has been formalized by means of a **Coda Condition** or **CodaCond** (Steriade 1982; Ito 1988; 1989; Yip 1991; McCarthy 2008; a. o.). This condition makes room for codas occupied by the first part of geminates as well as consonants that are homorganic to the following onset. Along these lines, before a *t* onset, a coda may only be occupied by another *t*. Remarkably, *k* and *p* are considered equally bad, in line with a flatly organized Place node (Clements 1985; Clements & Hume 1995; Sagey 1986; McCarthy 1988; see Figure 1).

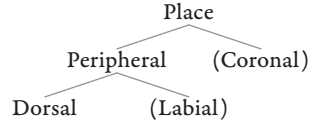

Figure 1: CodaCond (Ito 1989: 224)

Based on the *k* < *p* < *t* hierarchy, the PoA shifts or the transposition of the cluster members observed in the history of IG serve to repair illicit codas and reduce the markedness of the coda-onset cluster. Importantly, though, according to the CodaCond, converting a *k* into a *p* does not improve the markedness of the coda, and is thus rejected as a possibility (see de Lacy 2002; 2006).

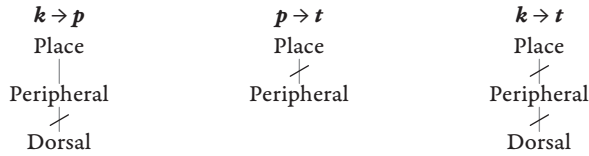
Building on ideas proposed by Rice & Avery (1993) based on previous work by Jakobson et al. (1952) and Hyman (1973), Rice (1994) proposes a hierarchical structure of the Place node, with *k* and *p* grouping together to form the **Peripheral** node. *K* additionally contains a Dorsal node, whereas *p* is a default peripheral. Similarly, *t* is the default value under the bare Place node. The hierarchical structure is illustrated in Figure 2 (the parentheses indicate the default feature under each node):

⁷ With ‘<’ denoting ‘less harmonic than’, translating in ‘more marked than’.

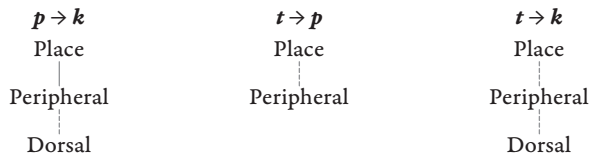
Figure 2: Place node in Peripheral model (Rice 1994: 192)

The markedness relations among k , p , and t are determined by the amount of structure they contain: the more complex a segment is, the more marked it is considered. It follows that t is unmarked in comparison to p and k , and p is less marked than k . In this vein, a shift is conceptualized as the (de)linking of place features resulting in a structure of different markedness degree. If [dorsal] delinks, then the consonant becomes a relatively unmarked, default p and the distinction between k and p is neutralized. Moreover, if the entire peripheral node is pruned, then all places merge to t , i.e. the default feature for the bare Place node. The Figure 3 below demonstrates the possible shifts:

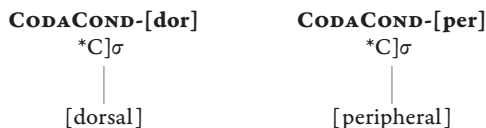
Figure 3: Feature delinking

Along the same lines, linking a feature creates a more marked segment (Figure 4).

Figure 4: Feature linking

In light of Rice's (1994) Peripheral Model, I postulate more nuanced CodaConds that are sensitive to particular sub-constituents under the Place node, i.e. CodaCond-[peripheral] and CodaCond-[dorsal] (Apostolopoulou 2022; In prep.; see Figure 5).

Figure 5: CodaConds along the lines of Rice (1994)

Depending on which CodaCond is active in a language, the coda may host segments of up to a certain degree of markedness. Crucially, the avoidance of *k* alone, e.g. via a *k > p* shift, is predicted, as the removal of one PoA feature does reduce the markedness of the coda.

4. Property Analysis

The analysis is couched within Optimality Theory (Prince & Smolensky 2004), with historical change being represented in terms of unfaithful input-output correspondence. Basic familiarity with this theoretical framework is assumed. The section 4.1 introduces the cornerstones of Property Theory, the hypotheses of which are utilized for the typological organization of the distinct languages under investigation. Then, the CON and the GEN of the proposed account are outlined (sections 4.2 and 4.3, respectively), and a presentation of the violation profiles of each candidate as well as the generated factorial typology follow (section 4.4). The typological analysis is presented in section 4.5.

It should be underscored that the present analysis addresses exclusively the typology of PoA features admitted in coda position analysis. Further distinctions between IG varieties are determined by restrictions imposed on the manner features that can be hosted in the coda. Due to space limitations, the issue is not addressed here (see Apostolopoulou, In prep. for a comprehensive analysis).

4.1. Property Theory

As mentioned above, the cross- and intra-dialectal variation in IG is formalized within **Property Theory** or **PT** (Alber & Prince 2015; In prep.; Alber 2015; Alber et al. 2016; Alber & Meneguzzo 2016; Danis 2017; Merchant & Krämer 2018; DelBusso 2018;

Kokkelmans 2021; Apostolopoulou 2022; In prep.; Alber & Kokkelmans, Forthc.). In a nutshell, the **properties** are the crucial ranking conditions that suffice to generate every language of the factorial typology. A property is represented as $X < > Y$, with X and Y standing for constraints or constraint sets, and may take two logically opposite values a and b , depending on which side dominates. Value a corresponds to $X \gg Y$ and value b to $Y \gg X$. A specific member of a constraint set is selected by two operators, i.e. “.dom” (standing for **dominant**) and “.sub” (standing for **subordinate**), which create a function that returns the **highest-ranked** or the **lowest-ranked** member of the class they attach to, respectively. Table 1 illustrates the possibilities described above (capital letters represent constraints).

Property	value a	value b
$A < > B$	$A \gg B$	$B \gg A$
‘A vs. B’	‘A dominates B’	‘B dominates A’
$\{C, D\}.dom < > E$	if $C \gg D$, then at least $C \gg E$ if $D \gg C$, then at least $D \gg E$	$E \gg C$ and D
‘The dominant between C and D vs. E’	‘At least one — i.e. the dominant — constraint between C and D dominates E’	‘E dominates both C and D, regardless of the ranking between them’
$\{F, G\}.sub < > H$	F and $G \gg H$	if $F \gg G$, then at least $H \gg G$ if $G \gg F$, then at least $H \gg F$
‘The subordinate between F and G vs. H’	‘Both F and G dominate H, regardless of the ranking between them’	‘H dominates at least one -i.e. the subordinate- constraint between F and G’

Table 1: Schematic properties

Each language of the system is assigned a value for each property. Alternatively, a property can be **moot** with respect to a language, if the particular ranking has no bearing on the selection of the optima. This means that, no matter which side dominates, the same candidate always wins (on the basis of the property values that hold for the particular language).

Differences between historically or geographically adjacent grammars represent **minimal** switches of the typological property values. Four possibilities are identified: reversion of the values from a to b or from b to a , acquisition of a value for

a previously moot property, and loss of a value (i.e. novel mootness) (Alber 2015; Alber & Meneguzzo 2016; DelBusso 2018).

Pace Alber (2015), I assume that the switch from some value to mootness for a property *A* does not constitute an additional change, but rather it may follow from the resetting of a different property *B*. Likewise, the acquisition of a value for a previously moot property is triggered by the reversion of the values of another property, thus it does not compromise the minimality of change (see Apostolopoulou 2022; In prep.).

Changes can presumably occur in any direction. Nevertheless, in case a switch results in material loss in the diachronic dimension, it is highly uncertain that the relevant underlying distinctions remain recoverable. To illustrate, let's assume that a language initially possesses both feature *A* and feature *B*, and later loses feature *A*, due to a property value reset that brings about neutralization of the distinction between the two features in a certain context. Thus, only feature *B* emerges in the context of feature *C*. Unless the neutralization is involved in morphophonological alternations, which would guarantee the visibility of the mapping of certain *B*s onto an underlying *A*, the grammar may replace *A* with *B* in the relevant context (see discussion on Lexicon Optimization in section 4.3). Inevitably, in the occasion of re-reversing the property at hand, becoming faithful to *A* is no longer an option.

4.2. The CON

The fine-grained CodaConds postulated in section 3 above are formulated as positional markedness constraints (Zoll 1996; 1998) organized stringently (Prince 1997a; 1997b; 1999; de Lacy 2002; 2006; Alber & Meneguzzo 2016; Merchant & Krämer 2018).

- (5) Markedness constraints
  - a. CODACOND-[dor]
Assign a violation mark for each output consonant specified as [dorsal] and syllabified as coda preceding an onset not specified as [dorsal]
  - b. CODACOND-[per]
Assign a violation mark for each output consonant specified as [peripheral] and syllabified as coda preceding an onset not specified as [peripheral]

Input-output discrepancies are penalized by faithfulness constraints. LINEARITY is violated when the linear order of input segments surfaces scrambled in the output

(McCarthy & Prince 1995). MAX[place] and DEP[place] (see McCarthy & Prince 1995) militate against the deletion or the insertion of any PoA feature under the Place node, i.e. either [peripheral] or [dorsal].

(6) Faithfulness constraints

a. LINEARITY

Assign a violation if the precedence relations in the input are not preserved in the output

b. MAX[place]

Assign a violation mark for every place feature ([peripheral], [dorsal]) in the input that has no correspondent in the output

c. DEP[place]

Assign a violation mark for every place feature ([peripheral], [dorsal]) in the output that has no correspondent in the input

Crucially, in the case of PoA shifts, faithfulness is violated in a gradient fashion. Shifts involving the delinking of one feature, like $k \rightarrow p$ and $p \rightarrow t$, incur one violation of MAX[place], while $k \rightarrow t$, which requires the loss of two place features, constitutes two violations. Similarly, the insertion of feature specification may incur one or two violations of DEP[place], depending on the number of new place features being linked.

4.3. The GEN

The present analysis focuses on the realization of pre-consonantal codas in a certain context at each stage of IG. For the purposes of this work, tautosyllabic parsings are ignored. Given this disclaimer, the constraint system evaluates coda segments that (a) are specified as [dorsal, peripheral], (b) are specified as [peripheral], and (c) do not bear further specification under the Place node. The behavior of each of the above segments is examined within the context of an adjacent onset that is occupied by either k , p , or t and remains unaltered. The coda segments, on the other hand, may surface faithfully, shift to a different value of PoA, or metathesize with the onset. The schematic candidates are in the Table 2 (the inputs are syllabified for readability).

Input /k/	Outputs	Input /p/	Outputs	Input /t/	Outputs
/k ₁ .k ₂ /	→ [k.k] → [p.k] → [t.k] → [k ₂ .k ₁]	/p.k/	→ [k.k] → [p.k] → [t.k] → [k.p]	/t.k/	→ [k.k] → [p.k] → [t.k] → [k.t]
/k.p/	→ [k.p] → [p.p] → [t.p] → [p.k]	/p.p/	→ [k.p] → [p.p] → [t.p] → [p ₂ .p ₁]	/t.p/	→ [k.p] → [p.p] → [t.p] → [p.t]
/k.t/	→ [k.t] → [p.t] → [t.t] → [t.k]	/p.t/	→ [k.t] → [p.t] → [t.t] → [t.p]	/t.t/	→ [k.t] → [p.t] → [t.t] → [t ₂ .t ₁]

Table 2: GEN

A note is in order here. Along the lines of Lexicon Optimization (Prince & Smolensky 2004; Inkelas 1994; Beckman & Ringen 2004; cf. Krämer 2006; Nevins & Vaux 2007), the output of each historical stage should serve as an input for the stage to come, even though the phonological changes can still be predictable by assuming the “original” input. For instance, once [x] has been eliminated from the surface in the context of [t], because it always emerges as [f], then /xt/ is replaced by /ft/ also in the lexicon. However, provided that morphophonological alternations continue granting visibility to /xt/ (or any other structure that has ostensibly faded out at the synchronic level), the “original” sequence can be considered a legitimate input, at least with respect to the derived environments. This is the case with IG, where the same innovations are observed both within roots, as presented in section 2, and across morphological boundaries, e.g. at the boundary between a verbal stem and the suffix /t/, which forms deverbal adjectives (/aniy-t-ó/ open-ADJ-N.SG ‘open’ → MedG [anixtó], Martano SIG [aniftó], Roghudi CIG [aniθtó], etc.; cf. /aniy-o/ open-1SG ‘I open’ → Roghudi CIG [aniyo] ~ [anígo], *[aníðo]). For this reason, even though I remain agnostic as to the possibility that root-internal changes were fossilized in the course of time, I include all PoA features in the input set rather than assuming that some inputs are absent in certain stages.

4.4. Violation Tableaux

The violation profile of all candidates is illustrated with the help of Violation Tableaux (VT)⁸. To begin with the homorganic clusters, the VTs (1–3) render it evident that any violation of faithfulness results in harmonically bounded candidates (shaded cells) (Samek-Lodovici & Prince 1999). The faithful realizations, on the other hand, satisfy the entire constraint system. Therefore, homorganic clusters remain intact.

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
k ₁ k ₂	k ₁ k ₂	0	0	0	0	0
	pk	0	0	1	0	0
	tk	0	0	2	0	0
	k ₂ k ₁	0	0	0	0	1

VT 1: Homorganic clusters /kk/

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
p ₁ p ₂	kp	1	1	0	1	0
	p ₁ p ₂	0	0	0	0	0
	tp	0	0	1	0	0
	p ₂ p ₁	0	0	0	0	1

VT 2: Homorganic clusters /pp/

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
t ₁ t ₂	kt	1	1	0	2	0
	pt	0	1	0	1	0
	t ₁ t ₂	0	0	0	0	0
	t ₂ t ₁	0	0	0	0	1

VT 3: Homorganic clusters /tt/

⁸ The VTs, the Factorial Typology, and the Property Analysis were calculated with the aid of OTWorkplace (Prince et al. 2017).

The same holds for codas preceding a more marked onset, i.e. /pk/ (VT 4), /tk/ (VT 5), and /tp/ (VT 6). In the case of /pk/ → [pk], the onset and the coda share the feature [peripheral], thus CODACOND-[per] is not violated. Coronal codas also satisfy markedness, since *t* is always less marked than a heterorganic consonant. Faithfulness is naturally satisfied in all cases as well. Thus, every unfaithful candidate is harmonically bounded.

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
pk	kk	0	0	0	1	0
	pk	0	0	0	0	0
	tk	0	0	1	0	0
	kp	1	1	0	0	1

VT 4: Coda less marked than onset /pk/

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
tk	kk	0	0	0	2	0
	pk	0	0	0	1	0
	tk	0	0	0	0	0
	kt	1	1	0	0	1

VT 5: Coda less marked than onset /tk/

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
tp	kp	1	1	0	2	0
	pp	0	0	0	1	0
	tp	0	0	0	0	0
	pt	0	1	0	0	1

VT 6: Coda less marked than onset /tp/

The possibility that at least one unfaithful candidate wins a competition is offered when the coda is more marked than the adjacent onset. In broad terms, a marked coda may either surface faithfully, thus satisfying MAX[place], DEP[place], and LINEARITY, but violating at least CODACOND-[per], or get repaired via either a shift to a less marked value, by violating MAX[place], or metathesis, by violating LINEARITY. Shifts cannot head towards more marked values.

Specifically, as illustrated in VT 7, given the input /pt/, the *p* may either get realized unchanged, shift to *t* via the delinking of [peripheral], or transpose with *t*; however, turning into *k* by linking the feature [dorsal] is not an option. The candidate /pt/ → [kt] always loses over /pt/ → [pt], since, apart from the violation of CODACOND-[per], it yields an additional violation of CODACOND-[dor] and of DEP[place].

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
pt	kt	1	1	0	1	0
	pt	0	1	0	0	0
	tt	0	0	1	0	0
	tp	0	0	0	0	1

VT 7: Coda more marked than onset /pt/

The full range of alterations is visible through the possible realizations of /kt/ (VT 8). The input /kt/ can be associated to all four outputs [kt], [pt], [tt], and [tk].

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
kt	kt	1	1	0	0	0
	pt	0	1	1	0	0
	tt	0	0	2	0	0
	tk	0	0	0	0	1

VT 8: Coda more marked than onset /kt/

Interestingly, once the coda has become equally marked as the onset, as, for instance, via the shift of *k* to *p* in /kp/ → [pp], further shifts to an even less marked value is blocked, i.e. /kp/ → *[tp] (VT 9). In particular, the candidate /kp/ → [pp] harmonically bounds the candidate /kp/ → *[tp] due to the violations of MAX[place] (1 vs. 2, respectively).

input	output	CODAC-[dor]	CODAC-[per]	MAX[pl]	DEP[pl]	LINEAR
kp	kp	1	1	0	0	0
	pp	0	0	1	0	0
	tp	0	0	2	0	0
	pk	0	0	0	0	1

VT 9: Coda more marked than onset /kp/

4.5. Property Analysis

The constraint hierarchies holding for each language are demonstrated below in the form of Skeletal Bases or SKB (Brasoveanu & Prince 2005/2011). Very briefly, in each row, the constraints marked with a ‘W(inner)’ dominate the constraints marked with a ‘L(oser)’.

MAX[place]	LINEARITY	CODACOND-[dor]	CODACOND-[per]
W		L	L
	W		

SKB 1: L-kpt

CODACOND-[dor]	LINEARITY	MAX[place]	CODACOND-[per]
W		L	
	W	L	
		W	L

SKB 2: L-*k-shift

CODACOND-[dor]	CODACOND-[per]	LINEARITY	MAX[place]
	W		L
		W	L

SKB 3: L-*kp-shift

CODACOND-[dor]	MAX[place]	LINEARITY	CODACOND-[per]
W		L	
	W	L	
		W	L

SKB 4: L-*k-met

CODACOND-[dor]	CODACOND-[per]	MAX[place]	LINEARITY
	W		L
		W	L

SKB 5: L-*kp-met

The generated factorial typology is comprised of five languages:

- (i) L-kpt all PoA features are admitted in coda;
- (ii) L-*k-shift *k* is repaired via shift;
- (iii) L-*kp-shift *k* and *p* are repaired via shift;
- (iv) L-*k-met *k* are repaired via metathesis;
- (v) L-*kp-met *k* and *p* are repaired via metathesis

The optima each grammar selects are presented in Table 3 (the unfaithful candidates are shaded). The Greek dialects corresponding to each language in the factorial typology are demonstrated in the rightmost column⁹.

	kk	kp	kt	pk	pp	pt	tk	tp	tt	
L-kpt	kk	kp	kt	pk	pp	pt	tk	tp	tt	MedG, Standard
L-*k-SHIFT	kk	pp	pt	pk	pp	pt	tk	tp	tt	Early SIG, Martano SIG
L-*kp-SHIFT	kk	pp	tt	pk	pp	tt	tk	tp	tt	Sternatia ⁺ SIG, Bova CIG
L-*k-MET	kk	pk	tk	pk	pp	pt	tk	tp	tt	
L-*kp-MET	kk	pk	tk	pk	pp	tp	tk	tp	tt	Galliciano & Roghudi CIG

Table 3: Factorial typology

Certain rankings in the above presented hierarchies are responsible for the emergence of some process and distinguish the languages of the typological system that display it and those in which it is blocked. These crucial rankings constitute the properties of the typological system under investigation and are summarized below:

(7) **Properties**

- a. **PERIPHERAL:** {MAX[pl], LINEARITY}.sub < > CODACOND-[per]
 ‘Does the language admit *p* in coda?’

Value **yes:** MAX[pl], LINEARITY}.sub >> CODACOND-[per]

Value **no:** CODACOND-[per] >> MAX[pl], LINEARITY}.sub

⁹ L-*k-met does not correspond to a documented stage of IG. In theory, it could have constituted an intermediate stage between L-kpt and L-*kp-met.

- b. **DORSAL:** {MAX[pl], LINEARITY}.sub < > CODACOND-[dor]
'Does the language admit *k* in coda?'
- Value **yes:** MAX[pl], LINEARITY}.sub >> CODACOND-[dor]
Value **no:** CODACOND-[dor] >> MAX[pl], LINEARITY}.sub
- c. **SHIFT/MET:** MAX[pl] < > LINEARITY
'Does the language repair codas via metathesis or shift?'
- Value **met:** MAX[pl] >> LINEARITY
Value **shift:** LINEARITY >> MAX[pl]

Property PERIPHERAL, i.e. the ranking between the lowest-ranked faithfulness constraint and CODACOND-[per], determines the presence of peripheral codas: if all faithfulness is dominant, then both a shift and metathesis incur fatal violations. Thus, at least *p* survives. Reversely, if at least one faithfulness constraint is outranked by CODACOND-[per], then the marked codas, i.e. *p* and *k*, are avoided via the resolution strategy violating the low-ranked faithfulness constraint. Similarly, property DORSAL distinguishes between the languages that in addition to *p* admit *k* and those that employ a repair strategy to avoid it. The selection between the two available solutions, i.e. shift or metathesis, is made by property SHIFT/MET, i.e. the crucial ranking between the two faithfulness constraints, the subordinate of which is rendered non-fatally violable¹⁰.

L-kpt, L-*k-shift, and L-*k-met allow consonants bearing a peripheral node (value PERIPHERAL-yes), whereas L-*kp-shift and L-*kp-met prevent them from surfacing (value PERIPHERAL-no). Among the languages allowing for *p*, L-kpt is the only language also admitting *k* (value yes), whereas L-*k-shift and L-*k-met take the value no. Property DORSAL is moot with respect to L-*kp-shift and L-*kp-met: given that they disallow a peripheral node, by implication, it is impossible that they admit further PoA specification. Finally, among the languages that employ some repair strategy at the expense of a non-fatal faithfulness violation, L-*k-shift and L-*kp-shift display a PoA shift, and L-*k-met and L-*kp-met opt for metathesis. The Property

¹⁰ It is worth mentioning that, although DEP[place] does not participate in any of the above crucial rankings, its elimination from the CON is not without consequences. The candidates /pk/ → [kk] (VT 4), /tk/ → [pk], /tk/ → [kk] (V T5), and /tp/ → [pp] (VT 6) are harmonically bounded precisely because they incur violations of DEP[place]. The removal of the particular constraint results in free alternation among all outputs not violating markedness constraints, i.e. /pk/ → [pk] ~ [kk], /tk/ → [tk] ~ [pk] ~ [kk], and /tp/ → [tp] ~ [pp].

Table 4 illustrates the property values each language in the factorial typology is assigned with respect to each property.

	PERIPHERAL	DORSAL	SHIFT/MET
L-kpt	yes	yes	moot
L-*k-shift	yes	no	shift
L-*kp-shift	no	moot	shift
L-*k-met	yes	no	met
L-*kp-met	no	moot	met

Table 4: Property Table

5. Language change

In terms of Property Theory, the minimal diachronic change is captured as minimal, i.e. one-at-a-time, switches in the property values. Let's take a closer look at the critical re-sets that gave rise to different historical stages within the IG dialectal branch. When MedG (L-kpt) evolved to Early SIG (L-*k-shift), the grammar ceased to tolerate *k*, i.e. property DORSAL was reset from **yes** to **no**. PERIPHERAL-**yes** remained unchanged. SHIFT/MET, on the other hand, was moot with respect to the ancestor language. However, it becomes relevant in all languages repairing marked features in coda. Thus, a new value is acquired once at least one of the properties determining the presence of such features are set to value *no*, which calls for the selection between the two repair strategies at hand. In the case of Early SIG, the value **shift** was preferred.

	PERIPHERAL	DORSAL	SHIFT/MET
L-kpt MedG	yes	yes	moot
L-*k-shift Early SIG, Martano SIG	yes	no	shift

Table 5: L-kpt > L-*k-shift

The passage from Early SIG to contemporary Sternatia⁺ SIG, on the other hand, was determined by a switch in the value of PERIPHERAL from *yes* to *no*. In this way,

the most recent development of SIG banned all peripherals from pre-consonantal codas.

	PERIPHERAL	DORSAL	SHIFT/MET
L-*k-shift Early SIG, Martano SIG	yes	no	shift
L-*kp-shift Sternatia ⁺ SIG	no	moot	shift

Table 6: L-*k-shift > L-*kp-shift

In the case of the change from MedG to Bova SIG, it was PERIPHERAL that was reset to the value **no**. Naturally, DORSAL became moot with respect to the new stage. Finally, just like in SIG, the value **shift** was acquired by Bova speakers.

	PERIPHERAL	DORSAL	SHIFT/MET
L-kpt MedG	yes	yes	moot
L-*kp-shift Bova CIG	no	moot	shift

Table 7: L-kpt > L-*kp-shift

Finally, the CIG varieties of Roghudi and Galliciano seem to have banished all peripherals right from the beginning. These varieties vary minimally with respect to Bova CIG as to the preferred avoidance strategy. In particular, SHIFT/MET was assigned the value **met**¹¹.

	PERIPHERAL	DORSAL	SHIFT/MET
L-kpt MedG	yes	yes	moot
L-*kp-met Roghudi/Galliciano CIG	no	moot	met

Table 8: L-kpt > L-*kp-met

¹¹ The effect of this property value is evident only via the evolution of Cs clusters, as transposition of other sequences was blocked by language-specific top-ranked constraints, targeting, among others, manner features in the coda (Apostolopoulou, In prep.).

Interestingly enough, through the lens of typological changes, IG seems to lean toward an Italo-Romance grammatical system rather than sticking with the Greek dialectal group. In particular, regardless of the repair strategy primarily employed, the most recent versions of IG belong to language types that prevented segments specified as [peripheral] from being parsed in a coda. In a similar vein, Italo-Romance abandoned peripheral codas inherited by Latin, e.g. *o[k.t]o* > *o[t.t]o* ‘eight’, *se[p.t]em* > *se[t.t]e* ‘seven’, etc. (Rohlf’s 1966; Krämer 2009). On the contrary, the vast majority of Modern Greek dialects that sprang from MedG retain all PoA in the respective context, even though the segments at hand have undergone other changes leading to better codas, e.g. *o[k.t]o* > *o[x.t]o* ‘eight’, *e[p.t]a* > *e[f.t]a* ‘seven’ (manner dissimilation resulting in a more sonorous coda). This typological divergence can reasonably be attributed to the century-long linguistic contact between IG and the surrounding Romance languages, which most plausibly exerted such influence that triggered a fundamental typological change. The two distinct groups are presented below:

	PERIPHERAL	DORSAL	SHIFT/MET
L-kpt MedG, Latin, Modern Greek	yes	yes	moot
L-*kp-() IG, Italo-Romance	no	moot	(some value)

Table 9: L-kpt vs. L-*kp-()

6. Conclusions

In this paper I explored two diachronic processes, i.e. shift by means of feature deletion and metathesis, that gradually shaped the coda inventory of IG by progressively eliminating marked PoA features. Through the lens of Rice’s (1994) Peripheral model regarding the representation of PoA features, I offered a typologically oriented account within Property Theory, which pinned down the three crucial ranking conditions that define the generated typological system. Property DORSAL allows or blocks the presence of [dorsal], i.e. *k*, in a language, PERIPHERAL determines the presence or absence of [peripheral], i.e. *k* and *p*, and SHIFT/MET decides through which repair strategy the avoidance of marked codas is achieved.

The gradual diachronic change advanced via changes of single property values. In the case of IG, MedG (L-kpt) evolved into Early SIG (L-*k-shift) by switching the value of DORSAL from **yes** to **no**, and took a further step to Sternatia⁺ SIG (L-*kp-shift) by resetting PERIPHERAL from **yes** to **no**. Thus, the three chronologically sequential dialects vary minimally with respect to a property determining the tolerable degree of markedness in the coda.

Instead, in Calabria, both *k* and *p* were eradicated at once through the switch from PERIPHERAL-**yes** to PERIPHERAL-**no**. The minimal difference between Bova, on the one hand, and Roghudi and Galliciano, on the other hand, lies in the repair strategy each variety employed, i.e. the acquisition of SHIFT/MET-*shift* and SHIFT/MET-*met*, respectively.

Acknowledgements

This paper constitutes part of my doctoral dissertation. Thus, I owe endless gratitude to my thesis advisors Birgit Alber and Martin Krämer for invaluable feedback and support at every stage of my research. I am also indebted to my informants in Salento and Calabria as well as Cristina Guardiano, Antonio Romano, and Maria-Olimpia Squillaci for their immense help with the preparations of my fieldwork research as well as useful literature. Finally, I would like to thank the audience of MGDLT9, especially Ioanna Kappa, Giorgos Markopoulos, Anthi Revithiadou, and Nina Topintzi, for their stimulating comments, as well as the editors of the proceedings for their help. Naturally, all errors are my own.

References

- Alber, B. 2015. Microvariation and typological properties. Paper presented at the 1st Workshop on the Formal Structure of OT Typologies (WoFT 1). Rutgers University, USA, May 29–30, 2015.
- Alber, B. & J. Kokkermans. Forthc. Typology and language change: The case of truncation. To appear in *Isogloss*.
- Alber, B. & M. Meneguzzo. 2016. Germanic and Romance onset clusters — how to account for microvariation. In E. Bidese, F. Cognola & M. Moroni (eds.), *Theoretical Approaches to Linguistic Variation*. Amsterdam: John Benjamins, 25–51.
- Alber, B. & A. Prince. 2015. Outline of Property Theory. Ms. Università degli studi di Verona & Rutgers University.

- Alber, B. & A. Prince. In prep. The structure of OT typologies. Ms. Università degli studi di Verona & Rutgers University (ROA-1381)
- Alber, B., N. DelBusso & A. Prince. 2016. From intensional properties to universal support. *Language* 92: 88–116.
- Apostolopoulou, E. 2022. Place of Articulation shifts: A gradual road to the unmarked. *Acta Linguistica Academica* 69: 17–35.
- Apostolopoulou, E. In prep. Formalizing variation in language contact: Phonological analysis of Italiot Greek. Doctoral dissertation. Verona & Tromsø: University of Verona & University of Tromsø.
- Beckman, J. & C. O. Ringen. 2004. Contrast and redundancy in OT. In V. Chand, A. Kelleher, A. J. Rodríguez & B. Schmeiser (eds.), *Proceedings of the 23rd West Coast Conference in Formal Linguistics*. Somerville, MA: Cascadilla Press, 85–98.
- Brasoveanu, A. & A. Prince. 2005/2011. Ranking and necessity: The fusional reduction algorithm. *Natural Language & Linguistic Theory* 29(1): 3–70.
- Clements, G. N. 1985. The geometry of phonological features. *Phonology Yearbook* 2: 223–252.
- Clements, G. N. & E. Hume. 1995. The internal organization of speech sounds. In J. Goldsmith (ed.), *A Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell, 245–307.
- Danis, N. 2017. *Complex Place and Place Identity*. Doctoral dissertation. New Brunswick & Piscataway: Rutgers University.
- DelBusso, N. 2018. *Typological Structure and Properties of Property Theory*. Doctoral dissertation. New Brunswick & Piscataway: Rutgers University.
- Hyman, L. 1973. The Feature [grave] in phonological theory. *Journal of Phonetics* 1: 329–337.
- Holton, D., Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolesou, I. & Toufexis, N. 2019. *The Cambridge grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Vol. 1. Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inkelas, S. 1994. The consequences of optimization for underspecification. *North East Linguistic Society* 25: 287–302.
- Ito, J. 1988. *Syllable Theory in Prosodic Phonology*. New York: Garland Publishers.
- Ito, J. 1989. A prosodic theory of epenthesis. *Natural Language & Linguistic Theory* 7: 217–259.
- Jakobson, R., C. G. M. Fant & M. Halle. 1952. *Preliminaries to Speech Analysis: The Distinctive Features and Their Correlates*. Cambridge, MA: MIT.
- Karanastassis, A. 1984–1992. *Ιστορικόν λεξικόν τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς κάτω Ἰταλίας* [*Historical Dictionary of the Dialects of Southern Italy*]. 5 vols. Athens: Academy of Athens [in Greek].
- Karanastassis, A. 1997. *Γραμματική των ελληνικῶν ἰδιωμάτων της Κάτω Ἰταλίας* [*A Grammar of the Greek Varieties of Southern Italy*]. Athens: Academy of Athens [in Greek].
- Kokkelmans, J. 2021. *The Phonetics and Phonology of Sibilants*. Doctoral dissertation. Verona: University of Verona.
- Krämer, M. 2006. Optimal underlying representations. *North East Linguistic Society* 35: 351–365.
- Krämer, M. 2009. *The Phonology of Italian*. Oxford: Oxford University Press.
- de Lacy, P. 2002. *The Formal Expression of Markedness*. Doctoral dissertation. Amherst: University of Massachusetts.
- de Lacy, P. 2006. *Markedness: Reduction and Preservation in Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lahiri, A. & H. Reetz. 2002. Underspecified recognition. *Laboratory Phonology* 7: 637–675.

- Lahiri, A. & H. Reetz. 2010. Distinctive features: Phonological underspecification in representation and processing. *Journal of Phonetics* 38: 44–59.
- Lambrinos, S. 1994. *Il dialetto greco salentino nelle poesie locali: testi — note grammaticali — vocabolario etimologico*. Ph.D. thesis. Thessaloniki: Aristotle University.
- Lombardi, L. 1991. *Laryngeal Features and Laryngeal Neutralization*. Ph.D. thesis. Amherst: University of Massachusetts.
- Lombardi, L. 2002. Coronal epenthesis and markedness. *Phonology* 19: 219–251.
- Manolessou, I. 2005. The Greek dialects of Southern Italy: an overview. *KAMITOS: Cambridge Papers in Modern Greek* 13: 103–125.
- McCarthy, J. 1988. Feature Geometry and Dependency. *Phonetica* 43: 84–108.
- McCarthy, J. 2008. The gradual path to cluster simplification. *Phonology* 84: 271–319.
- McCarthy, J. & A. Prince. 1995. Faithfulness and reduplicative identity. In J. Beckman, S. Urbanczyk & L. Walsh-Dickey (eds.), *Occasional Papers in Linguistics* 18: *Papers in Optimality Theory*. Amherst, MA: GLSA, 249–384.
- Merchant, N. & M. Krämer. 2018. The holographic principle: Typological analysis using lower dimensions. *Proceedings of the 2017 Annual Meeting on Phonology*. Available at: <https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/amphonology/article/view/4235> (accessed on 16.08.2022).
- Murray, R. W. & T. Vennemann. 1983. Sound change and syllable structure in Germanic phonology. *Language* 59: 514–528.
- Nevins, A. & B. Vaux. 2007. Underlying representations that do not minimize grammatical violations. In S. Blahou, P. Bye & M. Krämer (eds.), *Freedom of Analysis?* Berlin: Mouton de Gruyter, 35–61.
- Newton, B. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nicholas, N. 2007. The Greek cluster *vy* in Southern Italy. *Glotta* 83: 192–221.
- Paradis, C. & J.-F. Prunet. 1991. *Phonetics and Phonology 2: The Special Status of Coronals, Internal and External Evidence*. San Diego, New York & Boston: Academic Press.
- Prince, A. 1997a. Endogenous constraints on Optimality Theory. Paper presented at the LSA Linguistic Institute, Cornell University, USA. June–July, 1997. Available at: <http://ruccs.rutgers.edu/images/personal-alan-prince/gamma/talks/insthdt1.pdf> (accessed on 16.08.2022).
- Prince, A. 1997b. Stringency and anti-Paninian hierarchies. Paper presented at the LSA Linguistic Institute, Cornell University, USA. June–July, 1997. Available at: <https://ruccs.rutgers.edu/images/personal-alan-prince/gamma/talks/insthdt2.pdf> (accessed on 16.08.2022).
- Prince, A. 1999. Paninian relations. Handout from talk at the University of Marburg, Germany. March 17, 1999.
- Prince, A. & P. Smolensky. 2004. *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. 2nd edn. Malden, MA: Blackwell.
- Prince, A., B. Tesar & N. Merchant. 2017. OTWorkplace. Available at: <https://sites.google.com/site/otworkplace/home> (accessed on 16.08.2022).
- Rice, K. 1994. Peripheral in consonants. *Canadian Journal of Linguistics* 39: 191–216.
- Rice, K. & P. Avery. 1993. Segmental complexity and the structure of inventories. *Toronto Working Papers in Linguistics* 12(2): 131–153.
- Rohlf, G. 1930. *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*. Halle, Saale: Niemeyer.

- Rohlf, G. 1950. *Historisches Grammatik der Unteritalienischen Gräzität*. Munich: H. Beck.
- Rohlf, G. 1966. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. 1. *Fonetica*. Torino: Einaudi.
- Sagey, E. 1986. *The Representation of Features and Relations in Non-Linear Phonology*. Ph.D. thesis. Cambridge, MA: MIT.
- Samek-Lodovici, V. & A. Prince. 1999. Optima. Ms. UCL & Rutgers University.
- Seigneur, D. & C. Pagliano. 2003. On the Rumanian *Kt* > *Pt* shift: Coda lenition or melodic contamination? In T. Geerts, I. van Ginneken & H. Jacobs (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory. Selected papers from 'Going Romance' 2003, Nijmegen, 20–22 November*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 327–342.
- Steriade, D. 1982. *Greek Prosodies and the Nature of Syllabification*. Doctoral dissertation. Cambridge, MA: MIT.
- Tzitzilis, C. 2004. Das Mittelgriechische in Süditalien und das Problem der Herkunft der neugriechischen Dialekte Süditaliens. *Byzantina et Neograeca Vindobonensia* 24: 464–482.
- Vaux, B. & A. Wolfe. 2009. The appendix. In E. Raimy & C. Cairns (eds.), *Contemporary Views on Architecture and Representations in Phonology*. Cambridge, MA: MIT Press, 101–143.
- Vennemann, Th. 1988. *Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change: With Special Reference to German, Germanic, Italian, and Latin*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Walker, R. 2019. Gradient feature activation and the special status of coronals. Paper presented at the Princeton Phonology Forum, USA. April 5, 2019. Available at: https://dornsife.usc.edu/assets/sites/1208/docs/Walker_PPF2019_Handout.pdf (accessed on 16.08.2022).
- Yip, M. 1991. Coronals, clusters, and the coda condition. In C. Paradis & J.-F. Prunet (eds.), *Phonetics and Phonology 2: The Special Status of Coronals, Internal and External Evidence*. San Diego, New York & Boston: Academic Press, 61–78.
- Zec, D. 1995. Sonority constraints on syllable structure. *Phonology* 12: 85–129.
- Zoll, C. 1996. *Parsing Below the Segment in a Constraint Based Framework*. Doctoral dissertation. Berkeley, CA: University of California.
- Zoll, C. 1998. Positional asymmetries and licensing. Ms. MIT.

AN ELECTRONICALLY-BASED INVESTIGATION OF LEFT-HEADED DIALECTAL COMPOUNDS

George Chairetakis & Angela Ralli

University of Patras

Στο παρόν άρθρο εξετάζονται οι σύνθετες λέξεις των νεοελληνικών διαλέκτων που έχουν τη βάση τους, δηλαδή τη δομική κεφαλή, αριστερά, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στην Κοινή Νεοελληνική, στην οποία τα σύνθετα, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, είναι δεξιόστροφα. Υποστηρίζεται ότι η ύπαρξη των αριστερόστροφων συνθέτων οφείλεται κυρίως στην επίδραση των ρομανικών γλωσσών, που από την ύστερη μεσαιωνική περίοδο και για αρκετούς αιώνες είχαν έλθει σε επαφή με τις νεοελληνικές διαλέκτους σε περιοχές όπου κυριαρχούσαν οι Φράγκοι, κυρίως οι Ενετοί. Τα δεδομένα που απεικονίζουν τη γλωσσική κατάσταση δια-διαλεκτικά, όσο και τα στατιστικά στοιχεία, προέρχονται από την ηλεκτρονική βάση διαλεκτικών συνθέτων (ΔΙΑΣΥΝ), η οποία περιέχει γύρω στα 16.363 σύνθετα, όπου το κάθε λήμμα συνοδεύεται από γλωσσικές και μεταγλωσσικές πληροφορίες.

Keywords: compounding, dialectal compounds, head position, left-headed compounds, language contact

1. Assumptions and claims

It is generally accepted that Modern Greek (hereafter Greek) is a right-hand head language, that is, in a binary word structure (derived and compounded), the head, defined on formal grounds, is at the right-hand side¹. According to Ralli (2005 [2022]), in derived structures, the derivational suffix is the head, while in the vast majority of endocentric one-word compounds, the head is usually the right member. Only inflected structures deviate from this pattern, in that the only function of the inflectional suffix is to complete information required by the stem, as for instance, specific values for case and number for nominal stems, the latter acting as heads.

---

¹ In this article, the term ‘Greek’ is used for the Modern Greek language of the historical period covering the last three-four centuries. Standard Modern Greek denotes today’s official language and Ancient Greek the language before our era. Other terms in use, depending on the period, are: Hellenistic Koiné (ca. 3rd c. BC — 3rd c. AD) and Medieval Greek, Early and Late (see Ralli 2012 for a periodization of the Greek language).

Following Ralli (2007; 2013), most Greek one-word compounds combine either two stems (1a) or a stem and a word (1b), stem being the part of the word deprived from its inflectional ending, and the two compound members are linked together by a linking vowel /o/, which marks the compounding process and is, thus, called “compound marker” (Ralli 2008).

(1) Endocentric compounds (Standard Modern Greek)²

a. *ayrioyúruno*_N < *áyri(o)*_A + *yurín(i)*_N
 ‘boar’ ‘wild’ ‘pig’ (Ralli 2013)

b. *xartopézo*_V < *xarti(i)*_N + *pézo*_V
 ‘play cards’ ‘card’ ‘play’ (Ralli 2007)

Endocentric compounds generally display a dependency relation between their members, a subordinate (1b) or an attributive relation (1a). Among endocentric compounds, one can also classify the coordinative ones, because they often carry the inflection of the second member, although this is not always the case. In these compounds, it is not clear whether one of the members is the head, since both constituents can be the source for the grammatical category and the basic meaning of the construction. In fact, linguists do not agree on this matter. Coordinative compounds are often presented as having two heads or are conventionally taken to be right-headed in languages with right-hand heads (see Kageyama 2009 and Ralli 2019b for an overview of these views).

(2) Coordinative compounds (Standard Modern Greek)

a. *alatopípero*_N < *alát(i)*_N + *pípér(i)*_N
 ‘salt-pepper’ ‘salt’ ‘pepper’ (Ralli 2013)

b. *aniyoklino*_V < *aní(o)*_V + *klín(o)*_V
 ‘open-close’ ‘open’ ‘close’ (Ralli 2013)

c. *mavróaspros*_A < *mávr(os)*_A + *áspr(os)*_A
 ‘black-white’ ‘black’ ‘white’ (Ralli 2013)

² Greek examples are broadly phonologically transcribed with the characters of the International Phonetic Alphabet and stress appears on the stressed vowel. The segments of stems and/or the inflectional endings that do not take part in the compounding structure are put in parentheses.

Note that adjectival (2c) and nominal (2a) coordinative compounds are common since the Early Medieval Greek (Manolessou & Tsolakidis 2009). V(erb) V(erb) ones (2b) are creations of late Medieval Greek (they are unknown before the 14th c.), as argued by Ralli (2009), and are not frequent in all Greek dialects. For instance, they are absent in the Cappadocian dialect (see Dawkins 1916 for a description of Cappadocian).

In Greek, both in Modern and Ancient, there is also a considerable number of compounds that are exocentric, where none of the two members is the head. This feature has characterized the Greek language since the Homeric period, as shown by many examples provided by Tserepis (1902).

(3) Exocentric compounds (Ancient Greek)

- a. *polymele:s_A* < *poly_A* + *mel(os)_N*
 ‘having many members’ ‘many’ ‘member’
- b. *vrakhymoge:s_A* < *vrakh(ys)_A* + *mog(os)_N*
 ‘tireless’ ‘short’ ‘labour’ (Tserepis 1902)

However, according to Ralli (2007; 2013), the structure of exocentric formations is not entirely headless. She has proposed that the role of the head is assumed by a derivational suffix. By examining compounding in Standard Modern Greek, Cypriot and South Italian Greek, Ralli & Andreou (2012) and Andreou (2014) have suggested that this suffix is either zero (4a) or an overtly realized one (4b), and it is always added to the structure after compounding has taken place. The suffix is responsible for the grammatical category of the compound and its basic meaning. See (4) for an illustration of the internal structure of Modern Greek exocentric compounds:

(4) Exocentric compounds (Standard Modern Greek)

- a. *ipsilómisðos_A* < [[[*ipsil_{-A}* + *misð_{-N}*] -*Ø_A*]_A -*os*]_A
 ‘high-salaried’ ‘high’ ‘salary’ (Ralli 2007)
- b. *anixtoçéris_A* < [[[*anixt_{-A}* + *çer_{-N}*] -*i_A*]_A -*s*]_A
 ‘open handed’ ‘open’ ‘hand’ (Ralli 2013)

In this article, we will question the place of head in Greek compounds, following Andreou (2014) who has argued that righthandedness is not an absolute property of Greek compounding and that, although less frequent than righthanded, left-headed structures always existed in Greek. He has based his claims on evidence

drawn from Ancient Greek, as well as from some dialectal systems, such as Cypriot and South Italian Greek, where there are also left-headed compounds.

(5) Ancient Greek

- a. *agilóglōsson* < *agili(on)* + *glōss(a)*
 ‘tongue’s bridle’   ‘bridle’   ‘tongue’
- b. *theóoinos* < *the(ós)* + *oin(os)*
 ‘God of wine’   ‘God’   ‘wine’

(6) Cypriot

- a. *fillokrommídon* < *fill(on)* + *krommíð(in)*
 ‘onion leaf’   ‘leaf’   ‘onion’
- b. *stomólakkon* < *stóm(a)* + *lákk(os)*
 ‘well-mouth’   ‘mouth’   ‘well’

(7) South Italian Greek

- a. *ksilopótamo* < *ksil(o)* + *potam(ó)*
 ‘driftwood’   ‘wood’   ‘river’
- b. *korkóssino* < *kókk(os)* + *šin(os)*
 ‘seed of pistacia’   ‘fruit/seed’   ‘pistacia’   (Andreou 2014)

In fact, the existence of left-headed compounds is also attested in Late Medieval Greek, as illustrated in (8), with examples found in a number of written sources, most of which come from areas that have been under Romance influence:

(8) Late Medieval left-headed compounds

- a. *jirábelo* < *jír(os)* + *abél(i)*
 ‘perimeter of grapevine’   ‘perimeter’   ‘grapevine’
 (Maras [1549], Kastrofilakas [1558], Katzaras [1622], Crete)
- b. *ixnópod̂(os)* < *íxn(os)* + *pód̂(i)*
 ‘footprint’   ‘print’   ‘foot’ (Livistros and Rodamne [14th–15th c.])³
- c. *çilopótamon* < *çíl(os)* + *potam(ós)*
 ‘edge of a river’   ‘edge’   ‘river’
 (Velthandros and Chrysantza [13th c.]

³ Probably written in Rhodes (Krumbacher 1897), or in Constantinople (Lendari 2007).

- d. *karpoválsamon* < *karp(ós)* + *válsam(on)*
'balsam seed' 'seed' 'balsam' (Ierakosophon)⁴
- e. *palamóçiron* < *palám(i)* + *çíra*
'palm of the hand' 'palm' 'hand'
(Playful Story about Quadrupeds [14th c.])⁵

We will base our investigation on a corpus of 16.363 dialectal compounds. This corpus is the product of a research conducted by Angela Ralli and George Chairetakis over a seven-year span. The data have been drawn from 12 Greek dialects, namely, Cappadocian, Cretan, Cycladic, Cypriot, Dodecanesian, Heptanesian, South Italian Greek, Maniot, Northern Greek dialects, Peloponnesian (from areas other than Mani and Tsakonia), Pontic and, Tsakonian. They have been collected from a big number of existing written sources (dictionaries, glossaries, grammars and other documents), but also from the oral corpora collected by A. Ralli's research team of the Laboratory of Modern Greek Dialects of the University of Patras and are stored at the electronic database, Di(alectal)Comp(ounds)⁶.

More specifically, we will show that:

- (i) How right-headed and left-headed compounds are distributed in the dialects,
- (ii) Which are the dialects with none or the smallest number of left-headed compounds.

We will attempt to interpret the different distribution of compounds cross-dialectally and will try to provide some tentative explanations with respect to the presence of left-headed compounds.

2. Head in compounding

Head is the component which transmits its basic properties to the word. Plag (2003: 135) defines the term as that which is "generally used to refer to the most important unit in complex linguistic structures". The following criteria are employed for its identification in morphologically-complex words (Scalise & Fábregas 2010; Ralli 2013):

---

⁴ Written in Constantinople around the 13th c. by Demetrios Pepagomenos, the doctor of the Emperor Michael Palaiologos.

⁵ Probably written in an area under Romance influence (Tsiouni 1972).

⁶ For a detailed description of DiComp and its content, see (Ralli et al. 2020).

(i) **Grammatical category:** The head of a compound formation is considered to be responsible for determining the category of the entire compound formation (Williams 1981).

- (9) Standard Modern Greek
 $\begin{array}{rclcl}
 xrisós\kappa oni_N & < & xris(ós)_A & + & skón(i)_N \\
 \text{'golden dust'} & & \text{'gold'} & & \text{'dust'}
 \end{array}$
(Ralli 2007)

(ii) **Meaning:** A head contributes to the assignment of the basic meaning of the word (Jespersen 1924; Zwicky 1985, among others).

- (10) Standard Modern Greek
 $\begin{array}{rclcl}
 krifotróyo_V & < & krif(á)_{Adv} & + & tróyo_V \\
 \text{'eat in secret'} & & \text{'secretly'} & & \text{'eat'}
 \end{array}$
(Ralli 2013)

Scalise & Fábregas (2010) have pointed out that, in a compound formation, the formal head and the semantic head must coincide. However, Ralli (2013: 105) has noted that when both constituents share the same grammatical category (for instance N(oun) N(oun) compounds), the semantic criterion can serve as the only test to identify the head of a compound.

- (11) Standard Modern Greek
 $\begin{array}{rclcl}
 psarósupa_N & < & psár(i)_N & + & sípa_N \\
 \text{'fish soup'} & & \text{'fish'} & & \text{'soup'}
 \end{array}$
(Ralli 2013)

(iii) **Morphological information:** Zwicky had defined the head as the locus of inflection, and according to Namiki (2001) and Scalise and Fábregas (2010), in languages with overt and rich inflection, gender and inflection class (IC)⁷ are usually assigned by the head of the formation.

- (12) Standard Modern Greek
 $\begin{array}{rclcl}
 psarósupa_{N,FEM,IC3} & < & psár(i)_{N,NEU,IC6} & + & sípa_{N,FEM,IC3} \\
 \text{'fish soup'} & & \text{'fish'} & & \text{'soup'}
 \end{array}$
(Ralli 2013)

Again, Ralli (2013) has shown that in a headed compound, the morphological information, such as gender and inflection class, do not always derive from the head.

---

⁷ Modern Greek nouns inflect according to eight inflection classes, verbs according to two, while adjectives share with nouns three inflection classes (IC1, IC3, IC5) and have another two (IC9, IC10) for learned formations (see Ralli 2000; 2005 [2022] for details).

For instance, in compounds of a [stem stem] structure, that is, in those which are created via the combination of two stems, inflection is added to the compounding stem as a whole, and sometimes may be different from that of the second member when taken in isolation. As a consequence, in [stem stem] compounds, the transmission of information from the head to the word node can be principally determined as far as the grammatical category and the meaning are concerned.

(13) Standard Modern Greek

*cefalóvriso*_{N,NEU.IC5} < *cefál(i)*_{N,NEU.IC6} + *vrís(i)*_{N,FEM.IC3}
'headspring'   'head'   'spring'   (Ralli 2013)

As already mentioned in the introduction, Greek has a big number of endocentric compounds, the vast majority of which are right headed. It contrasts Romance languages like Italian (Scalise 1992) and Spanish (Rainer & Varela 1992) or even Vietnamese (Lieber 1980), where the head of many binary compounded structures is the first member. In other words, these compounds are left headed:

(14) Left-headed compounds

a. Italian

capostazione < *capo* + *stazione*
'station master'   'head'   'station'

b. Spanish

papel moneda < *papel* + *moneda*
'money paper'   'paper'   'money'

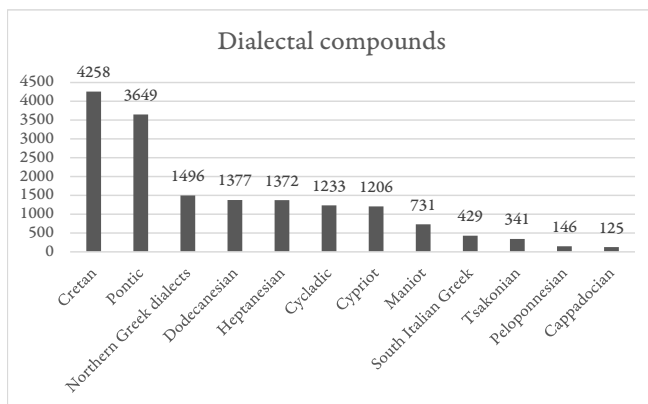
c. Vietnamese

nhà ăn < *nhà* + *ăn*
'place for activities'   'house'   'eat'

Examples like those in (14) weaken Williams' (1981) statement that in morphologically-complex structures the head is always at the right-hand side.

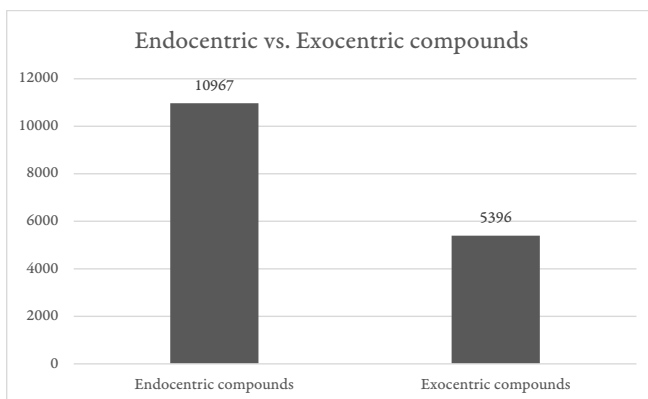
3. Dialectal data and statistics

As already mentioned, in this article, we base our argumentation on the investigation of 16,363 compounds, which are stored at the electronic database DiComp. The distribution of these compounds in the 12 dialects that have been scrutinized so far is the following:

Figure 1: Distribution of compounds in 12 Modern Greek dialects

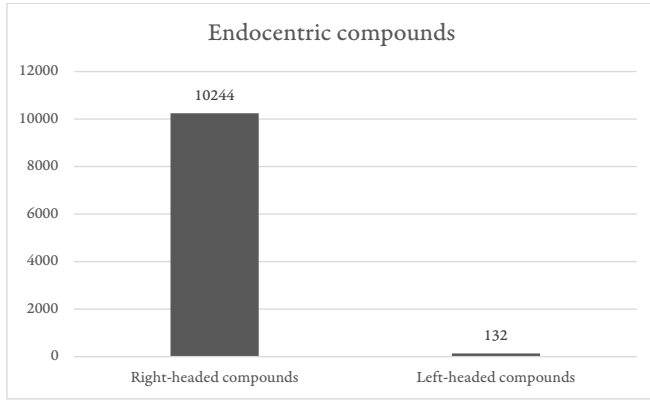
Among these entries, 10.967 (67,02 %) are endocentric and 5.396 (32,98 %) exocentric:

Figure 2: Total number of endocentric and exocentric compounds

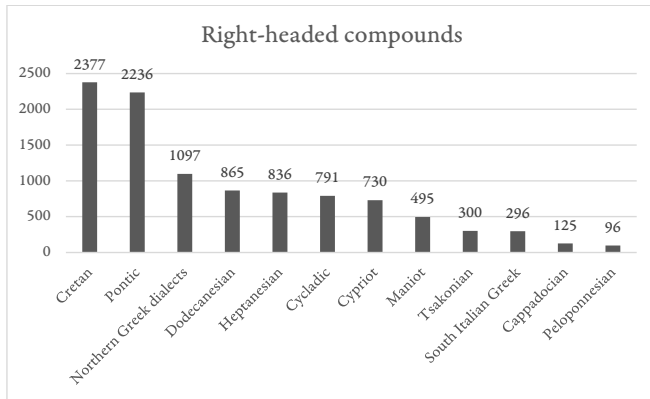
We focus on endocentric compounds, that is, on headed structures. We show that beside the right-headed formations, there is a number of left-headed ones. We exclude exocentric formations from our argumentation, since, as mentioned in section 1, we assume that they are headless, as far as the compounding structure is concerned, and that the role of the head is taken by a derivational suffix which is added after the compounding structure has occurred. Moreover, from the 10.967 endocentric

compounds, we also exclude the 591 (5,39 %) coordinative structures, because their structure is unclear with respect to headedness and it is only conventionally considered to have a head (see section 1). From what is left (10.376 endocentric compounds), 10.244 (98,73 %) are right headed and only 132 (1,27 %) are left headed.

Figure 3: Distribution of endocentric compounds with respect to the place of head

Therefore, our collected data prove that, in the dialectal endocentric compounds of Modern Greek, the prominent position of the head is that at the righthand side. The occurrences of right-headed compounds cross-dialectally are illustrated with the statistical chart in Figure 4.

Figure 4: Statistical chart of right-headed dialectal compounds in 12 Modern Greek Dialects

As for the scale of righthandedness in dialectal compounds (more right-handedness → less right-handedness), it is presented as follows, where the dialect is listed first, followed by the percentage of tokens, the number of right-headed compounds and the number of endocentric compounds:

Language	%	Tokens
Northern Greek dialects	100,00 %	1097 / 1097
Cappadocian	100,00 %	125 / 125
Pontic	99,92 %	2236 / 2238
Maniot	99,40 %	495 / 498
Dodecanesian	99,08 %	865 / 873
Cycladic	99,00 %	791 / 799
Cretan	98,55 %	2377 / 2412
Peloponnesian	97,96 %	96 / 98
Heptanesian	97,78 %	836 / 855
Tsakonian	97,40 %	300 / 308
Cypriot	96,95 %	730 / 753
South Italian Greek	92,50 %	296 / 320

Table 1: Scale of righthandedness

Indicative examples of endocentric right-headed endocentric compounds are given in (15):

(15) Right-headed compounds

a. Cretan

bagaðofevyála < *bagá(s)* + *fevyála*
 ‘fast run’   ‘feet disease’   ‘fast escape’

b. Pontic

kartofotópin   < *kartóf(in)* + *tóp(os)*
 ‘place with potatoes’   ‘potato’   ‘place’

c. Northern Greek dialects (Lesbian)

ayrijuðámalu < *áyrij(us)* + *ðamál*
 ‘wild beef’   ‘wild’   ‘beef’

d. Dodecanesian

plizinokúna < *plizin(a)* + *kúna*
'watermelon seed' 'watermelon' 'seed'

e. Heptanesian

túbuloperivóli < *túbul(o)* + *perivóli*
'garden made of bricks' 'brick' 'garden'

f. Cycladic

scinókukha < *scín(os)* + *kukh(i)*
'schinus seed' 'schinus' 'seed'

g. Cypriot

anarópita < *anár(i)* + *píta*
'pie with cheese' 'kind of cheese' 'pie'

h. Tsakonian

strugoliði < *strúg(a)* + *liði*
'rock as a seat' 'livestock' 'rock'

i. South Italian Greek

rusoxúma < *rús(o)* + *xúma*
'red soil' 'red' 'soil'

j. Maniot

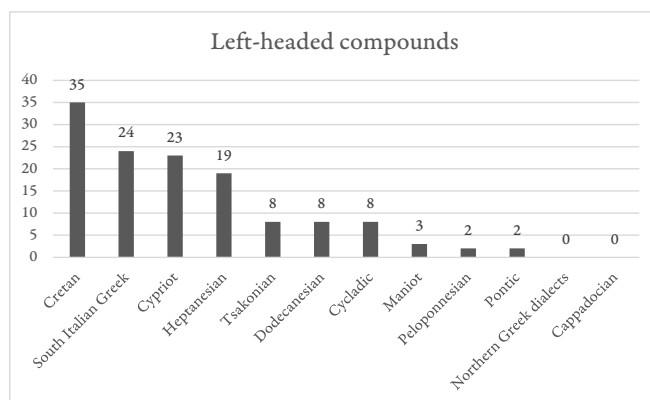
ksilóyata < *ksíl(o)* + *yáta*
'mouse trap' 'wood' 'cat'

k. Cappadocian

tiflokodiló < *tifl(á)* + *kodil(ó)*
'stumble blindly' 'blindly' 'stumble'

Let us move now to compounds with left headedness. As shown in Figure 3, they are not as many as those with right headedness: they are only 132 instances, as compared to the 10.244 instances of right-headed compounds. Their cross-dialectal distribution is given in Figure 5:

Figure 5: Cross-dialectal distribution of left-headed compounds

For illustration, examples of left-headed compounds from each dialect are listed in (16):

(16) Left-headed compounds

a. Cretan

kasocéra < *kás(a)* + *cer(i)*
 ‘waxes dirt’ ‘dirt’ ‘wax’

rizótixos < *ríz(a)* + *tíx(os)*
 ‘wall base’ ‘base, root’ ‘wall’

b. South Italian Greek

atsidopótamo < *atsíd(a)* + *potam(ó)*
 ‘ferret which lives near the river’ ‘ferret’ ‘river’

klonósparto < *klon(i)* + *spárt(o)*
 ‘broom stick’ ‘stick’ ‘broom’

c. Cypriot

kotsirokámilon < *kótsir(a)* + *kámil(os)*
 ‘camel’s dropping’ ‘dropping’ ‘camel’

axnarópoðo < *axnár(i)* + *póð(i)*
 ‘foot print’ ‘print’ ‘foot’

d. Heptanesian

afedábelo < *afédi(s)* + *abél(i)*
'owner of grapevine' 'owner' 'grapevine'

kalamóçero < *kalám(i)* + *çér(i)*
'hand's bone' 'bone' 'hand'

e. Dodecanesian

miksofitilon < *miks(a)* + *fitil(i)*
'snot similar to a fuse' 'snot' 'fuse'

nevrokútala < *névr(a)* + *koutála*
'scapula's nerves' 'nerves' 'scapula'

f. Cycladic

karðjoçímono < *karðj(á)* + *çimón(as)*
'winter's heart' 'heart' 'winter'

rizoðódja < *ríz(a)* + *ðód(ja)*
'root of teeth' 'root' 'teeth'

g. Maniot

pirýospiti < *pirý(os)* + *spít(i)*
'tower which is used as a house' 'tower' 'house'

plakolíði < *plák(a)* + *lið(os)*
'block from stone' 'block' 'stone'

h. Peloponnesian

ponomástaro < *pón(os)* + *mastár(i)*
'breast pain' 'pain' 'breast'

staxtopíri < *stáxt(i)* + *pir(á)*
'burning ash' 'ash' 'fire'

i. Pontic

soróliðos < *sor(ós)* + *lið(os)*
'pile of stones' 'pile' 'stone'

rizótin < *ríz(a)* + *otí(on)*
'the back of the ear' 'base, root' 'ear'

j. Tsakonian

ponóstoma < *pon(o)* + *stóma*
 ‘mouth pain’ ‘pain’ ‘mouth’

xortaropótam(o) < *xortár(i)* + *potam(ó)*
 ‘grass which grows around river’ ‘grass’ ‘river’

In order to render this distribution clear, we present it on the geographic map of the Greek speaking world.

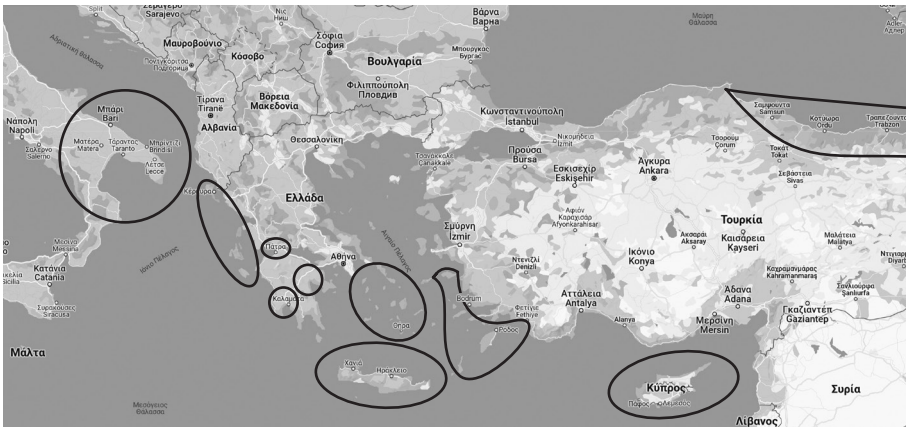

Figure 6: Marking of areas with left-headed endocentric compounds

4. Discussion

In Figure 3, among the endocentric compounds, we see that there is a total of about 132 left-headed structures. What is particularly interesting is the fact that almost all of them are located in the Aegean and Ionian islands, Crete, Cyprus and South Italy, while there are few occurrences in the Peloponnese and Pontus as well. The questions which are raised now is why there are left-headed compounds in these areas, and why the other areas do not contain such structures, at least on the basis of the dialectal systems that we have investigated so far.

It is crucial to observe that the areas where most left-headed compounds appear are exactly those which have been under a long-lasting Romance domination

(among others, Ralli 2019a; Minervini 2019), and, as we have already mentioned in section 2, Romance compounding is principally left headed. Would it, thus, be legitimate to assume that the existence of left-headed structures has resulted from contact with Romance? In favour of this hypothesis is the fact that in the dialects of these areas one can also find compounds which are directly borrowed from Italo-Romance, such as the following:

(17) Cretan

setacrúda/satacrúda < Italo-Romance *seta cruda*
lit. silk raw 'silk' 'raw'

'silk cloth' (Attested in a legal document of 1457)

(18) Heptanesian

kapobándos < Italo-Romance *capobanda*
'director of philharmonic orchestra' 'philharmonic orchestra'
(Gasparinatos & Gasparinatos 2004)

The adoption of compounds like those of (17) and (18) is a case of **matter borrowing** in terms of Sakel (2017), that is, it involves transfer of lexical material, since both the compound members are Italo-Romance words. In contrast, left-headed compounds such as those under (16) involve Greek lexical material and only the left-headed structure could be assumed to have been transferred from Romance, principally from Italo-Romance and to a lesser extent from Gallo-Romance⁸. If this is the case, we have an instance of pattern borrowing, that is, borrowing of structure, something which is generally assumed to be more difficult to take place. In the relevant literature, Thomason & Kaufman (1988) have argued that structural borrowing is very low in the borrowing scale, and its occurrence is shown in cases of heavy bilingualism and long-lasting contact (see also Field 2002; Gardani 2020a; 2020b). In fact, instances of structural borrowing are attested in Greek of South Italy a dialect under a heavy Italo-Romance influence (Rohlf 1977), as is, for example, the borrowing of progressive aspectual structures (see, among others, Squillaci 2016; Ledgeway et al. 2021, etc.), or the loss of the $\pm$ perfective opposition on verbal forms precede by the complementizer *na* (19), as opposed to Standard Modern Greek (SMG), which has

---

⁸ In Late Medieval Greek, most Greek-speaking areas were under Italo-Romance domination, while Cyprus and the Peloponnese have also known Gallo-Romance rule (see Ralli 2019a; to appear, for more details).

built its entire verbal system on this opposition. For illustration, consider the following Griko (South Italian Greek from Salento) examples, taken from Filieri (2001):

(19) a. Standard Modern Greek

ðélo na fonázo vs. *ðélo na fonákso*
 I.want to I.call.IMPF I.want to I.call.PERF

‘I want to call’

b. Griko

*télo na fonázzo *télo na fonáso*
 I.want to I.call.IMPERF/PERF

‘I want to call’

Therefore, the attested left-headed compounds in South Italian Greek should not come by surprise; in this area we have the highest rate of left headedness among the compounds of our corpus: 24 left-headed compounds out of 320 tokens (7,5 %).

Nevertheless, it is important to stress that the pattern borrowing of left headedness in the dialects of the other regions could not be uniquely justified on the basis of contact with Romance because in areas like Crete, Cyprus, the Ionian and Cycladic islands, as well as in the Dodecanese, there was no full bilingualism among the population, and, with the exception of the elevated class, no high degree of linguistic contact had occurred (see, among others, Dendias 1923; Soldatos 1967; Papapavlou 1994; Chairetakis 2020; Makri 2020, etc.). In fact, the rate of left headedness in the Hellenic geographic area and Cyprus shows to be lower than that in South Italy: Cypriot displays 23 occurrences over 753 tokens⁹ (3,05 %), Tsakonian 8 over 308 tokens (2,6 %), Heptanesian 19 over 855 (2,22 %), Peloponnesian 2 over 98 tokens (2,04 %), Cretan 35 over 2412 tokens (1,45 %), Cycladic 8 over 799 tokens (1 %), Dodecanesian 8 over 873 (0,92 %), while Maniot and Pontic have the lowest rate of left-headed compounds, 3 over 498 (0,6 %) and 2 over 2238 tokens (0,09 %) respectively.

It is not without importance to stress that the highest rate of left-headed compounds, other than that in South Italy, exists in areas where contact with Romance was relatively long-lasting, that is, in Crete, the Ionian islands and Cyprus, and that the dialects which had no influence from Romance, such as Cappadocian, had zero occurrences. Therefore, we are tempted to propose that contact with Romance has

⁹ Note though that a substantial amount of Cypriot data (e.g., from the Lazarou 2019 dictionary) has not been inserted yet in DiComp.

played a significant role in the adoption of the left-headed compound pattern in certain areas, but we should also accept that this borrowing procedure was facilitated by the fact that, in the diachrony of Greek, this pattern was not completely unknown, although it existed to a lesser extent than the right-headed pattern, as shown by the corpus of Ancient Greek provided by Tserepis (1902). In other words, we agree with Andreou (2014) that the endogenous linguistic factor has played a certain role, but, assuming an interplay of both the endogenous and the exogenous factors, we propose that priority should be given to the exogenous contact factor, at least for those regions which have been under a long Romance domination. Moreover, we would also like to suggest that the inheritance from Ancient Greek is responsible for the rare presence of left-headed compounds in dialects such as Pontic and Tsakonian, two linguistic systems that are well-known for having preserved Ancient Greek features (see Manolessou & Pantelidis 2011 for Pontic and Costakis 1951 for Tsakonian); the Romance influence on these two dialects was either very weak or absent.

Another piece of evidence in favour of our proposal for a Romance influence on those Modern Greek dialects which have undergone a long-lasting contact with Romance is another possible pattern borrowing, involving V(erb) N(oun) compounds. The structure of these compounds displays the principal compounding pattern of Romance languages in general, as attested in several works, as for example in Scalise (1992), Zwanenburg (1992), and Rainer & Varela (1992) for Italian, French and Spanish, respectively:

(20) a. Italian

portacenere
bring ashes
'astray'

b. French

porteparole
bring word
'spokesman'

c. Spanish

saltamontes
hop mountains
'grasshopper'

Although rare, this pattern is not unknown in Modern Greek. See, for instance, a Standard Modern Greek occurrence such as *xasoméris* 'who loses time', which consists

of the aorist stem *xas-* of the verb *xáno* ‘lose’ and the stem *mer-* of the noun *méra* ‘day’; The same pattern was also common in Ancient Greek, as shown by examples such as *philómusos* ‘who loves arts’ (< stem *phil-* of the verb *philō* ‘to love’ + stem *mus-* of the noun *musa* ‘muse’) and *misánthropos* ‘who hates men’ (< stem *mis-* of the verb *misō* ‘to hate’ + stem *anthrop-* of the noun *ánthropos* ‘man’). Interestingly, compounds of this type seem to be relatively spread in some specific Modern Greek Dialects, as opposed to both Standard Modern Greek and other dialects which have either none or a very low number of these structures. Our DiComp data base reveals that the rate of V N compounds is higher in Cretan, Heptanesian and South Italian Greek, that is, in the heaviest affected dialects by Romance and more particularly by Italo-Romance¹⁰. Given the fact that the rate of these structures in all the other dialects of the DiComp database is under 2 %, and along the lines of our position with respect to the presence of left-headed compounds, we would also like to conclude that V N compounds have become relatively popular in Cretan, Heptanesian and South Italian Greek under the influence of Italo-Romance.

(21) a. Cretan

xtiparθúnis < *xtip(ó)* + *arthún(i)*
 ‘irritable’ ‘hit’ ‘nostril’

b. Heptanesian

allaksafentía < *alláss(o)* + *afént(is)*
 ‘change of government’ ‘change’ ‘master’

c. South Italian Greek

survomitti < *sourv(ó)* + *mitt(i)*
 ‘person who snuffles repeatedly’ ‘sniffle’ ‘nose’

5. Conclusions

In this article, we have examined the presence or absence of left headedness in the compounds of a number of Modern Greek Dialects. On the basis of data stored in DiComp, an electronic dialectal database, consisting of 16.363 compounds, we

¹⁰ Cypriot is absent from these rates because, as mentioned in footnote 9, the Cypriot data that are available from the written sources are not fully inserted in DiComp.

have shown that left-headed compounds are relatively frequent in the dialects that have undergone a long-lasting Romance influence, such as South Italian Greek, Heptanesian, Cretan and Cypriot. We have proposed that the contact factor has triggered the proliferation of left-headed structures in these dialects, and that they can be considered as a pattern borrowing case. We have also suggested that their presence was facilitated by the fact that they have not been unknown in the Greek language through its long history, although they have always been less frequent compared to the right-headed ones. Supporting evidence in favour of our argumentation was also brought from another compounding structure, the V N one, which is relatively common in the dialects affected by Romance.

References

- Andreou, M. 2014. *Headedness in Word Formation and Lexical Semantics: Evidence from Italiot and Cypriot*. PhD thesis. Patras: University of Patras.
- Chairetakis, G. 2020. *The Morphology of the Cretan Dialect: Inflection and Derivation*. Doctoral dissertation. Patras: University of Patras.
- Costakis, Th. P. 1951. *Σύντομη γραμματική τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου* [*A Brief Grammar of the Tsakonian Dialect*]. Athens: Institut français d'Athènes [in Greek].
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dendias, M. A. 1923. Περὶ τῶν ἐν τῇ Κυπριακῇ ρημάτων ἐκ τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς [About the Italian and French verbs in Cypriot]. *Athina* 36: 142–165 [in Greek].
- Field, F. 2002. *Linguistic Borrowing in Bilingual Contexts*. Amsterdam: Benjamins.
- Filieri, G. V. 2001. *Ivo milo to Griko* [*I Speak Griko*]. Ioannina: University of Ioannina [in Griko].
- Gardani, F. 2020a. Borrowing matter and pattern in morphology. An overview. *Morphology* 30(4): 263–282.
- Gardani, F. 2020b. Morphology and contact-induced language change. In A. Grant (ed.), *The Oxford Handbook of Language Contact*. Oxford: Oxford University Press, 96–122.
- Gasparinatos, S. & M. Gasparinatos. 2004. *Γλωσσάριο και ιδιωματικές εκφράσεις της Κεφαλονιάς* [*Glossary and Dialectal Expressions of Cephalonia*]. Athens: Tsapetas [in Greek].
- Jespersen, O. 1924. *The Philosophy of Grammar*. London: Allen & Unwin.
- Kageyama, T. 2009. Isolate: Japanese. In R. Lieber & P. Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 512–526.
- Krumbacher, K. 1897. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*. 2nd ed. Munich: Beck.
- Lazarou, A. 2019. *Σύνθετες λέξεις της κυπριακής διαλέκτου* [*Compound Words of the Cypriot Dialect*]. Cyprus: Elias Epiphaniou Publications [in Greek].

- Ledgeway, A, N. Schifano & G. Silvestri. 2021. The negative imperative in southern Calabria. *Spirito greco, materia romanza again? Journal of Language Contact* 14(1): 184–219.
- Lendari, T. 2007. Λιβιστρος και Ροδάμνη [Livistros and Rodamne]. In M. Meraklis, K. Mitsoukis, W. Puchner, A. Ziras, L. Kouzeli & S. Patakis (eds.), *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας: πρόσωπα, έργα, πρέμματα, όροι* [Dictionary of Modern Greek Literature: Persons, Trends, Terms]. Athens: Patakis, 1256–1257 [in Greek].
- Lieber, R. 1980. *On the Organization of the Lexicon*. Doctoral dissertation, MIT.
- Makri, V. 2020. *The Formal expression of Grammatical Gender in a Modern Greek Dialect Affected by Italo-Romance*. Doctoral dissertation. Patras: University of Patras.
- Manolessou, I. & N. Pantelidis. 2011. Το αρχαιοελληνικό /ε:/ στην Ποντιακή [The Ancient Greek /ε:/ in Pontic]. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* [Modern Greek Dialectology] 6: 245–271 [in Greek].
- Manolessou, I. & S. Tsolakidis. 2009. Greek coordinated compounds: synchrony and diachrony. *Patras Working Papers in Linguistics* 1: 23–39.
- Minervini, L. 2019. Veneziano e francese nell’Oriente latino. In D. Baglioni (ed.), *Il veneziano «de là da mar»*. *Contesti, testi, dinamiche del contatto linguistico e culturale*. Berlin: De Gruyter, 177–200.
- Namiki, T. 2001. Further evidence in support of the righthand head rule in Japanese. In Jeroen van de Weijer and Tetsuo Nishihara (eds.), *Issues in Japanese Phonology and Morphology*, Berlin: Mouton de Gruyter, 276–297.
- Papapavlou, Andreas. 1994. *Language Contact and Lexical Borrowing in the Greek Cypriot Dialect*. Athens: Grivas.
- Plag, I. 2003. *Word Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rainer, F. & S. Varela 1992. Compounding in Spanish. *Rivista di Linguistica* 4(1): 117–142.
- Ralli, A. 2000. A feature-based analysis of Greek nominal inflection. *Γλωσσολογία* [Linguistics] 11–12: 201–227.
- Ralli, A. 2005. *Μορφολογία* [Morphology]. Athens: Patakis [in Greek]. Updated version in 2022.
- Ralli, A. 2007. *Η σύνθεση λέξεων* [The Composition of Words]. Athens: Patakis [in Greek].
- Ralli, A. 2008. Compound markers and parametric variation. *Linguistic Typology and Universals (STUF)* 61: 19–38.
- Ralli, A. 2009. Modern Greek V V dvandva compounds: a linguistic innovation in the history of the Indo-European languages. *Word Structure* 2(1): 48–67.
- Ralli, A. 2012. Greek. *Revue Belge de Philologie et d’Histoire* 90: 939–966.
- Ralli, A. 2013. *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.
- Ralli, A. 2019a. Greek in contact with Romance. In M. Loporcaro & F. Gardani (eds.), *The Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. New York: Oxford University Press.
- Ralli, A. 2019b. Coordination in compounds. In R. Lieber (ed.), *The Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. Available at: <https://oxfordre.com/linguistics/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-564> (accessed on 25.08.2020).
- Ralli, A. To appear. Δανεισμός από τη Γάλλο-Ρομανική [Borrowing from Gallo-Romance]. In R. Delveroudi, S. Vassilaki & E. Vlachou (eds.), *Greek and French*. Athens: University of Athens.
- Ralli, A. & M. Andreou. 2012. Revisiting exocentricity in compounding: evidence from Greek and Cypriot. In F. Kiefer, M. Ladani & P. Siptar (eds.), *Current Issues in Morphological Theory*. Amsterdam: John Benjamins, 65–82.

- Ralli, A., G. Chairetakis & Ch. Tsimpouris 2020. Καταγραφή, ανάλυση, και ψηφιοποίηση διαλεκτικών συνθέτων της Νέας Ελληνικής με τη χρήση της ψηφιακής βάσης δεδομένων ΔΙΑΣΤΥΝ [Documentation, analysis and digitization of Modern Greek dialectal compounds with the usage of the electronic database DiComp]. *Studies on the Greek Language* 40: 391–403 [in Greek].
- Rohlf, G. 1977. *Grammatica storica dei dialetti italogreci (Calabria, Salento)*. Munich: Beck.
- Scalise, S. 1992. Compounding in Italian. *Rivista di linguistica* 4(1): 175–200.
- Scalise, S. & A. Fábregas. 2010. The head in compounding. In S. Scalise & I. Vogel (eds.), *Cross-Disciplinary Issues in Compounding*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 109–125.
- Soldatos, K. 1967. Η ελληνική γλώσσα στα Επτάνησα [*The Greek Language in the Heptanesian Islands*]. *Κερκυραϊκά Χρονικά [Corfiot Chronicles]* 13–14: 84–104 [in Greek].
- Squillaci, Maria Olimpia. 2016. *When Greek Meets Romance: A Morphosyntactic Investigation of Language Contact in Aspromonte*. Doctoral dissertation. Cambridge: Cambridge University.
- Thomason, S. G. & T. Kaufman. 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley, Los Angeles & Oxford: University of California Press.
- Tserepis, G. 1902. *Τὰ σύνθετα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης [Modern Greek Compounds]*. Athens: Sakellariou [in Greek].
- Tsiouni, V. 1972. *Παιδιόφραστοι διήγησις των ζώων των τετραπόδων [Playful Story about Quadrupeds]*. *Critical Edition*. Munich: Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität (Miscellanea Byzantina Monacensia 15) [in Greek].
- Williams, E. 1981. On the notions of ‘Lexically Related’ and ‘Head of the Word’. *Linguistic Inquiry* 12, 245–274.
- Zwanenburg, W. 1992. Compounding in French. *Rivista di Linguistica* 4(1): 221–240.
- Zwicky, A. 1985. Heads. *Journal of Linguistics* 21: 1–29.

WHAT IS MEANT BY “MODERN GREEK DIALECT”? SOME THOUGHTS ON TERMINOLOGY AND GLOSSONYMY, WITH A GLANCE AT TSAKONIAN

Brian D. Joseph

The Ohio State University

Η ετικέτα που χρησιμοποιείται για την ονομασία μιας γλώσσας ή μιας διαλέκτου, δηλαδή η γλωσσωνυμία, μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα ως προς την ερμηνεία της. Εξετάζεται εδώ η γενική φράση που βρίσκεται στα αγγλικά για να περιγράψει κανείς μια ελληνική διάλεκτο, δηλαδή «Modern Greek dialect» και υποστηρίζεται ότι το καθένα μέρος της φράσης μπορεί να προβληματίσει. Δηλαδή, δεν είναι απολύτως σαφές τι σημαίνει «Modern», τι σημαίνει «Greek», και τί σημαίνει «dialect». Επίσης, εξετάζεται το όνομα συγκεκριμένων γλωσσικών ποικιλιών που συσχετίζονται με τα ελληνικά, ιδιαίτερα «τα Τσακωνικά» και «τα αρχαία Μακεδονικά». Όλη η συζήτηση για τα ονόματα εμπλουτίζεται από το μοντέλο οικογενειακού δέντρου για τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών γλωσσών και διαλέκτων.

Keywords: glossonym, dialect, chronological stage, Tsakonian, Ancient Macedonian Aromanian, Romanian, Albanian, tree model

1. Preliminaries

The phrase “Modern Greek dialect”, or alternatively “modern Greek dialect”, has, on one reading, a fairly intuitive interpretation, referring to a certain kind of contemporary variety of the Greek language. Nonetheless, this perhaps common-sense definition is actually not as straightforward as it might seem, and in fact, each piece of the noun phrase “modern/Modern Greek dialect” presents some problematic aspects with regard to interpretation. Moreover, just as each part can be problematized, so too must the total phrase as well be subjected to an exercise in “deconstruction”. It turns out that there actually is much to be learned from a careful consideration of this seemingly straightforward phrase that is used so often in Greek linguistics¹.

---

¹ As becomes clear in this discussion, Greek presents some particular issues of interpretation, but a similar problematization of a phrase referring to a dialect of any language is certainly

The discussion herein can be viewed as sounding a call for some terminological clarity, and for the conceptual clarity that can accompany judicious use of terms and definitions.

In what follows, I examine this designation, “Modern/modern Greek dialect”, and ultimately draw some parallels with another problematic use of the term “Greek dialect”, ending with some general thoughts about naming and labels for languages and dialects, what we might more neutrally call “speech forms”. That is, I offer here an exercise in understanding glossonymy, how we name the objects of our linguistic investigations. In this regard, then, this contribution is in the tradition of such works as Adamou (2008) and the related work (Tsitsipis 2008).

2. A first pass through a parse of “modern/Modern Greek dialect”

As an initial step in this glossonymic consideration, I first give some thoughts in turn on each element in the complex designation “modern/Modern Greek dialect”.

2.1. Problematizing *modern/Modern*

Setting aside for the moment the matter of capitalization (i.e. *m-* versus *M-*), one issue that arises immediately with the phrase under consideration here is the use of the adjective *M/modern* itself. On one level this pertains to whether the adjective is an inherent part of the language label, with *Modern Greek* being a label like *Old English* and even more importantly whether it is even needed; in other words, what is the unmarked value of the label “Greek”? That is, we can ask whether it is like *English* or *French*, for which the unmodified interpretation refers to the modern form of the language, so that chronological specification is needed for older stages of the language, viz. *Middle English*, *Old French*, and the like, or instead has a different unmarked value. In particular, it seems that Greek differs from language labels — glossonyms — like *English* and *French*, in that unmodified *Greek* generally refers to the

---

possible and likely to be a similarly useful exercise. See Joseph (1999) for a brief consideration of a somewhat similar situation in Albanian.

ancient form of the language, not to the modern form, so that the adjective “Modern” is needed to focus on the modern form of the language.

Besides the actual words involved in the phrase under consideration, there is an orthographic issue, namely whether the initial adjective is capitalized or not, i.e. whether we talk about a *Modern Greek dialect* as opposed to a *modern Greek dialect*. In principle — and this is a bracketing issue as well for the parsing of this noun phrase — there could be a difference in interpretation between these two phrases. On the one hand, there could be a variety associated with the contemporary stage of the language, i.e. with Modern Greek, describable as a string which could be parsed as [[*Modern Greek*] [*dialect*]] for which upper-case *Modern* (thus *Modern Greek dialect*) might be preferable; on the other hand, there could be a modern form of a dialect from any earlier point in the history of Greek, describable as a string which could be parsed as [[*modern*] [*Greek dialect*]] for which lower-case *modern* (thus *modern Greek dialect*) might be preferable. These may well be theoretical distinctions that in practice are not all that useful, but I note that in a certain sense, this latter string, *modern Greek dialect*, especially if “Greek” is taken in its default way to refer to Ancient Greek, as noted above, could be used for *katharevousa* (puristic Greek), as it is a modern form of a variety that on many levels approximates the ancient Attic-Ionic dialect; the same can perhaps be said for Tsakonian, as discussed in section 3.

A further matter with the use of *modern/Modern*, although it perhaps does not need much discussion, is the question of where we draw the line temporally for *modern/Modern*, what we designate as the point at which we recognize the modern form of the language. As is well known, there are no clean breaks in linguistic “stages”, in the periodization that historical linguists assign to the languages they investigate. It is not the case that the point of transition from, e.g. Old English to Middle English, or Middle English to Modern English, is signaled in some overt way, by some particular linguistic event, an innovation of some sort. However, it is not necessarily even a purely linguistic issue, as external events might provide for a basis for scholars at least to talk about a turning point; a relevant example is the case of the Norman French invasion of England in 1066 and its signaling the end of the Old English period and movement into Middle English. But even with that external event, no one would say that in the year 1066 one could notice a shift from Old English to Middle English.

In the case of Greek, there is general agreement that the language is “fairly” modern by about the 12th century AD, based for instance on the fact that the poems of Theodoros Prodromos from a structural point of view (leaving aside the

temporally restricted lexical material, words that have not survived into present-day Greek) have a distinctly modern feel to them, even if there are some elements of grammar that are quite different from present-day Standard Modern Greek. For instance, the early Medieval Greek future tense was formed differently from the present-day standard, with the primary future formation being a periphrasis of conjugated forms of θέλω ‘want’ serving as an auxiliary verb, and an infinitive as the complement to θέλω, e.g. θέλω γράψειν ‘I will write’²; the perfect tense system as it is in the modern language, consisting of conjugated forms of έχω ‘have’ as an auxiliary with a remnant of the earlier infinitive, had not developed; the system of weak pronoun placement differed from that in the modern language (see Pappas 2004); and so on. But, largely for those structural reasons, Prodomos is not considered to be “really” modern either, and we can look to perhaps the 16th century for the turning point into a “truly” modern form of Greek, at least as far as dialects are concerned.

Even so, we need to bear in mind that most of the speech forms we talk about as “Modern Greek dialects” represent divergences from a common form of the language that we can locate temporally to about the 10th century or so.

2.2. Problematizing *dialect*

Second, the concept of ‘dialects’ and the very term ‘dialect’ itself are problematic. The difficulties with distinguishing between “dialect” and “language” are well known and need not be rehearsed here. But it can be said that the standard sorts of putatively purely linguistic criteria for differentiating dialect from language include the following, though note that they are not without some cause for doubt as to their applicability:

- historical derivation, whether closely or only distantly related, though it is important to recognize that related lines of descent can, of course, diverge significantly;
- mutual intelligibility, or lack thereof, but an issue here is how to judge intelligibility, and in any case how to rule out the involvement of other, nonlinguistic, factors, such as good will on the part of one or the other party in a conversation.

---

² On the range of future formations in Medieval Greek, see Joseph & Pappas (2002); Markopoulos (2009); Holton et al. (2019).

Moreover, even though insisting on mutuality might be one way of constraining the use of this criterion, in cases of one-way intelligibility (as between Danish and Swedish), the same speech form can be judged a language by one set of speakers (e.g. Swedes with respect to Swedish) and a dialect by another set (e.g. Danes, with respect to the same Swedish)

This tells us something important, namely that purely linguistic criteria for deciding this issue may not be valid, or at least are very hard to apply in an even manner. And, of course, factors of a social, political, or attitudinal nature, or the like, must be taken into consideration as well, and traditionally they have been in discussions of what constitutes a “dialect”.

It could be argued that in general we operate with an intuitive notion of what is meant by “dialect” and our operative sense is rooted in some notion of “degree of difference”, with a heavy bias in favor of phonological differences and in favor of regionally/geographically based differences. Both of these biases are inherited from the dialectological traditions of 19th century western scholarship.

I do not dispute their importance and their utility, but I would put forward the idea that a language can be thought of as a collection of thousands and thousands of “features”, that is to say words, morphemes, sounds, constructions, meanings, and so on, and we tend to talk about “dialects” without any clear measure of how many of these features need to be different in order to have a distinct “dialect”.

Moreover, we do not even have a clear basis for quantifying differences across whole varieties. In situations where two speech forms differ in that one has, say, [i] where the other has [e] (as between northern and southern varieties in Greece, e.g. northern *πιρμένου* vs. southern *πιρμένω* ‘I wait’) or one has, say, [c] where the other has [tʃ] (as between Athenian and Cretan varieties, e.g. Athenian *και* ([cɛ]) vs. Cretan [tʃɛ] ‘and’), it is possible to measure the degree of difference in such individual forms via a metric known as the **Levenshtein distance** (LD). Also known as “string edit distance”, LD measures the number of “edits” (insertions, deletions, substitutions) needed to make forms in two varieties of a language identical to one another, with a value of 1 being assigned to each edit needed³. However, as useful as such a quantification is with regard to specific forms (like ‘and’), it is not clear

---

³ Thus, in ‘and’, there would be an LD between Athenian and Cretan of 1 (via the substitution of [c] by [tʃ], if [tʃ] is treated as a single segment) or 2 (via the substitution of [c] by [t] and the addition of [ʃ], if [tʃ] is treated as a cluster). In ‘I wait’, there would be an LD of 3

what to do with differences that are regular and are realized across the whole of the lexicon, as is the case with ‘and’ and ‘wait’ in Greek. In particular, should the ε/ι substitution count as one difference for each form in which it is realized so that there would actually be a myriad of ε/ι differences, one for each token of the sound difference, i.e., one for each word or morpheme with the feature in question? Or, should we abstract away from the many individual ε/ι substitutions and count that generalization as a single point of difference between the dialects?

As linguists, of course, we tend to abstract over a range of tokens and focus on type-based differences, thus recognizing that there is a generalization to be made about, for instance, the unstressed [i] of northern Greek that is consistently matched by an [ɛ] in southern Greek, or the Athenian [c] before a front vowel that is consistently matched by a [tʃ] in Cretan. But it is fair to wonder if speakers themselves have the same sense; since sounds do not occur in isolation but rather only occur as part of morphemes and words, speakers’ experience with differences in sounds will necessarily be with sounds as realized in particular morphemes and words, and the generalization of the linguist may not be one that naïve speakers themselves can make.

And, we indeed find reports in the literature where speakers focus on particular words that are pronounced differently from region to region, and even when speakers do abstract away to types, the judgments are not reliable. I once was interviewing a speaker of Cree, an Algonquian language spoken in western Canada, and a question came up about dialect differences. My consultant was a speaker of a dialect with a [y] as the reflex of a Proto-Algonquian sound that ended up as [ɪ] in another dialect; as it happens, there are only about a dozen morphemes where this $y:l$ difference is manifested, as the proto-language sound had a limited distribution, but interestingly her reaction to the l -dialect speakers was roughly “I can’t understand those l -speakers — they have l s all over the place”. What a linguist might characterize as a small though real difference was highly salient for her and got in the way of inter-dialectal communication.

Moreover, even if we could quantify all the differences successfully and meaningfully, we would be faced with the problem of determining how many differences are enough to constitute a dialect boundary? If, say, 100 differences are not enough, would 101 be enough, or 102, or 103, and so on?

(substitution of southern ε by northern ι , deletion of southern ι (alternatively, substitution of southern ι by northern $\emptyset$), and substitution of southern $\langle o \rangle$ [o] by northern $\langle ou \rangle$ [u]).

I do not have an answer to the various questions raised here but mention them as purely theoretical issues to consider. That is, there is no real answer here. As with the problematizing of the use of the term “modern”, we can say that it is important every now and then to examine the bases of our practices, just so we are aware of what we are doing.

2.3. Problematizing *Greek*

The discussion so far has focused on issues that any dialectological characterization needs to deal with, namely temporal issues (the “modern” part of our noun phrase of interest, “modern Greek dialects”) and boundary issues (the “dialect” part). But, there is a third issue that comes out of a consideration of the third part, namely, what is “Greek” in this context. In particular, we can ask whether it means that the speech variety in question:

- derives from ancient Greek;
- is spoken on Greek soil, whether within the territorial bounds of the modern Greek nation-state or within those of some territory recognized in the past as part of a Greek state;
- originated in a region that can be now, or at some time in the past was, considered to be Greek soil;
- is spoken by speakers who identify as being “Greek”, whether in terms of ethnicity or nationality;
- or is something else altogether.

I would venture to say that this particular problematization is highly fraught, and it may not be a problem that is restricted to Greek. That is, any language label — any glossonym — involves a degree of abstraction along the same lines as those just given. That is, one can just as legitimately ask what English is, what French is, and so on; these are all valid questions to raise.

2.4. Summing up

To some extent, all of the considerations discussed in the preceding sections converge to pose problems of scientific terminology, hence the reference to “glossonymy” in the title and throughout. In the end, we have to talk about these speech

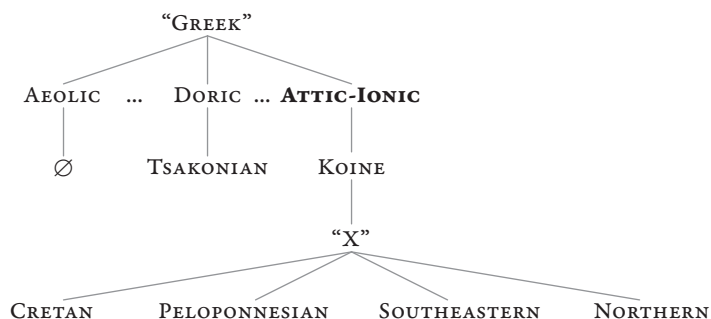
forms, and the labels we use, whether informed by the sorts of musings offered here or not, must be viewed as rooted in scientific decisions. At the same time, however, they can be taken as powerful emblems with consequences that extend outside of the scientific sphere.

3. A case in point in the Greek sphere

By way of offering an extended example where these issues come together and raise some thorny scientific problems, I turn to the situation with Tsakonian and its relation to (the rest of) Greek. As far as how glossonymy enters the picture here, I focus just on issues that pertain to matters of English usage with the labels in question since bringing the practice of scholars writing in other languages to bear here would constitute an extended study of its own and would only complicate the already complex landscape developed herein. It can be noted that similar sorts of deconstructions could be devised, possibly, for other quite divergent outlying varieties of Greek, such as Pontic or Cappadocian or even Grico/Gricano, though the historical derivation is perhaps clearer in the case of Tsakonian than these other outliers in the Hellenic world.

The issue is this: Tsakonian is the term I use here for what is generally seen as a modern form of an ancient Doric Greek dialect, specifically Laconian Greek, that is still spoken in the eastern “thumb” of the Peloponnesos in Greece. This origin makes Tsakonian somewhat unusual among modern outcomes of ancient Greek, since for the most part, the dialect diversity of ancient Greek was eliminated in the Hellenistic period as the Greek Koine arose, based mainly on the Attic-Ionic dialect (and especially Ionic). Thus most of the modern varieties of ancient Greek spoken in Greece today, e.g. Peloponnesian Greek (which we may take as the basis for the modern standard language of Athens, though there is some debate there), Northern Greek, Cretan, Southeastern Greek (e.g. that spoken on Rhodes), etc., derive ultimately from the Hellenistic Koine. This relationship can be schematized as follows (oversimplifying somewhat, to be sure), where for the moment I call the whole group “Greek” (with the quotation marks being there intentionally) and try to show the place of Tsakonian vis-à-vis the rest of Greek.

This sort of relationship is fairly straightforward and one sees it time and time again in any family tree modeling of language relationship, with branchings at higher

Figure 1: The place of Tsakonian, with relevant labels, Take 1

nodes and at lower nodes giving an indication of the distance genetically⁴ between speech communities (languages, dialects, whatever) represented as labels on the various nodes. So what is problematic about it? The problems arise when one considers the issue of how to label the nodes, and in particular, when one considers the scientific implications of the terms by which these speech forms represented by the nodes are named.

What the tree in Figure 1 shows is that Tsakonian is not particularly closely related to the current Northern dialects, to Cretan, or for that matter to the Standard language (based on Peloponnesian), at least not more closely related than say, Cretan is to the northern varieties. It is a sibling to the whole complex that gave rise to Cretan, Northern varieties, and so on, but it is not a sibling to any one of those particular speech forms.

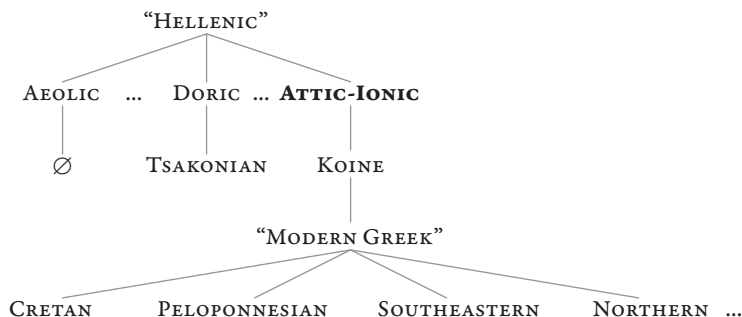
But do we call it **Tsakonian Greek**, or just **Tsakonian**? What are the other speech forms mentioned in the tree? If they are Northern Greek, Peloponnesian Greek, Southeastern Greek, etc., then can Tsakonian be Tsakonian Greek? If the others are “Modern Greek dialects” (or “dialects of Modern Greek”), what is Tsakonian? Is it a Modern Greek dialect? In a certain sense, yes, it is, in that it is a modern form of some ancient Greek dialect, but not in the same sense as Peloponnesian, Cretan, etc., since it stems from a different source. Thus if we treat Peloponnesian, Cretan, etc. as dialects of “Modern Greek”, so that the node above them is so labelled, then Tsakonian is left out in the cold, as if it is a different language.

⁴ The term **genetic** here derives from the Greek *γενετικός*, which means “pertaining to origins” (i.e. to *γένεσις* ‘origin’). Some linguists now prefer the term **genealogical**, given the biological (and, in some contexts, even racist) implications that **genetic** can summon up.

This might actually be the right result, since Tsakonian is sufficiently different in many respects from Peloponnesian, from Cretan, from the varieties of the north, etc., since it did not share in their relatively recent common development, and thus has phonology unlike them (e.g. aspirated stops), a verbal system unlike them (e.g. a periphrastic present tense and arguably (see Joseph 2001) a negative verb as opposed to simply a negative morpheme that attaches to a verb), lexical archaisms that had been replaced in other varieties (e.g. a continuation of ancient $\acute{\omicron}\rho\acute{\alpha}\omega$ for ‘see’), and so on, and the form of Tsakonian in the early 20th century, before various sorts of assimilatory pressures with Standard Greek altered Tsakonian in various ways, was really quite unintelligible to other speakers of Greek.

The situation gets more complicated yet, though maybe with a similar sort of outcome pointed to, when the modern Standard language is taken into consideration. The current language of Athens, used by millions there and easily the de facto standard for speakers of Greek around the country, with regional varieties (Peloponnesian, Cretan, etc.) being recognized as such, is often taken as the point of reference against which the regional varieties are to be judged (this is of course true in general with many standard languages and regional varieties, not just in Greece and not just in the Balkans). Thus if the standard language (sometimes referred to as “Common Modern Greek”) is what most linguists think of or mean when they use the label “Greek” or “Modern Greek”, then Tsakonian surely should not be “Greek”, since its relation to the standard (at least historically) is quite different from the relation of Cretan or northern varieties to the standard. Treating it as a separate language, but still as one that is closely related to the modern speech forms that derive from the Hellenistic Koine, might thus be further justified.

Taking such a step would raise the question, of course, of what to call the branches and what to call the source node, especially if one were to insist on “Greek” as the name for that source, i.e. topmost, node. If we tried a different name for the starting point in ancient times, e.g. “Hellenic”, and tried to reserve “Greek” just for the immediate ancestor of the modern cluster of dialects we have been talking about that excludes Tsakonian, that would fly in the face of centuries of usage whereby Greek was used for the ancient forms too. In fact, with the term ‘Greek’, as noted in section 2.1, the default, at least as far as English is concerned, is for that to refer to the ancient language, so that in general we specifically have to say “Modern Greek”.

Figure 2: The place of Tsakonian, with relevant labels, Take 2

Part of the problem therefore is that there is a tradition and history associated with particular names; I note here the astute observation made by my good friend, the late Lukas Tsitsipis, in what may well have been his last published work (Tsitsipis 2008) regarding the use of particular designations for speakers of Arvanitika in Greece:

What about the names of languages? Names are not just recognition labels <...> [they] should be viewed as rich metonymic depositories of socio-cultural histories, that is, their use evokes a whole series of images and events concerning human groups. <...> A name is an index of some sort. It is part of a socio-semiotic process such that every instance of its use can construct and reconstruct features of a non-stable identity.

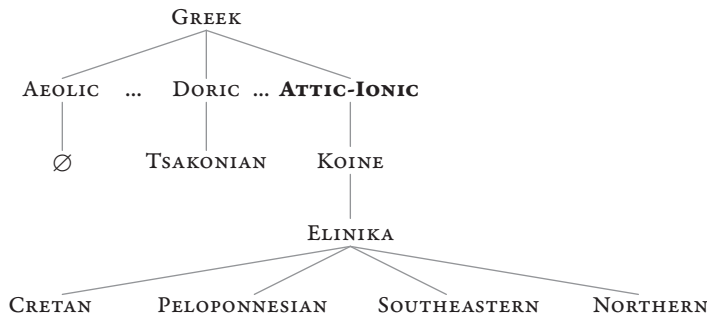
Arvanitika speakers may call themselves just *Arvanites*, an appellation evoking very different memories and values from the ones triggered by the use of the term *Arvanites* by members of the majority society: either through the use of denigrating intonation or through lexicalized discrimination such as *skatoarvanites* ‘shit-Arvanites’, or through occasional referential extension by calling other groups they want to discriminate against ‘like-Arvanite’.

And, I would say, extending Tsitsipis’s insight, that there is this same sort of “baggage” attached to the use of labels in scientific contexts.

Thus, in a sense, **any** naming decision is going to be difficult for some reason, whether we are talking about scientific labels that linguists and anthropologists use or about less technically driven naming. In this way too, dealing with naming issues surrounding a language like Greek with a long history and tradition of scholarship

is qualitatively different from the situation with a little-studied language of a small tribal group where there may not be the same sort of “baggage” associated with particular labels (though there may well be other problems, such as exonyms that are radically different from the self-designations, as a perusal of lesser-known languages listed in “Ethnologue” (<https://www.ethnologue.com/>) shows again and again).

One possibility for a naming decision would be to do what is seen increasingly for the language of the state of Israel, i.e. using the language’s autonym, “Ivrit”, instead of the historically charged “Hebrew” (which invites an immediate connection to be made to the Biblical language), as Eric Hamp did through the use of “Makedonski” for the modern Slavic language Macedonian that is the national language of the contemporary Republic of North Macedonia (see, e.g., Hamp 1989). For Greek that would mean using “elinika” for the modern standard language and the varieties most akin to it (those in the north, that in Crete, etc.) so that Tsakonian could stand with that label alone, though “Tsakonian Greek” would now become feasible, as it is, after all, a modern instantiation of an Ancient Greek variety). That of course would not help Greeks, since they use ‘*elinika*’ as a matter of course, but the focus here is on English-language practices.

Figure 3: The place of Tsakonian, with relevant labels, Take 3

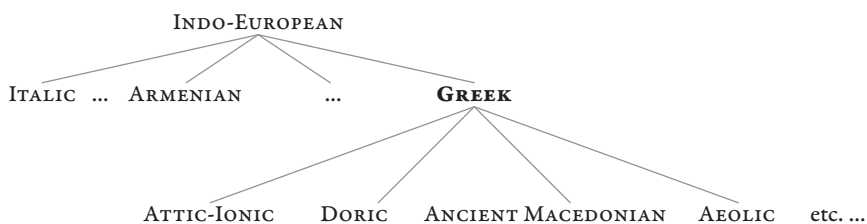
4. A parallel from a different era but still concerning Greek

A similarly thorny issue that involves Greek and the notion of “Greek dialect” is one that has had massive political ramifications. I mention it here, since it seems to offer

an interesting parallel to the issue with Tsakonian, and that is the case of Ancient Macedonian and its relation to “Greek” (or some would say, “the rest of Greek”)⁵.

I start from the following interpretation of certain facts about Ancient Macedonian and about what we conventionally call “Greek”: Ancient Macedonian has voiced plain stops where “Greek” has voiceless aspirates, as in ἀβροῦτες · ὀφρύες (i.e., *abrou̯tes* = *ophru̯ies*) ‘eyebrows’, where the β : φ correspondence, standing for [b] : [ph], reflects the outcome of a Proto-Indo-European voiced aspirated stop *bh. This correspondence is quite systematic throughout the limited corpus we have an Ancient Macedonian. Moreover, there is one form, ἄλιζα (i.e., *aliza*) for a kind of tree (‘white poplar’) that has a [z] apparently reflecting an intervocalic *s (shown by various cognates, e.g. Old High German *elira*, Spanish *alisa* (a presumed borrowing from a Gothic *alisa), Russian *ol’xa*), a sound and context where “Greek” originally had an *b* and ultimately a zero.

I take these facts (and I realize that this is not a consideration of the whole of the known Ancient Macedonian lexicon and the parallel forms in Greek) to suggest that what we call “Greek” underwent an innovation, that of loss of *s / V__V and devoicing of the PIE voiced aspirates that Ancient Macedonian did not undergo, and in fact instead voiced the intervocalic *s and deaspirated the voiced aspirates, while maintaining their voicing. This nonsharing of certain innovations means that whatever the relationship between Ancient Macedonian and Greek, it cannot be that Macedonian is an immediate sibling to other forms that we typically call “Ancient Greek dialects” such as Attic-Ionic, Aeolic, Doric, etc. That is, in schematic terms, the relationship **cannot** be:

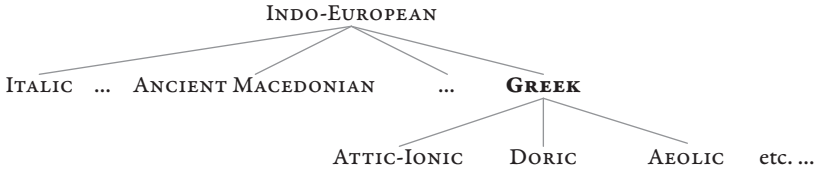
Figure 4: The place of Ancient Macedonian, with relevant labels, Take 1

where Ancient Macedonian is a sibling to any of the speech forms conventionally referred to and viewed as “ancient Greek dialects”.

⁵ See Joseph (To appear) for a review of relevant literature and facts, and a discussion of the political and ideological dimensions to this issue.

Rather, the relationship must be either the following:

Figure 5: The place of Ancient Macedonian, with relevant labels, Take 2

or the following:

Figure 6: The place of Ancient Macedonian, with relevant labels, Take 3

In the first of these, Ancient Macedonian would be within a branch of Indo-European that is separate from the one containing Greek and thus no more closely related to Greek than any other branch of the family (ignoring for the moment some possible deep connections, e.g. with Armenian that have been much discussed in the literature or with Albanian, as recently proposed in Hyllested & Joseph 2022). In the second of these, Ancient Macedonian would be a sibling to the complex of “Ancient Greek dialects”.

Importantly, in both of these, the notion of “Greek dialect” is such that Ancient Macedonian is not an “Ancient **Greek** dialect”, but at best could be a sibling to the totality of the Ancient Greek dialects or it could be an “Ancient **Hellenic** dialect”, but the only way it could be an “Ancient Greek dialect” is if one fiddles around with terminology and uses “Greek” for the node subsuming Ancient Macedonian and Attic-Ionic + Doric + Aeolic etc. — but then presumably a different name would be needed for the cluster of Attic-Ionic + Doric, etc., maybe “Greek proper” or even “Hellenic” there (since it is not used for the higher node), or some such designation:

Figure 7: The place of Ancient Macedonian, with relevant labels, Take 4

I confess that I am not sure what a suitable labelling solution is here. To some extent, we may not be able, with Greek, to have a neutral naming system that will allow for all the relationships of the various clusters of relevant speech forms, both ancient and modern, to be indicated properly and in a non-confusing and/or ideologically non-charged manner.

And there are similar problems for other languages. Just in the immediate sphere of the Balkans, one has to be mindful of using “Romanian” to refer to the main language of Romania, since that invites the inference that Aromanian, as spoken in Greece for instance, is perhaps a dialect of that language, when in fact it is rather different and may have a slightly different line of historical descent so that talking about Daco-Romanian and Aromanian might be preferable. But here too there is historical and traditional baggage that might get in the way⁶.

The bottom line is that we can continue to talk about “Modern Greek dialects” and subsume under it such interesting speech forms as Tsakonian, but we have to be mindful of the implications of our usage.

5. Conclusion

It may not be unreasonable to suggest that the scholarly — and official — insistence on a great degree of unity for “Greek” (Greek as “one” language — see Joseph 2009 for some consideration of this question) may get in the way of giving Greek/

⁶ See Joseph (1999) for some thoughts on related issues involving Albanian and Arvanitika, the now-endangered dialect of Albanian spoken in enclaves in Greece for hundreds of years.

Hellenic/whatever a more prominent place in the field of linguistic theory than it has. Impressionistically speaking, my sense is that there is just as much structural diversity in the Hellenic-/Greek-speaking world as there is in the Romance or Germanic or Slavic world, but these latter branches of Indo-European have been well integrated into mainstream linguistic theorizing in ways that Greek has not; while it cannot be proven, I do wonder if the notion that there are many Romance languages, many Germanic languages, many Slavic languages but, in the relevant literature at least, only one Greek language may play a role in relegating the diversity within Greek to this lesser prominence in the field at large.

Whatever all these musings might mean, and however much they might represent a call to action, I am realistic enough to know that any changes in nomenclature and in the recognition of distinct Hellenic languages may not happen anytime soon and any suggestion for change will obviously take some time to be accepted, if even acceptable at all. Nonetheless, it is my hope that sounding these views here might make all practitioners aware of the issues connected with something as seemingly straightforward as what we call the object of our scholarly interest. That is, the occasional airing of these issues in a forum dedicated to the study of Modern Greek dialects is, I trust, a basis for important introspection into the practices that underlie our science⁷.

References

- Adamou, E. 2008. Introduction. In E. Adamou (ed.), *Le nom des langues II. Le patrimoine plurilingue de la Grèce*. Louvain-la-Neuve: Peeters, 15–30 (BCILL. T. 121).
- Hamp, E. P. 1989. On signs of health and death. In N. C. Dorian (ed.), *Investigating Obsolescence: Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 197–210.
- Holton, D., G. Horrocks, M. Janssen, T. Lendari, I. Manolessou, & N. Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. 4 vols. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyllested, A. & B. D. Joseph. 2022. Albanian. In Th. Olander (ed.), *The Indo-European Language Family*. Cambridge: Cambridge University Press, 227–248.
- Joseph, B. D. 1999. Comparative perspectives on the place of Arvanitika within Greece and the Greek environment. In L. D. Tsitsipis (ed.), *Αρβανίτικα και Ελληνικά: Ζητήματα πολυγλωσσικών*

---

⁷ There are other nomenclature-related issues within Greek, especially the three-way distinction that is made among *ιδίωμα* (roughly, ‘local variety’), *διάλεκτος* ‘dialect’, and *γλώσσα* ‘language’, a distinction that does not fully have clear one-word parallels in English. But I leave that particular issue for another time and another venue.

και πολυπολιτισμικών κοινοτήτων [*Arvanitika and Greek: Problems of Multilingual and Multicultural Communities*]. Vol. II. Livadia: EXANDAS, 208–214.

Joseph, B. D. 2001. Is Balkan comparative syntax possible? In M. L. Rivero & A. Ralli (eds.), *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford: Oxford University Press, 17–43.

Joseph, B. D. To appear. What’s in a Name? Historical linguistics and the Macedonia name issue. To appear in H. H. Hock & C. Hammans (eds.), *Language, History, Ideology: The Use and Misuse of Historical-Comparative Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Joseph, B. D. & P. Pappas. 2002. On some recent views concerning the development of the Greek Future System. *Byzantine and Modern Greek Studies* 26: 247–273.

Markopoulos, Th. 2009. *The Future in Greek from Ancient to Medieval*. Oxford: Oxford University Press.

Pappas, P. 2004. *Variation and Morphosyntactic Change in Greek: From Clitics to Affixes*. London: Palgrave Macmillan.

Tsitsipis, L. D. 2008. Avant-propos: The names of languages and their dense indexicality. In E. Adamou (ed.), *Le nom des langues II. Le patrimoine plurilingue de la Grèce*. Louvain-la-Neuve: Peeters, 9–14 (BCILL. T. 121).

PONTIC PROJECT: THEORETICAL PROBLEMS AND MODERN TECHNOLOGIES

Maxim Kisilier

Saint Petersburg University, Institute for Linguistic Studies RAS

Οι σύγχρονες ψηφιακές τεχνολογίες ανοίγουν νέους ορίζοντες στη φιλολογία και γλωσσολογία. Παρ' όλο που οι νεοελληνιστές δεν είναι ειδήμονες στη χρήση των νέων τεχνολογιών, έχουν δημιουργηθεί τουλάχιστον πέντε διαφορετικά σώματα κειμένων της ελληνικής γλώσσας, ενώ, τελευταία, επιστήμονες που ασχολούνται με τις νεοελληνικές διαλέκτους ψάχνουν τρόπους να εκμεταλλευτούν τα αποτελέσματα της τεχνολογικής ανάπτυξης. Το άρθρο αυτό αφορά την ποντιακή διάλεκτο στη Ρωσία και στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, όπου οι ποντιόφωνοι είναι περισσότεροι από 20.000, χωρίς η γλώσσα τους να έχει μελετηθεί αρκετά. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο περιγράφεται η βάση δεδομένων που δημιουργείται με σκοπό την ανάλυση διαφόρων παραλλαγών της Ποντιακής, καθώς και τη σύγκρισή της με τις άλλες νεοελληνικές διαλέκτους.

Keywords: Greeks of the USSR, Pontic Greek, corpus linguistics, dialectal database

1. Introduction: Modern technologies in MG studies

Technological achievements of the 20th century have radically changed methods and approaches in many scientific areas. Even those who are far from modern physics and astronomy have heard about the NASA Hubble Space Telescope or the Large Hadron Collider. By contrast, the humanities (especially philology and linguistics) may appear insensitive to the progress if the conversion from pen to MS Office is not taken into account.

This impression is totally false. Nearly for all branches of linguistics and philology special software is being constantly developed, like Praat for phonetics and phonology, TLex for lexicography, FieldWorks for morphology, LingTree for syntax, etc. However, the creation of language corpora has become the most important breakthrough. Although Modern Greek studies are not in the forefront of technological innovation, there are at least 5 corpora of Modern Greek¹:

---

¹ It is also worth mentioning the Thesaurus Linguae Graecae (TLG), the corpus of Ancient Greek, which is one of the most powerful language corpora.

- (i) Corpus of Greek Texts (CGT) — 30 million tokens (cf. Goutsos 2010)
- (ii) Corpus of Spoken Greek of the Institute of Modern Greek Studies (CSG) — over 2 million tokens (cf. Pavlidou 2016)
- (iii) Hellenic National Corpus (HNC) — 47 million tokens
- (iv) the Greek Web Corpus (elTenTen) — 1.6 billion tokens
- (v) Corpus of Modern Greek (CMG) — 375 million tokens (cf. Arkhangelskiy & Kisilier 2018)

They are not similar both in the selection of texts and in technical options (for brief overview of their functionality see Table 1). Each corpus has its own advantages and drawbacks and none of them makes use of dialectal data.

	CGT	CSG	HNC	elTenTen	CMG
Free access	+	+	–	–	+
Lemma search	–	–	+	+	+
Grammar search	–	–	+/-	+/-	+
Synonyms	–	–	–	+	–
Concordance	–	–	+	+	–
Lemmas' English translation	–	–	–	–	+
Metadata	+/-	+	+	–	+
Gender studies friendly	–	+	–	–	–
Distance between constituents of the required phrase	–	–	+	–	+
Search in particular text/author	–	–	+	–	+
Grammatical analysis of a particular word	–	–	–	–	+

Table 1: Corpora of Modern Greek

Modern Greek dialectology has also shown recently some progress in implementation of digital technologies. The Laboratory of Modern Greek dialects of the University of Patras has developed a set of databases which can be transformed into dialectal corpora, atlases and dictionaries (for details see Ralli 2015). Unfortunately, most researchers cannot afford such kind of projects and look for other possible solutions, for example Praat scripts, etc. However, it is important to elaborate a unified approach which would result in multiple compatible databases of various Modern

Greek dialects. In this contribution a possible approach will be discussed using data from Pontic Greek in the USSR and Russia.

2. Pontic Greek in the USSR and Russia

Pontic Greeks are the most widespread and large Greek diaspora and the list of countries which host its representatives seems endless. For example, in Greece the number of Pontic Greek speakers is roughly estimated at 300.000 (Sitaridou & Kaltsa 2014: 3). Even in Turkey, there are still about 5000 speakers of Pontic (Schreiber & Sitaridou 2018: 2). However, these calculations may be underestimating. According to Hakan Özkan (2013: 2), during the Census of 1965, in the province of Trabzon 4535 persons claimed that Pontic is their mother language, but the same Census demonstrates that there were 5740 inhabitants living only in Pontic-speaking villages of Beşk y (and, evidently, most of them could speak Pontic). It means that many speakers did not indicate (or did not want to indicate) Pontic as their L1. Since (nearly) all speakers of Pontic are not monolingual, the situation described by Hakan Özkan may be relevant for other countries as well.

Despite the number of speakers, Pontic in general can be identified as endangered according to the classification by Moseley (2007: xi): the youngest generation who can speak Pontic fluently are young adults. And nevertheless, Pontic is more widely used for communication than most Modern Greek dialects. It happens because Pontic Greeks from different countries frequently communicate with each other and Pontic is the only language everyone understands. So, it is not quite correct to describe the use of Pontic today exclusively in terms of cultural and national identity (cf. Konstantinidou & Kyridis 2014: 633).

2.1. Historical overview

First waves of migration to the Russian Empire date back to the 1820s². For example, Pontic village Anadol (not far from Mariupol) was founded in 1826 (Animitsa & Kisilier 2009: 31). Due to the Asia Minor Catastrophe, multiple refugees from

---

² In the 15th century and later, Trabizond Greeks were regularly relocated to the Crimea (Sokolov 1932: 313).

Pontos appeared in the Caucasus (cf. Der Matossian 2009), the Crimea, and in Southern Russia (find more details in Vergeti 1991). Initially, Pontic Greeks did not have literary tradition, but in the late 1920s, the Soviet Union launched the National policy on linguistic minorities. Thus, Pontic Greeks got their alphabet. It was based on Demotic Greek and it was created for all Greek communities in the USSR (Table 2, cf. Savvov 1931).

A α	E ε	K κ	O ο	T τ
B β	Z ζ	Λ λ	Π π	Υ υ
Γ γ	Θ θ	Μ μ	Ρ ρ	Φ φ
Δ δ	Ι ι	Ν ν	Σ σ	Χ χ

Table 2: Soviet Greek alphabet

This alphabet retained only one way to express /e/ (= <ε>), /i/ (= <ι>) and /o/ (= <ο>). The grapheme <υ> was used for /u/, while digraphs <αι>, <ει>, <οι> and <ου> were no longer required. Instead of <αυ> and <ευ> it was supposed to write <αβ/αφ> and <εβ/εφ>. New orthography avoided geminates³, <ζ> could be both /z/ and /ʒ/, <ςς> was /ʃ/ and <τςς> — /tʃ/.

From the very beginning, the Soviet Pontic literature had to compete with the Soviet Demotic Greek literature which was vigorously supported by multiple Greek communists who came to the USSR. As a result, Demotic Greek became the language of Greek schools although it was incomprehensible to the speakers of the local Greek dialects⁴. However, during 1930s, a number of books in Pontic were published (cf. Kachalov 1934).

After 1938, literature in Greek was prohibited and some groups of Pontic Greeks were forcibly displaced to Uzbekistan, Kazakhstan and Siberia. Interestingly, a considerable part of Pontic Greeks became Soviet citizens only in 1970s⁵. Nowadays, Pontic communities exist in various regions of Russia including Moscow and Saint Petersburg, but the dialect is mostly spoken in Southern Russia and the Caucasus. According to Sam Topalidis (2018: 10), in 2010, there were 85.600 Pontic Greeks in Russia and about 23.000 of them could speak the dialect.

³ In a way it was a realization (although unconscious, I believe) of orthographic ideas of Nikos Kazantzakis expressed in the first edition of his “Odyssey” (cf. Bien 2015: 213–214).

⁴ Vlada Baranova (2017: 106) cites the request of the speakers of Azov Greek (documented in 1929) not to teach their children in Greek because they could not understand it.

⁵ Before that they officially remained subjects of the Ottoman state.

2.2. Linguistic problems

In spite of multiple descriptions of Pontic, there still are many mysteries especially in case of Pontic outside Turkey, and Soviet and Post-Soviet Pontic is no exception here. In the next few subsections, I shall give a brief outline of the most problematic issues.

2.2.1. Subdialectal division

Even the first papers on Pontic acknowledged the existence of several local varieties in Asia Minor which differ on various linguistic levels (some details can be found in Papadopoulos 1958: ζ–θ, ιζ). It seems that in Soviet and Post-Soviet Pontic, one could also distinguish some local subdialects: for example, in Pontic of Batumi (Georgia) feminine nouns in plural nominative and accusative have flexion *-es*, while in Vityazevo (Southern Russia) and Iraga (Georgia) flexion *-as* is used instead (Eloeva 2004: 106). My own field research demonstrates some phonetic differences between Pontic of Abkhazia (1a) and Pontic of Southern Russia (1b):

- (1) a. /foγúme/ — informant female, born in 1966 in Gvarda/Lindava (Abkhazia),
ancestors are from Ordu
b. /fovúme/ — informant male, born in 1967 in Yessentuki (Southern Russia),
ancestors are from Trabzon

Definitely, possible differences require special research which should consist of the following case studies:

- (i) regularity and levels of variation;
- (ii) number of local variants;
- (iii) correspondence with local variants of Pontic in Asia Minor, i. e., it is important to find out whether Pontic subdialects of the USSR are “inherited” (brought from Pontos) or appeared after the dispersion of Pontic Greek in the “new” territory;
- (iv) comparison with Pontic of Greece, Cyprus, Australia and other countries where Pontic is still spoken⁶.

---

⁶ There is no doubt that all variants of Pontic are mutually comprehensible but according to my interviewees from Southern Russia, there are certain differences in vocabulary, phonetics and morphology.

2.2.2. Language contacts

Quite a lot is already known about language contacts in Asia Minor but Soviet and Post-Soviet Pontic has hardly ever been analyzed from this point of view. Thanks to my former postgraduate student Liudmila Goroshilova, I have at my disposal several modern narratives from Georgia⁷. In these texts it is possible to trace some interference with Russian. The speakers do not use many lexical borrowings but prefer to incorporate Russian names of months although they know Greek names as well (*septémvrio* ‘September’, *oxtóvrio* ‘October’, *novémvrio* ‘November’ and *dekémvrio* ‘December’)⁸.

- (2) *e-pín-ane*   *os*   *to*   *maj* *janvárⁱ* *fevrálⁱ*   *mart* *aprelⁱ*
 PST-do.IPFV-PST.3PL   till   DEF.N.SG.NGEN   May   January   February   March   April
 ‘They were doing [it] until May, January, February, March, April’

Possibly, the phonetic phenomenon in (3) can be also treated as showing the impact of Russian because Russian phonetics lacks the sound /θ/:

- (3) *tóra*   *sa=léγ-o*
 now   FUT=speak.IPFV-PRS.1SG
 ‘Now I shall tell [you about...]’

Surprisingly, in the speech of Pontic Greeks from Georgia, the interference with Georgian is extremely sporadic (Berikashvili 2022: 8) even in vocabulary, despite the fact that all are speakers are fluent in Georgian from a very young age. It is possible that we just lack the examples at our disposal, but, certainly, the matter requires further investigation.

2.2.3. Pontic and Azov Greek

In his famous book about the dialect of Lesbos Paul Kretschmer (1905: 18) suggested that Azov Greek should be one of the Pontic dialects because they both have palatalization:

- (4) Pontic *fér[in]* ‘hand’ and Azov Greek *fér^j* vs. Modern Greek χέρι

⁷ These are narratives of elderly female speakers who are descendants of the immigrants from Trabzon.

⁸ These could be, however, “new” borrowings from Modern Greek, since all these speakers regularly visit Greece and live with their “Greek-speaking” relatives.

Charalambos Symeonidis and Dimitrios Tombaidis support Kretschmer's hypothesis and point out that Azov Greek has many common features with Pontic like verb flexions, negations, particles, some lexemes and even idiomatic expressions (Symeonidis & Tompaidis 1999: 133–139). However, this hypothesis cannot be accepted without thorough discussion. It should not be forgotten that according to an important lexical isogloss, Pontic and Azov Greek belong to different groups — Pontic is an *inda*-type dialect, while Azov Greek is a *ti*-type (see also Kisilier 2022: 10–11).

3. “Pontic project”

The problems mentioned in section 2 cannot be resolved without a systematic multilateral approach which is impossible without representative collection of relevant and reliable data. Modern digital technologies allow to create a database with multiple options like classification, comparison, data representation and machine learning. The creation of such database is the main goal of so-called “Pontic project”.

3.1. Digital collection

The project was launched several years ago when it became evident that the National Library of Russia possesses a collection of Greek books, journals and newspapers published in the USSR between 1929 and 1937. The absence of any catalogue for this collection made it difficult to estimate its volume. Thanks to the efforts of Ilya Magin and participation of Yuri Polokhin it became possible to start the process of digitalization and to create online library⁹.

The collection includes not only books, journals and newspapers in Pontic but also in Azov Greek and Demotic Greek published in the USSR. It was decided to digitalize everything regardless the dialectal attribution, and there are at least 3 reasons for that:

- (i) sometimes it is not so evident which variant of Greek is used — dialectal or Demotic: the text may have both Demotic and dialectal words and grammatical forms;

---

⁹ This library is available at: <https://archive.org/details/sov-greek> (accessed on 13.07.2022).

- (ii) it is evident that if non-Pontic texts are excluded and remain undigitized, there will be no chance to start another Project involving these texts, so their existence may remain unknown;
- (iii) there is a very tempting idea to identify the lexemes, grammar forms and possibly whole texts using algorithms based on machine learning.

In the future, we intend to widen our digital library by adding other texts in Pontic and Azov Greek including that were collected during the field research¹⁰. However, it is important to mention the problems which are most sure to emerge with the progress of the Project. Most digitalized texts still require recognition. The pages are faded, and not printed all that well; some are dark yellow or brown and the text is dark grey. So automatic recognition is difficult and likely to be compromised. Even a more difficult issue is a recognition of dialectal texts published in Greece where traditionally Greek letters with diacritics are used. These characters are absent from Unicode, and systems like ABBYY FineReader do not easily cope with them.

3.2. Dialectal database

Initially, there was an idea to create online dictionary of Pontic combined with a language corpus and sound recordings. We intended to create interface and translation in 4 languages (Russian, English, Modern Greek and Turkish), and the example of a dictionary entry in English may be found in (5)¹¹.

- (5) *δουκάλιν* /ðu 'kalin/ Giresun, *δουκάλ'* /ðu 'kal' / Argyroupoli, Dumanlı, Ordu, Trabzon (Papadopoulos 1958: 274), *δουκάλι* /ðu 'kali/ Trabzon (Tursun 2019: 236), *δουκάλ* /ðu 'kal/ noun, neuter
 [ETYMOLOGY: Lat *ducalium* 'bridle']
 TOOLS bridle, halter
 Με το *δουκάλ'* λαλεί ατόν' '[s/he] manipulates him' (Papadopoulos 1958: 274; lit. [s/]he speaks with him by means of bridle)

¹⁰ The digital library is free and open and we shall eagerly accept any text in Pontic or Azov Greek for publication.

¹¹ This work would have been impossible without assistance of the Pontic poet Viktor Stoforandov.

Δίγω τ' ἄλογον δουκάλιν '[I] loosen the reins and let the horse run' (Papadopoulos 1958: 274; lit. [I] give bridle to the horse)

DERIVATIVE *δουκαλεύω*

At the stage of the demo version, it became clear that there will be no funding and the ideology of the Project should be changed. Instead of a dictionary, it was decided to create a database using TLex software. This database primarily works with materials collected during field research but it can also include data from literary sources and linguistic descriptions (Figure 1).

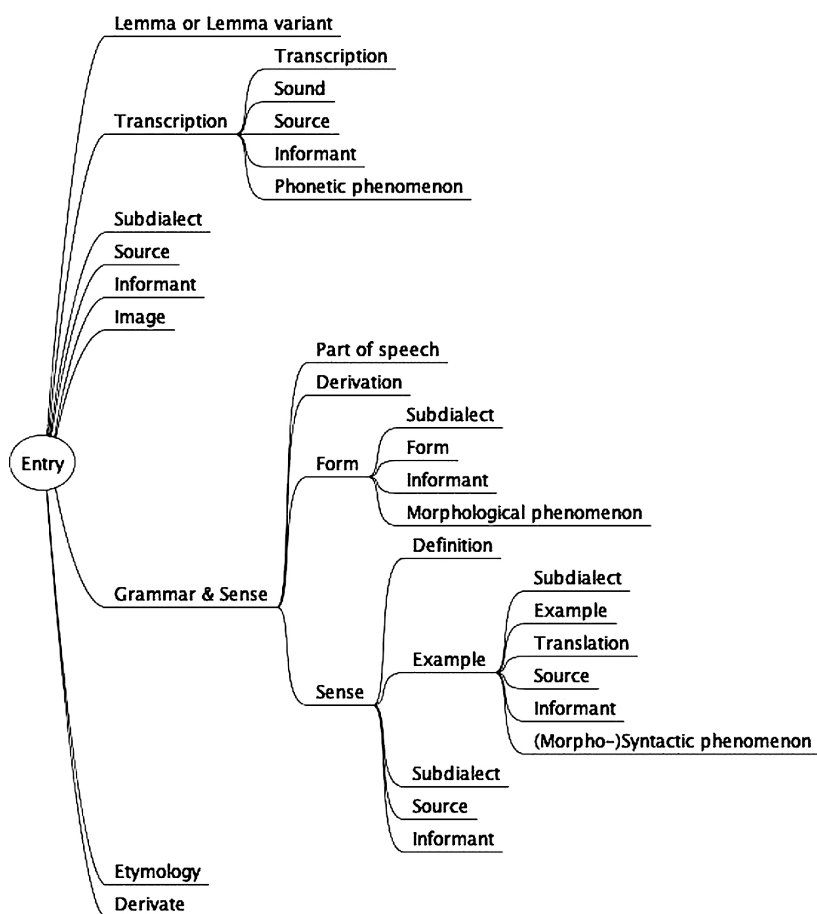

Figure 1: Database entry structure

All data within the entry is supported with multiple tags (metadata) describing the source and/or the interviewee/author of the text. This metadata will be helpful both for navigation and for various types of research like diachronic or gender studies. It is also possible to tag (partly manually, partly via an automated program) particular phonetic, morphological or even syntactic phenomena and then to sort them out according to a required pattern. The database exists in XML format.

On the next stage which in fact starts almost simultaneously with the first one, the database is connected with the digital collection of texts using readymade free software libraries adopted for the data involved. As a result, it will be possible to create a grammar analyzer using machine learning algorithms. All forms generated by means of the grammar analyzer will be automatically checked in the collection of digital texts. The form that is not found in any text will not be displayed within the paradigm until some new text is added where the form exists. We expect that adoption of array programming will automate the search of synonyms and antonyms and allocation of lexical and semantical classes.

The software libraries selected for adoption were mostly created for Standard Modern Greek and there is a chance that during the process of adoption new previously unknown peculiarities will become apparent. If so, using a software library created for Standard Modern Greek may become a new approach to comparison of Modern Greek dialects.

4. Conclusions and prospects

In comparison with a dialectal corpus, a dialectal database even in a very incomplete form may produce good results, make use of machine learning technologies and array algorithms and is able to function with a limited set of texts. Almost at any stage of its elaboration, the database may be converted into online dictionary or dialectal atlas and any update of the database will almost automatically result in the dictionary and atlas.

Creation of similar databases for various dialects offers amazing prospects for all kinds of comparative analysis and studies in dialectometry. In order to test these possibilities, simultaneously with the Pontic database, I intend to start working on Azov Greek and Tsakonian databases.

References

- Animitsa, G. A. & M. L. Kisilier. 2009. Istoriia Urumeev. Khronologiia osnovnykh sobytii (1771–2003) [History of Urumejs. Chronology of main events (1771–2003)] Ch. 1. In M. L. Kisilier (ed.), *Iazyk i kul'tura mariupol'skikh grekov* [Language and Culture of Mariupolis Greeks]. Vol. I. *Lingvisticheskaia i etnokulturnaia situatsiia v grecheskikh selakh Priazov'ia. Po materialam ekspeditsii 2001–2004 godov* [Language and Ethno-Cultural Situation in Greek Villages of Azov Region. Field Research Data Collected in 2001–2004]. Saint Petersburg: Aleteia, 25–64 [in Russian].
- Arkhangelskiy, T. A. & M. L. Kisilier. 2018. Korpusa grecheskogo iazyka: dostizheniia, tseli i zadachi [Corpora of Modern Greek: achievements and goals]. *Indoeuropeiskaia i klassicheskaia filologiya* [Indo-European Linguistics and Classical Philology] 12(1): 50–59 [in Russian].
- Baranova, V. 2017. Local language planners in the context of early Soviet language policy: the case of Mariupol Greeks. *Revue des études slaves* 88(1–2): 97–112.
- Berikashvili, S. 2022. Contact-induced change in the domain of grammatical gender in Pontic Greek spoken in Georgia. *Languages* 7(2): 79. Available at: <https://www.mdpi.com/2226-471X/7/2/79> (accessed on 10.07.2022).
- Bien, P. 2015. *Kazantzakis and Linguistic Revolution in Greek Literature*. Princeton; New Jersey: Princeton University Press (Princeton Essays in European and Comparative Literature 6).
- CGT — Corpus of Greek texts. Available at: <http://www.sek.edu.gr> (accessed on 13.12.2021).
- CMG — Corpus of Modern Greek. Available at: http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/?interface_language=en (accessed on 14.12.2021).
- CSG — Corpus of Spoken Greek of the Institute of Modern Greek Studies. Available at: <http://corpus-ins.lit.auth.gr/corpus/index.html> (accessed on 13.12.2021).
- Der Matossian, B. 2009. The Pontic Armenian communities in the nineteenth century. Ch. 10. In R. G. Hovannissian (ed.), *Armenian Pontus. The Trebizond-Black Sea Communities*. Los Angeles: Mazda Publishers, 217–244.
- Eloeva, F. A. 2004. *Pontiiskii dialect v sinkhronii i diakhronii* [The Pontic Dialect in Synchrony and Diachrony]. Saint Petersburg: Saint Petersburg State University [in Russian].
- Goutsos, D. 2010. The corpus of Greek texts: a reference corpus for Modern Greek. *Corpora* 5(1): 29–44.
- HNC — Hellenic National Corpus. Available at: <http://hnc.ilsp.gr> (accessed on 10.12.2021).
- Kachalov, Kh. 1934. *Katalogos biblion* [Catalogue of Books]. Rostov-on-Don: «Komounist» [in Greek and Russian].
- Kisilier, M. 2022. Contact phenomena in Azov Greek. *Languages* 7(2): 79. Available at: <https://www.mdpi.com/2226-471X/7/3/174> (accessed on 8.07.2022).
- Konstantinidou, Z. & A. Kyridis. 2014. The use of Pontic dialect today. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5(8): 627–633.
- Kretschmer, P. 1905. *Der heutige lesbische Dialect verglichen mit den übrigen nordgriechischen Mundarten*. Wien: Alfred Holder.
- Moseley, Ch. 2007. General introduction. In Ch. Moseley (ed.), *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. London & New York: Routledge, vii–xvi.

- Özkan, H. 2013. The Pontic Greek spoken by Muslims in the villages of Beşköy in the province of present-day Trabzon. *Byzantine and Modern Greek Studies* 37(1): 1–21.
- Papadopoulos, A. A. 1958. *Ιστορικόν λεξικόν τῆς ποντικῆς διαλέκτου* [*Historical Dictionary of Pontic*] 1: A–Λ. Athens: Myrtidi [in Greek].
- Pavlidou, Th.-S. (ed.). 2016. *Καταγράφοντας την ελληνική γλώσσα* [*Making a Record of the Greek Language*]. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies [in Greek].
- Ralli, A. (ed.). 2015. *Πρόγραμμα ΘΑΛΙΣ: Πόντος, Καππαδοκία, Αίβαλί: στα χνάρια της Μικρασιατικής Ελληνικής* [*Program THALIS: Pontos, Cappadocia, Aivali: the Tracks of Asia Minor Greek*]. Patras: Laboratory of Modern Greek dialects [in Greek].
- Savvov, D. N. 1931. К проблеме языка и пис’менности греков СССР [About the language and the writing system of the Greeks of the USSR]. *Кул’тура и пис’менност’ Востока* [*Culture and Written Language of the East*] 10: 65–75 [in Russian].
- Schreiber, L. & I. Sitaridou. 2018. Assessing the sociolinguistic vitality of Istanbulite Romeyka: an attitudinal study. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 39(1). Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01434632.2017.1301944> (accessed on 26.10.2020).
- Sitaridou, I. & M. Kaltsa. 2014. Contrastivity in Pontic Greek. *Lingua* 146: 1–27.
- Sokolov, I. 1932. Mariupol’skie greki [Greeks of Mariupol]. *Trudy Instituta Slavianovedeniia Akademii Nauk SSSR* [*Transactions of Institute of Slavic Studies of the Academy of Sciences of the USSR*] 1: 297–317 [in Russian].
- Symeonidis, Ch. P. & D. Tompaidis. 1999. *Η σημερινή Ελληνική διάλεκτος της Ουκρανίας (περιοχής Μαριούπολης)* [*Modern Greek dialect of Ukraine (region of Mariupol)*]. Athens: The Committee for Pontian Studies (Supplement to “Archeion Pontou” [“Pontian Archives”] 20) [in Greek].
- TLG — Thesaurus Linguae Graecae. Available at: <http://stephanus.tlg.uci.edu> (accessed on 08.12.2021).
- Topalidis, S.. 2018. *The Relocation of Greeks from Pontos*. Manuscript.
- Tursun, V. 2019. *Romeika-Türkçe sözlük. Trabzon Rumcası*. İstanbul: Heyamola yayınladı.
- Vergeti, M. 1991. Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: problems of integration in modern Greece. *Journal of Refugee Studies* 4(4): 382–394.

THE SHIFT FROM ENCLISIS TO PROCLISIS IN OLDER TSAKONIAN

Nick Nicholas

Education Services Australia

Σκιαγραφούμε την εξέλιξη της μητροπολιτικής Τσακωνικής από καθολικά εγκλιτική σύνταξη για τις αντωνυμίες και τα βοηθητικά της ρήματα, προς την προκλιτική σύνταξη της Κοινής Νεοελληνικής, με λεπτομερή εξέταση δεδομένων από όλα τα αξιόπιστα κείμενα που διαθέτουμε από το 1797 ως το 1950. Η μελέτη αυτή συμπληρώνει την προγενέστερη του Λιόση (Liosis 2017), με εκτενέστερα δεδομένα και με θεώρηση της παλαιότερης προκλιτικής σύνταξης και των βοηθητικών ρημάτων.

Keywords: clitics, Tsakonian, auxiliaries, diachronic syntax

1. Introduction

Tsakonian has attracted much attention for its lexical archaisms relative to the mainstream of Standard Modern Greek (SMG). Tsakonian has appreciable syntactic archaisms as well. The difficulty with investigating these syntactic archaisms is that they were among the first victims of language death, and by the time extensive texts were recorded in the 20th century, there was little evidence left of them.

Liosis (2007: 527–633; 795–801) has tracked language attrition in Tsakonian, and Liosis (2017) focuses on its most distinctive change: the shift in auxiliaries and pronominal clitics from post-verbal to pre-verbal. Liosis reviews the shift globally, including both Metropolitan Tsakonian (MTk), and Propontis Tsakonian (PTk), a colony formerly in northern Turkey, settled as early as the 16th century (Manolessou 2019: 291–292).

Liosis conducts a longitudinal study from 1870 to the present day for MTk, to understand the transition in auxiliary and clitic placement. In this study, I conduct a more extensive corpus analysis, from the earliest available texts, up to 1950. My corpus overlaps only partly with Liosis', and I have rejected a few texts he has used, as unreliable. This study aims to fill in early stages only partly visible in Liosis' data, and confirm his findings and reconstructions, using old MTk data rather than comparison with PTk. It also provides a more granular look at the linguistic conditioning in play.

2. Corpus

The earliest recorded texts of Tsakonian are the word lists compiled by Evliya Çelebi in 1667 (Manolessou 2019: 295–297), and by Jean-Baptiste-Gaspard d'Ansse de Villoison in 1784–1786 (Manolessou 2019: 299–305); the latter provided no instances relevant for this paper.

The corpus used in this paper includes the following texts:

- (i) the word list by Çelebi;
- (ii) a word list by Johan David Åkerblad, collected in either 1785–1788, or 1796–1797 (Manolessou & Pantelidis 2018);
- (iii) a few words and phrases collected by Leake (1830: 506–507) in 1806;
- (iv) a translation of the Lord's Prayer and two fairy tales (Thiersch 1832: 551–552);
- (v) texts and word lists collected by Konstantinos Oikonomou ex Oikonomon in 1836 from literate Tsakonians (the priests Ioannis Altigos and Georgios Trochanis, and Stamatis Trochanis, see Costakis 1980: 22–25; 2004)¹;
- (vi) a verse dialogue on the adoption of the Greek Constitution by Theodoros Oikonomou (1846: 19–25), local priest;
- (vii) folk songs (Deville 1866: 134–138);
- (viii) brief poems and dialogues by Theodoros Oikonomou (1870);
- (ix) poems by Kleanthis Oikonomou (1888), son of Theodoros, and also local priest;
- (x) a short narrative by Kleanthis Oikonomou, collected by Pernot (1914) in 1890;
- (xi) texts in the “Tsakonian Diary of 1895” (Latsis 1895): two stories, two poems, some jokes, and a translation of the “Letter by Jesus Christ found in Jerusalem”². (I've omitted the snippets of SMG given in the text as codeswitching);
- (xii) five fairy tales (Scutt 1913–1914);

¹ I omit counts of repetitions of the longer texts, or citations from them. The collection also included two unpublished sketch grammars, by N. A. Zografos and G. S. Lampyriades, briefly described and excerpted in Costakis (1986; 2004).

² An exemplar of a *Himmelsbrief*/Letter from Heaven, an early form of chain letter (Goodspeed 1931: 105–106). For a brief history of Letters from Heaven, see VanArsdale (1998–2016);

- (xiii) a collection of agricultural terminology (Deffner 1922);
- (xiv) a collection of expressions and songs (Deffner 1923b). The two songs in Deffner (1923b) were gathered when Deffner first arrived in Tsakonia in 1875; the first song was dictated by the old local notary Nikolaos Zografos (Deffner 1996: 160 — possibly the author of the sketch grammar in the Oikonomou Archive)³;
- (xv) two short fairy tales (Anagnostopoulos 1926: 72–74);
- (xvi) the novella “Tsuranna” (*Ἡ Τσουράννα*) by Georgios Stratigis (Stratigis 1943; 2000). The story was likely written in 1927, when it was first mentioned publicly (Stratigis 2000: 32; Togiatis 1939: 26). I use the 1943 edition, a critical edition with translation into SMG, albeit not done by a native Tsakonian speaker (Phaidon Bouboulidis). The 2000 edition, with its own SMG translation, is based on a single manuscript, and was silently emended by a native speaker (Dimitris Houpis); it is clearly modernised, and drops many archaisms of the original;
- (xvii) two songs, a fairy tale and a story elicited from Thanasis Costakis in 1930 (Pernot 1934: 23–37);
- (xviii) a made up dialogue included in Pernot & Costakis (1933: 86–89);
- (xix) a couple of texts collected by Costakis in 1942 from the villages of Pramatefti and Melana (Costakis 1980: 28–34, 36–37, 40–43).

This corpus is restricted to MTK; PTK was only discovered by scholars in 1953, and its corpus is quite small (a few fairy tales, an unpublished autobiography recorded by Costakis). Liosis (2017: 44, 53) also admits the possibility that PTK underwent influence from Eastern Greek dialect, or Bulgarian. I do not consider PTK in the prehistory of the phenomena investigated here.

From this corpus, for his Period 1, Liosis has used only #viii, #ix, #xii. He has also used Deffner’s (1923a) dictionary, and the Brothers Grimm fairy tales from Deffner (1926), which include Deffner (1921). These are Deffner’s translations from

---

for the original SMG text, see http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/prayers/epistolh_khim_kibdhlos.htm (accessed on 05.12.2021).

³ However the song seems translated from SMG: the Tsakonian is ametrical, and a metrical SMG original is easy to reconstruct.

German, as confirmed in Deffner (1922: 5). I accordingly exclude these from my corpus. For his Period 2, Liosis uses #xvi in Houppis' edition, which has modernised all auxiliary placement in the text.

In this corpus, the fairy tales are the kind of text that Greek dialectology typically relies on for syntactic investigation. A couple of texts are religious translations from archaic/Koine Greek, so they may inflate the extent of archaism. A couple are consciously literary creations, subject both to stylistic constraints, and to conscious modelling after SMG prototypes. Theodoros Oikonomou's texts display clear influence from Puristic Greek.

3. Analyses to date

3.1. Position of pronominal clitics

Greek clitic placement has undergone transition from the inherited, enclitic second position in a clause (X Cl V or V Cl), governed by Wackernagel's Law, to the SMG pattern of proclisis (ClV) for finite verbs, enclisis (VCl) for imperatives and participles. The former pattern occurs in Eastern dialects and Early Modern Greek (Liosis 2017: 38).

MTk, as Pernot (1934: 189) identifies based on 40 years of fieldwork, originally had VCl by default, like the Eastern dialects — although Pernot notes that VCl had already become more common. In interrogatives, imperatives, standalone participles, and negation, VCl was mandatory (Lekos (1920: 38) notes that clitics can occasionally precede the verb in interrogatives). If the clitic reduplicates a following noun, it must precede the verb. Thiersch (1832: 539) notes that the clitic can either precede or follow a conditional: *ean mi daroi* ~ *ean daroi mi* 'if they beat me'.

If VCl is the original default (Liosis 2017: 44), then PTk (Liosis 2007: 529) and Old MTk preserved it in interrogatives and imperatives, and PTk and Old MTk used the marked ClV order in subjunctives. Unlike PTk, MTk has moved to the new ClV ordering in auxiliaries (see below), in clitic–noun coreference, and increasingly in affirmatives.

Pernot had also noted a hybrid ordering, with both preceding and following pronouns; Liosis (2017: 63–67) considers these circumclitics. This only occurs with

plural or 3SG referents, although the preceding pronoun can be singular or plural (Liosis 2007: 530):

- (1) a. *mi m aliere namu ts^hipta*
NEG.IMP me tell.2SG.SUBJ us nothing
 ‘Don’t tell us anything’
- b. *eki aua enki ts enki nam empikai*
AUX.3SG say.PART so and so us do.3PL
namu kats^hi aḍripi
us some people
 ‘She was saying, “some people did this and that to us”’
- c. *ezae t^ho mpeḍere, n epetse ni*
go.3SG to.the father-in-law him said.3SG him
 ‘He went to his father-in-law, and told him...’

Terminal speakers now pattern fully with SMG, which postposes the clitic only for imperatives and participles. Fluent current speakers prepose the clitic in affirmatives, and usually also in interrogatives; they even occasionally prepose clitics to negated auxiliaries (Liosis 2007: 799).

The old order occasionally surfaces among fluent speakers, in verb-initial phrases: e.g. *unkiai exunte si katavite* ‘NEG.AUX.3PL.PST have.PART them perceive. PART = they hadn’t perceived them.’ The CIVCl circumclitic, with singular proclitic and (usually) plural enclitic, remains in use among the most fluent speakers (Liosis 2007: 796–799).

3.2. Mobility of Auxiliaries

The present and past imperfect in Tsakonian are formed using an auxiliary verb (the copula) and the participle: *eni oru* ‘AUX.1SG.PRES see.PART = I see, I am seeing’, *ema oru* ‘AUX.1SG.PST see.PART = I was seeing’. The perfect and pluperfect are formed using the auxiliary *exu* ‘have’ (I do not consider verbal adjectives as participles, so I do not treat the aorist passive equivalents, like *eni orate* ‘I am seen’, as compound verbs). Only the aorist indicative and subjunctive are monomorphemic. AuxPart is now inseparable (Liosis 2017: 48) — although formerly it could be separated, not just by discourse particles, as Liosis has found, but by nominals:

- (2) a. *tanu p^b eki o pantazi simenu*
 above REL AUX.3SG.PST the Pantazis strike.PART
ta k^bambana
 the bell
 ‘up above, where Pantazis was striking the bell’ (Oikonomou 1888: 48)
- b. *p^b eni niut^ha mera yrafu*
 REL AUX.3SG night day write.PART
 ‘who writes night and day’ (Oikonomou 1888: 54)
- c. *ezu apo nkana rufalatsi p^b ema*
 I from some porridge REL AUX.1SG.PST
ts ezu krefu
 also I steal.PART
 ‘I from a porridge which I too stole’ (Scutt 1913–1914: 21)

As Liosis (2017: 45–57) argues, the auxiliaries of Tsakonian are clitics, subject to conditioning similar to pronominal clitics. In MTK, the contemporary ordering is AuxPart in finite verbs, i.e. proclitic, just like for pronouns; he finds Aux is always enclitic in PTK, for the same reason. The pronominal clitic always precedes the auxiliary, if both occur.

However, polar interrogatives are by default PartAux — although the affirmative AuxPart ordering was long noted for Declaratives As Interrogatives (Lekos 1920: 61; Pernot & Costakis 1933: 48; Liosis 2019).

Grammars of Tsakonian up to Pernot’s claim the ordering of auxiliary and participle is in free variation in affirmative statements, although there is no trace of that in the contemporary language. Early PartAux in MTK is not considered in Liosis (2017), though touched on in Liosis (2007).

4. Historical data and analysis

4.1. Mobility of Auxiliaries

The distribution of orderings is given as n/n for PartAux/AuxPart. The criteria in the following bleed each other (in the order shown), so that instances are listed only once

(**Subord** includes subordinators and interrogatives such as ‘where?’ and ‘what?’, but not coordinating connectives. **Interrog** are only polar).

	Neg	Subord	Interrog	Default
Çelebi [1667]	0/1			
Åkerblad [1796?]		0/3		0/2
Leake [1806]		0/1		1/0
Thiersch (1832)		0/3		0/2
Oikonomou Archive [1836]: citation forms ⁴	0/4	0/3		23/2
Oikonomou Archive [1836]: texts	0/7	0/29	1/1	6/47
Oikonomou (1846)	0/4	0/10		0/11
Deville (1866)	0/2	0/7		0/2
Oikonomou (1870)	0/4	0/4	1/0	0/16
Zografos [1875] (Deffner 1923b)	0/3	0/14		3/22
Oikonomou (1888)	0/13	0/24		1/46
Oikonomou [1890] (Pernot 1914)	0/1	0/7		1/4
Latsis (1895): misc	0/25	0/36	0/1	3/33
Latsis (1895): Jesus	0/14	0/24		0/28
Scutt [1913]	0/20	0/34		1/59
Deffner (1922): citation				14/0
Deffner (1922): other				1/2
Deffner (1923b)	0/5	0/7		0/2
Anagnostopoulos (1926)	0/5	0/5		0/10
Stratigis [1927?]	0/9	0/95	3/0	4/109
Costakis [1930] (Pernot 1934)	0/6	0/18		2/64
Pernot & Costakis (1933)	0/12	0/6		1/17
Pramatefti [1942]	0/10	0/13		0/91
Melana [1942]	0/10	0/8		0/20

Table 1: Auxiliary orderings in corpus

- AuxPart for negatives and subordinates is not once violated in the corpus.
- The few polar interrogatives in the corpus are consistently PartAux. Of the two potential counterexamples, (4a) is punctuated as an interrogative, but may be

⁴ PartAux or AuxPart phrases given in isolation, as part of a word list.

a declarative. (4b) is a paratactic add-on to a dubitative question, and may not be an interrogative at all:

- (4) a. *me esi exa anapafsimari mi?*
 ‘you are besmirching my reputation?!’ (lit. ‘do you have me as my funeral prayer?’) (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 2004: 19)
- b. *min eni sampa to at^he, min eni to parastsi, ts inji enkunte t^hon ayie su ayielidoti pasi?*
 ‘Might it be Holy Saturday, might it be Good Friday, so that all the inhabitants of Leonidio are going to their church?’ (Latsis 1895: 40)

As the data shows, the original default ordering of Tsakonian is PartAux, when the verb is initial in the phrase. When any element precedes the verb complex, Aux comes first. This is a straightforward survival of Wackernagel’s Law, with the auxiliary considered a clitic (so Liosis (2007: 529): “the observations that can be made on the position of clitic pronouns in Tsakonian correspond to those on the auxiliary placement”).

Wackernagel’s Law is reflected in the very first auxiliaries attested in Tsakonian:

- (5) a. *esuni agapo* =
ezu ni ayapo
 1SG AUX.1SG love.PART
 ‘I love’ (Manolessou & Pantelidis 2018 — Åkerblad [1796:])
- b. *etjou si agapo* =
etiu si ayapo
 2SG AUX.2SG love.PART
 ‘You love’ (Manolessou & Pantelidis 2018 — Åkerblad [1796:])
- c. *enkunter eme tan tsean*
 go.PART AUX.1PL (to).the house
 ‘Let us go home’ (Leake 1830: 507)

This also explains the Tsakonian citation forms attested for verbs. Throughout the 19th century, citation forms are either Part, or PartAux — consistent with the citation verb being an isolated clause. AuxPart is always listed second in wordlists or grammars (Thiersch 1832: 534, 535, 544; Deville 1866: 115; Oikonomou 1846: 16 — who switches to PartAux for the imperfect; Oikonomou 1870: 33; Deffner 1881: 23ff). The only two exceptions in the Oikonomou Archive’s grammars are

eni viazu ~ viazur eni ‘I am rushing’ (Costakis 1986: 67), and the compound auxiliary *ema exu ayapi* ‘I had loved’ (Costakis 2004: 48), likely too heavy to be considered a Wackernagel clitic.

Zografos’ sketch grammar from 1836 (Costakis 1986: 67) even speaks of a *-reni* conjugation for verbs — i.e. Aux *eni*, linked to Part with a liaison consonant: *viazureni = viazu-r eni* ‘rush.PART AUX.1SG = I am rushing’. Citation forms are also given as PartAux in the Oikonomou Archive word lists from 1836, and this is continued by Deffner (1922), who had moved to Tsakonia in the 1870s.

20th century grammars still allow both PartAux and AuxPart, but consistently cite AuxPart first (Scutt 1912–1913: 168; Lekos 1920: 44; Pernot & Costakis 1933: 56; Pernot 1934: 222); exceptionally Anagnostopoulos (1926: 53–54) gives PartAux first for the present, and AuxPart first for the imperfect, like Oikonomou (1846). As Pernot noted, during his time in Tsakonia (so since 1892), the SMG ordering had become the default.

We can track enclisis through the 19th century:

- as Oikonomou (1846) and Anagnostopoulos (1926) hint, the imperfect goes against the verb-initial default, so we consider present tense separately;
- when clauses are paratactically linked, the first clause may behave differently (6a, 6b);
- connectives make the verb non-initial (6c);
- when considering whether a verb is clause-initial, we ignore any clitics in the start of a verb, since they innovate against an original Aux Cl Part ordering (discussed below): Cl Aux Part is a violation of verb-initial order, rather than a non-initial verb instance (6d, 4a).

- (6) a. *ypapse mi an emaditsere nkanena tsinurtsi, nt eni parakau*
you AUX.1SG ask.PART

‘write me if you have learned any news, I ask you’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

- b. *tse ale ni, n eni proskinu apo meri mi*
him AUX.1SG worship.PART

‘and tell him, I pay him my respects, for my part’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

- c. *para eni parakau ta despina na namu di pariyoria*
but AUX.1SG ask.PART

‘but I beg Our Lady to give us solace’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

d. *γραφῦ m esi na mazume tse ali lekse*
 write.PART me AUX.2SG

‘you write me that we should gather more words’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

The resulting counts are:

Affirmative matrix clauses	Verb-initial present, first clause	Verb-initial present, later clauses	Verb-initial other tense, first clause	Verb-initial other tense, later clause	Verb not initial in clause
Åkerblad [1796?]					0/2
Leake [1806]	1/0				
Thiersch (1832)			0/2		0/1
Oikonomou Archive [1836]: texts	5/8	0/11	1/1		0/27
Oikonomou (1846)	0/1	0/4			0/6
Deville (1866)	0/1				0/1
Oikonomou (1870)	0/2	0/2			0/12
Zografos [1875] (Deffner 1923b)	1/0	1/1		1/1	0/20
Oikonomou (1888)	0/1	0/2		1/2	0/40
Oikonomou [1890] (Pernot 1914)	1/0	0/2			0/2
Latsis (1895): misc	3/0	0/4		0/3	0/26

Table 2: Auxiliary orderings against clause position

- If anything precedes participle + auxiliary in a clause (other than a clitic pronoun), the auxiliary comes first, without exception.

- What counts as a second paratactic clause is murky, since the comma/full stop distinction is arbitrary (Oikonomou 1846, Zografos [1875], Oikonomou 1888). Ordering also is distorted by verse. But second clauses only rarely have PartAux, and those that do all look like first clauses (7a).

- (7) a. *o ðe vasiḱi apsea mpaitse ts ezvaie, t ayie nikoa ðavmata tse ole si to vie, mpanur eki ta yrusa si ts oḱu ts^herok^h ainu*
 ‘and Basil started reading loudly St Nicholas’ miracles and his whole vita; he **was sticking** out his tongue and kept gulping’ (Oikonomou 1888: 47)

• Sentence-initial position is the only place where PartAux regularly occurs. There are exceptions as early as 1836 (7b, 7d vs. 7c, 7e, all in the one letter), and Lampyriadis' North Tsakonian grammar appears to avoid it (7f); but the rule is still observed in the late 19th century (7g, 7h).

(7) b. *esi nirizu p^b epi exu trianta xronu xirefte*
AUX.2SG know.PART
'you know that I've been a widower for thirty years' (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

c. *piur epi tse ksene nu*
make.PART AUX.1SG also strange mind
'I try to put it out of my mind' (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

d. *emai Dente na yrapsume*
AUX.1PL.PST want.PART
'we wanted to write' (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

e. *exunte n emai koleyia ts emai kseduk^bunte*
have.PART him AUX.1PL.PST
'we had him as company and we had fun' (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

f. *em enkunte na t^h axitsume, em enkunte t^b a xura, eme parinte apo t^b on ayie*
'we go and run, we go into the village, we come by the church' (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 2004: 46)

g. *oruntar esi lipon kale mi kamzu^{ki} ots^b i epi exunta at^h a du^{lia} na piu*
see.PART AUX.2SG
'so you see, my good child, that I have a lot of work to do' (Oikonomou [1890] = Pernot 1914: 178)

h. *oru epi kiki at^h a t^b on ayie li^{di} tasu*
see.PART AUX.1SG
'I see great sorrow in Leonidio' (Latsis 1895: 39)

(7i) is a good illustration of the verb-initial condition:

(7) i. *uk^h a n esa t^h a skokina,*
bathe.PART her AUX.2SG.PST in the dark

ta nu^ba n esa preya
 the night her AUX.2SG.PST plait.PART

‘you bathed her in the dark, you plaited her hair at night’ (Zografos [1875] = Deffner 1923b: 37)

And in the Oikonomou Archive, the auxiliary is enclitic in both seemingly formulaic expressions (Costakis 2004: 22: *ðiaur eni o protoyere* ‘the elder is passing’, *diatasur eni o ðaskale* ‘the teacher is preaching’), and prosaic utterances (Costakis 2004: 31: *exur eni suko smerðe* ‘he has a good nose’).

In the 20th century though, the regular ordering even in sentence-initial contexts is AuxPart:

- (8) a. — *osi kseru t^bi s im pinde? s ipi ðeinte t^bu ði poðe tu aoyu tse ena sako kaça, tse oni enkunta to sako, en enkunta to komaki tu aðrupu*
 — *n es ksera p^bi n es tea ekiu*
 “Don’t you know what they do to them? **They bind** them to the two feet of the horse and a bag of walnuts, and the walnuts do not come, the piece of the man **comes**”.
 “**You know** it, who want it” (Scutt 1913–1914: 19)

The old ordering appears mostly in marked contexts. There are seven or eight such instances in the corpus (8b is ambiguous), ignoring the citation forms in Deffner (1922). Note that Houpis systematically modernizes the instances in Stratigis from PartAux to AuxPart.

- (8) b. *ma zua eni paçi*
 ‘Why **she is alive** again.’ (Scutt 1913–1914: 21; so translated by Scutt, but this could also be an interrogative expressing incredulity: ‘Why, **is she alive** again?’)
- c. *satsi oa ta ðentsika farsenkunta pi*
 ‘all the trees **are very productive** this year’ (Deffner 1922: 31)
- d. *ortsiskumener emi pi emi ða nt aru yuneka mi ðixos açu* (Stratigis 1943: 12)
em ortsiskumene p^bi ða nti aru yuneka mi ðixos açu (Stratigis 2000: 50)
 ‘I swear that I shall take you to wife, without question’ [1927?] — emphasis?
- e. *eðari ipi vante tse tsinko. ts eni kaçitere, yiatsi mite kat^b unumener eni tse ku-valik^b umener eni kaçitera*

‘nowadays **they put** zinc in too. And it’s better, because **they don’t break** — and **they’re** easier to **carry**’ (Costakis [1930] = Pernot 1934: 32 — second verb is a negation, and third may echo the syntax of the second)

f. *epi sats^bi epekame na p^birome ts apotei tu steni stanu, n arame an **ini pinte** — **pinter ini** m ii fozumeni tan kzaða*

‘We thought we’d sow this year on those narrow parts above, to see if **they’ll take** — Oh, **they’ll take**, but they fear the cold’ (Pernot & Costakis 1933: 88 — contrast)

4.2. Post-position of clitics

The criteria in the following bleed each other (in the order shown), so instances are listed only once. The distribution is given as n/n/n for VCl, ClVCl, ClV; where ClVCl does not occur, n/n counts VCl, ClV. For auxiliaries, n/n counts AuxCl, ClAux, and for coindexed following nouns, n/n counts VCl–N, ClV–N.

	Subj (<i>na, ða, mi</i>)	Imp, Part	With foll. N	Part with AUX	Neg	Subord	Inter- rog	Default
Åkerblad [1796?]	0/2	1/0				0/1		
Thiersch (1832)	1/0	3/0						0/1
Oikonomou Archive [1836]	0/29	16/0	0/1	0/10	4/0	0/13		11/13
Oikonomou (1846)	1/11	9/0		0/2		0/2		0/4
Deville [1866]		1/0		0/3	2/0	0/1		
Oikonomou (1870)	0/14	11/0		0/2				1/3
Zografos [1875] (Deffner 1923b)	0/11	9/0		0/10	1/1	0/1		4/4
Oikonomou (1888)	0/8	9/0	1/2	0/9	1/0	0/3		14/24
Oikonomou [1890] (Pernot 1914)	0/4			0/3				0/1
Latsis (1895): misc	0/0/19	9/0/1	0/2	0/13	2/0/1	0/0/8		0/3/55
Latsis (1895): Jesus	0/11/11			0/6	2/0/4	0/2/13		0/5/12
Scutt [1913]	1/45	15/0	2/12	0/16	6/2	0/1		1/92

	Subj (<i>na, ʒa, mi</i>)	Imp, Part	With fol. N	Part with AUX	Neg	Subord	Inter- rog	Default
Deffner (1923b)	0/76			0/2	2/0	0/4		0/5
Deffner (1926) ⁵					5/0		2/0	8/193
Anagnostopoulos (1926)	0/4			0/1	1/0	0/2		0/9
Stratigis [1927?]	2/63	8/0	0/4	0/54	3/6	0/20		0/29
Costakis [1930] (Pernot 1934)	0/1/4	1/0/0		0/20		0/0/4		0/0/20
Pernot & Costakis (1933)	0/4	3/0		0/2	1/1	0/1		0/6
Pramatefti [1942]	0/17			0/33	1/0	0/3		0/12
Melana [1942]	0/7			0/1				0/14

Table 3: Clitic positioning in corpus

• Polar interrogatives are absent from our corpus, but as Deffner (1926) confirms, VCI applies. This is confirmed in Liosis (2017: 60): 12/2 for 1870–1925, 16/1 for 1925–1980, dropping to 7/5 for 1980–2007.

• VCI never occurs with subordination (outside of Thiersch’s *ean ʒaroi mi ~ ean mi ʒaroi* ‘if they beat me’).

• VCI occurs with imperatives and participles, in common with SMG.

• The clitic never follows the auxiliary.

The two seeming exceptions are likely instances of a zero-auxiliary verb:

(9) a. *ts enomie, ots^b oniro t^b on ipre si* **ɲ** **orua**
it ∅ see.PART

‘and she thought that [**she was**] **seeing it** as a dream in her sleep’ (Latsis 1895: 36)

b. *namu si* **empodizunte** *etin op efiani*
us them ∅ block.PART

tan iparksi tse tan zoi tse tan eleʒeria, is oli ʒa tur elini ta armata tan ʒia
‘[they are] **banning them** from us, those things that guard our existence and life and liberty, arms divine for all Greeks’ (Oikonomou 1846: 21)

⁵ Counts from Liosis (2007: 799), for Deffner’s translation of “Snow White” (Α πεντάμορφο του κόσμου).

• The circumclitic CIVCl only occurs with 1PL and 2PL referents, and only turns up in Latsis (1895) and Costakis (Pernot 1934), although it is anticipated with an early Cl–Cl–Aux construction (9c)⁶. The relative infrequency of referents may have constrained its attestation (the Jesus Letter is throughout addressed to 2PL), but is consistent with it being a late entry into the language. Latsis features it (9d), though not consistently (9e), in affirmative, subordinate, and subjunctive contexts.

(9) c. *apo p̄suxa nt e numu proskinu*
 from soul you.SG AUX.3SG you.PL worship
 ‘with all my soul I pay you my respects’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22 — annotated in Costakis (1980: 78) as “instead of *numeni* ‘you.PL AUX.3SG’”)

d. *γία να ντι λιπίδου νουμου τσεζου*
 for SUBJ 2SG pity.SUBJ.1SG 2PL
 ‘so I too would pity you’ (Latsis 1895: 43)

e. *τσε δα κσερισου δερια φτερωτα τσε ανιμερα να νουμου καταφανι*
 SUBJ 2PL devour.SUBJ.3PL
 ‘and I shall unleash wild and winged beasts to devour you’ (Latsis 1895: 46)

• Costakis only produces the circumclitic in metatext (9f), and may well have avoided it as “improper” Tsakonian in his own work (cf. the correction in 9c) — though it is widespread outside his writings.

(9) f. *δα ντ αλιου νουμου ενα παραιδι τσε ακονικο*
 FUT 2SG tell.SUBJ.1SG 2PL
 ‘I will tell you a Tsakonian fairy tale’ (Costakis [1930] = Pernot 1934: 23)

• CIV is used throughout for the subjunctive. There are four seeming exceptions: (10a) translates the Lord’s Prayer, slavishly following the Koine original, while (10b) is contamination from an adjacent identical imperative. The two instances in Stratigis might be derived from the circumclitic, since they involve 1PL and 2PL referents (10c). That is the only plausible pathway for this order to have spread to the subjunctive (10d).

⁶ It is common in the corpus reviewed by Liosis (2017: 64–65), but only after 1925.

- (10) a. *tse mi na feritsere emunane s kirasmo*
 and NEG.SUBJ SUBJ bring.SUBJ.2SG us

Koine:

Kai mē eisenēgkēs hēmās eis peirasmon
kai me: esenenge:is he:ma:s e:s pe:rasmon
 and NEG.SUBJ enter.SUBJ.2SG us

‘and lead us not into temptation’ (Thiersch 1832: 551)

- b. *n afit^be mi s enteni to fina*
 (*SUBJ) leave.SUBJ/IMP.2PL me

‘leave me in this mountain’ (Scutt 1913–1914: 27)

- c. *pier en θa ksikaksi namu*
 who AUX.3SG FUT look.SUBJ.3SG 1PL

‘who will look after us?’ (Stratigis 1943: 14 [1927?])

- d. Indicative: V 2PL
 Indicative circumclitic: 2SG V 2PL
 Subjunctive circumclitic: 2SG V 2PL
 ??Subjunctive: V 2PL

• VCl–N occurs only occasionally, without a distinct environment:

- (11) a. *katanitukame si to vane tse t^bu p^bentsitse oki*
 ‘we poked at them all over, the lamb and the partridges’ (Stratigis 1943: 14 [1927?])

- b. *ts eperatse ena kaitsi me tasu arakisi tse antse ni ta sati*
 ‘a caique passed by with Arabs on board and took the girl’ (Scutt 1913–1914: 18)

- c. *epetse ni tu vafikia*
 ‘she told the king’ (Scutt 1913–1914: 19)

• Negative phrases in Tsakonian using *o-* generally follow VCl, but the SMG CIV ordering correlates with the SMG *den* negator. This continues what happened in Early Modern Greek, with the distribution of clitics with *u(k)* (> Tsakonian *o-*) (12a, 12b) vs. *den* (12c), and indeed with the tight binding of *u(k)* to the verb:

The traditional negative marker οὐ(κ) and its verb are often treated as a single unit within the verbal complex, thus forcing the clitic either to precede the negative or to follow the verb according to the immediate contextual requirements. This occurs mostly in early texts (Holton et al. 2019: 2036–2037):

- (12) a. τόπον ἐκ τόπου μεριμνᾷς καὶ τόπος οὐ χωρεῖ σε
topon ek topu merimnas ke topos u xori se
 and place NEG contain.3SG you

‘you investigate place after place, and the place cannot contain you’ (Michael Glycas “Prison Verses” 156 [1158–1159])

cf. Tsakonian: *tse o topo o- ni sunu nti*

- b. γοργὸν ἂν σὲ οὐκ ἐκβάλουσιν
gorgon an se uk ekvalusin
 if you NEG take-out.3PL

‘if they don’t take you out of there quickly’ (Michael Glycas “Prison Verses” 229 [1158–1159])

cf. contemp. Tsakonian:

a nt u- ni mpanunte

- c. αὐτοὶ οὐδὲν τὸ ἠθέλησαν
afti uden to iθelisan
 they NEG it want.3SG

‘they did not want it’ (Mt Athos [14th–15th c.])

cf. Tsakonian:

etini den ni inkiai θente

This distinction is borne out in the corpus (see Table 4, p. 102).

- (13) a. *oki fiat^ba mi entai na n aru yuneka*
 NEG.AUX.3PL keep.PART me

‘this one was not kept for me to take as wife’ (Scutt 1913–1914: 18)

- b. *tse ðe mi skotukane*
 and NEG me kill.3PL

‘and they did not kill me’ (Scutt 1913–1914: 28)

	<i>o</i>	<i>ðen</i>
Oikonomou Archive [1836]	4/0	
Deville (1866)	2/0	
Zografos [1875] (Deffner 1923b)	1/0	0/1
Oikonomou (1888)	1/0	
Latsis (1895): misc	2/0	0/1
Latsis (1895): Jesus	2/0	0/4
Scutt [1913]	6/0	0/2
Deffner (1923b)	2/0	
Anagnostopoulos (1926)	1/0	
Stratigis [1927?]	3/2	0/4
Pernot & Costakis (1933)	1/0	0/1
Pramatefti [1942]	1/0	

Table 4: Clitic positioning against negator

The distinction only breaks down in Stratigis: (13c) vs (13d, 13e):

- (13) c. [*o*] *oraka ni telia apo t^hir amere*
 NEG see.1SG her

‘I have [not] seen her at all in three days’ (Stratigis 1943: 8 [1927?])⁷

- d. *ami o nt epeka t^hita*
 but NEG you say.1SG nothing

‘but I didn’t tell you anything’ (Stratigis 1943: 10 [1927?])

- e. *istera omi nti ni nkrufa*
 then AUX.1SG you it hide.PART

‘and I won’t hide it from you’ (Stratigis 1943: 12 [1927?])

This leaves affirmative matrix clauses. Verb-initial position should be a differentiating factor, as it was for PartAux above. We only consider initial vs non-initial verb clauses as a criterion. We count paratactic connectives separately (*tse* ‘and’, *ala* ‘but’), for whether a verb is initial to a clause.

⁷ I read *oraka ni* as *o oraka ni* ‘I have not seen her’, following the SMG translations in both editions.

We do not consider texts past Scutt, nor Latsis, since they no longer have VCl in affirmative matrix clauses. In addition, many clauses in the Oikonomou Archive word lists consist of just a verb and clitics: these need to be considered separately, as context-less.

With those adjustments, the counts pattern as follows:

Affirmative matrix clauses	Verb-initial, first clause	Verb-initial, later clauses	Connective + verb-initial clauses	Verb not initial in clause	Violations
Thiersch (1832)			0/1		0/1
Oikonomou Archive [1836]: citations	7/2				2/9
Oikonomou Archive [1836]: text	3/3		0/2	1/4	3/12
Oikonomou (1846)			0/1	0/3	0/4
Oikonomou (1870)	1/0		0/1	0/2	0/4
Zografos [1875] (Deffner 1923b)	1/0		1/0	2/4	3/10
Oikonomou (1888)		5/0	8/3	1/21	9/27 (or: 1/24)
Oikonomou [1890] (Pernot 1914)				0/1	0/1
Scutt [1913]	0/(many)	1/(many)	0/(many)	0/(many)	—

Table 5: Clitic positioning against clause position

Again, judging which clause is initial is difficult. And there is fluidity in clitic positioning in the earliest texts:

- (14) a. *n ekatafkiukai*
 him mock.3SG
 ‘they mocked him’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 2004: 16)
- b. *ekatafxiukai ni*
 mock.3SG him
 ‘they mocked him’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 2004: 21)
- c. *sifovo antse namu*
 fear take.3SG us
 ‘fear took us’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 2004: 20)

d. *o θεος η εδωσε, ο θεος ηε αντσε*
 God him give.3SG God him take.3SG
 ‘the Lord giveth, the Lord taketh away’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

e. *anka si ts eðeika si pua me pua oki*
 take.1SG them and bind.1SG them
 ‘I took them all and bound them by the feet’ (Oikonomou 1888: 46, both clauses VCl)

f. *endufetsia si rita tse se epitixika*
 shoot.1SG them immediately and them hit.1SG
 ‘I shot them immediately and hit them’ (Oikonomou 1888: 47, VCl then ClV)

There is nonetheless a clear pattern: in early Tsakonian, VCl appears when the verb is clause-initial, whether or not it is sentence-initial (14g). ClV appears consistently when the verb is not clause-initial (14h):

(14) g. *nkania voa oraka η alepu exa ta ts^bufa mi;*
eperikaleka ηi na ηi afi ta ts^bufa mi
 ask.1SG it
 ‘At last I saw a fox with my head. I besought it to leave my head.’ (Scutt 1913–1914: 25)

h. *i yerani me ankai*
 the cranes me carry.PST.3PL
 ‘[Sparrow:] The cranes carried me’ (Oikonomou 1888: 53)

Second paratactic clauses with connectives are ambiguous: the early data has ClV, but Oikonomou (1888) enthusiastically uses VCl (14e).

However there are no affirmative VCl after 1913. The usage of VCl in (14i) is so unfamiliar now, that Costakis (1980: 78) annotates it with “more usual: *nt apoikikame*”.

(14) i. *apoikikame nti tse k^bampose lekse yrafte t^ba yrusa namu*
 send.1PL you
 ‘We also sent you several words written in our language’ (Oikonomou Archive [1836] = Costakis 1980: 22)

In addition, there are no examples of Part Cl Aux after 1895 (14j), which itself sounds markedly poetic:

- (14) j. *ðoksaza nt epi ðespina, epets a yria vua*
glorify.PART you AUX.1SG

‘‘I glorify thee, Our Lady’’, said the old woman crying’ (Latsis 1895: 36)

This indicates that postposing clitics had become unacceptable even if the clitic was accompanying an auxiliary, which could still be postposed.

There is roundabout confirmation of this in (14k).

- (14) k. *emi mpenu tas tan psuxa tur aðrupi. profitenkur emi ola* (Stratigis 1943: 22)
emi mpenu tas tan psiuxa tir aðrupi. emi profitenku si ula (Stratigis 2000: 58)
‘I enter into the souls of people. I prophesy all’ [1927?]

The original text has ‘I prophesy all’, in an emphatic utterance. In SMG, such an emphatic would use a clitic in topic reduplication, ‘I prophesy them all’. Both Bouboulidis and Houpis render the phrase in SMG with such a clitic, *ola ta profitevo* and *ta profitevo ola* respectively; and Houpis inserted it as *si* into his Tsakonian emendation. Given the influence Tsakonian had already undergone from SMG, we might well have expected Stratigis to have written it as **profitenku si emi ula*. That he didn’t suggests that he couldn’t.

The counts in Liosis (2017: 58) are less granular than these counts, but they are consistent with the larger corpus presented here (Subj, Subord are V–NonInit); the counts of non-initial VCI for my corpus are partial—but the low count of non-initial CIV make that moot:

	V–Init	V–NonInit
Nicholas [1796–1925]	124/274 (31 %)	16/319 (5 %)
Liosis [1870–1925]	50/354 (12 %)	0/837 (0 %)
Nicholas [1925–1950]	20/212 (8 %)	0/129 (0 %)
Liosis [1925–1980]	21/263 (7 %)	2/651 (0.3 %)
Liosis [1980–2007]	17/334 (5 %)	1/761 (0.1 %)

Table 6: Clitic positioning diachronically: quantitative

Liosis noted the early 12 % of initial VCI are ‘‘residual’’ instances of an earlier, Wackernagel enclisis: our 31 % count is artificially elevated by citation forms, but confirms that earlier state.

5. Conclusion

This paper tracks PartAux and CIV ordering in MTK, and their retreat in the face of SMG. Early Tsakonian followed Wackernagel's Law with clitic placement, so regardless of mood, the default ordering of Tsakonian was:

(15) Verb (Cl) (Aux)

If any element preceded the verb (function word or focused constituent), the ordering became instead:

(16) Element (Cl) (Aux) Verb

This applies to any subordinate clause, including subjunctives. It is also preferred even in verb-initial clauses later in the sentence, with paratactic connectives.

These orderings, reconstructed by Liosis (2017: 52) for early MTK, are confirmed by our data.

Negation falls between these two paradigms. SMG-derived *ðen* patterns with the non-initial ordering. Inherited negation using *o* behaves like Early Modern Greek: the negator is fused to the auxiliary, and the clitic follows the verb:

(17) Neg (Aux) Verb (Cl)

Of these patterns, the negated pattern (with *o*) has survived into contemporary Tsakonian, only disrupted in favour of Cl Neg (Aux) Verb among terminal speakers. The real shift has been in the retreat of the enclitic affirmative pattern, Verb (Cl) (Aux), in favour of the SMG pattern (Cl) (Aux) Verb. This change occurred early, albeit unevenly. Enclitic pronouns survive in Oikonomou (1888), but are absent in all subsequent text, including Latsis (1895), apart from a single instance in Scutt [1913].

On the other hand, affirmative enclitic auxiliaries persist throughout the corpus, though already marked by the 20th century. Enclitic auxiliaries have only fallen into disuse in contemporary Tsakonian, which increasingly avoids them in interrogatives as well.

So we have a transition in verb-initial affirmative clauses:

- **19th century Tsakonian:** Verb (Cl) (Aux)
- **Early 20th century Tsakonian:** (Cl) (Aux) Verb; marked: Verb (*Cl) Aux
- **Contemporary fluent Tsakonian:** (Cl) (Aux) Verb

accompanying an all-round retreat of the enclitic pattern:

	V-Init Affirm	X-V Affirm	Neg	Subord, Subj	Interrog	Imper
19 th century Tsakonian	V1 ~ V2	V2	Vx	V2	V1 (V2)	V1
Early 20 th century Tsakonian	V2 ~ V1'	V2	Vx	V2	V1 (V2)	V1
Contemporary Tsakonian	V2	V2	Vx ~ V2	V2	V2 ~ V1	V1
SMG	V2	V2	V2	V2	V2	V1

Table 7: Clitic positioning diachronically, by environment

- (18) V1 = Verb (Cl) (Aux)
 V1' = Verb (*Cl) Aux
 V2 = (Cl) (Aux) Verb
 Vx = (Aux) Verb (Cl)

Acknowledgements

My thanks to Io Manolessou. I have normalised the Tsakonian in this paper into phonemic IPA, following Haralambopoulos (1980), reluctantly setting aside my own predilection for /tɕ, ts/ instead of /ts, ts^h/ (displayed in Nicholas 2019). Τθον παλιότερέ μι εαυτέ, ανέ αλιου: «μη ᾶ κατζιώ;».

References

- Anagnostopoulos, G. P. 1926. *Tsakonische Grammatik*. Berlin & Athen: Urania & P. D. Sakellarios.
 Costakis, Th. P. 1980. *Δείγματα Τσακωνικής διαλέκτου* [*Samples of Tsakonian Dialect*]. Athens: Tsakonian Archives [in Greek].
 Costakis, Th. P. 1986. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων και τα Τσακόνικα [Konstantinos Oikonomos ex Oikonomon and Tsakonian]. *Chronika ton Tsakonon* 7: 64–69 [in Greek].
 Costakis, Th. P. 2004. Το αρχείο Οικονόμου [The Oikonomou archive]. *Chronika ton Tsakonon* 17: 7–51 [in Greek].

- Deffner, M. 1881. *Zakonische Grammatik*. T. 1. Berlin: Weidmann.
- Deffner, M. 1921. Δείγματα τσακωνικής [Samples of Tsakonian]. *Laografia* 8: 159–180 [in Greek and Tsakonian].
- Deffner, M. 1922. *Η χλωρίς τῆς Τσακωνιάς* [*Flora of Tsakonia*]. Athens: Stauros Christou & Sia [in Greek].
- Deffner, M. 1923a. *Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου* [*Dictionary of the Tsakonian dialect*]. Athens: Estia [in Greek].
- Deffner, M. 1923b. Χαιρετισμοί, εὐχαί, κατάραι, ὄρκοι καὶ ἄσματα τῶν τσακῶνων. [Greetings, wishes, curses, oaths and songs of Tsakonians]. *Laografia* 7: 25–40 [in Greek and Tsakonian].
- Deffner, M. 1926. *Ἐπτὰ ὠραία παραμῦθια εἰς τὴν δημώδη νεοελληνικὴν καὶ τὴν τσακωνικὴν διάλεκτον* [*Seven Fine Fairy Tales in Vernacular Modern Greek and the Tsakonian Dialect*]. Athens [: n. p.] [in Greek and Tsakonian].
- Deffner, M. 1996. Η δράσις των Τσακῶνων κατὰ την Ελληνικὴν Ἐπανάστασιν [The actions of Tsakonians during the Greek Revolution]. *Chronika ton Tsakonon* 12: 160–183 [in Greek].
- Deville, G. 1866. *Étude du dialecte Tzacorien*. Paris: Ad. Lainé & J. Havard.
- Goodspeed, E. J. 1931. *Strange New Gospels*. Chicago: University of Chicago Press.
- Haralambopoulos, A. L. 1980. *Φωνολογικὴ ἀνάλυση τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου* [*Phonetic Analysis of Tsakonian Dialect*]. Doctoral dissertation. Thessaloniki: Aristotle University [in Greek].
- Holton, D., Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolesou, I. & Toufexis, N. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Vol. 4. Syntax. Cambridge: Cambridge University Press.
- Latsis, D. M. 1895. *Ἡμερολόγιον τσακωνικὸν τοῦ ἔτους 1895* [*Tsakonian Diary for the Year 1895*]. Athens: P. Leonis [in Greek and Tsakonian].
- Leake, W. M. 1830. *Travels in the Morea*. Vol. 2. London: John Murray.
- Lekos, M. A. 1920. *Περὶ Τσακῶνων καὶ τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου* [*On Tsakonians and the Tsakonian Dialect*]. Athens: Papapoulou [in Greek].
- Liosis, N. 2007. *Γλωσσικὲς επαφὲς στὴ βορειοανατολικὴ Πελοπόννησο* [*Language Contacts in Southeastern Peloponnese*]. Doctoral dissertation. Thessaloniki: Aristotle University [in Greek].
- Liosis, N. 2017. Auxiliary verb constructions and clitic placement: Evidence from Tsakonian. *Journal of Greek Linguistics* 17: 37–72.
- Liosis, N. 2019. Από τον επιτονισμό της Τσακωνικής: οι μελωδίες των πολικῶν ερωτήσεων [From the intonation of Tsakonian: polar question contours]. In I. Kappa & M. Tzakosta (eds.), *Proceedings of the 7th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT 7)*. *Rethymno, Greece. 6–8 October 2016*. Patras: University of Patras, 133–144 [in Greek].
- Manolesou, I. 2019. Νέα δεδομένα για την ιστορία της τσακωνικῆς διαλέκτου [New data on the history of Tsakonian dialect]. In A. Arhakis, N. Koutsoukos, G. I. Xydopoulos & D. Papazahariou (eds.), *Γλωσσικὴ ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Ἀγγελικὴ Ράλλη* [*Language Diversity: Studies Dedicated to Angela Ralli*]. Athens: Kapa, 289–312 [in Greek].
- Manolesou, I. & N. Pantelidis. 2018. Από την ιστορία της τσακωνικῆς διαλέκτου: μια νέα ἀγνωστὴ πηγή [From the history of Tsakonian dialect: a new unknown source]. Presentation given at the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT 8). Gjirokastër, Albania, October, 4–8 2018 [in Greek].

- Nicholas, N. 2019. A critical lexicostatistical examination of Ancient and Modern Greek and Tsakonian. *Journal of Applied Linguistic and Lexicology* 1(1): 18–68. Available at: <https://journall.org/index.php/main/article/view/9> (accessed on 15.08.2022).
- Oikonomou, K. 1888. *Ὁ Πολύδωρος: Ποίημα βουκολικὸν καὶ δεκαπέντε ποιήματα τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου* [*Polydoros, a Bucolic Poem, and Fifteen Poems in the Tsakonian Dialect*]. Piraeus: Sphera [in Greek].
- Oikonomou, Th. M. 1846. *Πραγματεία τῆς Λακωνικῆς (Τσακωνικῆς) γλώσσης* [*Treatise on the Laconian (Tsakonian) Language*]. Athens: P. B. Melachoutis & Ph. Karampinis [in Greek].
- Oikonomou, Th. M. 1870. *Γραμματικὴ τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου* [*Grammar of Tsakonian Dialect*]. Athens: L. Psylliakos & Sia [in Greek].
- Pernot, H. 1914. Notes sur le dialecte tsakonien. *Revue de Phonétique* 4: 153–188.
- Pernot, H. 1934. *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien*. Paris: Les Belles Lettres.
- Pernot, H. & Th. P. Costakis. 1933. *Σύντομος γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου* [*Brief Grammar of the Tsakonian Dialect*]. Athens: I. Karanasou [in Greek].
- Scutt, C. A. 1912–1913. The Tsakonian dialect I. *The Annual of the British School at Athens* 19: 133–173.
- Scutt, C. A. 1913–1914. The Tsakonian dialect II. *The Annual of the British School at Athens* 20: 18–31.
- Stratigis, G. 1943. *Ἡ Τσουράννα (τσακωνικὸ διήγημα): συμβολὴ στὴν τσακωνικὴ λαογραφία* [*Tsuranna (Tsakonian Novella): a Contribution to Tsakonian Folklore*]. Ed. by Ph. K. Bouboulidis. Athens[: n. p.] [in Greek].
- Stratigis, G. 2000. *Ἡ Τσουράνα (τσακωνικὸ διήγημα)* [*Tsurana (Tsakonian Novella)*]. Translated and edited by D. G. Houpis. Athens: Association of All Kastantitsa Residents [in Greek].
- Thiersch, F. 1832. Über die Sprache der Zakonen. *Abhandlungen der philosophisch-philologisch Klasse der Königliche Bayerische Akademie der Wissenschaften* 1: 513–582.
- Togias, V. I. 1939. Ὁ Γ. Στρατηγῆς καὶ ἡ Κυνουρία [G. Stratigis and Kynuria]. *Kynouriaki Epitheorisi* 2(2): 25–26 [in Greek].
- VanArsdale, D. W. 1998–2006. Chain Letter evolution. Available at: <http://www.silcom.com/~barnowl/chain-letter/evolution.html#s2-1predecessors> (accessed on 13.08.2022).

THE INFINITIVE AS THE SPELL-OUT OF A MORPHOSYNTACTIC CATEGORY. THE CASE OF GRIKO AND NEIGHBOURING ROMANCE DIALECTS

Giuseppe Torcolacci
University of Leiden

Στόχος μας στην παρούσα εργασία είναι να εξετάσουμε από συντακτική και σημασιολογική σκοπιά την απαρεμφατικότητα σε μία ομάδα νεοελληνικών και ιταλορομανικών γλωσσικών ποικιλιών που μιλούνται στη νότια Ιταλία. Συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε την έρευνά μας σε μία υπο-ομάδα γλωσσικών ποικιλιών της Γκρίκο και της Σαλεντίνιο που μιλούνται στη νότια Απουλία. Όπως είναι ευρέως γνωστό από την πλούσια βιβλιογραφία για τις δομές τροπικότητας και τις δομές ελέγχου, παρόλο που η Κοινή Νέα Ελληνική δεν διαθέτει απαρέμφατα σε εγκιβωτισμένα συγκείμενα, στις ποικιλίες της Γκρίκο εμφανίζονται απαρεμφατικοί τύποι, μόνο όμως μετά το τροπικό ρήμα *sózzo* 'μπορώ'. Σε άλλα συγκείμενα, ο ρηματικός τύπος που βρίσκεται σε εγκιβωτισμένη θέση είναι κλιτός και ακολουθεί μετά από το μόριο *na*. Στις γειτονικές γλωσσικές ποικιλίες της Σαλεντίνιο όμως, οι απαρεμφατικοί τύποι είναι περισσότερο διαδεδομένοι. Βασιζόμενοι στα γλωσσικά αυτά δεδομένα, αλλά και στην πλούσια σχετική βιβλιογραφία, στοχεύουμε, στο πλαίσιο της εργασίας αυτής, να προσδιορίσουμε τους σημασιο-συντακτικούς μηχανισμούς που υπαγορεύουν την επιλογή ενός απαρεμφατικού έναντι ενός παρεμφατικού ρηματικού τύπου στις δομές τροπικότητας και ελέγχου τόσο στη Γκρίκο όσο και στις γειτονικές ιταλορομανικές ποικιλίες. Η αντιπαραβολική μελέτη θα αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο η μικροποικιλότητα επηρεάζει την επιλογή απαρεμφατικών έναντι παρεμφατικών ρηματικών τύπων σε δύο ομάδες γλωσσικών ποικιλιών, οι οποίες, μολονότι ανήκουν γενετικά σε δύο διακριτούς γλωσσικούς κλάδους, βρίσκονται σε στενή επαφή για εκατοντάδες χρόνια.

Keywords: modals, control structures, infinitives, modal logic, agreement

1. Introduction

The present study aims at investigating the syntax and semantics of infinitives in a group of Modern Greek dialects and Italo-Romance varieties spoken in southern Italy. Precisely, a subset of Griko and Salentino dialects, spoken in southern Apulia, will be taken into account. As is well known from the rich literature about modal and control structures, while Modern Greek features the total absence of infinitives in embedded contexts, Griko dialects feature the presence of infinitives only after the modal verb *sózzo* 'can'. In other contexts, the embedded verb results as an inflected form preceded by the particle *na*. In the

neighbouring Salentino dialects, instead, infinitives are more widespread. Based on these linguistic facts, as well as on a vast literature on the topic, the goal of this paper is to identify the semantico-syntactic mechanisms that induce the selection of infinitives *vs* finite verbs within modal and control structures in Griko and neighbouring Italo-Romance varieties. This comparative study will shed light on the microvariation affecting the selection of infinitives *vs* finite verbs within a set of dialects that, although belonging to two distinct linguistic branches, have been in strict contact with each other throughout the centuries.

This paper is structured as follows: while in section 2 the state-of-the-art with regard to Griko modal and control structures will be presented, section 3 will scrutinise the semantics and logic of modals. Based on the analyses put forward in sections 2 and 3, section 4 will outline the syntax of modal and control structures, as well as the mechanism that induces the selection of infinitives *vs* finite verbs in Griko dialects and Italo-Romance varieties spoken in Salento. The conclusions, as well as the final remarks, are presented in section 5.

2. The Griko finite vs non-finite verb alternation in embedded contexts. The state-of-the-art

Griko dialects, on a par with Greko varieties, are to date the only two groups of dialects of the Hellenic group spoken in Italy. While Greko survives only in a handful of villages situated in the southernmost portion of Calabria, more precisely on the southern slopes of the Aspromonte group of mountains, Griko is spoken within *Grecia Salentina*, i.e. a geolinguistic area located in the southern-central part of Salento, in the southernmost region of Apulia. Both groups of dialects, which in the existing literature are considered to have been spoken in the two regions as either indigenous languages since classical times (Rohlf 1924; 1933; 1974; 1977; Falcone 1973: 12–38; Horrocks 1997: 304–306; Manolessou 2005: 112–121; Ralli 2006: 133) or as a more recent import that took place during the Byzantine period of domination in southern Italy, i.e. in a time lapse between the 6th and the 11th century (Morosi 1870; Battisti 1927; Parlangeli 1953)¹, feature, as opposed to Modern Greek and other Hellenic dia-

---

¹ A theory that reconciles these two approaches is outlined in Fanciullo (1997), according to whom Italo-Greek communities result as the relic of Classical Greek speaking areas which got influenced by Byzantine Greek in the Middle-Ages.

lects, the quasi-complete absence of infinitives². As a matter of fact, as amply discussed in Joseph (1983), where a diachronic and synchronic approach to the selection of infinitives in a group of languages spoken in the Balkan Sprachbund are outlined, infinitives in Italiot-Greek dialects, i.e. in Griko and Greko varieties, are productive, and attested only for a very restricted set of syntactic contexts. Furthermore, Ledgeway (2015), by focussing on a number of linguistic aspects that characterise Griko and Greko varieties, observes that the selection of infinitives in these two groups of dialects has undergone a significant change over the last century, whereby infinitives, which were a very productive category in the last decades of the 19th century, are to date reported to emerge only in embedded contexts headed by a subset of modals and control verbs. These facts are made explicit by means of the Table 1.

<i>Griko</i>	Infinitive ←————→ Na-complement									
	<i>Can</i>	<i>Hear</i>	<i>Know</i>	<i>Make</i>	<i>Let</i>	<i>Want</i>	<i>Come</i>	<i>Must</i>	<i>Go</i>	<i>Aspectual</i>
Morosi (1870)	I	(I)/F		(I)/F		(I)/F		(I)/F		F
Cassoni ([1937] 1990)	I	I	I	I/F		(I)/F		(I)/F		
Rohlf's ([1950] 1977)	I	I/F	I/F	I/F	I/F	(I)/F	(I)/F	F	F	F
Rohlf's ([1972] 1997e)	I	F	F	F	F	F	F			
Italia & Lambro. (2001)	I	F	F	F	F	F	F	F	F	F
Cotardo ([1975] 2010)	I	I/F	F	F	F	F	F	F	F	F
Frassanito (2010)	I	F	F	F	F	F	F	F	F	F
Baldissera (2012)	I/F	F	F	F	F	F	F	F	F	I/F
<i>Greko</i>	<i>Can</i>	<i>Hear</i>	<i>Know</i>	<i>Make</i>	<i>Let</i>	<i>Want</i>	<i>Come</i>	<i>Must</i>	<i>Go</i>	<i>Aspectual</i>
R. T. Caracausi (1959)	I ^(/F)	I ^(/F)	I	I(/F)	I(/F)	(I)/F	(I)/F	F		F
Rohlf's ([1950] 1977)	I	I/F	I/F	I/F	I/F	(I)/F	(I)/F	F		F
Rohlf's ([1972] 1997e)	I	I(/F)	I(/F)	I(/F)	F	F				
Katsoy (1992: 2001)	I	F	F	F	F	F	F	F		F
Violi (2004)	I		(I)/F	(I)/F	F	F	(I)/F	F		F
Remberger (2011)	I/F			I/F		F		F		
Bovese	I/F	I/F	F	F	F	F	F	F	F	F

Table 1: The distribution of infinitives headed by modal and control verbs in Griko and Greko

² The only Hellenic dialect outside the Italian peninsula that is considered to feature infinitives in its grammar is the Pontic Greek variety of Romeyka, spoken in Turkey (Sitaridou 2014).

Data from Bovesse and Baldissera (2013) referred to in Table 1 indicate that infinitives are highly restricted in use, thus been found consistently after the modal verb ‘can’ both in Griko and Greko. In combination with other main verbs, the presence of infinitives seems to be sporadic. However, data collected by the author in three villages of *Grechia Salentina*³ reveal that infinitives in this group of dialects are restricted to sentences introduced by the modal verb *sózzo* ‘can’⁴. All other modals and control verbs, instead, seem to have the property of selecting only embedded complements headed by particle *na* followed in turn by a finite verb inflected for present tense and person-number reference (henceforth *na*-clauses). These facts are exemplified in (1–3)⁵:

(1) Dialect of Calimera

a. *proí*   *í-ssozza*   *pí*
 before   PST-can.1SG   say.INF

‘I could say/speak before’

b. *ártena*   *é*   *na*   *gguó*
 now   must   that   go.out.1SG

‘Now I must/have to go out’

c. *í-sela*   *na*   *voráso*
 PST-want.1SG   that   buy.1SG

‘I wanted to buy’

(2) Dialect of Sternatía

a. *sózzi*   *mílsi*   *pló*   *ffermá*
 can.2/3SG   speak.INF   more   strong/loud

‘You/(S)he can speak louder’

³ The Griko and Salentino data presented in this paper were collected by the author during a series of research stays in the field, i.e. in summer 2016, 2019, 2020 and 2021, by means of interviews held with local speakers. The fieldwork investigation consisted in the production of sentences in Italian by the fieldworker, who, once on the spot, asked the local speakers to translate them into Griko and Salentino.

⁴ A similar behaviour is attested for Romanian, which is a language that admits the selection of either infinitives or the equivalent of *na*-clauses after the modal *pot* ‘can’, as documented in Jordan (2009: 15): i. *pot pleca imediat* ‘can.1SG leave.INF immediately’; ii. *pot să plec imediat* ‘can.1SG SBJ leave.1SG immediately’.

⁵ The glossing system used in this paper refers to the Leipzig Glossing Rules (Comrie et al. 2015).

- b. *é nna kúso to méssho mu*
must that hear/listen.1SG DET teacher my
'I must/have to listen to my teacher'
- c. *kulutó na toríso ti ttelevisioná*
continue.1SG that see/watch.1SG DET television
'I continue to watch the TV'

(3) Dialect of Corigliano D'Otranto

- a. *sózzo éggui?*
can.1SG go.out.INF?
'Can I go out?'
- b. *é nna pplóso*
must that sleep.1SG
'I must/have to sleep'
- c. *azzikkónno na milíso*
start.1SG that speak.1SG
'I('m) start(ing) to speak'

Baldissera (2013: 57), however, based on data reported in Greco (2003), argues that *na*-clauses in the Griko dialect of Castrignano de' Greci are attested also after the modal *sózzo* only when this verb is endowed with specific semantic properties, i.e. when it licenses an agent or experiencer that is endowed with some sort of (temporary) physical and/or mental strength with regard to the embedded event. Tommasi (2020: 490), in the grammar section of his Italian-Griko dictionary of the variety of Calimera, provides further examples indicating that infinitives in this language are attested for a wider set of constructions. More precisely, Tommasi (2020) reports that infinitives in the dialect of Calimera are attested also after verbs such as *kànnno* 'make', *tséro* 'know', *finno* 'let', *kúo* 'hear' and *echo* 'have'⁶. The author further claims that infinitives are attested also in indirect interrogative clauses. The examples (4) and (5) illustrate a selection of the data from Baldissera (2013: 57) and Tommasi (2020: 490), respectively, discussed above.

---

⁶ Tommasi (personal communication) suggests that sentences composed of infinitival clauses headed by this set of control verbs in the dialect of Calimera are endowed with idiomatic interpretation.

- (4) *en sózo na pao*
 NEG can.1SG that go.1SG

‘I don’t have the strength to go’

- (5) a. *tséri gapísi*
 can.2/3SG love.INF

‘You/(S)he can love’

- b. *se finno kámi*
 OBJ let.1SG do.INF

‘I(’ll) let you do it’

- c. *en échi kanonísi típo*
 NEG have.3SG see/observe.INF nothing

‘There is nothing to see’

- d. *en etséro ti pi*
 NEG know.1SG what say.INF

‘I don’t know what to say’

Based on the above referred facts as well as on the data gathered by the author during different research expeditions in *Grecia Salentina*, section 3 will aim at detecting the linguistic mechanism that enables the selection of infinitives after the modal verb *sózzo* as opposed to all the other cases where *na*-clauses are attested after the modal of obligation *é* and control verbs. In view of this analysis, I will first shed light on the cross-linguistic properties of modals of obligations and modals possibilities and further propose, by referring to and updating Torcolacci & Leivadara (2019), that the selection of infinitives by the modal of permission *sózzo* and of *na*-clauses by the modal of obligation *é* is driven by purely semantic factors.

3. The semantics and logic of modals

Taking a diachronic approach, Roberts & Roussou (2003) propose that modals in English can be treated as a fairly case of grammaticalization of what was once a fully verbal element which, throughout the centuries, has undergone a category change, thus becoming later on an auxiliary the syntactic merging site of which

corresponds to F, i.e. a functional head. The basic evidence leading to this hypothesis stems from a series of diagnostics put forward by the two authors, who assert that modals in Modern English:

- (i) lack non-finite forms (e.g. **To can swim is useful*);
- (ii) cannot be iterated (e.g. **He shall must do it*);
- (iii) lack complements of all types, except bare infinitives (e.g. **I shall you a penny*);
- (iv) are in complementary distribution with *do*-support and always precede *not* (e.g. **I don't can speak Chinese*; **Do you can speak Chinese?*; **I not can speak Chinese*);
- (v) always move to C in inversion contexts (e.g. **How many languages (do) you can speak?*);
- (vi) can license VP fronting, and also VP ellipsis (e.g. *Win the election, I thought she would (*win) —*);
- (vii) can phonologically contract (e.g. *We c'n fish*)⁷.

The approach reserved to English modals can be also proposed for Griko modal verbs, inasmuch as Griko modals behave similarly to English ones as far as the diagnostics outlined in (i)-(iii) and (vii) are concerned⁸. As a matter of fact, modals in Griko varieties:

- (i) lack non-finite, i.e. infinitive, forms and cannot be headed by other modals (e.g. **é nna sózzo* 'I must/have to can');
- (ii) cannot be reiterated (e.g. **é ce sózzo marézzo* 'I must/have to and can cook');
- (iii) lack complements of all types (e.g. **sózzo prámata* 'I can things');
- (iv) can phonologically contract, thus being devoid of person and number reference (e.g. *é nna páo* 'I must/have to go').

As far as interpretation is concerned, modal verbs are generally conceived as been endowed with either epistemic or root/circumstantial import, depending on the reading they obtain at LF. In (6), which reports data from Hacquard (2007: 305), the modals in the sentence in (6a) can be considered to obtain epistemic

---

⁷ The examples provided in this list are from Roberts & Roussou (2003: 37).

⁸ Griko dialects do not share with English a series of syntactic properties, such as *do*-support, T-to-C movement in interrogative contexts and VP fronting.

interpretation, as opposed to those in the sentences in (6b–d), the interpretation of which is supposed to be circumstantial:

- (6) a. *It's 6:00 pm. Anne is not in the office. She **may/must** be at home* (what is known or evident)
- b. *Anne's father imposes on her a strict diet. She **can/must** eat broccoli* (permissions/obligations)
- c. *Anne is very strong. She **can** lift this table* (ability)
- d. *Anne **must** be in Paris at 5pm. She **can/must** take the train to go to Paris* (possibilities/necessities given a subject's goal)

Regardless of the manifold interpretations modals are considered to receive at LF, Kratzer (1981)'s view relies on a unifying account of modals. In her view, there is just one possibility (*can*) and one necessity (*must*) modal, which are treated as an existential and a universal quantifier, respectively, over a set of possible worlds. This set of accessible worlds is provided by a modal base, identified with f , i.e. a conversational background, made available by the context. The type of modality conveyed by the modal is thus determined by the type of f , which is epistemic in (6a.) and circumstantial in (6b–d). These facts are outlined by means of the formulae in (7):

- (7) a. $[[\mathbf{can}]](w)(f)(q) = \exists w' \notin MB_f(w): q(w')$
- b. $[[\mathbf{must}]](w)(f)(q) = \forall w' \notin MB_f(w): q(w')$
 where $f_{\text{epist}}(w) = \lambda w'.w'$ is compatible with what is known in w
 $f_{\text{circumstantial}}(w) = \lambda w'.w'$ is compatible with certain facts in w

Nonetheless, as pointed out by Hacquard (2007), a Kratzerian approach to modals seems to be not supported by syntactic analysis in the spirit of Cinque (1999), whereby epistemics, on the one hand, tend to scope high in the clausal structure, syntactically merged higher than Tense and Aspect, while roots, on the other hand, scope low, thus been merged below these two functional categories. In spite of the different syntactic merging sites of modals, the two formulae in (7) indicate that while the modal of permission *can* is linked to the existential logical operator $\exists$, the modal of obligation *must* is associated to the universal logical operator $\forall$. Works on modal logic, the aim of which is to ascertain the truth value of a given proposition, maintain that the basic modal operators are $\square$ and $\diamond$, where the former expresses

necessity and the latter possibility. Based on Kripke (1959)'s studies on modal logic and possible-worlds semantics, propositions that are linked to the necessity operator $\Box$ are intended to be true if they are true in all the possible worlds (e.g. all unmarried men are bachelors), while propositions that are linked to the possibility operator $\Diamond$ are true if they are as such in at least one possible world (e.g. it rained yesterday and could have rained the day before). This is shown in the postulates in (8):

- (8) a. The proposition "it is necessary p " is true in a world w if it is true in all the worlds v accessible from w
- b. The proposition "it is possible p " is true in a world w if it is true in at least one world accessible from w

The truth-value calculus deriving from the postulates in (8) is illustrated in (9):

- (9) a. $\Box p \rightarrow$ (in the actual world) iff $p \rightarrow 1$ in all the possible worlds
- b. $\Diamond p \rightarrow$ (in the actual world) iff $p \rightarrow 1$ in at least one possible world

To conclude, a proposition linked to a necessity modal such as *must* can be considered, based on (8) and (9), as well as on the Kratzerian approach to modality, as being true only if this is true in all the possible worlds accessible from the actual world. On the contrary, a proposition linked to a possibility modal such as *can* is true only if this is true in at least one of the possible worlds accessible from the actual world. Based on these assumptions, as well as on the afore-mentioned analyses, I propose that, capitalising on Torcolacci & Leivadara (2019)'s work on the morphosyntactic nature of modals in Griko, the necessity modal *must*, by being associated to the necessity operator $\Box$, selects an embedded complement which is underspecified for a realis value. By contrast, the possibility modal *can*, endowed with the possibility operator $\Diamond$, c-commands an embedded complement which is instead endowed with a realis value.

4. The syntax of modals

Aissen & Perlmutter (1976) and Rizzi (1982) advance the hypothesis that a certain class of modal and aspectual verbs in Italian undergo clause-union with their infinitival complements. The type of clause-union hypothesized by the two authors and referred

to in the literature under the term ‘restructuring’ consists in the creation of a monoclausal structure deriving from the union of two independent clauses under a given type of trigger, which, according to Givón (2001), is of purely semantic significance. Specifically, Givón (2001: 40) proposes that «the stronger is the semantic bond between the two events, the more extensive will be the syntactic integration of the two clauses». This is to say that the strongest bond between two events is obtained in the occurrence of modality and aspectual verbs such as *must* and *begin*, while the weakest bond is obtained in the presence of perception-cognition-utterance (PCU) verbs such as *see* and *hear*.

All in all, Wurmbrandt (2001) proposes that **restructuring** is not uniform, as it can result in different degrees based on the amount of syntactic material that gets severed from the embedded clause. The four different types of **restructuring** are given in (10b–e), while (10a) represents a clausal structure that is not affected by **restructuring** effects:

- (10) a. matrix V [_{CP} [_{TP/W₀IP} [_{l_P} [_{VP}]]]] no restructuring
 b. matrix V [_{TP/W₀IP} [_{l_P} [_{VP}]]] a little restructuring
 c. matrix V [_{l_P} [_{VP}]] more restructuring
 d. matrix V [_{VP}] most restructuring
 e. matrix V [_{W₀IP} [_{VP}]] truncation

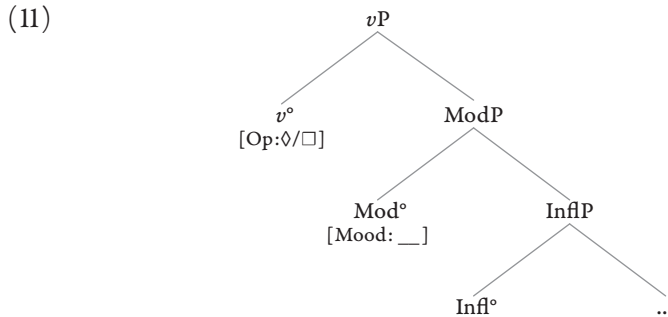
Since, as proposed in section 3, modals are traditionally considered as verbs that have undergone processes of grammaticalization in English, as well as in Griko, I assume that modals are not externally merged in V position, but rather higher up in the syntax, presumably in *v*⁹. Under this approach, the embedded clause headed by the modal is assumed to have undergone the type of **restructuring** outlined in (10b), where a C head is removed from the structure. If a C head were merged, no semantico-syntactic union between the main and the embedded event would be at place, as C, capitalising on Chomsky (2000; 2001), is conceived to be a phase head on a par with

⁹ Cinque (1999) proposes the existence of a syntactic structure featuring about thirty functional categories, ten of which are reserved to modals and mood heads. Leaving aside mood heads, he hypothesizes that root modals are merged low in the structure, right above V, while possibility and necessity modals, respectively, are merged between Tense and the root modal head. Epistemic modals, on the other hand, are merged quite high in the clausal spine, above T, i.e. in the C-field. In the present paper, based on the Kratzerian approach outlined in section 3, I propose that modals are all externally merged in the root position, i.e. in *v*, and move higher up in the syntax due to some movement-triggering properties associated to the syntactic head that induces internal merge of the modal.

v. In the literature regarding core functional categories, *v* and T are recognised as being endowed with their defective counterparts, i.e. v_{def} and T_{def} , while C_{def} is assumed not to exist. If a C head were heading an embedded complement, the Phase Impenetrability Condition, or PIC, would apply, which implies that no properties of the main verb/ clause would be transmitted to its complement due to the presence of some sort of barrier licensed by C, i.e. a phase head. Because, as argued in section 3, the obligation and possibility modals are able to determine the selection of realis versus non-realisation feature in the embedded clause, these must be somehow visible from outside their domains.

4.1. The Griko case

Based on the facts outlined in section 4, which refer to the syntax of modals, I propose in (11) the syntactic structure that is activated in the case of Griko propositions headed by modals of obligation and permission:

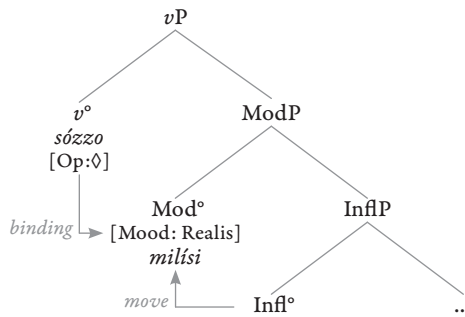

In (11), the operators linked to the modals of possibility and obligation are encoded within the phase head v° . The Mood feature, instead, which is underspecified, is encoded in Mod° . Following and updating Torcolacci & Leivadara (2019), I propose that the Mood feature in Mod° is a variable that gets bound by the operator in v° . Specifically,

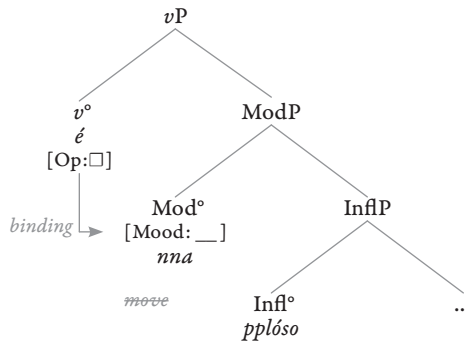
¹⁰ The idea of resorting to the presence of a Mod° head derives from a series of studies on future considered as a complex tense, i.e. a semantic category that combines present or past tense with the abstract preposition *woll*, endowed with modal force yielding posteriority (Thomason 1970; Condoravdi 2001; Kaufmann 2005; Wurmbrandt 2014). In this paper, no reference to the *woll* preposition will be made, which, in turn, will be replaced by a Mood feature conveying irrealis/realis interpretation, or underspecification thereof, according to the type of truth-value expressed by the proposition.

I propose that while Mood° encodes [Realis] in the presence of the operator $\diamond$ in v° , the Mood value in Mod° results underspecified in cases when the operator licensed by v° is $\square$. The underspecification of Mood° in the latter case is due to the fact that the truth-value of all the possible worlds accessible from w cannot be checked. Depending on the Mood value, the inflected verb, merged in Inff°, either undergoes movement to Mod° or stays in Inff°¹¹. In this paper, similarly to what proposed in Torcolacci & Leivadara (2019), I hypothesise that the raising of the inflected verb to Mod° instantiates only when [Realis] is the value expressed by Mood. Conversely, in the case of underspecification of the Mood feature, the verb stays in Inff° and Mod° is overtly expressed by means of a dedicated marker, i.e. the prepositional-like particle *na*. The structures in (12) outline the two cases analysed above, where in (12a) the raising of the inflected verb from Inff° to Mod° is at play because of the Mood feature being valued as [Realis] and in (12b), conversely, the non-application of Inff°-to-Mod° movement of the verb is shown.

(12) a.

b.

¹¹ The presence of Inff° as a syntactic category relies on the set assumptions put forward by Ritter & Wiltschko (2009), according to whom Inff° is the universal syntactic category that hosts three deictic features, i.e. Tense, Location and Person.

However, it is worth noticing that the verb in (12a), which undergoes movement from Infl° to Mod° , does not share the same morphological properties with that in (12b). More precisely, while the verb in (12b) shows full inflection for number and person, the verb in (12a) is underspecified for the person feature. Based on the work on morphological markedness proposed by Calabrese (2011), according to whom cases of syncretism and zero exponence in the system of subject clitics of northern Italian dialects strictly depend on deletion of a given set of morphosyntactic features at PF, I advance the hypothesis that the inflected verbs that undergo the Infl° -to- Mod° movement in (12a) are affected by the application of the morphological operation **Deletion**¹² that targets marked morphosyntactic features¹³. As a matter of fact, I propose that the feature that gets deleted is Person, which, as proposed by Harley & Ritter (2002), is marked. Regardless of the deletion of Person on the displaced verbal element, the Speaker vs Addressee reference encoded on the embedded verb is conveyed by the modal, which in turn is fully inflected for person interpretation.

4.2. The Salentino case

Similarly to Griko varieties, Salentino dialects, on a par with a large set of southern Italian varieties, feature a very restricted use of infinitives in embedded clauses. The domain of selection of infinitives in these languages has been widely described and analysed by many linguists and dialectologists in the last decades, and is summarised by means of the Table 2, taken from Ledgeway (2015), which refers to both Salentino and Calabrian varieties.

---

¹² For a thorough understanding of the morphological operation at stake here, see Halle & Marantz (1993), where all the basic operations referred to the framework of **Distributed Morphology** are outlined.

¹³ The idea of marked morphosyntactic feature exploited in this paper refers to the analysis presented in Torcolacci (2015), according to whom, based on previous works proposed by Benveniste (1966) and Harley & Ritter (2002), Person is more marked than Number due to the fact that the former is acquired later than the latter in the acquisitional path of a language.

	Infinitive ←————→ <i>mu/cu</i> -complement									
<i>Salentino</i>	<i>Can</i>	<i>Hear</i>	<i>Must</i>	<i>Know</i>	<i>Make</i>	<i>Let</i>	<i>Aspect.s</i>	<i>Want</i>	<i>Come</i>	<i>Go</i>
Rohlfs ([1972] 1997e)	I	I		I/F	I/F	(I/F)		F		
Mancarella										
Brindisi	I	I	I	I	I				F	
Lecce	I	I		I					F	
Casarano (LE)	I			F	F				F	
Sternatia (LE)	I	F		F	F		F	F		
Martignano (LE)	I	F			F		F	F		
N. Sal. (Calabrese 1993)	I	I			I		I	F	F	
Scorrano (Musio 1995)	I	I	I	I/F	I/F	I/F	I/F	F	F	F
LE (Protopapa 1900–92)	I	I	I	I	I/F	I/F	I/F	F	F	F
<i>Calabrese</i>										
Rohlfs ([1972] 1997e)	I	I(F)	I	(I/F)	I/F	(I/F)	F	F		F
Lombardi (1998)										
Tyrrhenian Coast	I		I				I/F	I/F	F	F
Ionian Coast	I/F		I/F				I/F	F	F	F
Cristofaro (1998)	I		I		I		I	F		
Boval. (Remberger 2011)	I		I/F		F			I/F		
Bovese	I/F	I/F	I/F	I/F	I/F	I/F	I/F	I/F	I/F	F

Table 2: The distribution of infinitives headed by modal and control verbs in Salentino and Calabrese

Salentino dialects, which are spoken in southern Apulia, feature a wider set of distribution of infinitives if compared to that observed for Griko, as scrutinised in Table 1. As a matter of fact, while Salentino infinitives are generally attested after verbs such as ‘hear’, ‘know’, ‘make’, ‘let’ and aspectual verbs, finite verbs introduced by the particle *ku/mu* are categorically attested after verbs like ‘want’, ‘come’ and ‘go’. Data collected by the author during a series of fieldwork expeditions in southern Apulia (see fn. 3) reveal that the infinitive *vs* finite verb selection attested for embedded complements of a handful of Salentino varieties mirror the situation observed for Salentino in Table 2, inasmuch as infinitives are categorically selected after modals and verbs of perceptions, while the volitional verb ‘want’ and the anadative and venitive verbs ‘go’ and ‘come’, conversely, consistently select finite verbs

introduced by *ku*. Aspectual verbs, on the other hand, seem to fluctuate between the selection of infinitives and finite verbs, depending on whether the embedded event is anterior or posterior to the reference time predicated by the main verb. This situation is outlined by means of the examples in (13), which refer to the variety spoken in the municipality of Andrano, a town located south-east of the Griko-speaking area, on the Adriatic/Ionian Sea. In (13), the only case where an aspectual verb is followed by an inflected verb is shown.

- (13) a. *pózzu ssíre de kása*
can.1SG go.out.INF of home
'I can go/get out of my house'
- b. *m ággiu ffáre i cómpiti*
me.DAT have.1SG do.INF the homework
'I have to/must do my homework'
- c. *áci a víshu rrváre*
AUX OBJ see.1SG arrive.INF
'I can see her coming'
- d. *kumínciu kkucínu alle ttréi*
start.1SG cook.1SG at three
'I'll start to cook at three'
- e. *vóju vváu a llu máre*
want.1SG go.1SG to the sea
'I want to go to the sea'

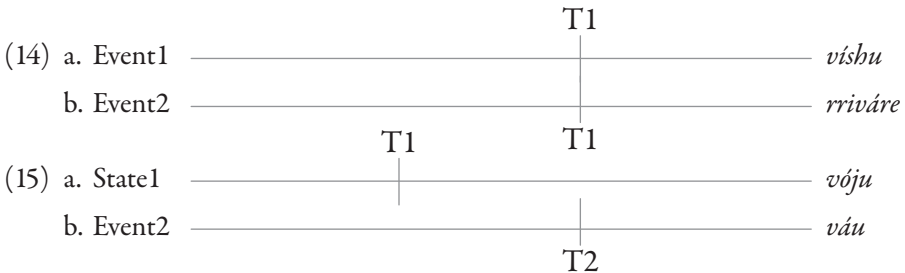
The embedded finite verbs in (13d and e) are not preceded by any particle, hence they appear linearly adjacent to the main verb. These verbs, however, feature a double consonant in word-initial position, which, based on Loporcaro (1997), can be treated as an instance of *Raddoppiamento Fonosintattico* (RF), i.e. a phonological phenomenon that results from regressive spreading of the first consonant of the verb featuring the doubling phenomenon due to the presence of an empty mora. The empty mora triggering RF in (13d and e) can be considered to be endowed with dedicated morphosyntactic content¹⁴. As a matter of fact, the embedded verbs

---

¹⁴ See Torcolacci (2015) for cases of RF due to the overt realization of a segment conveying morphosyntactic import.

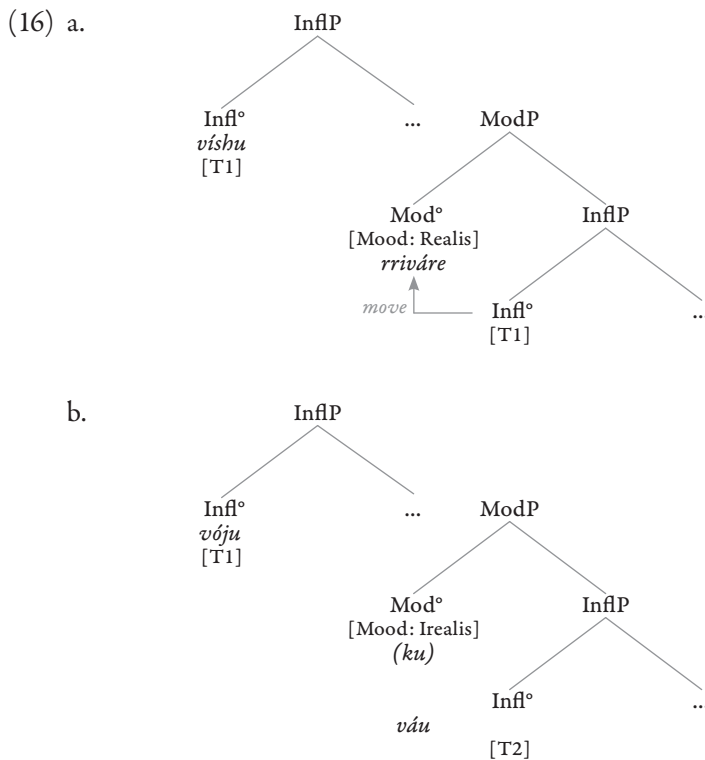
kkucínu and *vváú* in (13d) and (13e), respectively, can be replaced by forms such as *ku kucínu* and *ku váú*, which, in turn, do not feature any instance of RF in initial position of the verb. The lack of RF in these two cases can be justified by the presence of the particle *ku*.

At this point, similarly to what analysed for Griko in section 4.1 and based on the data presented in this section, I propose to inspect the conditions under which infinitives and finite verbs are licensed in embedded clauses in Salentino as well as the morphosyntactic interpretation of the particle *ku*, which, when absent, is able to trigger RF. Let us start by observing the data in (13a–c), which include infinitival forms in embedded position. In these sentences, the time reference of the infinitival is concomitant with that of the main verb. In (13c), for instance, the event of seeing predicated in the main clause is simultaneous with the event of arriving predicated in the embedded clause. By contrast, the data in (13d and e) feature that the time reference of the main and embedded clause do not converge, thus referring to two distinct moments in the timeline. These facts are highlighted by means of the configurations in (14) and (15), which refer to the time references, or T, of the sentences in (13c) and (13e), respectively.

As (14) illustrates, the time references of Event1 and Event2, i.e. of the events predicated by the main verb *vishu* and by the embedded infinitive *riváre*, converge, thus referring to T1 (15), conversely, shows that the time references of State1 and Event2, i.e. of the state predicated by the main verb *vóju* and of the event predicated by the embedded inflected verb *váú*, diverge, inasmuch as the former refers to T1 and the latter to T2. With this in mind, I propose that the convergence of time reference between the main and the embedded verb licenses the external merge of a ModP in embedded position endowed with realis value. This hypothesis is justified by the fact that the embedded event is concomitant with that of the actual world, and therefore the truth-value of the embedded proposition can be considered as true. The same argument cannot be advanced for sentences where the time

reference of the main verb diverges from that of the embedded verb. In this case, as the configurations in (15) shows, the time reference of the main verb, which is linked to the actual world, is anterior to the time reference of the embedded verb, which is expected to happen at a certain moment in the future. Because of this, the hypothesis is that the truth-value of the embedded proposition is not true, and the Mood feature of ModP in embedded position is thus valued as [Irrrealis]. These facts are highlighted by means of the syntactic structures in (16).

In (16a), the embedded verb raises to Mod° by virtue of the fact that [Mood] bears [Realis]. Similarly to what argued for the selection of infinitives in Griko, Mod°, by being endowed with [Realis], has the property of selecting an infinitival in the morphophonological component of the grammar. By contrast, the structure in (16b) shows that no raising of the finite verb to Mod° instantiates. This can be argued to hinge upon the fact that Mood in Mod° expresses [Irrrealis], i.e. a value that is responsible for selecting the particle *ku* at PF. If *ku* is not phonologically attested, RF

takes place due to the fact that the morpheme spelled-out by Mod° is devoid of phonological content, and hence must be filled by segmental material stemming from the first consonant of the following lexical item, i.e. the inflected verb.

5. Conclusions and final remarks

In the present contribution, I have shown that the distribution of infinitives in Griko and Salentino dialects spoken in the southernmost portion of Apulia is driven by morphosyntactic as well as semantic ingredients. In section 2, I have scrutinised cases where infinitives are attested in Griko. In this set of languages, infinitives seem to be restricted to propositions introduced by modal verbs, whereby only the modal ‘can’ has the property of selecting an infinitive while all other modals, i.e. ‘must’, and lexical verbs categorically select finite verbs introduced by the particle *na*. Based on semantics and modal logic analysis, I have argued in section 3 that the property of selecting infinitives by the modal ‘can’ is strictly linked to the fact that modals of permission license true propositions. As far as syntactic configuration is concerned, I have argued that modals of permission are externally merged in v° , which, in turn, merge with Mod° endowed with a Mood feature, whose value is [Realis]. In the case of *must*, by contrast, the impossibility of selection of infinitives by this modal has been claimed to hinge upon the fact that modals of necessity do not license true propositions, unless they are true in all the worlds accessible from the actual world. Because of this, the modal ‘must’ has been considered to merge with Mod° endowed with a Mood feature, the value of which is underspecified for realis interpretation. A similar analysis has been proposed in section 4 that accounts for the finite verb *vs* infinitive alternation attested for Salentino dialects. In these languages, the distribution of infinitives differs from that observed for Griko varieties, inasmuch as infinitives in these dialects are attested only when the reference time of the main and embedded verbs are concomitant. Because of this property, I have argued that simultaneously of time reference between the main and the embedded verb licenses the merge of Mod° endowed with [Realis], which in turn triggers the raising of the embedded verb from Infl° to Mod° . This mechanism, instead, has been claimed to be inapplicable in cases where the reference time of the main and embedded verbs diverge. In this context, Mod° has been considered to express an irrealis value, thus disabling Infl° -to- Mod° movement.

The data tackled in this paper, as well as the analyses proposed for the selection of infinitives in Griko and Salentino varieties, aim at establishing once again that these two groups of dialects, although belonging to different linguistic branches within the Indo-European family, share a number of linguistic properties that are partially attested in the Romance and Hellenic group of languages, as schematised in (17).

If, on the one hand, Griko and Salentino dialects cluster together with Romance dialects because of featuring infinitives in their grammars, they share on the other hand the property of admitting finite verbs in embedded contexts with Hellenic varieties. Because of this, Griko and Salentino are able to offer interesting insights into the study of the microvariation of linguistic phenomena that emerge at the border between Hellenic and Romance languages which, in spite of being of Indo-European origins, are genetically quite distant.

Bibliography

- Aissen, J. & D. Perlmutter. 1976. Clause reduction in Spanish. *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkley Linguistic Society* 2: 1–30. Available at: <https://escholarship.org/uc/item/9ng022mf> (accessed on 24.08.2022).
- Baldissera, V. 2013. *Il dialetto grico del Salento: elementi balcanici e contatto linguistico*. Ph.D. thesis. Venice: University of Venice Ca' Foscari.
- Battisti, C. 1927. Appunti sulla storia e sulla diffusione dell'ellenismo nell'Italia meridionale. *Revue de Linguistique Romane* 3: 1–91.
- Benveniste, E. 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Calabrese, A. 2011. Investigations on markedness, syncretism and zero exponence in morphology. *Morphology* 21: 283–325.
- Chomsky, N. 2000. Minimalist inquiries. The framework. In R. Martin, D. Michaels & J. Uriagereka (eds.), *Step by Step: In Honor of Howard Lasnik*. Cambridge: MIT Press, 89–155.
- Chomsky, N. 2001. Derivation by phase. In M. Kenstowicz (ed.), *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 1–52.
- Cinque, G. 1999. *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Comrie, B., M. Haspelmath & B. Bickel. 2015. The Leipzig glossing rules: conventions for interlinear morpheme-by-morpheme glosses. Available at: <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php> (accessed on 08.12.2021).

- Condoravdi, C. 2001. Temporal interpretation of modals: Modals for the present and for the past. In D. Beaver, S. Kaufmann, B. Clark & L. Casillas (eds.), *Stanford Papers on Semantics*. Stanford: CSLI Publications, 59–88.
- Falcone, G. 1973. *Il dialetto romaico della Bovesia*. Milan: Memorie dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere.
- Fanciullo, F. 1997. *Raddoppiamento sintattico e ricostruzione linguistica del Sud italiano*. Pisa: ETS.
- Givón, T. 2001. *Syntax. An Introduction*. Vol. 2. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Greco, A. 2003. *Ivrika tin glossa mu: grammatica grika della Grecia Salentina*. Nardò: Besa.
- Hacquard, V. 2007. Speaker-oriented vs. subject-oriented modals: A split in implicative behaviour. In E. Puig-Waldmüller (ed.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 305–319.
- Halle, M. & A. Marantz. 1993. Distributed morphology and the pieces of inflection. In K. Hale & S. J. Keyser (eds.), *The View from Building 20*. Cambridge: MIT Press, 111–176.
- Harley, H. & E. Ritter. 2002. Person and number in pronouns: a feature-geometric analysis. *Language* 78: 482–526.
- Horrocks, G. 1997. *Greek. A History of the Language and its Speakers*. London: Longman.
- Jordan, M. 2009. *Loss of Infinitival Complementation in Romanian. Diachronic Syntax*. Doctoral dissertation. Florida: University of Florida.
- Joseph, B. 1983. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan infinitive*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaufmann, S. 2005. Conditional truth and future reference. *Journal of Semantics* 22: 231–280.
- Kratzer, A. 1981. The notional category of modality. In H. J. Eikmeyer & H. Rieser (eds.), *Words, Worlds, and Contexts. New Approaches in Word Semantics*. Berlin: de Gruyter, 38–74.
- Kripke, S. A. 1959. A completeness theorem in modal logic. *Journal of Symbolic Logic* 24: 1–14.
- Ledgeway, A. 2015. Spirito Greco, Materia Romanza? L'interpretazione del contatto Greco-Romanzo nell'Italia Meridionale in base alle Gerarchie Parametriche. Report at the University of Trento. Trento, Italy, March 17, 2015.
- Loporcaro, M. 1997. *L'origine del raddoppiamento fonosintattico. Saggio di fonologia diacronica romana*. Basel & Tübingen: Francke.
- Manolessou, I. 2005. The Greek dialects of Southern Italy: an overview. *Cambridge Papers in Modern Greek* 13: 103–125.
- Morosi, G. 1870. *Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto, preceduto da una raccolta di canti, proverbi e indovinelli nei dialetti medesimi*. Lecce: Edizione Salentina.
- Parlangeli, O. 1953. *Sui dialetti romanzi e romaici del Salento*. Milan: Hoepli.
- Ralli, A. 2006. Syntactic and morphosyntactic phenomena in modern Greek dialects. The state of the art. *Journal of Greek Linguistics* 7: 121–159.
- Ritter, E. & M. Wiltschko. 2009. Varieties of INFL: TENSE, LOCATION, and PERSON. In J. van Craenenbroek (ed.), *Alternatives to Cartography*. Berlin: Mouton de Gruyter, 153–202.
- Rizzi, L. 1982. *Issues in Italian syntax*. Dordrecht: Foris.
- Roberts, I. & A. Roussou. 2003. *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rohlf, G. 1924. *Griechen und Romanen in Unteritalien*. Geneva: Olschki.
- Rohlf, G. 1933. *Das Fortleben des antiken Griechentums in Unteritalien*. Cologne: Petracca Haus.
- Rohlf, G. 1974. *Scavi linguistici nella Magna Grecia*. Galatina: Congedo.

- Rohlf, G. 1977. *Grammatica storica dei dialetti greci (Calabria, Salento)*. Munich: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Sitaridou, I. 2014. The Romeyka infinitive: continuity, contact and change in the Hellenic varieties of Pontus. *Diachronica* 31(1): 23–73.
- Thomason, R. 1970. Indeterminist time and truth-value gaps. *Theoria* 36: 264–281.
- Tommasi, S. 2020. *Griko — Dizionario*. Lecce: Argo.
- Torcolacci, G. 2015. *Marking the Default. Auxiliary Selection in Southern Italian Dialects*. Utrecht: LOT Publications.
- Torcolacci, G. & A. I. Leivadara. 2019. The nature of infinitives in Griko-Greek dialects of Southern Italy. In I. Kappa & M. Tzakosta (eds.), *Proceedings of the 7th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT 7)*. Rethymno, Greece. 6–8 October 2016. Patras: University of Patras, 193–205.
- Wurmbrandt, S. 2001. *Infinitives: Restructuring and Clause Structure*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wurmbrandt, S. 2014. Tense and aspect in English infinitives. *Linguistic Inquiry* 45: 403–447.

VOWEL VARIATION IN THE ΜΙΣΪΟΤΙΚΑ CAPPADOCIAN OF MANDRA (LARISSA)

Nicole Vassalou^{a, b}, Dimitris Papazachariou^a & Mark Janse^b

University of Patras^a & Ghent University^b

Η παρούσα μελέτη εξετάζει το φωνηεντικό σύστημα των Μιστιώτικων, που αποτελεί γλωσσική ποικιλία της Καππαδοκικής διαλέκτου. Πιο αναλυτικά, η έρευνα έχει ως στόχο να αναδείξει τις γλωσσικές αλλαγές που φαίνεται να έχει υποστεί το φωνηεντικό σύστημα της Καππαδοκικής ποικιλίας έπειτα από την μετανάστευση των Καππαδοκών στην Ελλάδα, στα πλαίσια ανταλλαγής των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (1923–1924). Συγκεκριμένα, η ανάλυση βασίζεται σε ηχογραφήσεις διαλεκτικού λόγου 10 φυσικών ομιλητών της Μιστιώτικης ποικιλίας (5 άνδρες, 5 γυναίκες) από μια Καππαδοκική κοινότητα στην περιοχή της Θεσσαλίας (χωριό: Μάνδρα). Στην εν λόγω περιοχή κατοικούν απόγονοι των Μιστιωτών προσφύγων, καθώς και ντόπιοι, που μιλούν τη διαλεκτική ποικιλία της Λάρισας, με αποτέλεσμα να αποτελεί μεικτή γλωσσική κοινότητα.

Σύμφωνα με προηγούμενες μελέτες, το φωνηεντικό σύστημα απαρτιζόταν από 8 φωνήεντα /a, e, i, o, u, œ, y, w/, αναδεικνύοντας τη στενή επαφή που είχε η διάλεκτος με την Τουρκική γλώσσα μέχρι και την περίοδο εγκατάστασης των Καππαδοκών στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου, στόχος αποτελεί να προσδιορίσουμε και να ερμηνεύσουμε τη μορφή που έχει πάρει το φωνηεντικό σύστημα της Καππαδοκικής ποικιλίας στις μέρες μας και να αναλύσουμε τα ακουστικά χαρακτηριστικά των φωνηέντων, λαμβάνοντας υπόψη τους μηχανισμούς γλωσσικής επαφής και αλλαγής, καθώς και τις κοινωνικές παραμέτρους που φαίνεται να επηρεάζουν τη διαμόρφωση του διαλεκτικού συστήματος.

Μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας αποδεικνύεται ότι το φωνηεντικό σύστημα, που χρησιμοποιούν οι ομιλητές της διαλέκτου από την Μάνδρα, αποκλίνει σημαντικά από το παλαιότερο γλωσσικό σύστημα της διαλέκτου. Παράλληλα φανερώνονται σημαντικές διαφορές στην κατανομή των φωνηέντων στο φωνηεντικό χώρο, οι οποίες οφείλονται στην ύπαρξη χρόνιας γλωσσικής επαφής κάτω από ποικίλες κοινωνιογλωσσικές συνθήκες. Τέλος, το γένος δείχνει να αποτελεί έναν σημαντικό κοινωνιογλωσσικό παράγοντα που επηρεάζει εξίσου τη διαμόρφωση του φωνηεντικού συστήματος, καθώς οι άνδρες ομιλητές δείχνουν να βρίσκονται ένα βήμα πιο μπροστά στη διαδικασία της γλωσσικής αλλαγής.

Keywords: Μισιότικα, Cappadocian, vowel system, linguistic change, gender

1. Introduction

The present study examines the vowel system of contemporary Μισιότικα, which is a language variety of Cappadocian Greek originating in the village of Misti¹. After

---

¹ This paper is part of the doctoral research of the first author, funded by the General Secretariat for Research and Technology (G.S.R.T. — ΓΓΕΤ), the Hellenic Foundation for Research and

the forced migration of the Cappadocians in Greece (1923–1924), the vowel system of Mišótika Cappadocian inescapably underwent several linguistic changes stemming from dialect contact and negative language attitudes of the locals against Cappadocian migrants. Our research aims to present the linguistic changes that the vowel system of Mišótika Cappadocian has undergone and to investigate how vowels are distributed in the vowel space in light of dialect contact and gender influences.

Our data relies on the speech analysis of Mišótika speakers from the Cappadocian community of Mandra (near Larissa) and discuss the characteristics of the vowel system taking into consideration mechanisms of language contact and linguistic change (see, e.g., Trudgill 1986; Chambers et al. 2002; Hickey 2010). We also study the effect of gender (see, e.g., Holmes & Meyerhoff 2003; Coates 2013; Eckert & McConnell-Ginet 2013), because it was found that the two genders perform different social roles in their community.

Section 2 provides key information relating to the historical and linguistic background of Cappadocian Greek. Section 3 contains the research methodology and some information about the Cappadocian community under investigation. In Section 4 we present the results of the acoustic analysis of the Cappadocian variety vowel system, split up by gender. In Section 5 we discuss and interpret the revealed Cappadocian variation patterns in more detail. Finally, in Section 6 we showcase the research conclusions.

2. Historical and linguistic background

Cappadocian is a linguistic variety of Greek origin, which had been in contact with Turkish for almost nine centuries following the invasion of Seljuks in the 11th century and the conquest of the Byzantine Asia Minor by the Ottomans in the 14th century. Thus it is a Greek-Turkish long-term contact variety, which was spoken by Greek Orthodox Christians in what is now the Central Anatolian Region of present-day Turkey until the population exchange between Greece and Turkey in 1923–1924. The imprint of this contact is apparent in the phonology, morphology, lexicon and syntax

---

Innovation (H.F.R.I. — ΕΛΙΔΕΚ) and the UGent project “Asia Minor as a Linguistic Area: Greek-Turkish-Armenian Language Contacts in Cappadocia and the Anatolian Substrate” (HERA.15.029).

of Cappadocian. Nevertheless, the exact impact varies among the different subdialects according to the nature and duration of the contact conditions (cf. Dawkins 1916; Janse 2002; 2008; 2009; 2020; In Press; Karatsareas 2011).

Misti was one of the Cappadocian villages (present-day Konaklı), a homogeneous town without close contact with Muslim groups (Dawkins 1916: 19). After the forced movement of Cappadocians in 1924, the inhabitants of Misti settled in more than twenty villages and towns throughout Greece.

More specifically, Cappadocians settled either in homogeneous villages with other Cappadocian speakers or in mixed villages with other Greek dialect speakers (locals and/or refugees) or in big cities like Athens and Thessaloniki. Therefore, the Cappadocian refugees and their descendants have been in a century-old contact with different varieties of Greek, under different sociolinguistic conditions, creating several different versions of contact for the same linguistic system.

The fundamental research question is whether language contact with Standard Modern Greek (SMG) or other varieties of Modern Greek is gradually leading to the attrition of Mišótika or the creation of a new koine², i.e., a new variety which includes mixed features from Mišótika, SMG, and/or other Greek dialectal varieties. Moreover, we should not overlook the pressure that the Cappadocians felt from the Greek locals with whom they were in contact after the population exchange, and the severe stigma that any Turkish characteristics carried for many decades, not just in the language but in other aspects of social behaviour as well.

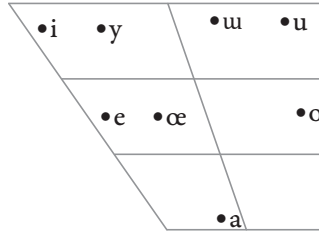
The arrival of migrants in Greece did not imply the end of their adventures or difficulties. On the contrary, they were faced with severe deprivation and many hardships, and even the hostility of many Greek locals. There is a lot of evidence in various sources and in the recordings of our research as well, which highlight the discrimination and negative language attitude that Cappadocians had suffered in Greece (cf. Mourellos 1982; Harakopoulos 2003; Janse 2008: 123–125; 2018: 300–301; 2020: 47–48). One of the results of this stigmatization is to be found in the linguistic system of the variety, as the Cappadocians were being propelled to conceal the use of their dialect in order to assimilate to the new social and linguistic environment.

As far as the vowel system of the Mišótika dialect is concerned, we have to point out that before the population exchange, the Cappadocian vowel system, including

---

² The koineization process results in the creation of a new variety, under the activation of three different linguistic mechanisms, i.e., leveling, simplification and reallocation (cf., e.g., Trudgill 1986; Hinskens 1992).

the dialect of Misti, consisted of eight vowels, aligning it with the vowel system of Turkish (Dawkins 1916: 67–68)³.

Figure 1: The pre-1924 Cappadocian vowel system

More specifically, with the exception of the vowels /i, e, a, o, u/ which existed in other Greek varieties too, the /y, œ, u/ used to appear mainly in Turkish loanwords (Dawkins 1916; Janse 2009; In Press), such as [ty'tyn] < Turkish *tütün* 'tobacco', [mu'suur] < Turkish *misir* 'corn', whereas their presence in Greek words was rare, e.g. *skiliu* 'dog.GEN.SG' > [ʃci'lu] > [ʃcy'ly], *tutut* 'hers/his.DEM.3SG.GEN.SG' [tu'tut] > [ty'tyt], *ikusen* 's/he heard' ['ikusen] > ['iksen] > ['yksen] (Janse 2009: 40f; In Press: §6.1.1)⁴.

Hence, the objective of our research is to document the changes that the vowel system of contemporary Mišótika has undergone as evidenced in the speech of the second-generation Cappadocian descendants, and compared to the older system, which Cappadocians used before their settlement in Greece in the 1920s.

3. Data and methodology

The present study is an acoustic analysis of the vowels of contemporary Mišótika based on recordings of spontaneous speech of elderly native speakers (male and female), who live in the Cappadocian community of Mandra, situated 14 km from

³ Dawkins conducted fieldwork in Cappadocia in the years 1909–1911 and is our only source for pre-1924 Mišótika.

⁴ The very scanty evidence does not allow any speculations about the exact conditions under which [i] or [u] could change to [y] in certain environments.

the city of Larissa (administrative region of Thessaly, prefecture of Larissa). Mandra is a mixed village where the community is made up of descendants of refugees from Misti and the locals who use the dialectal variety of Larissa.

Moreover, as our informants narrated, the social organisation of the village prescribed different roles for men and women. Particularly, women were in charge of caring for their household and children and their network was limited to contact with the neighbourhood, mainly with women of Misti origin. As a consequence, the women constituted a stable, low-contact closed community, and they used to speak exclusively Mišótika instead of Modern Greek in interactions with speakers of the same background while adjusting their speech in contact with locals.

By contrast, men had greater mobility. Most of them often visited other villages and nearby cities, such as Larissa, due to their professional activities. As a result, they were forced to accommodate to the various linguistic environments of other varieties and the contact with SMG was clearly more pronounced as well. Furthermore, they were more socially active as they were busy with political matters and the organization of the local associations.

In planning our fieldwork and data collection, we also had to take account of the Cappadocian community background and the aspect of dialect stigmatization. Upon this basis, we opted for an ethnographic approach to counter the risk of the Observer's Paradox (Labov 1972). Nevertheless, we maintain that the Observer's Paradox is triggered not merely by the presence of the recorder and the microphone, but also by the wider communicative setup of the recording and lack of genuine social bonds between the participants and the fieldworker (Papazachariou 2006). For this reason, we trained a native male speaker of Mišótika, a core member of the speech community, to act as our main fieldworker. More specifically, the speakers recorded were members of his family as well as people from his inner circle. By doing so, we managed to mitigate the impact of the alien presence, to create a friendly and daily casual communicative situation and thus to record natural dialectal speech.

Ten elderly speakers (age range 70–84) of Mišótika were examined: five women and five men residents of Mandra. The participants were selected following ethnographic criteria. All of them were born in Greece and are second-generation speakers of Mišótika. The Mišótika dialect constitutes their first language and the dominant one in their present-day linguistic repertoires, as they had been exposed exclusively to the dialect spoken by their parents and grandparents until they started going to school where they had to accommodate to the use of SMG. Furthermore, we only

selected native speakers who had spent their entire life in the village or who had not moved to a different city or country for a long period of time. Our goal was for all research participants to have been exposed to the same linguistic environment throughout their lives under equivalent conditions.

1.000 vowel tokens were collected from each informant, for a total of 10.000 tokens. The PRAAT phonetic analysis program (Boersma & Weenink 2019) was used for the transcription, annotation and formant analysis of the data. The data was segmented manually and the formants were measured at the midpoint of each vowel. Subsequently, the results of the formant analysis were normalized and represented, following the Watt and Fabricius normalization method (Watt & Fabricius 2002)⁵, with the help of Visible Vowels, a web application for the analysis, normalization and visualization of acoustic vowel measurements (Heeringa & Van de Velde 2018).

Finally, separate repeated-measures MANOVA tests were conducted for each vowel to compare the effect of gender on the formant frequency measures (normalized F1 and F2 values) of each vowel, in order to evaluate the differences between men and women.

4. Results

In this section, we present the results provided by the measurements of the vowels of female and male speakers of Mišótika from Mandra and discuss their distribution in the vowel spectrum. The analysis of the speech of women and men highlighted the distribution of nine vowels according to the F1 and F2 values, the eight vowels that appeared in the pre-1924 Cappadocian system (Dawkins 1916), as well as the vowel [æ], which does not exist either in SMG or in the older Cappadocian system, but is now prominently present in the vowel space of Mišótika. Although the [æ] sound is observed in our data set, its phonological status was unclear at that moment. We will argue below that it functions as a variant of /e/ in the Mišótika system, showing the specific phonological/phonetic contexts that this vowel appears in.

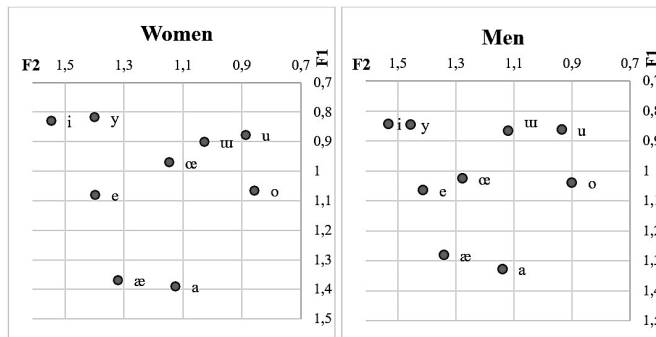
⁵ The normalization results in the reduction of the individual differences related to the physiological articulation system of every speaker, while at the same time the systematic differences between the vowel systems of the informants are retained.

We have to mention that when we refer to the vowel system in the present analysis, we mean the phonetic realizations of the sounds in the system and not phonological units. Therefore, all detected sounds are displayed in the phonetic charts in order their distribution in the vowel spectrum to be captured.

4.1. The speakers from Mandra

As the two charts show in Figure 2⁶, there are some gender differences. More specifically, we can discern differences in the distribution of the five vowels [i, e, a, o, u], i.e., the vowels that also exist in SMG, as well as differences in the distribution of the three [y, œ, u] vowels borrowed from Turkish and the vowel [æ].

It seems that the vowels form a smaller vowel space in the speech of men than that of women, due to the less low realization of [a] and [æ], and the less back realization of [u] and [o] (see Figure 2 and Table 1).

Figure 2: Vowel distribution in Mandra, split up by gender⁷

⁶ The vertical axis refers to the normalized F1 values, which are the result of Watt & Fabricius algorithm: $F1/(SxF1)$. Similarly, the horizontal axis refers to the normalized F2 values, which are derived by the algorithm: $F2/(SxF2)$.

⁷ Some of the vowels in the charts may look similar. Nevertheless, they are distinct sounds based on the position of the lips, as for example, [y] is a round vowel while [i] or [e] are not. Furthermore, we have to mention that the shift of some of these vowels is due to the fact that the front vowels in SMG are not round, in contrast to the vowel [y] of Turkish origin, while the back vowels are round in SMG, in contrast to [u] respectively.

The [y, œ, u] old Cappadocian vowels have a low frequency of appearance in our data (see Tables 1 and 2). This is due to the fact that their distribution in Greek-origin words is rare. These vowels occur mainly in words of Turkish origin, several of which have disappeared and been replaced by Modern Greek lexemes. At the same time, it was observed that in the words in which the vowels [y, œ, u] are still used, they are sometimes replaced by their Greek equivalents. To determine the lexical items in which the vowels could appear, we relied on the corpus of words in which Dawkins (1916) and other later scholars (e.g., Costakis 1977; 1991; Kotsanidis 2006; Fates 2012) had been attested their occurrence. Therefore, the proportion of use of the [y, œ, u, æ] vowels was calculated according to the instances that the possible lexical items were realized by the research participants (see Table 2).

Vowels	Women			Men		
	N	F1/S(F1)	F2/S(F2)	N	F1/S(F1)	F2/S(F2)
i	1058	0,831	1,546	1029	0,844	1,531
e	528	1,081	1,396	620	1,065	1,412
a	1496	1,39	1,124	1687	1,328	1,139
o	517	1,066	0,856	563	1,04	0,899
u	440	0,878	0,886	467	0,863	0,935
æ	228	1,369	1,319	144	1,282	1,34
u	99	0,901	1,027	45	0,867	1,118
y	55	0,818	1,398	17	0,846	1,455
œ	15	0,971	1,146	4	1,026	1,276

Table 1: The normalized F1 & F2 values, split up by gender

Vowels	Women	Men
[y]	47 % (55/118)	17 % (17/98)
[œ]	52 % (15/29)	12 % (4/32)
[u]	73 % (99/136)	37 % (45/121)
[æ]	91 % (228/251)	77 % (144/186)

Table 2: Frequency distribution of [y, œ, u, æ]

In particular, [œ] was produced fifteen times by females while it was realized only four times by males (see Table 2). Its use in the entire number of instances is 52 % (15 times out of 29) in the speech of women, in contrast to the lower rate of 12 % in the speech of men, as it was realized only 4 times out of the 32 possible lexical incidences. At the same time, its pronunciation is different between the two genders, as it is realized in a more front and less high position in the speech of males.

The vowel [y] also occurs less frequently in the speech of men than of women. In comparison with the 55 tokens (n = 118) we found for female speakers, we have only 17 tokens (n = 98) for male speakers. Its relative frequency is higher in female (47 %) than in male speakers (17 %) as well. This is due to the fact that this [y] sound is replaced by a Greek counterpart more often in the speech of men than of women. As for its distribution, we notice that it is realized in a high position in both charts but closer to the vowel [i] in the male speakers' speech.

The vowel [u] seems to appear more frequently, albeit in low percentages in relation to the vowels [i, e, a, o, u], as it was detected in 99 tokens in the speech of females and in 45 tokens in the speech of males respectively. Moreover, the instances of [u] in the recordings of women have a 73 % score (99 times out of 136) as far as the lexical incidence is concerned and a 37 % score (45 times out of 121) in the recordings of men, which indicates that the vowel [u] has higher usage rates than the other two old Cappadocian vowels, [y] and [œ]. As for its distribution, it seems that it is realized as a high vowel, but in a less back position (like the vowels [u] and [o]) in the speech of men in comparison with women.

What is particularly interesting is the distribution of the vowel [æ], which occurs in words of both Greek and Turkish origin. This vowel was found in 228 of 251 tokens (91 %) in female speech and in 144 of 186 tokens (77 %) in male speech. Based on the charts, we observe that [æ] is realized in a front and really low position by the female informants. Conversely, in the speech of men, it is realized in a less low position as opposed to its realization by women. Although this vowel also has a low frequency in comparison with the [i, e, a, o, u] vowels that also exist in SMG, it is differentiated from the other three [y, œ, u] vowels, as it is not detected in the older Cappadocian vowel system and it seems to be a new sound (for more information about the status of [æ] vowel in present-day Mišótika see Vassalou et al. 2017; 2019; 2021).

Overall, the results of the present investigation demonstrate a frequency difference between the vowels that exist in SMG and the vowels that do not. The vowels [i, e, a, o, u] outnumber the other four vowels [æ, y, œ, u] significantly, as we can observe in the frequency distributions in Tables 1 and 2.

5. Discussion

The old Cappadocian vowels [y, œ, u] have a low frequency of appearance in our data in comparison with the vowels [i, e, a, o, u] that also exist in SMG. These vowels occur mainly in Turkish loanwords, several of which have disappeared and been replaced by Greek lexemes. At the same time, we studied the lexical items in which the [y, œ, u, æ] vowels could appear, based on the words that had been detected by Dawkins (1916) and other scholars (e.g., Costakis 1977; 1991; Kotsanidis 2006; Fates 2012). Our results show that in the words in which the vowels [y, œ, u] are still used, they are sometimes replaced by their Greek equivalents. On the other hand, the vowel [æ] is detected in words of both Greek and Turkish origin and it seems to function as a variant of /e/ in the system of the dialect.

To summarize the spectral distribution of the vowels of Mišótika, it is essential to discuss each case individually. Firstly, we have found that the high front rounded vowel [y] seems to be in the process of extinction, as it presents low percentages of appearance. It was realized more times in the speech of women (i.e., 47 % rate of use), while it is eliminated in males' speech (i.e., 17 % rate of use). At the same time, it was found that [y] alternates with [i] or [u] in the remaining cases.

(1) [my'syr] or [mi'sir] < Turkish *mısır* 'turkey'

(2) [ty'tyn] or [tu'tun] < Turkish *tütün* 'tobacco'

The mid front rounded vowel [œ] also seems to be in the process of extinction, as it was produced 15 times (n = 29) at a rate of 52 % by women, but only 4 times (n = 32) at a rate of 12 % by men. Overall, in 19 out of 61 items [œ] shows up; the 42 other are realized as the Greek counterpart [o].

(3) [tʃœ'žme] or [tʃo'žme] < Turkish *çeşme* 'tap'

(4) [ʃœmɲa] or [ʃomɲa] < Medieval Greek *δισωμία* 'shoulders'

The appearance of the high back unrounded vowel [u] is limited to words of Turkish origin. It seems that the words that contain the variant [u] have a relatively higher frequency, in comparison with words that contain the two other vowels of Turkish origin [y] and [œ]. In the remaining possible realization instances, the vowel [u] is replaced by the Greek counterpart [u].

- (5) [tu'ndur] or [tu'ndur] < Turkish *tandur* 'clay oven'
(6) [pa'mbur] or [pa'mbur] < Turkish *vapur*, dialectal *papur* 'steamer'

What may be inferred from the above findings is that the realization of the vowels [y, œ, u] of Turkish origin is often optional, and it seems that they have been assimilated to [u], [i] or [o] respectively, because of the language contact with SMG and/or the dialectal variety of Larissa in Mandra.

However, the females produced higher percentages of the variant [u] than male speakers. More specifically, its use in the entire number of instances is 73 % in the speech of women and 37 % in men. These numbers show that the vowel [u] is another case of reduced usage of the old Cappadocian vowels in the speech of males as well. Moreover, [u] is realized as a high vowel, but it is less back in the speech of men than women (see Figure 2). This differentiation is also reinforced by the results of the statistical analysis, as for that vowel, the repeated measures MANOVA test revealed significant difference between the genders ($F(1, 228) = 12.320$, $p = 0.000$, $\eta^2 = 0.051$). The shift of the vowel [u] is definitely due to the fact that the back vowels in SMG are rounded and not unrounded, as [u].

On the other hand, our data shows that the low front unrounded vowel [æ] presents a different pattern. First of all, it is not recognized as any of the older Cappadocian vowels. Also, it seems to appear systematically in the speech of all speakers under investigation and more frequently than any of the other three Cappadocian vowels (i.e., in 372 out of 437 tokens).

Moreover, when we studied the segmental and metrical environments (stressed or unstressed, ultimate or other syllables, di- or polysyllabic words, etc.) in which the vowel [æ] occurs, we noticed that it is present in words of both Greek and Turkish origin and appears in specific metrical contexts, mostly as the stressed vowel of an iambic foot in disyllabic words. Sometimes it is also found in the unstressed syllable of an iambic foot, instead of /e/, but with the precondition that the same vowel [æ] appears in the stressed syllable of the same foot as well.

- (7) [de'ræ] or [dæ'ræ] < Medieval Greek *εδάρε* 'now'
(8) [me'sæl] or [mæ'sæl] < Turkish *masal* 'fairytale'

It seems that its realization in the unstressed position is optional, and only in the metrical environment described. Therefore, the variant [æ] is assumed to be an additional part in the vowel system, i.e., as a variant of /e/ in particular phonological/

phonetic contexts. The above allophonic function of [æ], as well as its systematic appearance in the vowel inventory of both genders, reinforces the conclusion that the vowel has a place in the vowel system of Mišótika⁸. Furthermore, it is likely that the constraint of the realization of this vowel in particular metrical environments will be the reason behind its low percentage rates.

Looking at the distribution of [æ], it seems that it is realized in different positions in the vowel spaces of men and women, since women realize the vowel [æ] in a front and low position, while men in a higher position closer to [e]. This is confirmed by the repeated-measures MANOVA tests ($F(1, 422) = 21,034, p = 0.000, \eta^2 = 0.015$).

Using the framework of dialect contact, we can observe and interpret the differences between present-day Mišótika and the older system described by Dawkins a century ago. On the one hand, the vowels [y, œ, u], which occur mainly in words of Turkish origin, have been stigmatized as Turkish variants and are in the process of extinction due to mechanisms of levelling towards a new koine, i.e., a new variety which includes mixed features from Mišótika, SMG and/or the dialectal variety of Larissa, as Mišótika of Mandra has been in contact with Modern Greek and the dialectal variety of Larissa since the population exchange of the 1920s. There are a lot of testimonies in various sources (see section 2) indicating the negative language attitude of the Greek locals to Cappadocians due to the Turkish characteristics of their spoken dialect. As a consequence, the low frequency of the three old Cappadocian vowels may be the result of the Cappadocians' attempts to assimilate to the Greek linguistic environment. On the other hand, the vowel [æ] seems to have survived from the levelling process and to have been reallocated, evolving a new sociolinguistic function in the new dialect, as a strong indicator of the Mišótika identity. The above conclusions are reinforced by the fact that similar findings have been detected in the speech of Mišótika speakers from other Cappadocian communities in Northern Greece (see Vassalou et al. 2017; 2019; 2021).

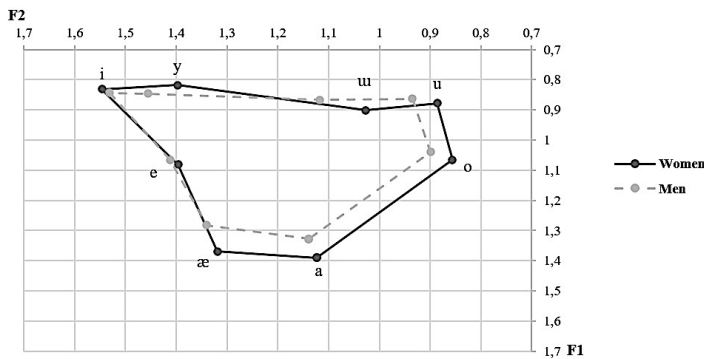
As regards the other five vowels of the Mišótika vowel system (i.e., [i, e, a, o, u], which also exist in SMG), comparing the vowel spectra of women and men (see Figure 3), we could argue that the front vowels [i] and [e] are realized almost in a similar position, although men realize the vowel [e] in a higher position than women.

---

⁸ For more information about the origin of [æ] vowel and its adoption by the speakers of Mišótika see Vassalou et al. (2021).

On the other hand, the back vowels [u] and [o] present a different distribution in the vowel space of men, as they are realized in a less back position, in contrast to the vowel spectrum of women. The repeated measures MANOVA tests show a significant effect of gender for [u] ($F(1, 907) = 40.324, p = 0.000, \eta^2 = 0.013$) and [o] ($F(1, 1080) = 25.947, p = 0.000, \eta^2 = 0.008$).

For the vowel [a] significant effects of gender ($F(1, 3174) = 137.579, p = 0.000, \eta^2 = 0.014$) are found. In particular, comparing the vowel spectra (see Figure 3), we observe that men realize the vowel [a] in a higher position than women (like the vowel [æ] and [e]). It seems that the vowel spectrum of men occupies a smaller vowel space than that of women.

Figure 3: Mean vowel space areas for female and male speakers⁹

Taking into consideration the statistical results of repeated-measures MANOVA tests, gender seems to be an influencing sociolinguistic parameter, as its effect is significant for all vowels, except [i] and [e]. The differences between the speech of men and women can be interpreted as a result of different stages of a koineization process of these two gender groups, as male speakers are one step ahead in the linguistic change. This is reinforced by the fact that in men's speech, the mid front rounded [æ] and the high front rounded [y] is almost eliminated, and the high back unrounded [u] is reduced in frequency. In contrast, in women's speech, [æ] is still produced, albeit rarely, and [y] and [u] are attested more frequently.

⁹ The vowel [æ] is omitted from this chart because it is realized in a more central position in the vowel spectrum.

A very reasonable explanation of the different stages of the levelling process in the two genders could be the effect of the contact situations existing in the village in combination with the different social roles of the two genders. As already mentioned, Mandra is a mixed speech community, where descendants of refugees from Misti live together with locals who speak the dialectal variety of Larissa.

At the same time, men have greater mobility than women due to their social and professional activities. In particular, as it was noted during the ethnographic study, the profession of the majority of men requires daily social contact and mobility in the nearby city of Larissa or even other villages and as a matter of fact, the contact with SMG or other varieties of Greek was clearly more pronounced.

On the other hand, according to the informants' narratives, the women constituted a low-contact and closed group. The majority of them had never been employed as were occupied with the care of the household and their children in their daily lives. As a result, they did not have great mobility, especially in the earlier days, and were more closely knit with their family and the neighbourhood.

We strongly believe that the combination of the above social parameters can lead to the conclusion that men are ahead in the process of linguistic change to koineization, as a result of dialect contact, whereas women seem to preserve their dialectal features due to fewer opportunities of contact.

6. Conclusion

Wrapping up the previous discussion, we have shown that the vowel system of the speakers from the Cappadocian community of Mandra diverges from the older system described by Dawkins (1916) a century ago. In particular, the speech analysis provides evidence for the existence of the previously unrecorded [+front, -high, -round] vowel [æ], which has appeared in the vowel system of Mišótika. At the same time, the three old Cappadocian vowels [y], [œ] and [u], which do not exist in SMG, are in different stages of reduction and possible loss.

Furthermore, there is evidence that gender seems to be a significant sociolinguistic parameter influencing the distribution of the vowels in the vowel spectrum. To conclude, the variety used by the present-day native speakers from Mandra presents essential changes from the variety spoken at the time of the migration of Cappadocians in Greece (1924), with changes that indicate long-term

accommodation and levelling. At the same time, the male speakers seem to be one step ahead in the process of linguistic change in comparison with the women.

References

- Boersma, P. & D. Weenink. 2019. *Praat: Doing Phonetics by Computer*. Version 6.1.03. Available at: <http://www.praat.org/> (accessed on 02.05.2021).
- Chambers, J. K., P. Trudgill & N. Schilling-Estes (eds.). 2002. *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell.
- Coates, J. 2013. *Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*. 3rd ed. London: Routledge.
- Costakis, Th. P. 1977. *Το Μιστί Καππαδοκίας* [*Misti, Cappadocia*]. Athens: ILP Productions [in Greek].
- Costakis, Th. P. 1991. Παρατηρήσεις στη φωνητική του Μιστιώτικου Καππαδοκικού ιδιώματος [Observations on the phonetics of the Cappadocian variety of Misti]. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* [*Lexicographic Bulletin*] 17: 175–188 [in Greek].
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet. 2013. *Language and Gender*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fates, Th. 2012. *Χιογός ας σι χαρίσ'*: Εκμάθηση του Μιστιώτικου ιδιώματος [*God Bless You: Learning the Mišótika Dialect*]. Konitsa [in Cappadocian].
- Harakopoulos, M. 2003. *Ρωμιοί της Καππαδοκίας: Από τα βάθη της Ανατολής στο Θεσσαλικό κάμπο: Η τραυματική ενσωμάτωση στη μητέρα πατρίδα* [*Greeks of Cappadocia: From the Depths of the East to the Thessalian Plain: The Traumatic Integration into the Motherland*]. Athens: Ellinika Grammata [in Greek].
- Heeringa, W. & H. Van de Velde. 2018. Visible vowels: A tool for the visualization of vowel variation. In I. Skadin & M. Eskevich (eds.), *Proceedings of CLARIN Annual Conference 2018, 8–10 October, Pisa, Italy*. [s. l.]: CLARIN ERIC, 124–127.
- Hickey, R. (ed.). 2010. *The Handbook of Language Contact*. [s. l.]: Wiley-Blackwell.
- Hinskens, F. 1992. *Dialect Levelling in Limburg: Structural and Sociolinguistic Aspects*. Doctoral dissertation. Nijmegen: University of Nijmegen.
- Holmes, J. & M. Meyerhoff (eds.). 2003. *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell.
- Janse, M. 2002. Aspects of bilingualism in the history of the Greek language. In J. N. Adams, M. Janse & S. Swain (eds.), *Bilingualism in Ancient Society*. Oxford: Oxford University Press, 332–390.
- Janse, M. 2008. Grieks lichaam, Turkse ziel: Multiculturele symbiose in Cappadocië en de Cappadocische diaspora [Greek body, Turkish soul. Multicultural symbiosis in Cappadocia and the Cappadocian diaspora]. In D. Praet (ed.), *Us & Them: Essays over filosofie, politiek, reli-gie en cultuur van de Antieke Oudheid tot Islam in Europa ter ere van Herman De Ley*. Gent: Academia Press, 107–137 [in Dutch].

- Janse, M. 2009. Greek-Turkish language contact in Asia Minor. *Études Helléniques / Hellenic Studies* 17(1): 37–54.
- Janse, M. 2018. Christendom en Islam in Ottomaans Cappadocië [Christianity and Islam in Ottoman Cappadocia]. In D. Praet & J. Nelis (eds.), *Islam & Christendom*. Gent: Academia Press, 289–304 [in Dutch].
- Janse, M. 2020. Έλληνιστί γινώσκεις; (Acts 21:37): The survival of Cappadocian Greek. *Cursor* 16: 41–49.
- Janse, M. In Press. Η Καππαδοκική διάλεκτος [The Cappadocian dialect]. In Ch. Tzitzilis (ed.), *Νεοελληνικές διάλεκτοι [The Modern Greek Dialects]*. Thessaloniki: Aristotle University [in Greek].
- Karatsareas, P. 2011. *A Study of Cappadocian Greek Nominal Morphology from a Diachronic and Dialectological Perspective*. Doctoral dissertation. Cambridge: University of Cambridge.
- Kotsanidis, L. 2006. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μιστί Καππαδοκίας [The Linguistic Variety of Misti, Cappadocia]*. Kilkis: Gnomi Kilkis [in Greek].
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.
- Mourellos, G. (ed.). 1982. *Η έξοδος [The Exodus]*. Vol. 2: *Μαρτυρίες από τις επαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας [Testimonies from the Regions of Central and Southern Asia Minor]*. Athens: Centre for Asia Minor Studies [in Greek].
- Papazachariou, D. 2006. The quantitative study of the lateral variable (l) in the dialect of Patras. In M. Janse, B. Joseph & A. Ralli (eds.), *Proceedings of the 2nd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Mytiline: Patras University Press, 298–313.
- Trudgill, P. 1986. *Dialects in Contact*. New York: Blackwell.
- Vassalou, N., D. Papazachariou & M. Janse. 2017. The vowel system of Mišótika Cappadocian. In Th. Georgakopoulos, Th.-S. Pavlidou, M. Pechlivanos, A. Alexiadou, J. Androutsopoulos, A. Kalokairinos, S. Skopeteas & K. Stathi (eds.), *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*. Vol. 2. Berlin: Romiosini, 1139–1154.
- Vassalou, N., D. Papazachariou & M. Janse. 2019. Variation in the vowel system of Mišótika Cappadocian: Findings from two refugee villages in Greece. In M. Chondrogianni, S. Courtenage, G. Horrocks, A. Arvaniti & I. Tsimpli (eds.), *Proceedings of the 13th International Conference on Greek Linguistics*. Westminster: University of Westminster, 276–285.
- Vassalou, N., D. Papazachariou & M. Janse. 2021. Dialect contact in the vowel system of Mišótika Cappadocian (Ch. 11). In H. Van de Velde, N. H. Hilton & R. Knooihuizen (eds.), *Language Variation — European Perspectives VIII: Selected papers from the Tenth International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 10), Leeuwarden, June 2019*. [s. l.:] John Benjamins, 248–267 [Studies in Language Variation 25].
- Watt, D. J. L. & A. H. Fabricius. 2002. Evaluation of a technique for improving the mapping of multiple speakers. *Leeds Working Papers in Linguistics and Phonetics* 9: 159–173.

DIALECTAL VARIATION IN GREEK SIGN LANGUAGE (GSL): THE EMERGENCE OF INDICATORS, MARKERS AND STEREOTYPES

Vasiliki Zacharopoulou, Klimis Antzakas & Dimitris Papazachariou

University of Patras

Στην παρούσα μελέτη περιγράφουμε και κωδικοποιούμε την διαλεκτική ποικιλία της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας, και πιο συγκεκριμένα, τη διαλεκτική ποικιλία ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και την Πάτρα, συγκρίνοντας αναλύσεις βιντεοσκοπημένων αφηγήσεων Κωφών πληροφορητών από τις δύο παραπάνω περιοχές. Μελετώντας τη διαλεκτική ποικιλία, όπως αυτή πραγματώνεται στις παραπάνω βιντεοσκοπημένες αφηγήσεις, διαπιστώνουμε ότι κωδικοποιούνται σε δύο βασικές κατηγορίες, τη φωνητική ποικιλότητα και τη λεξική ποικιλότητα. Η φωνητική ποικιλότητα πραγματοποιείται μέσω της χρήσης ενός διαφορετικού συστατικού απ' αυτά που απαρτίζουν τις μορφολογικές μονάδες της νοηματικής γλώσσας, όπως η χειρομορφή, η κίνηση, η τοποθεσία, ο προσανατολισμός της παλάμης ή των δαχτύλων είτε ακόμη και τα μη χειρικά στοιχεία (non-manual features) της μορφολογικής μονάδας της νοηματικής γλώσσας, τα οποία λειτουργούν όπως οι τεμαχιακές φωνολογικές μονάδες (Pfau & Quer 2010). Η λεξιλογική ποικιλότητα αφορά νοήματα-λέξεις που αποδίδουν την ίδια σημασία αλλά διαμορφώνονται με εντελώς διαφορετική μορφή, αφού ο σχηματισμός των νοημάτων αυτών γίνεται με ένα εντελώς διαφορετικό συνδυασμό των διακριτών στοιχείων που συνθέτουν τα νοήματα της νοηματικής γλώσσας. Επιπλέον, διαπιστώσαμε την εμφάνιση λεξικής ποικιλότητας σε συγκεκριμένες σημασιολογικές κατηγορίες, όπως στις σημασιολογικές κατηγορίες των αριθμών, των χρωμάτων, των χωρών, των πόλεων και των ημερών της εβδομάδας. Οι συγκεκριμένες σημασιολογικές κατηγορίες εμφανίζουν λεξικολογική ποικιλότητα και σε πολλές άλλες νοηματικές γλώσσες. Τέλος, διαπιστώνουμε ότι η κοινωνιογλωσσική χρήση των παραπάνω ποικιλοτήτων μπορεί να τις κωδικοποιήσει σε ενδείκτες, χαρακτηριστές και στερεότυπα, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που κωδικοποιούνται και στις ομιλούμενες γλώσσες.

Keywords: Greek Sign Language, dialectal variation, indicators, markers, stereotypes

1. Introduction

The study of sign languages worldwide (see among others: Woll et al. 1991; Stamp et al. 2014; 2015; Schembri et al. 2018 for BSL (British Sign Language), Johnston & Schembri 2007 for AUSLAN (Australian Sign Language); Lucas et al. 2001 for ASL (American Sign Language) and for LIS (Italian Sign Language) Geraci et al. 2011) has repeatedly proved their linguistic nature, as well as their structural similarities with

oral languages. Among other structural similarities, variation has also been realized to exist at different linguistic levels (phonetic/phonological, morphological, syntactic and lexical) of sign languages.

The present study has a twofold aim: to describe and document dialectal variation in Greek Sign Language (= GSL), more specifically, dialectal variation between Thessaloniki and Patras, through a comparative analysis of the video narratives of Deaf people from these areas, as well as to reveal their sociolinguistic function, as dialectal indicators, markers and stereotypes (Labov 1972).

2. Greek Sign Language

Greek Sign Language (GSL), the natural language of the Greek deaf community, is not a construct; rather, it is the product of spontaneous development stemming from the need for contact and communication between Deaf people. In fact, both older and recent research on sign languages (= SL) throughout the world testifies to the fact that sign languages exhibit structure and behaviors which run parallel to spoken languages. Unfortunately, research on GSL and its users is lacking compared to SLs of other Western countries. To date, GSL has not been documented thoroughly nor has there ever been investigation into its possible variations.

2.1. Variation in Sign Languages

Variation is one of the most significant aspects of human languages, as it provides users with multiple choices for multiple expressive purposes. Studying variation in American sign language (= ASL) (Lucas et al. 2001), in Italian sign language (= LIS) (Geraci et al. 2011) as well as in British sign language (BSL) (Stamp et al. 2014; 2015), the conclusion that was drawn was that there is both internal language variation pertaining to traits and constraints of language itself, as well as sociolinguistic variation which connects these traits to social factors such as place of residence, age, gender, signer's SL school of attendance, and others.

There is language variation in spoken as well as in sign languages. For instance, studying variation in the AUSLAN (Australian SL) lexicon, Johnson & Schembri (2007) have identified variants among signers from different parts of Australia

and have consequently grouped them into the northern and the southern dialectal variation.

Aside from lexical dialectal variations, studies on sign languages such as BSL have revealed that there may also be variation in those elements/units which compose the sign language morpheme, that is, the equivalent phonological units. In the present study, this type of variation shall be referred to as phonetic.

More specifically, distinct elements such as handshape, movement, position, palm/finger orientation, and non-manual features¹, combine and construct morphemes, functioning as phonological units (Pfau & Quer 2010). Variation, in the way each one of these phonological units is realized, may be characterized either as free variation or complementary distribution, due to the activation of phenomena which are analogous to the phonological ones.

3. Methodology

The presentation and analysis of phonetic and lexical variation in GSL is based on video material from two regions in Greece: Thessaloniki and Patras. Thessaloniki data were collected from video narratives of Deaf signers communicating in GSL. The particular narratives were also used by sign language centers for GSL proficiency evaluation of hearing people. We also used freely accessible online videos of SL vocabulary which are used as teaching material in Thessaloniki's Centre of The Greek Sign Language. Data from Patras were similarly collected from video narratives of Deaf signers as well from SL vocabulary videos, also part of the material taught in Patras Sign language Centre. Considering that the main objective of the present study was to identify possible dialectal variation in GSL, we ensured that participants were not different in terms of their other social characteristics. Hence, they were all male individuals belonging to the same, 35 to 50 years old, age group. Our research material is

---

¹ In the present study, we opted for the term “non-manual” features to avoid confusion with the term “non-gestural” features (gestures are not part of SLs and, as such, they are distinguished from signs which are part of all SLs. Non-manual features are thus not realized manually, as is denoted by their name. Such features include facial expression, eye movement, posture, mouth shape, head movement (Johnson & Schembri 2007).

also complemented by participatory observation in the deaf community as well as in classes of the Sign Language Centre in Patras.

The ELAN 5.4 program is used to analyze and process the linguistic material. The glossing method we used to report our results is the following: the lemma (gloss) of the sign is written in capital letters — following the bibliographical standards of sign languages, — while variants were numbered consecutively. To distinguish between prominent variants which are encountered more often in one of the two regions, the name of the region was placed within parenthesis after the gloss of the sign, i.e., PROBLEM 1 (Patras), PROBLEM 2 (Thessaloniki). The overall duration of the collected video material was 2 hours and 15 mins.

4. Results

4.1. Phonetic variation

Data analysis rendered two types of systematic variation: phonetic variation² and lexical variation³. More specifically, in the 2 h 15 min long video data, 261⁴ lemmas exhibited geographical variation, of which 91 lemmas represented phonetic variation and 170 lemmas represented lexical variation.

Lemmas with phonetic variation varied in relation to one of the distinct elements which make up the morphological unit of a sign language: i.e., handshape, position, movement, orientation and non-manual features.

---

² According to Stamp et al. (2014), this type of variation involves variants in terms of one parameter (handshape, position, movement, location, orientation, non-manual features), and it has been characterized by the authors as phonological variation. However, in the present study, we shall refer to this type of variation as phonetic, following the theory of spoken language variation, since different realizations do not alter meanings.

³ Lexical variation refers to sign-words/lemmas which render the same meaning but are realized with completely different handshapes, that is, with different combinations of the sign distinct elements.

⁴ The selection of the 261 lemmas followed the completion of the study of the video material from Thessaloniki and Patras. We first identified those lemmas with the same meaning, and we then checked their variation parameters.

The majority of lemmas (76) varied in relation to the handshape parameter. For instance, as is shown in pictures 1 and 2, the lemma PROBLEM⁵ exhibits phonetic variation in terms of the handshape. Indeed, in comparison with Patras (Picture 1) where three fingers are used to produce the sign (index finger, middle finger, thumb), all fingers are used to articulate the variant in Thessaloniki (Picture 2).

Picture 1: PROBLEM 1 (Patras)

Picture 2: PROBLEM 2 (Thessaloniki)

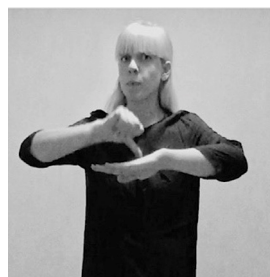
Moreover, in our samples, 8 lemmas varied in the position parameter, such as the lemma GERMANY where the two variants are articulated with the same handshape (closed palm, index and middle fingers are extended). The movement is repetitive in both cases. However, in Patras, the handshape is positioned on the signer's forehead whereas in Thessaloniki, the handshape is positioned next to the lateral side of the signer's head, at the level of his/her eyes (Pictures 3 and 4 respectively).

---

⁵ The present study could not be quantitative on the basis of the 2 h and 15 min long material. On the other hand, identification of dialectal variation between Thessaloniki and Patras was qualitatively corroborated through the systematic variation (be it complete or significant) of realizations by signers from the two areas. For instance, the lemma PROBLEM was systematically realized as PROBLEM 2 (17 out of 20 cases) by signers from Thessaloniki, while it was systematically realized as PROBLEM 1 (14 out of 15 cases) by signers from Patras. Similarly, the lemma CITY was systematically signed as CITY 2 by signers from Thessaloniki (19 out of 19 cases), and as CITY 1 by signers from Patras (16 out of 16 cases). The above systematic variation was revisited and corroborated in an oral questionnaire of visibility and acceptability of dialectal types, addressed to participants by the field researcher at a subsequent research stage, for the purpose of checking findings in the video analysis. Conclusions are presented in section 5.

Picture 3: GERMANY 1 (Patras)**Picture 4:** GERMANY 2 (Thessaloniki)

Furthermore, 12 lemmas varied in terms of orientation. For instance, the lemma CITY is produced when dominant hand's palm is closed and the thumb is extended. The handshape moves once on the non-dominant hand having a flat palm, which forms the *B* handshape⁶. In the case of Patras, the flat hand of the non-dominant hand⁷ has an upward orientation whereas signers from Thessaloniki orientate the palm downward, as is depicted in pictures 5 and 6 respectively.

Picture 5: CITY 1 (Patras)**Picture 6:** CITY 2 (Thessaloniki)

Additionally, 10 lemmas appeared as variants in terms of the movement, as is the case of the lemma FACEBOOK, where variants are formed into the *B* handshape with both hands. In Patras, the hands move away from the cheeks of the signer with

---

⁶ The *B* Handshape is created when all fingers are extended and joined together.

⁷ When a two-handed sign is articulated employing two different handshapes, one hand is passive — non-dominant — while the hand which performs the movement is dominant (Brentari 1998).

a repeated alternate movement, while in Thessaloniki, hands are moved away from the signer's cheeks simultaneously with a repeated movement. The difference is presented in pictures 7 and 8 respectively.

Picture 7: FACEBOOK 1 (Patras)

Picture 8: FACEBOOK 2 (Thessaloniki)

The above-mentioned variants are considered phonetic since they vary in the realization of the distinct elements of the sign language morphemes. We could even regard individual variants as **free variations** since they a) do not alter the meaning of lemmas, b) do not show a complementary distribution, and c) reflect the geographical origin of signers. The equivalent free variation of the spoken dialects are the dark [l] in the North of Greece and of the palatal [ɭ] in Patras.

4.2. Lexical variation

Lexical variation, which was also documented in video narratives, is a fundamental category of dialectal variation. Of the total 261 lemmas that exhibited geographical variation in our research, 170 were lexical variants. More specifically, this category includes lemmas which possess the same meaning but vary in their form, since they are produced by an entirely different combination of the sign phonological elements.

Variation studies in other sign languages, such as BSL (Stamp et al. 2014; Schembri et al. 2010; 2018), and AUSLAN (Johnson & Schembri 2007) classified lexical variation into specific semantic categories, such as those of numbers, colours, countries, cities, weekdays.

Drawing on the video narratives of Deaf from Thessaloniki and Patras, we discovered that lexical dialectal variation appeared in the majority of the above categories. Regarding colors, lexical variation between the two sample cities appeared

in lemmas such as SILVER, BLACK, WHITE, GREY, COLOUR. Pictures 9 and 10 present two lexical variants of the lemma GREY in Patras and Thessaloniki.

Picture 9: GREY 1 (Patras)

Picture 10: GREY 2 (Thessaloniki)

The pictured lexical variant SILVER 1 is formed by a handshape with closed palm and extended thumb and little finger. It is placed on natural space and the movement is to the lateral side. However, the lemma GREY 2 is entirely different. In this case, we have a two-handed sign in neutral space where both hands have a closed palm with index and middle finger extended. Fingers are in contact, dominant hand above non-dominant, and the dominant hand moves repeatedly to and away from the signer.

Numbers also constitute a semantic category which is marked by lexical variation. In this category, examples of lemmas showing variation in the sample cities are the following: FIFTEEN 1 (Patras) — FIFTEEN 2 (Thessaloniki) or NINETEEN 1 (Patras) — NINETEEN 2 (Thessaloniki) or NINE 1 (Patras) — NINE 2 (Thessaloniki). In pictures 11 and 12, we can see the lexical variants of the lemma “FIFTEEN” in Patras and Thessaloniki.

Picture 11: FIFTEEN 1 (Patras)

Picture 12: FIFTEEN 2 (Thessaloniki)

The lexical variant of number FIFTEEN 1 in Patras is articulated with the two-handed 5 handshape⁸. Hands are placed on neutral space⁹, the non-dominant hand remains static whilst the dominant hand moves upward once, contacting the non-dominant hand. Conversely, the handshape of number FIFTEEN 2 in Thessaloniki is carried out with one hand only. The handshape has all fingers extended with the middle finger and the thumb bent. Both fingers repeatedly move and contact each other.

The category of cities also provided evidence of lexical variation. Examples of lemmas which have been derived from our analysis are the following: SERRES 1 (Patras) — SERRES 2 (Thessaloniki) or MAINLAND GREECE 1 (Patras) — MAINLAND GREECE 2 (Thessaloniki), and others.

Countries also represent a category where lexical variation appeared between the two sample cities, such as with the lemma MEXICO 1 (Patras) — MEXICO 2 (Thessaloniki) or LUXEMBOURG 1 (Patras) — LUXEMBOURG 2 (Thessaloniki) or IRAQ 1 (Patras) — IRAQ 2 (Thessaloniki) or IRAN 1 (Patras) — IRAN 2 (Thessaloniki).

Our analysis also brought forth the existence of a semantic category which is not mentioned among the semantic categories of BSL and AUSLAN. The said semantic category includes lemmas for the months of the year, such as the lemmas JUNE 1 (Patras) — JUNE 2 (Thessaloniki), JULY 1 (Patras) — JULY 2 (Thessaloniki), SEPTEMBER 1 (Patras) — SEPTEMBER 2 (Thessaloniki). It should also be noted that the sign itself for MONTH varies: MONTH 1 (Patras) — MONTH 2 (Thessaloniki). Pictures 13 and 14 show the variants of the lemma JUNE¹⁰. As can be seen, in Patras, the lexical variant JUNE 1 is a two-handed sign. Handshapes are

---

⁸ In the 5 handshape, all fingers are extended.

⁹ The handshape could be positioned in the space in front of the signer (neutral space) or on his/her body (Johnson & Schembri 2007: 90).

¹⁰ Due to the small volume of data, we were unable to carry out an exhaustive quantitative analysis. However, the lexical dialectal variants in our material exhibit the same pattern of systematic variation (whether complete or significant), as was also noted in the case of phonetic dialectal variants. For instance, the lemma GREY was realized mainly as GREY 2 (19 out of 23 cases) by signers from Thessaloniki, and as SILVER 1 (13 out of 14 cases) by signers from Patras. Additionally, the lemma JUNE was signed as JUNE 2 by all signers from Thessaloniki (22 out of 22 cases), and as JUNE 1 by all signers from Patras (25 out of 25 cases). The above systematic variation was revisited and corroborated in an oral questionnaire of recognition and acceptability of dialectal types, addressed to participants by the field researcher

closed palms with the thumb extended and placed on neutral space. The movement is repeated alternative up and down. By contrast, in Thessaloniki, the lexical variant JUNE 2 is a compound sign. The palm is closed with extended thumb and palm orientation is away from the signer. The hand is placed on the forehead and moves to the lateral side. Then the handshape changes to closed palm with extended index and middle fingers and moves to the neutral space having a short downward movement.

Picture 13: JUNE 1 (Patras)

Picture 14: JUNE 2 (Thessaloniki)

Lexical variation was also encountered in lemmas which do not belong to any of the already mentioned categories. They are rather considered to be part of the daily language lexicon, such as the lemmas: CAT 1 (Patras) — CAT 2 (Thessaloniki), EGG 1 (Patras) — EGG 2 (Thessaloniki), ANIMALS 1 (Patras) — ANIMALS 2 (Thessaloniki), CHEESE 1 (Patras) — CHEESE 2 (Thessaloniki), and others.

In the same vein, lexical variation was exhibited in lemmas pertaining to new technologies such as INTERNET 1 (Patras) — INTERNET 2 (Thessaloniki). Woll et al. (1991) also mentioned the same in their study on lexical variation in BSL.

Partly responsible for such lexical variation seems to be lexical borrowing. A common practice among signers is to borrow a lemma exactly as used in the other sign language. The lemma AUSTRALIA 1 (Patras) is an indicative example of a borrowed sign as used by Australian signers to sign the name of their country. The same applies to ASL as stated by Lucas et al. (2001) who believe that signers employ this method as a way to express their admiration for other cultures.

Furthermore, we observed that some lemmas constitute a paraphrase of the other sign language lemma. Such is the case of the lemma NEW ZEALAND 1

---

at a subsequent research stage, for the purpose of verifying or rejecting findings in data analysis. Conclusions are presented in section 5.

(Patras) in Patras' variety, which is created by adding the GSL sign NEW to the lemma used by New Zealanders to sign the name of their country.

Other lemmas are created as a result of the lexicalization of country names in spoken Greek, through fingerspelling. The lemma NEW ZEALAND 2 (Thessaloniki) is created with the sign NEW and the letter Z¹¹ of the manual alphabet.

Moreover, extensive is the borrowing from ASL due to the latter's omnipresence and prestige. For instance, in GSL and ASL, the lemma BULGARIA 2 (Thessaloniki) is signed in an identical way.

4.3. Sociolinguistic function of dialectal variation

The degrees of recognition and acceptability of lexical dialectal elements is an equally noteworthy feature. In fact, we identified lemmas which are specific to Thessaloniki but are nonetheless unknown to Deaf from Patras (i.e., CHEESE 2 (Thessaloniki), JUNE 2 (Thessaloniki)) and vice versa. Deaf signers from each community do not recognize the dialectal reference of these lemmas, a behaviour that allows us to characterize the above variables as **indicators** (Labov 1972).

There are lemmas that in Thessaloniki's variety were expressed by only one form (for example: JUNE 1, 22 times out of 22 possible occasions). The same lemmas in Patras' SL were expressed by a different form (i.e., JUNE 2, 25 times out of 25 possible occasions). Moreover, when Patras' Deaf participants were asked about Thessaloniki's variants, they recognized them, but they consider them as 'wrong' therefore they do not use it. This linguistic behavior and the negative attitudes that are allocated on Thessaloniki's variants, determines the above variants as **stereotypes**, according to Labov's definition (1972).

Alternatively, there are other lexical variables with two different variants, which both the variants were found in the video recordings from Thessaloniki and Patras, but in systematically different way. Patras' signers use more one of the two variants, when Thessaloniki's signers systematically use the other. For example, Thessaloniki's signers use 19 times out of 23 possible occasions the GREY 1 form, when Patras' signers use 13 times out of the 14 possible occasions the other lexical variant, i.e., GREY 2. This linguistic behavior determines the above variants as **markers** (Labov 1972).

---

¹¹ The manual alphabet or finger spelling represents the spoken language alphabet. Although it is part of most SLs, it is not an inherent part of them (Sutton-Spence & Woll 1999).

5. Conclusions

The present study represents a first attempt to research variation in GSL. The objective was to investigate and document dialectal variation in GSL through a comparative analysis of the video narratives of Deaf coming from two different areas of Greece, Patras and Thessaloniki. Drawing on data analysis, the following points surfaced:

- (i) Dialectal variation is realized both at a lexical (where same meaning lemmas have a different form), and at a phonetic level.
- (ii) In GSL, lemmas exhibiting phonetic variation differ in the way one of their distinct sign components are realized, be it handshape, palm/finger position, movement, or orientation.
- (iii) In GSL, as in other sign languages (i.e., British and Australian), the most common semantic categories that show lexical dialectal variation, are those of numbers, colors, cities, countries and new technologies.
- (iv) Our data analysis revealed the existence of dialectal variation in the months of the year, which has not been documented in other sign languages.
- (v) Finally, our analysis showed that dialectal variants of GSL serve different sociolinguistic functions which are analogous to that of indicators, markers and stereotypes as defined by Labov (1972).

Furthering future analysis of geographical variation in GSL lexicon would be useful inasmuch as it would include more geographical areas and would pursue the correlation between the described characteristics and social and other linguistic factors.

Acknowledgments

This research has been held within the ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΩ research project, which is financially supported by The General Secretariat for Research and Innovation of Greece (GSRI) and Management and Implementation Authority for Research, Technological Development and Innovation Actions (MIA-RTDI)

References

- Brentari, D. 1998. *A Prosodic Model of Sign Language Phonology*. Cambridge, Massachusetts (USA): MIT Press.
- Geraci, C., K. Battaglia, A. Cardinaletti, C. Cecchetto, C. Donati, S. Giudice & E. Mereghetti, 2011. The LIS Corpus Project: A Discussion of Sociolinguistic Variation in the Lexicon. *Sign Language Studies* 11(4): 528–574.
- Johnston, T. & A. Schembri. 2007. *Australian Sign Language: An Introduction to Sign Language Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lucas, C., B. Robert & V. Clayton. 2001. *Sociolinguistic Variation in American Sign Language*. Washington: Gallaudet University Press.
- Pfau, R. & J. Quer. 2010. Non-manuals: their grammatical and prosodic roles. In D. Brentari (ed.), *Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 381–402.
- Schembri, A., K. Cormier, T. Johnston, D. McKee, R. McKee & B. Woll. 2010. Sociolinguistic variation in British, Australian and New Zealand Sign Language. In D. Brentari (ed.), *Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 476–498.
- Schembri, A., J. Fenlon, R. Stamp, & K. Cormier. 2018. Variation and change in varieties of British Sign Language in England. In N. Braber & S. Jansen (eds.), *Sociolinguistics in England*. Basinstoke, U.K.: Palgrave Macmillan, 165–188.
- Stamp, R., A. Schembri, J. Fenlon, R. Rentelis, B. Woll, & K. Cormier. 2014. Lexical variation and change in British Sign Language. *PLoS ONE* 9(4). Available at: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0094053> (accessed on 30.11.2021).
- Stamp, R., A. Schembri, J. Fenlon, & R. Rentelis. 2015. Sociolinguistic variation and change in British Sign Language number signs: Evidence of leveling? *Sign Language Studies* 15(2): 151–181.
- Sutton-Spence, R. & B. Woll. 1999. *The Linguistics of British Sign Language: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woll, B., L. Allsop & R. Sutton-Spence. 1991. *Variation and Recent Change in British Sign Language*. Bristol: Final Report to the ESRC.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΕ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΟ ΛΟΓΟ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ — ΕΝΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Σοφία Αυγέρη & Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

The teaching of language through a formal code, which itself is essentially a linguistic variety, stems from the goals set by the respective educational policy. The textbook and the syllabus are characterized by the standard use of the language. Whether the heterolanguage, subjectivity and fluidity of the historical narrative and the presence of multiple points of views and types of historical sources should be taken into account in their writing is a key research question. Modern approaches allege that all dialects have the same value and regularity and that not teaching any of them leads to greater advantages. The rightful presence of oral dialects in the classroom has been an issue in the sciences of education for decades. In theory, experts should pay special attention to the existence of many different dialects during the process of elaboration of a framework for curricula and textbooks. To date, various studies have investigated the role of dialectic varieties in school and agree on the assumption that Modern Greek (Νεοελληνική κοινή) is dominant in both teaching and the curricula and textbooks, while dialects and dialectic varieties are marginalized. Creating a suitable textbook is considered a pivotal step, as it is the production of additional educational material. In this research context, a discussion about the importance of introducing texts in dialectic discourse in the teaching of History has begun in recent years. In this paper, some current scientific development and some of the latest theoretical approaches are discussed in connection to the issue of the importance and need for integration and use of texts of dialectic varieties in teaching History. Finally, a teaching proposal for teaching History based on this approach will be presented and discussed.

Keywords: Curricula, textbooks, History Teaching, historical quotes in dialect, dialectic varieties

1. Εισαγωγή

Ο προσδιορισμός του περιεχομένου των αναλυτικών προγραμμάτων αποτελεί ένα από τα πιο σοβαρά και πολύπλοκα ζητήματα στον σχεδιασμό και τη χάραξη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής. Η αντιμετώπισή του εξαρτάται από τους σκοπούς που θέτει

η εκάστοτε εκπαιδευτική και πολιτική ηγεσία και που προσδιορίζονται από την ιστορία, την πολιτιστική παράδοση, τις οικονομικές και πολιτικές ανάγκες και επιδιώξεις του κατεστημένου (Καζεπίδης 1998: 176).

Η έρευνα για τη Σχολική Ιστορία (διδασκτικές μέθοδοι, περιεχόμενο, στοχοθεσία) έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα τις δύο τελευταίες δεκαετίες και στην Ελλάδα. Η εκπαιδευτική αρθρογραφία κυρίως μετά από το 1997 αρχίζει σοβαρά να ασχολείται με το ζήτημα της σχέσης μεταξύ του αναλυτικού προγράμματος, του σχολικού εγχειριδίου και των παραθεμάτων. Ουσιαστικά τότε αρχίζει και ο επιστημονικός διάλογος για τη θέση των ιστορικών παραθεμάτων στην σχολική διδακτέα ύλη. Μετά το 1981 το τοπίο αλλάζει δραστικά με άρθρα που περιέχουν εμπειριστατωμένες προτάσεις για το περιεχόμενο της Σχολικής Ιστορίας (Μαυροσκούφης 1995: 3).

Ιδιαίτερα δε την τελευταία δεκαετία έχει αναπτυχθεί η έρευνα στο πεδίο των τύπων αναλυτικών προγραμμάτων που πρέπει να εκπονούνται για τα μαθήματα των ανθρωπιστικών επιστημών, στα οποία ανήκει και το μάθημα της Ιστορίας. Τα στοχοκεντρικά αναλυτικά προγράμματα — που διαδέχονται τα παλαιότερα ακαδημαϊκά αναλυτικά — περιλαμβάνουν τους διδακτικούς, γνωστικούς, συναισθηματικούς και ψυχοκινητικούς στόχους, τα περιεχόμενα του μαθήματος, τη διδακτική μεθοδολογία και την αξιολόγηση της διδακτικής διαδικασίας και γενικότερα του παραγόμενου εκπαιδευτικού έργου (Κόκκινος & Σακκά 2007).

Μεγαλύτερη αποδοχή σήμερα ανάμεσα στους ειδικούς λαμβάνει η προσέγγιση που θεωρεί πως για τη διδασκαλία των μαθημάτων των ανθρωπιστικών επιστημών καταλληλότερα είναι τα λεγόμενα **ανοικτά αναλυτικά προγράμματα**. Έτσι ορίζονται όσα είναι προσαρμοσμένα στα ενδιαφέροντα των μαθητών, προσφέροντας επιλεγόμενα μαθήματα, ευκαιριακή διδασκαλία διάφορων διδακτικών ενοτήτων, τη δυνατότητα της διαθεματικής προσέγγισης των περιεχομένων, καθώς και τη δυνατότητα χρήσης υλικών και μέσω διδασκαλίας που καλλιεργούν την αυτενέργεια και προωθούν τη συνεργατική διδασκαλία και μάθηση. Η διδασκαλία αναμειγνύει τις διάφορες κατηγορίες γνώσης.

Ένας νέος τύπος επίσης αναλυτικού προγράμματος που εμφανίστηκε τις τελευταίες δεκαετίες είναι τα **προγράμματα διαδικασίας**. Βασίζονται στην άποψη πως το μάθημα πρέπει να συνδιαμορφώνεται από τον εκπαιδευτικό και τους μαθητές και να μην επιβάλλεται κεντρικά. Η έμφαση δίνεται στη διαδικασία διερεύνησης ενός θέματος/προβλήματος και όχι στην πρόκτηση γνώσεων απλά. Η διεπιστημονικότητα, η διαθεματικότητα και η καλλιέργεια βιωματικών μεθόδων μάθησης αποτελούν το κέντρο αυτής της προσέγγισης (Βέικου κ. ά. 2007: 58).

Προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα εμφανίζεται παράλληλα και το κίνημα της παιδαγωγικής του γραμματισμού (literacy education) και έρχεται στο προσκήνιο η σημασία

της γλωσσική πολυμορφία στην εκπαίδευση. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή γλωσσική διδασκαλία, που δεν ενδιαφέρονταν για την πραγματικότητα της γλωσσικής ποικιλίας, τώρα οι διαφορετικές γλωσσικές εμπειρίες των μαθητών και η πολλαπλότητα των γλωσσικών και πολιτισμικών προτύπων θεωρείται πως πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στη δι-αμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών (Ντίνιας & Ζαρκογιάννη 2009: 101–102).

Η ελληνική βιβλιογραφία ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 αναγνώριζε την ανάγκη αξιοποίησης αυθεντικών κειμένων, δηλαδή κειμένων από την τοπική κοινω-νία και τις ευρύτερες κοινότητες (Κωστούλη 2015: 148–149).

Η Κακριδιά-Φερράρι (2000) επισημαίνει ότι το μεγάλο ζητούμενο της γλωσσικής εκπαίδευσης είναι η εξεύρεση, επεξεργασία και εφαρμογή ενός διαφοροποιημένου προτύ-που γλωσσικής διδασκαλίας, όπου οι γλωσσικές ποικιλίες δεν θα αποκλείονται προς όφε-λος της νόρμας αλλά θα είναι, αντιθέτως, μέρος της διδασκόμενης ύλης.

Η εκπαιδευτική μας πραγματικότητα όμως εξοβελίζει συστηματικά τη γλωσσική διαφοροποίηση από τα αντικείμενα μελέτης, ενώ την περιλαμβάνει σε αυτά μόνο ως παρά-δειγμα προς αποφυγή ή ως λογοτεχνική καρικατούρα της διαλέκτου ενός ομιλητή. Οι πα-ραδόσεις αυτές εξακολουθούν να υφίστανται στη διδασκαλία των γλωσσικών μαθημάτων παρά το γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες η κοινωνική διαλεκτολογία έχει καταρρίψει τις κύριες γλωσσολογικές και κοινωνιογλωσσολογικές αρχές, στις οποίες στηρίζεται η ση-μερινή αντιμετώπιση των διαλέκτων από το πρόγραμμα σπουδών (Wolfram 2003: 239).

Ιστορικά στη νεοελληνική εκπαίδευση η πρότυπη γλώσσα βρίσκεται στο επίκε-ντρο της διδασκαλίας με τις διαλέκτους και τα ιδιώματα σε περιθωριακή θέση (Ντίνιας & Ζαρκογιάννη 2009: 25). Απουσιάζουν από τους οδηγούς σπουδών, τα σχολικά βιβλία και τα αναλυτικά προγράμματα διδακτικές παρεμβάσεις για την αξιοποίηση των νεοελ-ληνικών διαλέκτων. Η μόνη επαφή των παιδιών με τον ιδιωματικό λόγο γίνονταν μέσω της ιδιωματικής λογοτεχνίας, κείμενα της οποίας υπήρχαν στα αναγνωστικά και αν-θολόγια του Δημοτικού και τα βιβλία του μαθήματος της Λογοτεχνίας του Γυμνασίου και Λυκείου (Ντίνιας & Ζαρκογιάννη 2009:106).

Το ελληνικό Σχολείο διδάσκει τη ρυθμισμένη και κωδικοποιημένη κοινή γλώσσα των μορφωμένων και αστικών στρωμάτων των πόλεων (Φραγκουδάκη 1987: 116). Μάλιστα δεν τη διδάσκει σαν μια από τις ποικιλίες της γλώσσας αλλά σαν το πρότυπο **ορθής** και **άρτιας** γλώσσας. Το Σχολείο υποβιβάζει στην κατηγορία του λάθους ή της κα-κής γλωσσικής ποιότητας όλες τις άλλες ομιλούμενες παραλλαγές της εθνικής γλώσσας, όλες τις γεωγραφικές και κοινωνικές διαλέκτους.

Τα οφέλη από την αξιοποίηση των διαλέκτων και των ιδιωμάτων στη σχολική εκ-παίδευση είναι πολλά και πολλαπλά. Η αποδοχή, ενσωμάτωση και χρήση του διαλε-κτικού λόγου μέσα στα πλαίσια της διδακτικής πράξης καθίσταται επιτακτική ανάγκη,

προκειμένου να μην ορθώνονται εμπόδια στην έκφραση των διαλεκτόφωνων μαθητών. Η ενσωμάτωση των διαλεκτικών ποικιλιών μπορεί να εμπλουτίσει την διδακτική πράξη και να ωφελήσει ίδιο το μαθητικό δυναμικό. Παράλληλα, οι μαθητές θα αντιληφθούν την δυναμική της κάθε διαλεκτικής ποικιλίας και θα την αντιμετωπίσουν ως ένα γλωσσικό σύστημα πλούσιο, ισοδύναμο με την νόρμα και ικανό να εκφράσει κάθε νόημα (Πλουμίδη 2016).

Στην κατηγορία αυτή ανήκει και το πρόβλημα που προκύπτει από τη σχέση ανάμεσα στη διδασκόμενη νόρμα και τη γλώσσα των κειμένων που διδάσκονται στο σχολείο. Οι διάφορες παιδαγωγικές πρακτικές που αρχικά διατυπώθηκαν αντιμετώπιζαν την έννοια του κειμενικού είδους ως στατική κατασκευή που μπορεί να μεταφερθεί ακέραια από πλαίσιο σε πλαίσιο, προσδιόριζαν τη διδακτική πράξη μέσω πιο παραδοσιακών, μεταβιβαστικών λογικών. Οι εθνογραφικές μελέτες όμως κατέδειξαν ότι τα κειμενικά είδη προκύπτουν μέσα από τις πρακτικές μιας κοινότητας και απηχούν τη δημιουργικότητα των μελών της. Η ένταξη της διδασκαλίας των γλωσσικών ποικιλιών στις επιμέρους βαθμίδες της εκπαίδευσης συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση (Κακριδής-Φερράρι 2000).

Η ενσωμάτωση των νεοελληνικών διαλέκτων δύναται να πραγματοποιηθεί με ποικίλους τρόπους. Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών πάνω σε ζητήματα διαλεκτολογίας καθώς επίσης και διδακτικής της γλώσσας κρίνεται επιβεβλημένη ανάγκη. Στη συνέχεια, η δημιουργία του κατάλληλου σχολικού εγχειριδίου, δομημένου με κατάλληλο τρόπο και σχεδιασμένου από άτομα ειδικευμένα πάνω σε ζητήματα γλωσσολογίας και ειδικότερα διαλεκτολογίας και διδακτικής της γλώσσας θεωρείται καθαριστικό βήμα, ώστε να εισαχθούν οι μαθητές με ομαλό τρόπο στα χαρακτηριστικά των διαλέκτων και να ανακαλύψουν με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού την αξία τους.

Ακόμη, παράλληλα με το σχολικό εγχειρίδιο, η χρήση επιπρόσθετου εκπαιδευτικού υλικού το οποίο ο ίδιος ο εκπαιδευτικός θα επιλέγει ή θα παράγει και θα είναι σύμφωνο με τα ενδιαφέροντα και τους διδακτικούς στόχους μπορεί να λειτουργήσει έτσι ώστε να εμπλουτιστεί η εκπαιδευτική διαδικασία. Η χρήση ψηφιακών μέσων, όπως για παράδειγμα του Ψηφιακού Μουσείου Ελληνικής Προφορικής Ιστορίας και η διδασκαλία των διαλεκτικών ποικιλιών από καταρτισμένους εκπαιδευτικούς είναι πρακτικές που μπορούν να οδηγήσουν αποτελεσματικά στην προσπάθεια της ενσωμάτωσης τους στην διδακτική πράξη και στην εξοικείωση και αποδοχή τους από τους μαθητές.

Παράλληλα, απαραίτητη είναι η προτροπή και ενθάρρυνση των εκπαιδευτικών λειτουργών προς τους μαθητές τους να διατυπώνουν της σκέψεις και να αφηγούνται ιστορίες, εμπειρίες και βιώματα τους με αυθόρμητο τρόπο χρησιμοποιώντας διαλεκτικό λόγο. Έτσι μπορεί να εμπλακούν με δυναμικό τρόπο οι μαθητές στην εκπαιδευτική πράξη, ενώ ενισχύεται ταυτόχρονα και τη φωνή τους (Πλουμίδη 2016).

2. Η σημασία της εισαγωγής των προσωπικών αφηγήσεων στη διδασκαλία του ιστορικού μαθήματος

Μέσω της αφήγησης ανιχνεύουμε καλύτερα τις αντιλήψεις των ανθρώπων, τις ανθρώπινες σχέσεις αλλά και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν οι κοινωνίες. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει η μεγάλη Ελληνίδα λαογράφος, Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος (1987: 179): «Η γοητεία του ν' ακούς τις ιστορίες των απλών ανθρώπων “μέ τ'ά δικά τους λόγια” είναι μεγάλη. Άλλωστε, όπως μ'ας δίδαξε ο ρομαντισμός, λαϊκός λόγος = αληθινός λόγος».

Στη σχολική Ιστορία η αφήγηση μπορεί να καταστεί ένα ευρηματικό εργαλείο έρευνας και ανάλυσης του θολού τοπίου σχετικά με το παρελθόν και τη νοηματοδότησή του. Τα επιχειρήματα πείθουν εξαιτίας της αλήθειας που μεταφέρει το νόημά τους, ενώ οι αφηγήσεις εξαιτίας της ομοιότητας που παρουσιάζουν με την πραγματικότητα (Brunner 1986: 11). Οι ομοιότητες που παρουσιάζουν οι αφηγήσεις αυτές με την καθημερινή ζωή και τα βιώματα των μαθητών και των κοινοτήτων στις οποίες ζουν τις καθιστούν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες και ελκυστικές και τους καθιστούν πιο ενεργούς στη μαθησιακή διαδικασία.

Υπάρχουν επίσης τις τελευταίες δεκαετίες έρευνες που απέδειξαν πως οι μαθητές έλκονται ιδιαίτερα από τις δραματοποιημένες ιστορικές αφηγήσεις, τις λογοτεχνικά αποδοσμένες με κάθε τρόπο αναφορές σε ιστορικά γεγονότα (Mayer 1998: 99). Η Levstik (1986) μετά από μεγάλη ετήσια έρευνα σε σχολική τάξη συμπέρανε πως οι μαθητές για πολλούς λόγους ενθουσιάζονται, όταν καλούνται να μελετήσουν κείμενα του ιστορικού μαθήματος σε μορφή διήγησης, νουβέλας κ. λπ. Αρχικά η Levstik διαπίστωσε πως τα παιδιά ελκύονται ιδιαίτερα από αυτό που ονομάζει *humanizing details*, τις περιγραφές της καθημερινής ζωής των απλών ανθρώπων, τις περιγραφές που οι ίδιοι κάνουν για τη συναισθηματική τους κατάσταση και το ως επέδρασαν σε αυτήν οι εκάστοτε ιστορικές εξελίξεις (Levstik 1986: 115).

Μία άλλη διάσταση στη σημασία της παρουσίας κειμένων και μαρτυριών σε διαλεκτικό λόγο σχετίζεται με τον βαθύ και ουσιαστικό ρόλο που καλείται να διαδραματίσει στη διδασκαλία η παραχώρηση φωνής/βήματος στον απλό άνθρωπο, αυτόν που δεν πρωταγωνιστεί στα γεγονότα και τις εξελίξεις αλλά που αποτελεί τη βάση του κοινωνικού οικοδομήματος και που μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχε στο ιστορικό αφήγημα αλλά και τη σχολική Ιστορία. Στη δεκαετία του 1970 αναδεικνύεται η ανάγκη και σημασία της μελέτης του βιώματος των απλών ανθρώπων. Αναδύεται εκ των πραγμάτων η ανάγκη για μια επιστημολογία που θα επιτρέπει την προσέγγιση του συγκεκριμένου,

η μετάβαση από τη μακροϊστορία στη μικροϊστορία, η οποία αποκαλύπτει τις πιο εξατομικευμένες όψεις της Ιστορίας (Iggers 1999: 129–137).

Σε αυτό το πλαίσιο Η Νέα Πολιτισμική Ιστορία προσπαθεί να αναδείξει τη σημασία της ατομικότητας των προσώπων, των μικρών ομάδων ως δρώντων παραγόντων της ιστορικής αλλαγής (Iggers 1999: 148–153). Οι πηγές που χρησιμοποιεί κυρίως αυτή η ιστοριογραφική προσέγγιση είναι βιογραφίες, απομνημονεύματα και συνεντεύξεις από επιζώντες (Iggers 1999: 131). Παράλληλα, παρατηρείται στροφή από τη δημόσια στην ιδιωτική Ιστορία.

Οι ερευνητές πιστεύουν πως ο εμπλουτισμός της διδασκαλίας με προσωπικές ιστορίες δίνει έμφαση στην ενασχόληση με τον Άνθρωπο στην Ιστορία και αποτελεί την αφετηρία ανάπτυξης της ιστορικής κατανόησης (Egan 1992: 14).

Τέλος, οι προσωπικές αφηγήσεις διαλεκτόφωνων, με τον πλούτο και τη διαφορετικότητα του λεξιλογίου τους και των εκφραστικών μέσων και της σύνταξης αλλά και τις λεπτομερείς περιγραφές τους φωτίζουν καλύτερα τις συνέπειες των ιστορικών γεγονότων αλλά και τη σκέψη των ιστορικών πρωταγωνιστών και αποτυπώνουν με μεγαλύτερη επάρκεια την εικόνα μιας εποχής. Η χρήση ενεστώτα, η πρωτοπρόσωπη αφήγηση και ο διάλογος είναι μερικά βασικά χαρακτηριστικά αυτών των αφηγήσεων. Η Ιστορία είναι κάτι παραπάνω από μια παράθεση σπουδαιών πολιτικών ή οικονομικών και άλλων γεγονότων. Πρέπει να ενσωματώνει και τις ιστορίες των καθημερινών ανθρώπων, ώστε τα παιδιά να μπορούν να βρουν τον εαυτό τους μέσα σε αυτές και να ταυτιστούν, ώστε να χαραχτούν στη μνήμη τους οι ιστορικές πληροφορίες και να κατανοήσουν βαθύτερα τις ιστορικές διεργασίες. Για ζωντανό παρελθόν κάνει λόγο ο Huck (1979: 465).

3. Οι διάλεκτοι ως ζωντανή Ιστορία

Το διαλεκτικό κείμενο προσφέρεται για να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο σε μια μακρά περίοδο του γλωσσικού και γραμματειακού μας παρελθόντος αναπτύχθηκαν πρακτικές λόγου που επηρέασαν καθοριστικά τον νεότερο ελληνικό και ευρωπαϊκό πολιτισμό. Επιπλέον, τα κείμενα και οι μαρτυρίες σε διάλεκτο και ιδίωμα είναι μία λεωφόρος για την έρευνα στον χώρο της διερεύνησης της γλώσσας και των σημασιών που αυτή είχε για όσους την χρησιμοποιούσαν στο παρελθόν. Αυτό ισχύει τόσο για τη συλλογή πληροφοριών όσο και για την εξέταση των απόψεων που διατυπώνονται για το παρελθόν.

Έτσι, η ιστορική διάσταση του μαθήματος οφείλει να καλλιεργήσει την κατανόηση της σημασίας που έχει το παρελθόν στο παρόν, την κατανόηση της ιστορικής αλληλουχίας των αλλαγών και τη συνθετότητα των ιστορικών αιτίων και των επιδράσεών τους στη γλωσσική — στην περίπτωσή μας — αλλαγή (Ρεπούση 2004: 275).

Συγχρονική και διαχρονική διάσταση της γλώσσας αλληλοδιαπλέκονται και η σύγχρονη εικόνα μιας γλώσσας είναι το αποτέλεσμα μιας διαχρονικής πορείας (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004: 10). Έτσι, η επαφή των μαθητών με τον διαλεκτικό λόγο, το πλήθος των διαλέκτων, των ιδιωμάτων και των ντοπιολαλιών ουσιαστικά και — παράλληλα με τα άλλα διδακτικά οφέλη που αφορούν στη δυναμική τους ως ιστορικά παραθέματα — τους φέρνει σε επαφή με βιωματικό τρόπο με την ελληνική Ιστορία και την ιστορική συνέχεια αλλά και τους καθιστά ικανούς να ερμηνεύουν την ιστορική αλλαγή.

Η Τζακώστα κ. ά. (2014: 424–425), εξάλλου, τονίζουν πως είναι απαραίτητη η συνδυαστική διδασκαλία πολλών γεωγραφικών ποικιλιών, προκειμένου να αντιληφθούν οι μαθητές τη δυναμική φύση της μητρικής τους γλώσσας μέσα από μια πληθώρα εκφραστικών μέσων. Οι μαθητές έτσι γνωρίζουν τη συγγενική γραμματική προέλευση της Κοινής Νέας Ελληνικής και των διαλέκτων ή ιδιωμάτων με στόχο την περαιτέρω ανάπτυξη της μεταγλωσσικής τους ικανότητας.

Η ελληνική γλώσσα, επιπλέον, και η μορφή της κοινής νεοελληνικής που προήλθε από την ιστορική της εξέλιξη έχει μεγάλες ομοιότητες με παρόμοιες εξελίξεις άλλων γλωσσών και η εξέλιξη αυτή μπορεί να μελετηθεί και μέσα από την παρουσία κειμένων στις διαλέκτους και τα ιδιώματα της εκάστοτε ιστορικής περιόδου αλλά και περιοχής/κοινότητας που εξετάζεται στο ιστορικό μάθημα (Σετάτος 1988: 7–8).

Ένα βασικό ερώτημα που πρέπει και μπορεί να διερευνηθεί μέσα από την παρουσία των συγκεκριμένων κειμένων στη διδασκαλία είναι το πώς εξελίχθηκε η ελληνική γλώσσα σε σχέση με την ελληνική Ιστορία από την Πρωτοελληνική έως σήμερα. Από τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους που απαντώνται σε ποικιλία κειμένων μέχρι τη βυζαντινή κοινή, τη γλώσσα του Πτωχοπρόδρομου και των ακριτικών τραγουδιών, τα δημοτικά τραγούδια, τα απομνημονεύματα των αγωνιστών του 21 και τις μαρτυρίες των προσφύγων του 20ου αιώνα στην καππαδοκική και ποντιακή διάλεκτο η ιστορία της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας διδάσκει ουσιαστικά και αποτελεσματικά την ελληνική Ιστορία.

Τα κείμενα αυτά μάλιστα αποτελούν την ίδια τη ζωντανή ιστορία της γλώσσας, με τα τραγούδια της, τα προφορικά της ντοκουμέντα, τον πλούτο της λαϊκής και καθημερινής έκφρασης.

4. Διασύνδεση της εισαγωγής του διαλεκτικού λόγου στη διδασκαλία με τις στρατηγικές και τους στόχους της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης

Κομμάτι αναπόσπαστο της τοπικής γνώσης αποτελεί και η γλωσσική ποικιλία που ομιλείται στην εκάστοτε κοινότητα, με τον πλούτο του λεξιλογίου της, την ιστορική της εξέλιξη, τους ιδιοματισμούς της, την προφορική παράδοση που την ακολουθεί. Η διαπολιτισμική διεύρυνση των προγραμμάτων διδασκαλίας φυσικά προϋποθέτει να μην αντιμετωπίζονται οι μειονοτικές κουλτούρες ως ελλειμματικές αλλά να ενδυναμώνονται (Roth 2000: 30–32).

Η διασύνδεση της εισαγωγής του διαλεκτικού λόγου στη διδασκαλία με τις στρατηγικές και τους στόχους της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι επομένως εμφανής. Η γλωσσική διαφοροποίηση και η απόκλιση από την επίσημη γλωσσική μορφή μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν απειλή (Gates & Ilbury 2019: 116). Σε αντίθεση, η αξιοποίηση των διαλέκτων συμβάλλει στην προσπάθεια διατήρησης της τοπικής κουλτούρας και των πολιτισμικών και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων των κοινοτήτων που ομιλούν διαλέκτους και ιδιώματα. Εξάλλου, οι διάλεκτοι, όπως και οι γλώσσες, αποτελούν κληρονομιά πολιτιστική των λαών και σηματοδοτούν ταυτότητες εθνοτικές και άλλες, ενώ συμμετέχουν και στη διαμόρφωσή τους (Wondimu 2015: 265).

5. Ανάπτυξη δεξιοτήτων ενσυναίσθησης/συμπάθειας και ιστορικής αντίληψης

Τα διαλεκτικά κείμενα αποτελούν μία ιδανική περίπτωση κειμένων — πρωτογενών πηγών αλλά και δευτερογενών — στην περίπτωση του ιστορικού μυθιστορήματος/διηγήματος/νουβέλας και άλλων λογοτεχνικών ειδών, — προκειμένου να αναπτυχθούν οι ενσυναίσθητικές δεξιότητες των μαθητών. Καταρχήν, ως κείμενα που αφορούν κυρίως σε προσωπικές μαρτυρίες απλών ανθρώπων μέσα από τον προσωπικό τόνο, τη χρήση λαϊκών εκφράσεων, γνωμικών, παροιμιών και την έντονη ενσωμάτωση περιγραφών

συναισθημάτων και προσωπικών σκέψεων/επιθυμιών/στάσεων με αυθόρμητο συχνά τρόπο, έχουν τη δυνατότητα να μεταβιβάσουν τα μηνύματά τους με τρόπο εύληπτο και να καταστήσουν τον αναγνώστη/ακροατή άμεσα κοινωνό τους. Ο μαθητής έτσι μπορεί ευκολότερα να μπει στη θέση του πληροφορητή/γράφοντα και να αντιληφθεί τον τρόπο σκέψης του και τη συναισθηματική του κατάσταση, καλλιεργώντας έτσι και τη δεξιότητα της συμπάθειας αλλά και της διυποκειμενικής συνεννόησης. Καθώς αποτελούν βασικό δείγμα λαϊκού λόγου, εμπεριέχουν ιδιωτισμούς, παροιμιακές φράσεις, αστεία και ευφυολογήματα, βωμολοχίες και παρατσούκλια, που σαφώς καθιστούν το περιεχόμενό τους ελκυστικό και ενδιαφέρον αλλά ταυτόχρονα περισσότερο αντιληπτή τη θέση και την οπτική του ομιλητή/γράφοντα από τα παιδιά (Berikashvili 2012–2013: 349).

Επιπλέον, όταν ο μαθητής, προκειμένου να κατανοήσει μια ιστορική εποχή, ένα ιστορικό φαινόμενο ή γεγονός, έρθει σε επαφή και μελετήσει ένα παράθεμα σε διαλεκτικό λόγο, άμεσα μεταφέρεται στην εκάστοτε εποχή και περιοχή, στο εκάστοτε οικονομικό-κοινωνικό πλαίσιο. Η επίγνωση πως ο ομιλητής μιλά με τον συγκεκριμένο τρόπο, πως η γλώσσα έχει τη συγκεκριμένη μορφή, γιατί ο ομιλητής ανήκει σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική/κοινωνική/επαγγελματική ομάδα ενός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου, πως είναι μέλος μιας εθνοτικής κοινότητας — εκτός από το ότι φυσικά τον καθιστά ικανότερο να αντιληφθεί το ιστορικό γίνεσθαι — τον φέρνει πιο κοντά στο ιστορικό πρόσωπο που μιλά στο παράθεμα, στην κοινωνική/μορφωτική/πολιτισμική και γενικότερα ιστορική του ταυτότητα. Επιπλέον, τον μπει περισσότερο στην πραγματική ζωή του γράφοντα και σε κάθε πτυχή και έκφασή της. Έτσι επέρχεται και η διυποκειμενική συνεννόηση.

Εξάλλου, η μελέτη κειμένων με πρωτογενές υλικό, όπως οι διηγήσεις προσωπικών ιστοριών και οι μαρτυρίες βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση των ιστορικών συνθηκών και του εκάστοτε ιστορικού πλαισίου μέσα από την ανάδειξη πολλαπλών οπτικών και αντικρουόμενων συχνά ερμηνειών και αναπαραστάσεων (Mayer 1998: 100).

Επιπλέον, οι αφηγήσεις προσώπων που μιλούν ιδιώματα τοπικά, επαγγελματικά και άλλα αλλά και γεωγραφικές διαλέκτους βάζουν τον μαθητή βαθύτερα στις συνθήκες ζωής των κατωτέρων στρωμάτων, των τοπικών κοινωνιών και εθνοτικών ομάδων — μακριά από τα ιστορικά αφηγήματα της εκάστοτε επίσημης ιστοριογραφίας και τη φωνή της εκάστοτε άρχουσας τάξης και συνδέουν τον μαθητή καλύτερα με τα ιστορικά πρόσωπα, τον άνθρωπο μέσα στην Ιστορία, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη ιστορικής αντίληψης και οπτικής (DiCamillo & Pace 2010: 75).

6. Προφορική Ιστορία και διαλεκτόφωνο διδακτικό υλικό. Διάλεκτοι, εθνογραφία και Τοπική Ιστορία στο Σχολείο. Οικογενειακή Ιστορία και ιστορία της κοινότητας

Η ενσωμάτωση διδακτικού υλικού για το ιστορικό μάθημα σε διαλεκτικό και ιδιωματικό λόγο αφορά σε μεγάλο βαθμό στη χρήση και αξιοποίηση ενός σώματος προφορικών μαρτυριών διαλεκτόφωνων πληροφορητών. Υπάρχουν σήμερα στη χώρα μας αλλά και διεθνώς σημαντικά αρχεία προφορικών μαρτυριών — πολλά από αυτά μάλιστα είναι ανοικτής πρόσβασης — και απαντώνται σε πολλούς ανοικτούς ιστότοπους/πύλες. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά ενός προγράμματος σπουδών για τις διαλέκτους είναι η δυνατότητα να αντλήσει υλικό από τις κοινότητες των μαθητών. Εκτός από τα μαθήματα στο σχολείο, οι μαθητές μπορούν να μάθουν ανατρέχοντας στην κοινότητα, για να συλλέξουν πραγματικά διαλεκτικά δεδομένα. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα γλωσσικά χαρακτηριστικά μιας τοπικής γλωσσικής κοινότητας αφήνουν να διαφανούν οι διάλεκτοι με τρόπο ζωντανό και αταίριαστο με όσα μαθαίνει κανείς από τα σχολικά βιβλία. Στην πραγματικότητα η διάλεκτος της κοινότητας ίσως αποδειχτεί ότι αποτελεί ένα ελκυστικό θέμα για τη μελέτη των μαθημάτων γλωσσικής αγωγής. Η μελέτη των διαλέκτων μπορεί πράγματι να γίνει ένα ζωντανό κι ενδιαφέρον θέμα μελέτης για όλους τους μαθητές, όχι μόνο για όσους το παίρνουν ως μάθημα επιλογής στο πανεπιστήμιο (Wolfram 2003: 255).

Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο και προσανατολισμό στηρίζεται και η εισαγωγή της οικογενειακής Ιστορίας στο Σχολείο. Τόσο το ιστορικό μάθημα όσο και αυτό της ερευνητικής εργασίας προσφέρονται για τη διαπραγμάτευση ζητημάτων που αφορούν στον χώρο της οικογενειακής Ιστορίας, της γενεαλογίας και της Ιστορίας της κοινότητας. Τις πέντε τελευταίες δεκαετίες οι ιστορικοί άρχισαν να εφαρμόζουν μεθόδους της οικογενειακής Ιστορίας, καθώς έχει διαπιστωθεί πως οι πρακτικές ωφέλειες που προκύπτουν είναι σημαντικές.

Καταρχήν, προσφέρει ένα νέο, πλούσιο υλικό για αναστοχασμό και έρευνα και μια διαφορετική από την υπάρχουσα και παγιωμένη σχέση με το ιστορικό παρελθόν. Επιπλέον, δίνει τη δυνατότητα ως μέθοδος έρευνας να εμπλακούν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες με την ιστορική έρευνα, ομάδες που ουσιαστικά είναι αποκλεισμένες από την ενασχόληση με την Ιστορία. Εξάλλου, είναι μια μέθοδος διερεύνησης που αξιοποιείται συνήθως σε εξωακαδημαϊκά και αυστηρώς επιστημονικά πλαίσια.

Αναμφίβολα επίσης αποτελεί ένα χώρο διεπιστημονικό, στον οποίο αλληλοπροσεγγίζονται η ιστορική Γεωγραφία, η Ανθρωπολογία, η προφορική Ιστορία και η Πληροφορική κ. ά. (Evans & De Groot 2019: 1).

Η αξιοποίηση προφορικών συνεντεύξεων από φυσικούς ομιλητές ιδιωμάτων κάθε τύπου και διαλέκτων αποτελεί μια βασική μέθοδο εργασίας της οικογενειακής Ιστορίας, όπως και η συλλογή και επεξεργασία αρχειακού και προφορικού υλικού που αποτελεί μέρος της κληρονομιάς μιας οικογένειας (ημερολόγια, αλληλογραφία, τραγούδια, νανουρίσματα κ. ά.).

7. Διδακτικό παράδειγμα — θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ Λυκείου

Στη συνέχεια προτείνεται ένα διδακτικό μοντέλο διδασκαλίας του ιστορικού μαθήματος που στηρίζεται στην παραπάνω προσέγγιση και αξιοποιεί και υλικό σε διαλεκτικό λόγο.

- Ενότητα Β. Η Μικρασιατική καταστροφή — 1. Η έξοδος.
- Ενότητα Δ. Ο Παρευξείνιος Ελληνισμός το 19^ο και 20^ο αιώνα — 3. Η μεθοδευμένη εξόντωση (γεννοκτονία) των Ελλήνων του Πόντου.
- Διδακτικοί στόχοι: Να γίνει σε βάθος κατανοητό από τους μαθητές το ιστορικό πλαίσιο των διώξεων εναντίον του ποντιακού ελληνισμού, οι συνθήκες και οι διαδικασίες των διωγμών, οι μορφές που αυτοί πήραν και το χρονικό πλαίσιο.
- Η αναφορά στην ποντιακή διάλεκτο, την προέλευση και την ιστορική της διαδρομή — σε συνδυασμό μάλιστα με την παράλληλη διδασκαλία της ιστορίας των ποντιακών κοινοτήτων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα — μπορεί να αποδώσει πολύτιμα διδακτικά οφέλη: καταρχήν, παρουσιάζει βιωματικά και βοηθά στην καλύτερη κατανόηση του ιστορικού φαινομένου του ελληνικού αποικισμού αλλά και της μακρόχρονης και σταθερής παρουσίας του Ελληνισμού στον Πόντο και τις γύρω περιοχές. Η βυζαντινή επίσης Ιστορία επίσης διατρέχεται άριστα μέσα από την μελέτη ακριτικών τραγουδιών στην ποντιακή αλλά και μέσα από την εισαγωγή στη διδασκαλία της ποντιακής προφορικής παράδοσης (δημοτικής ποίησης κ. ά.). Τα ιστορικά και κυρίως τα ακριτικά τραγούδια του Πόντου έχουν ιδιαίτερη φυσιογνωμία και χαρακτηρίζονται έντονα από το επικό στοιχείο.

Αλλά και για τη διδασκαλία της νεότερης και σύγχρονης ελληνική Ιστορίας υπάρχει ικανοποιητικό σε αριθμό και αξία υλικό στην ποντιακή διάλεκτο. Πρόκειται κυρίως

για αρχαία προφορικών μαρτυριών ομιλητών της ποντιακής που αφορούν στην ιστορία των μετακινήσεων και των διωγμών του ποντιακού ελληνισμού κατά τον εικοστό αιώνα και της παλιννόστησης των Ποντίων στον ελλαδικό χώρο στα τέλη του εικοστού αιώνα.

7.1. Διδακτικό υλικό

1. Σχολικό εγχειρίδιο.
2. Στατιστικοί πίνακες.
3. Χάρτες του Πόντου και των προσφυγικών κινήσεων.
4. Ιστορικά έργα.
5. Κείμενα συνθηκών.
6. Μαρτυρίες-ιδιωματικές και μη (υλικό συνεντεύξεων πληροφορητών από τις τοπικές κοινότητες και πλατφόρμες σχετικές).
7. Τραγούδια.

7.2. Μαρτυρία (1)

Έξοδος

...Τάλᾶ, γάλᾶ, ἑτράνηνα. Ἐγὲμ 14 χρονῶν. Σὴ θείασημ' τὸ σπὶτ', οἱ νοικοκυραῖοι ἐψαλάφεσαν ἐμέ ἅ σὴν θεία μ', σὸν γυιὸν ἀτούν. Ἐκεῖνε τ' ἐθέλνεν. καὶ τ' ἐράεβεν. Πῶς νὰ γουρταρεύμε ἅ σὰ χέρεᾶ τὴ παραμὰν ἄσημ. Ἄμὰν εἶπενα σὸν κύρη μ' καὶ ἔντον ἡ δουλεία. 14 χρονῶν ἔντρεσα καὶ ἐπέρα τὸν ἄντρα μ' τὸ Γιάννεν Βασιλειάδην. Ἐγὼ ἅ σὴ κύρου μ', λέγγεμε Ἄγάπη Παυλάδου καὶ ἀτῶρα εἶμαι Βασιλειάδου. Ἄ σὸ Γαράουργαν ἐσκῶδαμ' ὄλ ἔντάμ, παλαιοὶ καὶ μουατσὶρ τὸ 1922 καὶ ἔρδαμε σὴν Ἑλλάδα. Ἄλλο ἀνάγκην κ' εἶχα α σὰ τυρανίας, ἔτον ἐκμέε ὁ ἄντρασημ. Ἐκατήβαμε σὸ Γᾶρς μὲ τ' ἀραπάδας τ' ἐμέτερα. Ἄ σὸ Γᾶρς ἐσέβαμε σὸν τραῖνον καὶ εἰκατήβαμε σὸ Τιφλίς. Σὸ Τιφλίς ἐκάτσαμε ἕναν ἐβδομάδαδαν σ' εὔπαιρα τὰ βαγόνᾶ τὴ σταθμοῦ. Ποῖοι ἔταν ἐπιτροπὴ χι ἠξέρω καὶ ἔτρεχαν νὰ κανονίζνε τὸ φέψημονεμου. Ἐγὼ ἀείνα κανὰν π' ἐρώτανα. Ἐξέρῶ μανάχον, πὸν μετ ἕναν ἐβδομάδαδαν ἐφέχαμε τὸ Τιφλίς καὶ ἐκατήβαμε σὸ Πάτομ. Ὁ κύρη μ' πι ἄλλ' Ἀερέτ' ἐπήγαν ἀφχακιὰν σὴ Ρουσίαν ἀπέσ. Ἐμεῖς οἱ Γαράουργανηδες καὶ ἄλλ' Γαρσλήδες ἐνεμήναμε σὸ Πάτομ, πότε θὰ ἔρτε παπὸρ καὶ πέρμασε. Τρία μῆνας ἐκάτσαμε σὸ Πάτομ. Ἐπιαμε σ' ἕναν τρανὸν ἑλλενηκὸν Παπὸρ καὶ ἐξέουαμε σὴν Σαλονίκηνη ἐξέγκανέ μας ἀπὰν σὴν Καλαμαριάν καὶ ἐπήκανε μας καραντίναν.

Ζέστα, καλοκαιρίτα ἔτον καὶ ὁ ψύχον τ' Ἑλλάδας ἐρούξε μας σὰ κρεββάτᾱ. Πολλοὶ ἐπεδάναν. Ἐρχουνταν μὲ τ' ἀραπάδας τ' ἀλογοῦ κ' ἐπαίρναν ατσο καὶ ἐπέναν ἔδαφραν ατσο'. Ποῦτσεσ ἔδαφτανατο πι ἡξέρω. Ἀμόν τ' ἔρδεν ὁ μοδόπωρον καὶ τὰ κρύα τὰ μῆνας, ἐλαρώδαμε. Ἀτότε, ὁ ἀντρασημ μὲ ἄλλτοσ Γαρσλῆδες ἐκανόντσαν νὰ φεύγνα ἄ σὴν Σαλονίκην καὶ ἔρχονταν σὰ Καϊλάρᾱ. Ὁ ἐποχισημὸς ἐσέγκε μας σὸν τραῖνον καὶ ἐκατήβαμε σὸ Ἀμύνταιον. Ἀπ' ἐκεῖ μὲ τ' ἀραπάδας, τῆ χωρίων μὲ ἄγγαρεῖαν, τούρκικα καὶ ρωμαίικα, ἔγκανε μας σὸ Ναλπάγκιοὶ τῆ Καϊλαρί. Ἐδώκανε μας τούρκικον ὄσπιτ καὶ χωράφα, καὶ ἄ σ' ἀτότε χι ἂν ζοῦμε πάντα ἀπέσ σὴν ἐφτωχεῖαν. Ὁ κύρη μ' ἔρδεν σὴν Ἑλλάδαν τὸ 1924. Ἐκάτσειν σὸ Ἀνατολικὸν Πτολεμαῖδος, ἐχεῖνος ἐπέδανεν. Ζῆ ἡ παραμάναμ καὶ τ' ἀδέλφᾱμ.

7.2. Μαρτυρία (2)

Καλανταρί σὰ 1924 ἐξέβαμε ἀσὸ χωρίον. Ἀπέσ' σὴν καρδίαν τῆ ζειμωνχονί. Δέχα ἡμέρες ἔμπρ ὁ μιτίρς τῆ Κρώμς, ἔστειλέ μας χαπάρ μὲ τῆ τσαντερμάδες νὰ ἐτοιμάζουμεσ, γιὰ νὰ φέγομε. Ἐμεῖς τὸ χαπάρ ἐνεμεῖναμ' ἄ, γιὰτι ἐλέπαμε πολλοὺς Ρωμαίους ποὺ ἔφεβαν σὴν Ἑλλάδαν. Ἰντᾶν ἐπόρεσαμε ἐπούλτσαμε. Σχευᾶ, στρώματα, ζα, ὄσον ὄσον. Τσὲ πόρνεν κ' ἐκοφτεν τιμήν. Οἱ Τουρκάντ πα ἔξεραν τὸ ἄ φέγομε καὶ ἔλεγαν, ἂν κι παίρομ' ἀτά, ἀφήνατα πάτι χαβάν. Ἀέτο πα ἀφτενὰ ἀφτενὰ ἐπούλτσαμε Ἰντᾶν ἐπόρεσαμε. Χωράφᾱ καὶ χετία κ' ἐπόρναμε νὰ πουλοῦμε. Ζατί κ' ἐφήνανέ μας ὁ μιτούρτς καὶ ὁ μουτσαρίφς. Ἐδέβασαμ' τῆ Φωτὸς ἔδαρῶ, καὶ μετὰ 4–5 ἡμέρας ἔρδαν οἱ τῶαντερμάδες ἕναν πουρνόν. Τὸ χιὸν σὸ γόνατον. Ἐφύσανεν κ' ἕναν ἀέραν, σολούχ νὰ ἐπαίρνεσ κ' ἐπόρνεσ. Ἐπαρακάλεσαμε τὸν τόαοῦδ' νὰ ἀναμένομε 1–2 ἡμέρες καὶ πόφκετε ὁ ἀέρας. Εἶχαμε μικρὰ μωρά, παιδόπα, ποὺ νὰ ἐβγάλλεσ τα ἀέτς σὴ στρατάν. Ὅλᾱ ἄ ἐφορुकίγουνταν. Ὁ τσαοῦτς, νὰ ἔν' καλὰ, ἐδέλεσεν. Ζατί γιὰ τ' ἐκείντς πα καλὸν ἔτον, γιὰτι ἐκεῖν' πα ψία εἶχαν. (...) ἄλλ τὴν ἡμέραν σ' ὀλημέρα κὲς ἐκόπεν ἡ ἀέρα καὶ ἀμὰν ἀλληγορετὰ ἐξέβαμμε ἀσὸ χωρίον. Οὗς τὸ βράδον ἔπρεπεν νὰ ἐκοφταμε τῆ στρατάν γιὰ τὰ Πέντε Ἐγκλεσίασ. Κάμποσοι ποὺ ἐπόρεσαν καὶ εἶχαν παραδάσ, ἐνοίκιασαν χαϊβανά ἀσὴ Τουρκάντς ἔμουν, νὰ φορτῶν' νε τὰ βέδα τουν ἀπάν' ἡ τὰ μωρά τὸ κ' ἐπόρναν νὰ πορπατοῦνε. Καὶ ντὸ ἐπόρνεσ νὰ ἐπαίρνεσ: Ἐναν δύο γάτᾱ κρεββάτᾱ καὶ ἕναζαῖ ψωμῖν νὰ τρῶνε σὴ στρατάν. Τ' ἄλλα τὸ κ' ἐπόρεσαμε νὰ παίρομε, ἐφέκαμ) ἀτὰ ἀπέσ' σ' ὄσπιτᾱ μου. Ἐμεῖς οἱ Κλωστοὶ ποὺ ἔμνεστε γειτονάδες μὲ τῆ Τουρκάντας, ἐχάρτσαμε ἀεῖκα πράματα, ποὺ κ' ἀπόρναμε νὰ πουβαλοῦμε, σὴ Τουρκάντας ἐμάν. Ὁ καδαένας ἄντσαν τὴν ψῆν ἀτ ἐπόρνεν καὶ ἐκουβάλνεν, ἀσὰ πολλὰ τὰ χιόνᾱ. Π' ἔτον ἐφτωχὸς κ' εἶχεν νὰ ἐνοίκιαζεν χαϊβάν, ντὸ νὰ ἐπῆνε; τῶιπλάχσ πα νὰ ἐβγαίνεν ἄς σὸ σπιτ' κ' ἴνουνταν. Ἀναγκαστικὰ ζόρᾱ ζόρᾱ ἐφορτοῦντον ἕναν γὰτ κρεββάτᾱ μανάχον κ' ἐβγαίναν σὴ στρατάν. Ἀέτς ὅπως ἐβγαίνεσ σὸ λειψανον μὲ κλάψιμον, ὄλ' ἐξέβαμε ἀσ' ὄσπιτᾱ μου καὶ ἐτοπλαέφταμε ἀγὰ σὴν ἐγκλεσίαν τῆ

Ευαγγελίστριας. Ὅντες ἔρθαν δλ' καὶ ἄ ἐβγαίναμε σὴ στράταν, δλ' ἐκλώσταμε σὴν ἐγκλεσίαν μερέαν, ἐποίχαμε τὴν εὐχὴν ἔμουν καὶ ἔπορπάτεσαμε. Ἡ στράτα ζόρᾶ ἐκόφκουντου. Χόνα πολλὰ ἔταν. Ἐμπροστὰ ἐπέναν τὰ χαιβάνᾶ κ' ἀπὸ πίσ' ἐμεῖς.

7.3. Διδακτικές και παιδαγωγικές ωφέλειες

1. Παραστατικότητα-αισθητική, συναισθηματική και νοητική κινητοποίηση των μαθητών.
2. Λεπτομερής απεικόνιση των υλικών συνθηκών ζωής των Ποντίων υπό διωγμό και μη και των σχέσεων των διαφορετικών εθνικών κοινοτήτων.
3. Καλύτερη κατάδειξη του πολιτισμικού πλαισίου (λεξιλόγιο με τουρκικούς όρους κ. τ. λ.).
4. Εξοικείωση με τον γεωγραφικό χώρο και τα τοπωνύμια (Πόντος, Μ. Ασία, Ελλάδα).
5. Ανάπτυξη συμπαθητικών και ενσυναισθητικών δεξιοτήτων.
6. Καλύτερη εμπέδωση των συνθηκών φυγής και ενσωμάτωσης.
7. Αξιοποίηση του πολιτισμικού κεφαλαίου των μαθητών και των τοπικών κοινωνιών.

Βιβλιογραφία

- Berikashvili, S. 2012–2013. Η ιδιαιτερότητα της γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη. *Phasis* 15–16: 341–352.
- Bruner, J. 1986. *Actual Minds, Possible Worlds*. Harvard: Harvard University Press.
- Dicamillo, L. & J. Pace. 2010. Preparing citizens for multicultural democracy in a History Class. *The High School Journal* 93: 69–82.
- Egan, K. 1992. *Imagination and Teaching in Learning: The Middle School Years*. Chicago: University of Chicago Press.
- Evans, T. & J. De Groot. 2019. Introduction: emerging directions for family history studies. *International Public History* 2(2): 1–3.
- Gates, S. M. & C. Ilbury. 2019. Standard language ideology and the non-standard adolescent speaker. In C. Wright, L. Harvey & J. Simpson, (eds.), *Voices and Practices in Applied Linguistics: Diversifying a Discipline*. York: White Rose University Press, 109–125.
- Huck, C. 1979. *Children's Literature in the Elementary School*. New York: Holt Rinehart & Winston.
- Iggers, G. 1999. *Η Ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα: από την επιστημονική αντικειμενικότητα στη πρόκληση του μεταμοντερνισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

- Levstik, L. 1986. The relationship between historical response and narrative in a sixth-grade classroom. *Theory and Research in Social Education* 14: 1–19.
- Mayer, R. 1998. Connecting narrative and historical thinking: A research-based approach to teaching history. *Social Education* 62: 97–100.
- Roth, K. 2000. *Democracy, Education and Citizenship: Towards a Theory on the Education of Deliberative Democratic Citizens*. Stockholm: Stockholm Institute of Education Press.
- Wolfram, W. 2003. Επίγνωση των διαλέκτων και μελέτη της γλώσσας. Στο Α. Robertson & D. Bloom (επιμ.), *Γλώσσα και πολιτισμός. Οι μαθητές/τριες ως ερευνητές/τριες*. Μτφρ. Μ. Κάραλη. Αθήνα: Μεταίχμιο, 235–266.
- Wondimu, T. 2015. The use of dialects in education and its impacts on students' learning and achievements. *Education Journal* 4: 263–269.
- Βέικου, Χ., Α. Σιγανού & Ε. Παπασταμούλη. 2007. Σύντομη επισκόπηση του παιδαγωγικού πλαισίου του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων* 13: 55–68.
- Καζεπίδης, Τ. 1998. *Η φιλοσοφία της παιδείας*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Κακριδή-Φερράρι, Μ. 2000. Νόρμα, γλωσσική ποικιλία και εκπαίδευση. *Γλωσσικός Υπολογιστής* 2(1–2): 161–167.
- Καραντζόλα, Ε. & Α. Φλιάτουρας, Α. 2004. *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.
- Κόκκινος, Γ. & Β. Σακκά. 2007. Αναλυτικά προγράμματα Ιστορίας και προσεγγίσεις του Ολοκαυτώματος. Στο Γ. Κόκκινος, Μ. Βλαχού, Β. Σακκά, Ε. Κουνέλη, Α. Κώστογλου & Σ. Παπαδόπουλος. *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο: ένα ερευνητικό, εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές Δημοτικού, Γυμνασίου, Λυκείου*. Αθήνα: Ταξιδευτής, 72–93.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. 1987. Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας. *Λαογραφικά μελετήματα* 2: 177–188.
- Κωστούλη, Τ. 2015. Από τη γλωσσική-κειμενική ομοιογένεια στη διερεύνηση της υβριδικότητας των τοπικών κοινοτήτων: τρόποι διαμόρφωσης και διδασκαλίας της κυρίαρχης ποικιλίας. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Gutenberg, 141–166.
- Μαυροσκούφης, Δ. 1999. *Εμπειρίες και απόψεις μαθητών και φοιτητών σχετικές με το μάθημα της Ιστορίας: θεωρητικά ζητήματα και εμπειρική έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Ντίνας, Κ. & Ε. Ζαρκογιάννη. 2009. *Διδακτική αξιοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων. Η περίπτωση του ιδιώματος Αφάντου Ρόδου*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Πλουμίδη, Ε. 2016. Νεοελληνικές διάλεκτοι στην εκπαίδευση: Διερευνώντας τις στάσεις γονέων — μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στο *Ηλεκτρονικά Πρακτικά του 8ου Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*. 8^ο Πανελλήνιο Συνέδριο 18–19 Νοεμβρίου 2016. Διαθέσιμο στο: http://www.elliepek.gr/documents/8o_synedrio_eisigiseis/Πλουμίδη1.pdf (ημερομηνία πρόσβασης 06.11.2021).
- Ρεπούση, Μ. 2004. *Μαθήματα ιστορίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σετάτος, Μ. 1988. Η «ενόητη» της ελληνικής και το γλωσσικό ζήτημα. *Φιλολόγος* 51: 5–16.
- Τζακώστα, Μ., Α. Σφακιανιάκη & Α. Πατσιάς. 2014. *Μουσείο Προφορικής Ιστορίας: ένα βιωματικό ερευνητικό εργαλείο για τη διαφύλαξη και εκπαιδευτική αξιοποίηση της ιστορίας και της λαϊκής παράδοσης*. Επιστημονικές μελέτες. Αθήνα: Κοινωνικός Ιδρυμα Ιωάννη Λάτση.
- Φραγκουδάκη, Α. 1987. *Γλώσσα και Ιδεολογία. Κοινωνική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσεάς.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΦΑΡΑΣΙΩΤΙΚΑ (ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΝΤΙΑΚΑ) ΒΑΣΕΙ ΜΙΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΗΣ ΠΗΓΗΣ: ΜΙΚΡΟ-ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ανατολή Θεοδωρίδη^α, Ελένη Καραντζόλα^α & Ασημάκης Φλιάτουρας^β
Πανεπιστήμιο Αιγαίου^α & Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης^β

The study of written sources of which we know the author's linguistic background and chronology can make a significant contribution to the study of dialects, especially when it contains material that allows comparative dialectical inquiry. In the present work, an unpublished source of Phrasiot Greek from the archive of Th. Theodoridis is presented. This source contains three texts of the Gospel translated into Phrasiot Greek, which were included in P. Lagarde's work. The linguistic analysis involves the research of both common and different characteristics between the two texts in order to show light on the typological classification of Phrasiot Greek, Pontic and Cappadocian.

Keywords: Phrasiot Greek, Pontic, Cappadocian, micro-comparative analysis

1. Εισαγωγή

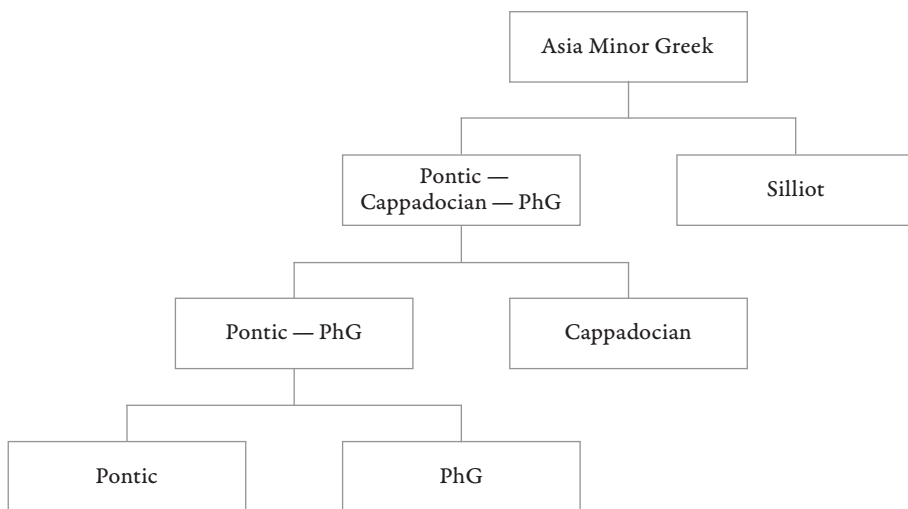
Η έως τώρα διαθέσιμη βιβλιογραφία (γραμματικές, λεξικά, ειδικές μελέτες) για τα καππαδοκικά, τα ποντιακά και τα φαρασιώτικα — ποικιλίες για τις οποίες χρησιμοποιείται ο συμπεριληπτικός όρος *εσωτερικές μικρασιατικές διάλεκτοι*¹ — είναι σημαντική και μας επιτρέπει να εντοπίσουμε ομοιότητες και διαφορές σε λεξικό και δομικό επίπεδο ανάμεσα στις ποικιλίες αυτές. Πιο συγκεκριμένα, για την ποντιακή διαθέτουμε τις γραμματικές του Οικονομίδη (1958) και του Παπαδόπουλου (1997), για τα φαρασιώτικα τη γραμματική του Ανδριώτη (1948), τη διατριβή του Αναστασιάδη (1976), το λεξικό του Παπαστεφάνου (2009) και πρόσφατα τη διατριβή του Βαγριαζικ (2018), ενώ

¹ Κατά τη Manolessou (2019: 20, 29), τα καππαδοκικά — στα οποία συμπεριλαμβάνει και τα φαρασιώτικα και το ιδίωμα της Σίλλης, — ανήκουν στις λεγόμενες *εσωτερικές μικρασιατικές διαλέκτους* μαζί με την ποντιακή, οι οποίες χαρακτηρίζονται από συνεχή παρουσία στον χώρο από την Αρχαία Ελλάδα και απόσχιση από τον κεντρικό κορμό της ελληνικής κατά τη μεσαιωνική περίοδο.

για τα καππαδοκικά παραμένει μνημειώδης η έρευνα του Dawkins (1916), που αναφέρεται συγχρόνως στις ποικιλίες των Φαράσων και της Σίλλης. Επίσης, σύγχρονες έρευνες για την καππαδοκική έχουν ασχοληθεί με επιμέρους φαινόμενα, όπως λ.χ. την αρμονία των φωνηέντων (Revithiadou et al. 2006), την κλίση (Janse 2009· Ralli 2009· Karatsareas 2011b· 2013), την προσαρμογή των δανείων (Ralli 2016· Melissaropoulou 2016) ή σε συντακτικά φαινόμενα (Janse 1999· 2008). Επιπλέον στοιχεία για τις μικρασιατικές ποικιλίες μπορούν να εντοπιστούν και σε γενικότερες διαλεκτολογικές μελέτες, όπως λ.χ. των Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου (2012) για τα διπλά σύμφωνα, ή των Manolessou & Pantelidis (2013) για τον τσιτακισμό.

Παρόλα αυτά, όμως, το θέμα της σχέσης ανάμεσα στα ποντιακά, τα καππαδοκικά και τα φαρασιωτικά είναι αρκετά περίπλοκο και ακόμα υπό έρευνα. Σύμφωνα με τον Dawkins (1916), υπάρχει στενή τυπολογική συγγένεια μεταξύ ποντιακών και φαρασιωτικών². Για τον λόγο αυτό, τα τοποθετεί στην ίδια υπο-ομάδα της μικρασιατικής ελληνικής, με τα καππαδοκικά να αποτελούν την έτερη υπο-ομάδα, όπως αποτυπώνεται στην Εικόνα 1.

Εικόνα 1: Ταξινόμηση μικρασιατικών ποικιλιών κατά Dawkins

² Όπως πειστικά έχει υποστηρίξει ο Karatsareas (2011a: 50–51), η πεποίθηση αυτή του Dawkins εδράζεται στην παρουσία κάποιων κοινών αρχαϊσμών στις δύο ποικιλίες, όπως η απουσία συνίζησης και η διατήρηση της άρνησης ουκ.

Αντίθετα, προκρίνοντας το κριτήριο της γεωγραφικής εγγύτητας, ερευνητές όπως οι Janse (1999· 2003) και Bağcıoğlu (2018: 30) υποστηρίζουν ότι η φαρασιωτική συνιστά ποικιλία της καππαδοκικής. Από την άλλη, μελετώντας την παρουσία **αρχαϊσμών** (εμφατικές κτητικές αντωνυμίες, απουσία περιφραστικών ρηματικών τύπων με κλίση των βοηθητικών ρημάτων, οριστικό άρθρο ως αναφορική αντωνυμία) και **νεωτερισμών** (απώλεια του ληκτικού άτονου *-i*, ετεροκλίση και υποχρεωτικότητα του οριστικού άρθρου), ο Karatsareas (2011) καταλήγει ότι η ποντιακή-καππαδοκική αφενός και η φαρασιωτική αφετέρου συνιστούν διαφορετικές υπο-ομάδες.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται και αναλύεται γλωσσικά μια ανέκδοτη πηγή για τα φαρασιωτικά³ από το αρχείο του Βαρασιώτη Θ. Θεοδωρίδη, το οποίο βρίσκεται στην κατοχή της εγγονής του και συν-συγγραφέως του κειμένου, Ανατολής Θεοδωρίδη. Η μελέτη γραπτών πηγών για τις οποίες γνωρίζουμε το γλωσσικό υπόβαθρο του συγγραφέα και τη χρονολογία συγγραφής μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στη μελέτη του ιδιώματος και την ενδοδιαλεκτικής διαφοροποίησης στην περιοχή, ειδικά όταν περιέχει υλικό που επιτρέπει, όπως θα δούμε, συγκριτική δια-διαλεκτική διερεύνηση.

2. Ο λόγιος Θ. Θεοδωρίδης και η ανέκδοτη πηγή για τα φαρασιωτικά

Οι βασικότερες (γραπτές) πηγές για τη φαρασιωτική που διαθέτουμε είναι του Lagarde (1886) με ανέκδοτα, τραγούδια και μετάφραση του Ευαγγελίου, του Λεβίδη (1892) με ιστορίες, ιδιωματισμούς, τραγούδια και ύμνους, του Αρχέλαου (1899) και του Grégoire (1909) με ιστορίες, του Dawkins (1916) με 41 παραμύθια, και των Αναστασιάδη (1995) και Παπαδόπουλου (2001) με ιστορίες, μεταφρασμένες στην ΚΝΕ.

---

³ Τα χωριά των Φαράσων ταξινομούνται από τους ερευνητές σε δύο ομάδες με πληθυσμιακά και οικιστικά κριτήρια: στον Βαρασό (σημερινό Çamlıca, Yahyalı, Kayseri), που θεωρείται ως το 'κεντρικό χωριό' λόγω του αυξημένου πληθυσμού, και στα 'περιφερειακά χωριά', δηλαδή τα χωριά Αφσάρι (Aşar mezarı, Şihli, Develi, Kayseri), Κίσκα (Yaylacık, Develi, Kayseri), Σατί (Sati, Develi, Kayseri), Τσουχούρι (Çukuryurt, Develi, Kayseri) και Κάρσαντι, γνωστό και ως Φκώσι (Mansurlu, Aladag, Adana), επειδή έχουν λιγότερους κατοίκους και σε αυτά εγκαταστάθηκαν κάτοικοι από τη Βάρασο μεταξύ του 1720 και του 1880 (βλ. Αναστασιάδης 1976· 2015). Η πιο πρόσφατη έρευνα για τα φαρασιώτικα από τον Bağcıoğlu (2018) βασίζεται σε συνεντεύξεις 14 κατοίκων από τα χωριά Πλατύ και Βαθύλακκος, που είναι απόγονοι προσφύγων (κυρίως από το Τζουχούρι, καθώς και από τα χωριά Κίσκαμ Αφσάρι και Βαρασό).

Σε αυτές συγκαταλέγονται και διάφορες εκδομένες και ανέκδοτες εργασίες του ίδιου του Θ. Θεοδωρίδη, που απόκεινται χειρόγραφες στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, όπως οι διορθώσεις του στον Dawkins (Θεοδωρίδης 1956α· 1956β), η αυτοβιογραφία του (Θεοδωρίδης 1950), φαρασιώτικος ιστορικός διάλογος (Θεοδωρίδης 1956δ), τοπωνύμια Φαράσων (Θεοδωρίδης 1956γ), ιστορίες μεταφρασμένες στην ΚΝΕ (Θεοδωρίδης 1961· 1964), τραγούδι (Θεοδωρίδης 1972), βαρασιώτικα τραγούδια (Θεοδωρίδης 1988).

Η γνωριμία του καταγόμενου από τον Βαρασό, Φαρασιώτη λόγιου Θ. Θεοδωρίδη το 1933 με τον ελληνιστή Richard Dawkins υπήρξε καθοριστική για την ενασχόληση του με τις μικρασιατικές ποικιλίες. Από το 1935 συνεργάστηκε με το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (ΚΜΣ), στο οποίο προσέφερε πλούσιο λαογραφικό υλικό, ενώ δημοσίευσε μελέτες στο «Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών». Έχει επίσης δημοσιεύσει άρθρα στο επιστημονικό περιοδικό «Λαογραφία» της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας⁴. Άφησε πλούσιο και πολύτιμο ανέκδοτο χειρόγραφο υλικό για το Λεξικό της Φαρασιωτικής γλώσσας (7.000 λέξεις), το οποίο βρίσκεται υπό επεξεργασία από την Α. Θεοδωρίδη, στο πλαίσιο του Εργαστηρίου Γλωσσολογίας ΝΑ Μεσογείου στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Η ανέκδοτη πηγή που παρουσιάζουμε στην εργασία μας περιέχει τρεις περικοπές του Ευαγγελίου (κατά Ματθαίο 26, 14–58, κατά Λουκά 22, 1–62 και κατά Ιωάννη 20, 19–26) μεταφρασμένες στη φαρασιωτική. Οι περικοπές αυτές, μαζί με άλλα κείμενα από τα Φάρασα και άλλα χωριά της Καππαδοκίας, είχαν συμπεριληφθεί στο έργο του P. Lagarde (1886). Σύμφωνα με τον Dawkins (1916: 31), τη μετάφραση των περικοπών των Ευαγγελίων, από χειρόγραφο ευρισκόμενο στα Φάρασα, επέδωσε στον Lagarde ο Π. Καρολίδης (βλ. και τον Καρολίδη 1884). Οι πληροφορίες του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ (ΑΚΜΣ), Ζαχαροπούλου και Α. Μπαλαχτσής (Φάρασα, Φάκελος 343) επιβεβαιώνουν τις φήμες για την ύπαρξη μεταφρασμένου Ευαγγελίου στη φαρασιωτική, στην κατοχή της οικογένειας Μεζόγλου, στην εκκλησία του χωριού. Ο Λεβίδης επίσης, στο ανέκδοτο έργο του «Περί Καππαδοκίας» (1886), αναφέρει ότι ο Φαρασιώτης ιερομόναχος Δωρόθεος και διάσκαλος στην Ιερατική Σχολή του Ιωάννου του Προδρόμου στο Ζιντζίντερε της Καισάρειας, μετέφρασε το Κυριακοδρόμιο Ευαγγέλιο στη φαρασιωτική διάλεκτο, το οποίο κατέθεσε

⁴ Ακόμη, συνεργάστηκε με την Ένωση Σμυρναίων, δημοσίευσε στα «Μικρασιατικά Χρονικά» («Σύγγραμμα Περιοδικόν» της Ένωσης Σμυρναίων) λαογραφικές μελέτες για τα ήθη και τα έθιμα, τα τραγούδια, τα τοπωνύμια και τη γλώσσα των Φαράσων. Αρθρογράφησε επίσης στις εφημερίδες «Προσφυγικός Κόσμος-Αρχείο του Ελληνισμού της Ανατολής», «Μικρασιατική Ηχώ» της Ένωσης Σμυρναίων, «Νέα Μοσχάτου», «Μακεδονία» της Θεσσαλονίκης.

στη βιβλιοθήκη της Σχολής. Δεδομένου ότι το χειρόγραφο του Δωρόθεου λανθάνει, δεν μπορεί να διακριβωθεί εάν ο Lagarde μεταφέρει στο σύγγραμμά του τη μετάφραση του Δωρόθεου ή κάποιου άλλου.

Ο Θ. Θεοδωρίδης, θεωρώντας ότι οι περικοπές του Lagarde είναι 'πολύ παραποιημένες' και 'ποντιάζουν', επιχειρεί να τις διορθώσει στο ορθό — κατά την αντίληψή του — φαρασιωτικό ιδίωμα. Την άποψή του για τον 'ποντιάζοντα' χαρακτήρα της μετάφρασης, στην έκδοση του Lagarde, φαίνεται να ενισχύει η σημείωση στην εισαγωγή του χειρογράφου ότι προέβη σε αυτό το εγχείρημα κατόπιν και προτροπής του Ιορδάνη Παμπούκη (Βαμβακίδη), διευθυντή της Βιβλιοθήκης της Ακαδημίας (1956–1980), ο οποίος ήταν Πόντιος. Στο ανέκδοτο χειρόγραφο του Θ. Θεοδωρίδη — η συγγραφή του οποίου, με βάση εξωτερικές ενδείξεις, πρέπει να τοποθετηθεί στη δεκαετία του '60–'70, — οι δύο μεταφράσεις, καθώς και τα πρωτότυπα χωρία των Ευαγγελίων, οργανώνονται αντιπαραβολικά, σε τρίστηλο κείμενο.

3. Γλωσσική σύγκριση των μεταφράσεων του Ευαγγελίου

Αντικείμενο της μικρο-συγκριτικής προσέγγισής μας υπήρξαν οι αποδόσεις των χωρίων 14–58, του κεφ. 26, του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου από τον Lagarde⁵ (= L) και από τον Θ. Θεοδωρίδη (= Θ) αντίστοιχα. Στα δυο κείμενα είναι καταφανής η παρουσία πλήθους διαφοροποιήσεων, σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης. Θα πρέπει εξ αρχής να υπογραμμιστεί ότι η συνειδητή επιδίωξη «διόρθωσης επί το ορθόν» του κειμένου L από τον Θ ενδεχομένως να μεγεθύνει τον βαθμό απόκλισης ανάμεσα στις δύο εκδοχές, όπως υποδεικνύουν γλωσσικές επιλογές που φαίνεται ότι, κατά τα άλλα, περιλαμβάνονται στο γλωσσικό ρεπερτόριο του Θ. Η σημαντική απόκλιση ανάμεσα στις δύο αποδόσεις των χωρίων του Ευαγγελίου είναι ιδιαίτερα έκδηλη στην περίπτωση χαρακτηριστικών εμβληματικών εκκλησιαστικών φράσεων:

---

⁵ Στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών σώζεται το υπ' αριθμ. 402 αντίγραφο χειρόγραφο του υπ' αριθμ. 1925 τευχ. Δ' χειρογράφου του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κων/πόλεως του Π. Κ. Καρολίδου, με τίτλο «Άσματα δημόδη και μύθοι των ελληνογλώσσων κατοίκων της Καππαδοκίας». Στις σελίδες 11–27 περιέχονται οι συγκεκριμένες περικοπές από το κατά Ματθαίον, ωστόσο υπάρχουν αρκετές διαφορές από το δημοσιευμένο κείμενο του Lagarde (το 1886), που ενδέχεται να οφείλονται στον αντιγράφεα. Αντιθέτως, το κείμενο του Lagarde όπως το παραθέτει ο Θεοδωρίδης είναι σχεδόν ταυτόσημο με αυτό της έκδοσης.

- (1) 26. λάβετε φάγετε τούτο εστί το σώμα
LAGARDE *ταντίστε τζαι φάτε ατέ ενί το μόν το σώμα*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *πάρετε φάτε ατέ ενί το μόν ο κοβτάς*
34. πριν αλέκτορα φωνήσαι τρις, απαρνήση με
LAGARDE *πίρμι αλύση το λαχτόρι τρία φοραίς α ιπής γω τζο κατέχω τα*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *πир μη αλύση το λαχτόρι, τρία φορέδες, δζ' α με κατές*
39. παρελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο
LAGARDE *ατέ τόργο σδεβή ας το τζουφάλι μου*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *ζ' δεβή στε μέν ατέ το ποτήρι*
41. το μεν πνεύμα πρόθυμον, η δε σαρξ ασθενής
LAGARDE *το πνεύμα ένι βόνατο μα το σώμα ένι φοβές*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *το πνέμα σας ένι αρρό για το σώμα σας ένι στανιέρι*
42. γεννηθήτω το θέλημά σου
LAGARDE *ταιϊρέφ σνη*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *ζνη το ζον (το θέλεμα)*

3.1. Κοινά φαρασιωτικά στοιχεία

Παρά τις σημαντικές διαφορές τους, και στα δύο κείμενα απαντούν γλωσσικά στοιχεία που στη βιβλιογραφία θεωρούνται χαρακτηριστικά της φαρασιώτικης διαλέκτου, ή καλύτερα, των φαρασιώτικων ποικιλιών⁶. Υπάρχουν συστηματικές ανυψώσεις/στενώσεις των /ε/ και /ο/ σε /i/ και /u/, σύμφωνα με τον βόρειο φωνηεντισμό⁷ (2α), ο πληθυ-

⁶ Για την οικονομία της συζήτησης, παραπέμπουμε στη διατριβή του Βαḡγιαζικ (2018) που συγκεντρώνει την προηγούμενη βιβλιογραφία. Για φαινόμενα που δεν συμπεριλαμβάνει στην πραγματεύσή του, παραπέμπουμε σε παλαιότερη βιβλιογραφία. Έτσι για το φαινόμενο (2α), βλ. (Βαḡγιαζικ 2018: 33) όπου σημειώνεται ότι είναι λιγότερο συστηματική στο εσωτερικό της λέξης και περισσότερη συστηματική στο τέλος, αλλά δεν απαντά στον Βαρασό και σε τούρκικες λέξεις, για το (2β) — (Βαḡγιαζικ 2018: 44), για το (2γ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 38), για το (2δ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 71), για το (2ε) — (Βαḡγιαζικ 2018: 74–75), για το (2ζ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 48) όπου γίνεται επίσης λόγος για σποραδική αύξηση ως φορέα τόνου, για το (2η) — (Βαḡγιαζικ 2018: 48), για το (2ι) — (Βαḡγιαζικ 2018: 52), για το (2ια) — (Βαḡγιαζικ 2018: 61–63, 67–70), για το (2ιβ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 129–130).

⁷ Όπως επισημαίνει ο Ανδριώτης (1948: 22–23), το γλωσσικό ιδίωμα των Φαρασών θεωρήθηκε από τον Kretschmer ότι ανήκει στην ομάδα νότιων ιδιωμάτων της ελληνικής, που διατηρούν

ντικός των ουδετέρων σε *-ι* εμφανίζει το κλιτικό επίθημα *-ε*⁸ (2β), η κλιτική αντωνυμία έχει τη μορφή *τουν* (2δ), χρησιμοποιείται η προσωπική αντωνυμία (*ε*)μός (2ε), υπάρχει μεταπλασμός των *αρσ. σε -ης* στον πληθ.⁹ και συγκρητισμός της ονομ. και αιτ. (2ζτ, 2γ), απουσιάζει η συλλαβική αύξηση και μόνο σποραδικά εμφανίζεται ως φορέας τόνου (2ζ), εμφανίζονται τύποι παρατατικού σε *-(ν)κα* (2η), οι μεσοπαθητικοί τύποι σχηματίζονται χωρίς *-κ-* (2θ), παθητικοί παρατατικοί λήγουν σε *-ούμην* (2ι), η πολυοριστικότητα χωρίς συμφωνία γένους (2ια), η αναφορική αντωνυμία έχει τη μορφή *του* (αντί για *που*) (2β)¹⁰. Τα κοινά αυτά φαρασιωτικά χαρακτηριστικά, με σχετικά παραδείγματα χρήσης στα δυο κείμενα, έχουν συγκεντρωθεί παρακάτω:

(2) α. Ανύψωση/στένωση¹¹

LAGARDE *απιδέ/ί (από εδώ), πέσου (απέσω) πάνου, αλλά στέρου*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *΄πιδού/έ (απεδώ), πέσου πάνου, στέρου*

β. Πληθ. ουδετ. *-ε*

LAGARDE *χέρε, φτάλμε, μαχαίρε*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *σέρε, φσάχε, φτάλμε, μασάιρε*

γ. Συγκρητισμός αιτιατ. και ονομ. *αρσ.*¹²

LAGARDE *τοις ψαλτέρι, τοις/σοις τζιράχοι, τοις γέροι*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *τ(ο)ις τζιράχοι, σοις ψαλτάροι, τοις γυιοι*

αναλλοίωτα τα αρχαία *ε* και *ο* και δεν αποβάλλουν τα άτονα *ι* και *ου*, όπως συμβαίνει στα βόρεια ιδιώματα. Ωστόσο, όπως και στην ποντιακή διάλεκτο, στο ιδίωμα των Φαράσων εμφανίζεται σποραδική αποβολή άτονου *ι*.

⁸ Κατά τον Ανδριώτη (1948: 17), «το σύμπλεγμα των φωνηέντων *ια*, όταν το *ι* είναι άτονο, συναιρείται κανονικά σε *ε*, στις εξής περιπτώσεις... στην άτονη κατάληξη *-ια* του πληθυντικού ουδετέρων ονομάτων».

⁹ Βλ. Dawkins (1916: 167) και Ανδριώτη (1948: 35–36), ο οποίος επιπλέον σημειώνει ότι αποτελεί κοινό μορφολογικό στοιχείο με την ποντιακή (Ανδριώτης 1948: 80).

¹⁰ Για τη γενική *του* της αναφορικής αντωνυμίας *ος*, που εξελίχθηκε σε επίρρημα όπως ακριβώς και το *που*, βλ. και Αναστασιάδη (1976: 168).

¹¹ Αν και κατά τον Βαğβιαςık (2018: 33) η ανύψωση του άτονου *ε* σε *ι* δεν εμφανίζεται στον Βαρασό, στον Θ έχουμε δείγματα τέτοιας ανύψωσης, όπως στο *΄πιδού/έ*, όπου έχουμε επιπλέον ανύψωση του *ο* σε *ι* και μάλιστα σε τονισμένη θέση.

¹² Βλ. κλιτικά παραδείγματα *αρσ. σε -ος* και *-ης* στον Dawkins (1916: 164–165 και 167, αντίστοιχα) και στον Ανδριώτη (1948: 35).

δ. Κλιτική αντων. **τουν****LAGARDE** τόπα **τουν**, τα δρα **τουν****ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** δώδεκά **τουν**, καρτία **τουν**, καθζία **τουν**, τσιπ **τουν**, γάλπι **τουν**

ε. Προσωπική αντων. (ε)μός — (η)μέτερος

LAGARDE ανταφάγω σα σέτρα, τομόν το σώμα**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** το μου ο κοβτάς, 'ζ 'νη το σόν του υρεύ' συ, 'ζηη το σου

στ. Μεταπλασμός των αρσ. -ης σε -ος στον πληθ.

LAGARDE οι/τοις ψαλτέρ(ο)ι**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** οι/σοις ψαλτέροι, οι αλιμτάροι

ζ. Απουσία συλλαβικής αύξησης

LAGARDE πιάγαν, ψέλκε, φύγαν, παγάσαν (αλλά και έφκωσαν, έψαλλε, κατέκοψέντα)**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** ποίκαν, δώδζεν, δέτζε, κάτσε(ν) (αλλά και έψαλλαν, συνέμπαν, ήφαραν)

η. Παρατ. σε -(ν)κα

LAGARDE τρώγκαν, δίγκε/δίνκα, λέγκαν, παρακαλίγκε, φτέγκεν, κατζεύκε, πόρκα, κουθάνκεν**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** δίνκε, πονήγκε, τρών(γ)καν, λέγκεν, καμουτσαγκαν, κατζεύκε, μαδαίγκαθ. Θέμα μεσοπαθητ. αορ. χωρίς -κ-¹³**LAGARDE** σωρέφταν, γεννήδη, χολιέσθαν**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** γεννήδη, 'γράφτην, ευζώδη, σωρεύταν

ι. Παθητ. παρατ. σε -ούμουν

LAGARDE νανούτουν, χολιέζουτουν, ευζούτουν (αλλά μαρένοτουν)**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** λεγούτουν, ευζούτουν

¹³ Πβ. παραδείγματα κλίσης στον Dawkins (1916: 190–191). Σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1948: 44), τα μέσα και παθητικά ρήματα σε -ομαι, σχηματίζουν αόριστο σε -θα -θης -θη ή -α -ης -η και τα σε -ίζομαι σε -στα.

ια. Πολυοριστικότητα χωρίς συμφωνία γένους¹⁴

LAGARDE τα δρα τοις γέροι, τα δρα οι ψαλτέροι, ας το σον την άκρα
ΘΕΟΔΩΡΙΑΔΗΣ το μον ο κοβτάς, τα δύο τοις γυιοί, το πρωτινόν την ημέρα,
το ταζόν τη διαδήκη

ιβ. Αναφορική αντωνυμία του (= που)

LAGARDE του βουτά, του αμεδώσει, του δίγκε, του κουπιέται, του βκαί-
νονν, του χάνεται, του λέγω, του αμεδώση
ΘΕΟΔΩΡΙΑΔΗΣ του λεγούτουν, του 'α δώση, του τα δάδζε, του ξεσούεται,
του ήρτες, του ήσαντε

3.2. Διαφορές ανάμεσα στα δύο κείμενα

Το γεγονός ότι στο χειρόγραφο του ο Θ αναλύει ο ίδιος τις ιδιαίτερες γραφηματικές αποδόσεις που προκρίνει (Πίνακας 1), μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε μια ακριβέστερη εικόνα για τη φωνητική-φωνολογία του φαρασιώτικου ιδιώματος του Βαρασού που χρησιμοποιεί, και να εντοπίσουμε διαφορές στο επίπεδο αυτό με το κείμενο του L.

Χειρόγραφο Θ

- *δζ* προφέρεται όπως το τουρκικό *c*, π.χ. *δζουφάλι* 'κεφάλι', *δζέροτο* 'κέρατο'
- *τζ* προφέρεται όπως το αγγλικό *ch*, π.χ. *τζάρι* 'πέπλος', *τζοιάγω* 'κυλώ'
- *σ* προφέρεται όπως το αγγλικό *sh*, π.χ. *σειλι* 'χείλι', *σαμανικό* 'χειμωνικό'
- *ψ* προφέρεται *πσ*, π.χ. *ψυσή* 'ψυχή'
- *κ* προφέρεται όπως το γαλλικό *q*, π.χ. *κελλές* 'κεφάλι', *κσκή* 'ρίζα'
- *π* προφέρεται όπως το γαλλικό *p*, π.χ. *παράς* 'ο παράς'
- *ε* προφέρεται όπως το γαλλικό *t*, π.χ. *εμελί* 'θεμέλιο', *εατί* 'πατούσα'
- *χ* προφέρεται υπερωικό πριν από *e* και *i*, π.χ. *χήζα* 'τουρκοπούλα', *χαβάχι* 'λεύκα'
- Οι λέξεις που έχουν **διπλά σύμφωνα** στη φαρασιωτική προφέρονται και τα δύο, π.χ. *Άννα*, *χαλλάς*

Πίνακας 1: Ειδικές γραφηματικές συμβάσεις του Θ

¹⁴ Όσον αφορά την πολυοριστικότητα, ο Karatsareas (2009) έχει προτείνει ένα συνεχές: η διατήρηση του γένους του προσδιοριστή και του τροποποιητή του [+ANΘP] ουσιαστικού στις πολυοριστικές δομές, στον ένα πόλο, του οποίου αποτελεί το πρωιμότερο στάδιο στην απαρχή απώλειας γένους, ενώ η απώλεια γένους προσδιοριστή και τροποποιητή των [±ANΘP] ουσιαστικών, στον άλλο πόλο (π.χ. στο Ουλαγάτς), αντιπροσωπεύει το τελικό στάδιο καθολικής απώλειας γένους.

Είναι σαφές ότι ορισμένες γραφηματικές/φωνητικές επιλογές του Θ αποτυπώνουν τουρκική επίδραση, κυρίως σε δάνειας προέλευσης λέξεις· ωστόσο, διαπιστώνεται και περιορισμένη επέκταση της συγκεκριμένης προφοράς σε ελληνικές λέξεις. Χαρακτηριστικά τέτοια φαινόμενα, που δεν συναντώνται στο κείμενο του L καθώς πιθανότατα αποκρύπτονται από την ιστορική ορθογραφία της ελληνικής, είναι η ουρανοφατνίαση των [k], [g], [x] σε [dʒ] <δζ>, η παρουσία δασέων κλειστών [kh] <κ>, [ph] <π>, [th] <τ>, και η διατήρηση της υπερωικής προφοράς των /x/, /k/ + /i, e/:

(3) α. Ουρανοφατνίαση των [k], [g], [x]

LAGARDE	<i>τζαι τζας, ατζεϊνο, αστζέ, τζουφάλι</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>δζουφαλάδες, δζαι δζας (= κι ας), εδζεϊνονα, παρδζεϊμ αδζά (= εκεί) / παράδζεϊλεν / έρδζεται</i>

β. Δασέα κλειστά

LAGARDE	<i>παγάρτζικο, λαγικό (λίγο), κάμε, κουρέν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>κέρτής, παγαρτζού, κί, τσουνκί, ταζό, ζεϊτουνού, ινκάριν → λαϊκό (λίγο)</i>

γ. Υπερωική προφορά

LAGARDE	<i>τζιράχοι, δίγκεν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>τζιράχοι, κουνάχε → δίνκε</i>

Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει στο φαινόμενο της προσθίωσης: Σύμφωνα με τους Manolossou & Pantelidis (2013: 281) τα καππαδοκικά εμφανίζουν σποραδική προσθίωση τύπου 2 (ουρανοφατνίαση), και πιο συγκεκριμένα /k/ > /tʃ/, /g/ > /dʒ/ (στο χωριό Μιστί). Ειδικά για τα Φάρασα αναφέρουν ότι μαρτυρούνται και οι τέσσερις δυνατότητες, δηλαδή /k/ > /tʃ/, /g/ > /dʒ/, /x/ > /ʃ/, /ɣ/ > /z/ (βλ. και Dawkins, 1916: 70–71, 154), ενώ στον Πίνακα με τη συνολική καταγραφή του φαινομένου της προσθίωσης στις NE διαλέκτους, όπου απουσιάζει ειδική αναφορά στα Φάρασα, παρουσιάζεται η ουρανοφατνίαση στην καππαδοκική ως σποραδική με παραγόμενα μόνο τα /tʃ/ και /ʃ/. Όμως, στην πηγή που εξετάζουμε παρατηρούμε τη συστηματική τροπή των /k/, /g/, /x/ σε /dʒ/ <δζ>, δηλαδή στην ποικιλία του Βαρασού που αποτυπώνει ο Θ η ουρανοφατνίαση συνοδεύεται από ηχηροποίηση. Ο τύπος προσθίωσης που απαντά στο κείμενο του L.

3.2.1. Καθολική vs. περιστασιακή χρήση φαρασιωτικών τύπων

Για ορισμένα φαινόμενα που θεωρούνται χαρακτηριστικά της φαρασιωτικής, το κείμενο του Θ εμφανίζει καθολική χρήση φαρασιωτικών τύπων, ενώ αντίθετα ο L μόνο

περιστασιακή. Έτσι, η αποβολή μεσοφωνηεντικού /γ/ εντός της λέξης ή στα όρια λέξεων (4α) είναι γενικευμένη στο Θ, ενώ στο L πολύ περιορισμένη (υπερισχύει σαφώς η διατήρησή του). Αντίστοιχα, ο πληθ. της κλιτικής αντωνυμίας *τα* αντί ενικού¹⁵ (4β) απαντά εκτεταμένα στο Θ, αλλά σαφώς αραιότερα στο L. Αναφορικά με τη δήλωση ευθέος λόγου (4γ), ο Θ. χρησιμοποιεί συστηματικά τα μόρια *κι*¹⁶ και *τι*, ή και συνδυασμό τους (*τι κι*), ενώ ο L. χρησιμοποιεί μόνο το *τι* + λεκτικό ρήμα, ή, εναλλακτικά, χωρίς κανένα μόριο.

(4) α. Αποβολή μεσοφωνηεντικού /γ/

LAGARDE *ν' αϊνή, αλλά αγινή, αὔπάγω, λαγικό (= λίγο), πήγε(ν) — παγάσαν*

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *πήε(ν) — πααίνει, στη 'η, μη 'ινή, λαϊχο (= λίγο)*

β. Πληθ. κλιτικής αντ. *τα* αντί *εν*.

LAGARDE *αδζέινο του τα δίγκε (ενν. τον Ιησού), πιάσαν τα (ενν. τον Ιησού), παγάσαν τα, κουθάνκεν τα (τον Χριστό), αλλά του δίγκε σα χέρε, γω ατζέινο το νομάτι να κρεμίσω, αφήκαντι νούλλοι, πιάσαν το Χριστό*

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *να σεσ τα δώσω (ενν. ατόνα), αρατίσκεν αν κερτής ν' τα δώση (ενν. τον Ιησού), του τα δώδζε σα σέρε (ενν. τον Ιησού), α ν' τα πω 'ντάμα σας (ενν. 'μπελού το γεννήκι), πιάσαν τα (ενν. τον Ιησού), τζιπ 'φηκαν τα (ενν. τον Ιησού), πήραν τα τζ' ήφαραν τα (ενν. τον Ιησού), κούτσεν τα (ενν. τον Ιησού)*

γ. Δήλωση ευθέος λόγου

LAGARDE *τζ' είπαντι ας το σον την άκρα τους αφάμες το Πάσχα; πβ. λέγκαντι, είπεντι, λέτι λέγκεντι, λέντι, γράφτουντι*
Λέγω τα σας αστ' εσάς τόγνα αμεδώσει σα χέρε

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *είπεν 'τι π' ά με δώσετε, λέγκεν 'τι, λες 'τι*
έτι γραμμένο (γράφτην) κι 'ά δέσω τον τσοπάνη-πβ. παθλάτσαν κι, δώτζε σεμάδι κι, του είναι γραμμένα κι
Είπεν 'τι δζαι σε 'τόνα ο Ιησούς σα 'ληθώτικα λέγω σε 'τι κι, συ 'πόσα πιρ μη αλήση το 'λαχτόρι, τρία φορέδες δζ' α με κατές-πβ. 'πέτε τα κι. λε 'τι ο δάσκαλος κι, είπεν 'τι ληθώτικα λέγω σεσ τα κι, Μη λες 'τι κέζι κι

¹⁵ Για το φαινόμενο, βλ. Bağrıaçık (2018: 85–87).

¹⁶ Για μια ενδεδεγμένη συζήτηση της λειτουργίας του *κι*, βλ. Bağrıaçık (2018: 289–442).

3.2.2. Φαρασιωτικοί vs μη φαρασιωτικοί (ποντιακοί/καππαδοκικοί) τύποι

Για έναν σημαντικό αριθμό φαινομένων, από όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, το κείμενο του Θ περιλαμβάνει τύπους που — σύμφωνα και με τη βιβλιογραφία — προσιδιάζουν στα φαρασιωτικά, και οι οποίοι εμφανίζονται καθολικά στο κείμενο. Αντίθετα, οι αντίστοιχοι τύποι του L δεν μπορούν να θεωρηθούν φαρασιωτικοί· συνδέονται περισσότερο άλλοτε με την ποντιακή, άλλοτε με τις καππαδοκικές διαλέκτους, χωρίς ωστόσο να είναι πάντα δυνατή μια τέτοια αναγωγή. Στο (5) συγκεντρώνονται τέτοιες σημαίνουσες διαφοροποιήσεις.

- (5) α. Ουρανοφατνίαση του [x] <χ> σε [ʃ] <σ>
LAGARDE	<i>ευχή, ρουχί, ψυχή, μαχαίρε, χέρε</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>ρουσίν, ψυσή, σέρε/ι, μασαίρε</i>
- β. Αποβολή άτονου /i/ κυρίως στο τέλος λέξεων vs. στο εσωτερικό λέξεων
LAGARDE	<i>σνη, φίλσεν, πέρσα, γνη</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>‘υρέυ’, σπίτ, λέ, νομάτ’ς (αλλά μιζαβούρης)</i> <i>ζνη, φίλτσεν</i>
- γ. Ασυνιζησία φωνηεντικών συμπλεγμάτων με /i/
LAGARDE	<i>χωριό, ραβδιά, κατζιά, χαρτζιού</i> <i>γεν. πληθ.: κριματιούν, προφητιούν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>χωρίο, ραβδιά, καδζία</i> <i>γεν. πληθ.: παπαδιούν, προφητιούν, κουναχκερίουν</i>
- δ. Μη αηχοποίηση τελικού ηχηρού
LAGARDE	<i>ταϊρέφ</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>‘υρέυ’</i>
- ε. Διφθογισμός τονισμένου /i/, /e/ + /γ/, /x/ (Θ)^[9] vs. απουσία του φαινομένου (L)
LAGARDE	<i>βοστζέρι</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>νέχτα, βοσδζιέρη</i>
- στ. Διατήρηση της προφοράς του η ως ε (ή υποχωρητική αφομοίωση)¹⁷
LAGARDE	<i>εκκλησία</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>δέλεμα, σεμάδι, εκκλησία</i>

¹⁷ Σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1948: 81), η σποραδική διατήρηση της προφοράς του η ως ε αποτελεί κοινό φωνολογικό στοιχείο φαρασιωτικής και ποντιακής. Οι Manollesou & Pantelidis

Αναφορικά με το φαινόμενο της προσθίωσης που συζητήθηκε και νωρίτερα¹⁸, αποτυπώνεται και γραφηματικά στο χειρόγραφο του Θ (<š>) η ουρανοφατνίωση του [x] σε [ʃ] πριν από /e/ και /i/ (ενώ απουσιάζει παντελώς στον L). Η αποβολή άτονου /i/ είναι συχνή στο ιδίωμα των Φαράσων, όπως και στα ποντιακά. Αν και απαντά στο εσωτερικό λέξεων, επιχωριάζει κυρίως στο τέλος λέξεων¹⁹. Η αποβολή του αποκλειστικά στο εσωτερικό λέξεων, όπως στο κείμενο του L, παραπέμπει περισσότερο προς τις καππαδοκικές διαλέκτους στις οποίες απαντά πιο συχνά το φαινόμενο με αυτή τη μορφή (Dawkins 1916: 149). Ομοίως, η ασυνίζισια σε όλες τις πτώσεις είναι κοινό χαρακτηριστικό ποντιακής²⁰ και φαρασιωτικής, ενώ τα καππαδοκικά ιδιώματα παρουσιάζουν συνιζήμενες φωνηεντικές ακολουθίες (Ανδριώτης 1948: 80), όπως ακριβώς το κείμενο του L. Επιπλέον, στη γεν. πληθ. αρσ. και ουδετέρων η αναμενόμενη κατάληξη στην ποντιακή είναι *-ίων* (και όχι *-ιούν* όπως στον L. βλ. σχετικά Ανδριώτης 1948: 135 [υποσ. 2]). Επίσης, η αηχοποίηση τελικού ηχηρού συμφώνου κατόπιν αποβολής του άτονου *-i* των ρηματικών καταλήξεων²¹ (L *ταϊρέφ* vs. Θ *ύρεύ*) αποτελεί καππαδοκικό χαρακτηριστικό²², δεν απαντά ωστόσο στα φαρασιωτικά. Στο κείμενο του Θ, αλλά όχι του L, εμφανίζονται επίσης περιπτώσεις διφθογγισμού τονισμένου /i/ σε /ie/, πριν από τα /γ/ και /x/ (για τα φαρασιωτικά, βλ. Ανδριώτης 1948: 19), και ανοιχτές προφορές του <η> ως <ε>, φαινόμενα χαρακτηριστικά της φαρασιωτικής.

(2013) το θεωρούν βασικό στοιχείο της ποντιακής, χωρίς να αναφέρουν ότι το μοιράζεται με τα φαρασιωτικά/καππαδοκικά, όπως κάνουν με άλλα φαινόμενα.

¹⁸ Κυρίως σε κληρονομημένες λέξεις, και όχι σε δάνεια. βλ. Βαḡγιαζικ (2018), και ειδικότερα Dawkins (1916: 154, § 264) και Andriotis (1948: 27).

¹⁹ Βλ. Βαḡγιαζικ (2018: 33). όπως επισημαίνει ο Ανδριώτης (1948: 23): «όπως συμβαίνει και στη ποντική διάλεκτο στο ιδίωμα των Φαράσων παρουσιάζεται αρκετά συχνά η σποραδική αποβολή άτονου i π.χ. *κθαρ* < *κριθάρι* και κανονική αποβολή στις καταλήξεις ρημάτων *-ισα*, *-ισες*, *-ισε* π.χ. *θέρτσανε* < *θέρισαν*. β) ονομάτων σε *-ης* π.χ. *νομάτ'* < *νομάτης*. γ) στην αντωνυμία *τ'ς* < *της*. δ) στα θηλ. *-η* π.χ. *κορ'* < *κόρη*. ε) στο β', γ' εν. ρημάτων *-εις/-ης*, *-ει/-η* π.χ. *κρού'* < *κρούει*. ε) στην κατάληξη γενικής *-ιού* ουδετέρων π.χ. *βοϊδού*. στ) στη κατάληξη αρσενικών *-ιος* π.χ. *ήλος* < *ήλιος*».

²⁰ Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο (1955: 38), «την συνίζηση εξαιρουμένων των ιδιωμάτων Ανω Αμισού, Οινόης, Ινεπόλεως και Σινώπης εν μέρει αγνοεί σχεδόν η ποντική διάλεκτος».

²¹ Για τον μορφοφωνολογικό κανόνα εναλλαγής τελικού άηχου /p/, /t/, /k/, /tʃ/ με ηχηρό σύμφωνο /b/, /d/, /g/ ή /γ/ (ǰ), /dʒ/ όταν βρεθεί σε μεσοφωνηεντική θέση λόγω επιθηματοποίησης στην τουρκική, βλ. Göksel & Kerslake (2005: 2.1).

²² Στον Πίνακα των φαινομένων σύγκρισης Σίλλης-Καππαδοκίας-Φαράσων (κριτήριο: τελικό άηχο σύμφωνο), ο Dawkins (1916: 203) αποδίδει το φαινόμενο μόνο στην Καππαδοκία.

Στο μορφοσυντακτικό επίπεδο (6), η γενική ενικού των ουδετέρων σε *-ι*, και σε μικρότερο βαθμό των αρσενικών σε *-ης*²³, έχει στα φαρασιώτικα τη μορφή *—ού* (6α) που απουσιάζουν στον L. Στον Θ, αλλά όχι στον L, επιβεβαιώνεται η παρουσία στη φαρασιωτική ανισοσύλλαβων πληθ. θηλ. σε *-α*²⁴ αλλά και ουδετ. σε *-ο* (έργατα) (6β). Αναφορικά με την κατάληξη του *α'* πληθ. ενεργ. ρημάτων (6γ), στα φαρασιωτικά εμφανίζει αποκοπή (Bağcıoğlu 2018: 47). Αξίζει, ωστόσο, να σχολιαστεί αναλυτικότερα η παρουσία της κατάληξης *-μες* στον L: Ο Dawkins (1916: 128 [υποσ. 2]) αναφέρει ότι η κατάληξη *-μες* του *α'* πληθ. ενεργ. ενεστ. της φαρασιωτικής είναι ίδια με την κατάληξη *-μες α'* πληθ. παθητ. ενεστ. της ποντιακής (εκτός από μία μόνο περιοχή του Πόντου, την Τρίπολη, όπου απαντά και στην ενεργητική φωνή), ως εναλλακτική της κατάληξης *-μεστε* (της οποίας αποτελεί συντόμευση: *μες < μεστε*). Στη συνέχεια, εντούτοις, στην ανάλυση του ρηματικού συστήματος της φαρασιωτικής (Dawkins 1916: 196, 176) αναφέρει ότι η κατάληξη αυτή εμφανίζεται μόνο στις φαρασιωτικές περικοπές των Ευαγγελίων του Lagarde, ενώ ο ίδιος δεν διαπίστωσε αυτή την κατάληξη στα Φάρασα (!). Ως κοινό στοιχείο φαρασιωτικής και ποντιακής αναφέρεται στη βιβλιογραφία η γενίκευση της κατάληξης *αορ. -τσα*²⁵ (6δ), με ανάπτυξη *-τ-* μετά την αποβολή του άτονου /i/ και κατ' επίδραση των τουρκικών δανείων· το φαινόμενο εμφανίζεται γενικευμένα στον Θ, αλλά όχι στον L. Σε ό,τι αφορά τους τύπους μέλλοντα (6ε), στο Θ απαντούν αποκλειστικά οι χαρακτηριστικοί της φαρασιωτικής περιφραστικοί σχηματισμοί (Bağcıoğlu 2018: 103) *α + υποτ.*, ενώ στον L συναντάμε επίσης σχηματισμούς με το *θελ' να*, που προσιδιάζουν στην ποντιακή. Συγχρόνως, στο L παρατηρείται μια προτίμηση για τη χρήση μονολεκτικών ρηματικών τύπων (6στ), εκεί που τα φαρασιωτικά, και το κείμενο Θ, χρησιμοποιούν σχηματισμούς *να + υποτ.*, παράγοντας έτσι διαφορετικό υφολογικό αποτέλεσμα. Ιδιαίτερη μνεία απαιτεί η αρκετά συχνή

²³ Βλ. Bağcıoğlu (2018: 44, 46)· ο Dawkins (1916: 167) αναφέρει ότι η γενική ενικού των σε *-ης* σχηματίζεται τόσο σε *-ού* (εξαιτίας του μεταπλασμού τους σε *αρσ σε -ος* στον πληθ.) όσο και σε *-η*· στα παραδείγματα κλίσεων αναφέρει του νοματού αλλά του χωρώτη. Ο Ανδριώτης (1948: 38) στα παραδείγματα κλίσης αρσενικών σε *-ης* σημειώνει ότι σχηματίζουν γεν. σποραδικά *-ού* αλλά κυρίως *-η*, π.χ. νοματού, προφήτη, πατρίκη, δεσπότη, αράπη.

²⁴ Βλ. Bağcıoğlu (2018: 43–44), όπου γίνεται λόγος για αλλομορφα (πβ. περιττοσύλλαβη κλίση θηλ. στον Dawkins 1916: 169). Επιπλέον, στην υποσ. 22 επισημαίνεται ότι η κατάληξη */-es/* είναι του Βαρασού, ενώ σε άλλα φαρασιωτικά χωριά είναι */-i/*.

²⁵ Η τροπή *σ σε τ* μετά από υγρά έρρινα (αφού αποβληθεί το άτονο /i/) αποτελεί κοινό στοιχείο φαρασιωτικής και ποντιακής (π.χ. *κόλλτσε, πούλτσε βασιλτσα, νώρτσα < εγνώρ(ι)σα ΦΑ — βασιλτς, θελτς, ξερτς ΠΟ*. Ο Dawkins (1915: 135) αναφέρει για την καππαδοκική τους αορίστους *μέρτσα < μετρώ* και *σάλ(τ)σα < σαλδώ*, όμως η τροπή δεν είναι καθολική (πβ *λάλ(σα), ψόφσα*).

αναδιπλωτική μορφοσυντακτική δήλωση της υποτακτικής²⁶ στο κείμενο Θ (να νάει-
στε, να νάζουν, να να 'νι, να νάρτετε).

(6) α. Γεν. ενικ. -ού των ουδετέρων σε -ι και των αρσ. σε -ης

LAGARDE του νοματούς/νομάτι

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ παγαρδζού < παγάρτζι, ισανού < ισάνι, μπελού < 'μπέλι, ζει-
τουνού < ζειτούνι
νοματού < νομάτης

β. Ανισοσύλλαβοι τύποι πληθ. vs. ισοσύλλαβοι

LAGARDE τρία φοραίς

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ τρία φορέδες, έργατα

γ. α' πληθ. αρκτικών χρόνων -ουμ²⁷ vs. -μες (L)

LAGARDE αφάμες, αιπάμες, φκώσομες

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ φκώσουμ', δέκουμ'

δ. Κατάληξη αορ. -τσα

LAGARDE κάδισε, φίλσεν, κόνσαν < κοντά(γ)ω

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ χαζιλλάτσαν, πασλάτ'σεν, κάτσε < κάδισαν, τέντσεν < τε-
ντάγω, φίλτσεν

ε. Περιφραστικός μέλλοντας α + υποτ.

LAGARDE αμεδώσει, α ταβρήσετε, αὔπάγω, αφιλήσω, αλλά και **θελ**
να 'γνη, θελ' να υπάν

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ π'α (με) δώση — δώσετε, 'αράμε, 'αδέσσω, 'αραντιστούν, αφιλήσω

στ. Περιφραστικοί ρηματικοί τύποι να + υποτ.

LAGARDE παρακαλέσατε

ηύρεν τα πνωμένα

νοίξατε τα φτάλμε σας

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ να ευζούστε

ηύρεν τα να 'πνώνου

→ να νάειστε ξύπνοι

²⁶ Για την ένωση του μορίου να της υποτακτικής με την υποτακτική πολλών ρημάτων και την επανάλυσή του ως μέρος του θέματος του ρήματος, βλ. Ανδριώτη (1948: 49).

²⁷ Ο Dawkins (1916: 178) αναφέρει για το α' πληθ. του ενεργ. ενεστ. την κατάληξη -ομε ή -οιμε, η οποία με αποκοπή γίνεται -ουμ'.

Ένας αριθμός φαινομένων τα οποία δεν συζητώνται διεξοδικά στη βιβλιογραφία ή θεωρείται ότι δεν προσιδιάζουν στα φαρασιωτικά, απαντώνται εντούτοις στο κείμενο του Θ, και έχουν συγκεντρωθεί στο (7). Για παράδειγμα, ενώ στα φαρασιωτικά αποδίδεται συχνά η φωνολογική εξέλιξη της απο-διπλοποίησης (degemination) στις κληρονομημένες λέξεις (Bağcıoğlu 2018: 30), στο κείμενο του Θ εντοπίζονται δύο τουλάχιστον περιπτώσεις διπλοποίησης (*δέσσω, έφφυγαν*) (7α), που σε συνδυασμό με τις διευκρινίσεις του Πίνακα 1 υποδηλώνουν σαφέστατα προφορά και των δύο διπλών συμφώνων. Ένα δεύτερο, μορφοφωнологικό, φαινόμενο που απαντά στον Θ και δεν σχολιάζεται στη βιβλιογραφία²⁸, σχετίζεται με την ανύψωση του /e/ > /i/ (7β). Σύμφωνα με τον Bağcıoğlu (2018: 33), είναι περισσότερο ή λιγότερο συστηματικό σε περιφερειακά φαρασιωτικούς οικισμούς αλλά όχι στον Βαρασό. Διαπιστώνεται, ωστόσο, στο κείμενο του Θ (που προέρχεται από τον Βαρασό) μια σαφής τάση στένωσης με διφθογοποίηση (*το ένα, το αίμα > τσίνα, τόιμα*) — σε κάποιες από αυτές τις περιπτώσεις το κείμενο του L προτιμά στένωση με συμφωνοποίηση (*σόγνα, τόγνα*). Στη βιβλιογραφία τονίζεται επίσης η απουσία περιφραστικών τύπων παρακ.-υπερσ. με τα βοηθητικά ρήματα στα φαρασιωτικά²⁹. Ωστόσο, και τα δύο κείμενα προσφέρουν μαρτυρίες προς την αντίθετη κατεύθυνση (*είμαι + μτχ.*), και μάλιστα στο L απαντά σχηματισμός *έχω + κλιτός τύπος*³⁰.

(7) α. Διπλοποίηση συμφώνων

LAGARDE	<i>φύγαν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>δέσσω, έφφυγαν</i>

β. Στένωση /e/ > /i/ (με διφθογοποίηση vs. συμφωνοποίηση)

LAGARDE	<i>σόγνα (< σο ένα), τόγνα (< το ένα), αλλά τόιμα (< το αίμα)</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>τσίνα (< το ένα), τόιμα (< το αίμα)</i>

γ. Περιφραστικοί τύποι παρακ. — υπερσ.

LAGARDE	<i>ήσαντε σωρευμένα, αλλά και έχουν αφρυναίνουν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>του είνται γραμμένα, έν γραμμένο</i>

²⁸ Οι Manolesso & Pantelidis (2013), συγκεντρώνοντας την προγενέστερη βιβλιογραφία, κάνουν λόγο για ανάπτυξη ημι-κεντρικών φωνηέντων [æ] and [ɛ] για την αποφυγή χασμωδίας στις ακολουθίες [ea, ia] and [eo, io], οι οποίες γραφηματικά συνήθως αποδίδονται ως <ǎ> και <ǒ>.

²⁹ Βλ. Bağcıoğlu (2018: 103). αντίστοιχα, η Ralli (2009) σημειώνει ότι τα φαρασιωτικά δεν χρησιμοποιούν τα βοηθητικά ρήματα για τον σχηματισμό περιφραστικών χρόνων.

³⁰ Για τα ποντιακά, ο Παπαδόπουλος (1955: 285) παραθέτει *έχω + μτχ. παθ. παρακ.*

Συγκρίνοντας τις διαφορετικές λεξικές επιλογές των δύο κειμένων για την απόδοση στα φαρασιωτικά της ίδιας λέξης ή φράσης του πρωτοτύπου (Πίνακας 2), θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το κείμενο του Θ φέρει πιο εκτουρκισμένο λεξιλόγιο, π.χ. *ζείτουνού vs. ελαιά, κοβτάς vs. σώμα, τσιπ vs. νούλλοι, αρατίσκειν vs. μαρένοτον, ταρσιχλαντίζη vs. χολιέζουτουν*³¹. Αρκετές, επίσης, λέξεις από το διαφοροποιημένο λεξιλόγιο του κειμένου του L δεν συμπεριλαμβάνονται στο ανέκδοτο Λεξικό της Φαρασιωτικής Διαλέκτου του Θεοδορίδη, π.χ. *ατζεί, βόνατο, σάφορα, ελαιά, σώμα*, είτε εμφανίζουν φωνολογική/μορφολογική (*σαμού/σαμά vs. σάμου, μο(τ)ε vs. μοτό*) ή σημασιολογική διαφοροποίηση (*άρτος ‘αρτοκλασία’, φοβές ‘φοβητσιάρης’*).

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	LAGARDE	ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
Ουσιαστικά	<i>άρτον, σκόκο, κλήμα, ελαιά, τζιράχοι, σώμα</i>	<i>ψωμί, ποτήρι, αμπέλι ζείτουνού, κοβτάς</i>
Επίθετα	<i>α κουτί στράτα, βόνατο (= δυνατό), φοβές (= ασθενής)</i>	<i>αρρό (= γερό), στανιέρι (= ασθενής)</i>
Ρήματα	<i>μαρένοτον, έφκωσαν, χολιέζουτουν, σταθήτε, νανοστώ (= σκεπτώ, λυπηθώ), παρακαλίγκε</i>	<i>αρατίσκειν, χαζιλλάτσαν (= ετοίμασαν), ταρσιχλαντίζη (= αδημονώ), πεμείνετε, ευξώδην</i>
Αντωνυμίες	<i>νούλλοι, ατζείνος</i>	<i>τσιπ, ετζείνος</i>
Επιρρήματα	<i>ατζεί, σάφορα, αβφ, σάγκες</i>	<i>ατότε, αβούτσι, λαϊκό παρδζεί, γνες</i>
Μόρια	<i>τηδέ</i>	<i>τεδού</i>
Προθέσεις	<i>μοτό, αστ/ας (από) ες τα δώδεκα / το στον άκρα / αστ' εσάς 21</i>	<i>με/μο, 'στο/ς (= από) δζαι πιδού στην άκρα, στε σας / 'στο μνημόρι, ασιδέ στο ποτήρι</i>
Σύνδεσμοι	<i>σάμου</i>	<i>φότες, τθουνκι (= γιατί), ερ (= αν), σα (= όταν)</i>

Πίνακας 2: Λεξιλογικές διαφορές

³¹ Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των μικρασιατικών ιδιωμάτων του εσωτερικού της Μ. Ασίας από τον Dawkins (1916: 203), ως προς το βαθμό εκτουρκισμού τους, με βάση 18 γλωσσικά κριτήρια, τα Φάρασα τοποθετούνται στον πόλο με τη μικρότερη τουρκική επίδραση, ενώ τα καππαδοκικά ιδιώματα τοποθετούνται συλλήβδην στον άλλο πόλο, της έντονης τουρκικής επίδρασης, και η Σίλλη κατέχει ενδιάμεση θέση. Εντούτοις η Θεοδορίδη (2017: 531), χρησιμοποιώντας μια διευρυμένη δέσμη 32 γλωσσικών κριτηρίων, υποστήριξε ότι το φαρασιωτικό ιδίωμα, με βάση το γλωσσικό υλικό του Dawkins αλλά και του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, εμφανίζει μεγαλύτερη κλιμάκωση εκτουρκισμού ως προς ορισμένα φαινόμενα και θα μπορούσε να συγκαταλεχθεί στην ίδια κατηγορία μαζί με το λιγότερο εκτουρκισμένο, σε σχέση με τα άλλα καππαδοκικά ιδιώματα, ιδίωμα των Ποταμιών.

Τέλος, χρειάζεται να επισημάνουμε την ύπαρξη στο κείμενο του Θ στοιχείων της πρότυπης ελληνικής, λόγω και αφενός της εκκλησιαστικής παιδείας του συγγραφέα και αφετέρου της πίεσης της επίσημης ποικιλίας στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους τις δεκαετίες που ακολούθησαν τη μετακίνηση των προσφύγων από τη Μ. Ασία. Τέτοια στοιχεία είναι: η διατήρηση τύπων δοτικής (*δόξασεν τω Θεώ*), η παρουσία εμπρόθετου άρθρου (*στον Ιησού*), ή η παραδεδεγμένη κλίση ονομάτων (*του αρχιερέως*). Να σημειωθεί επίσης ότι και στα δύο κείμενα, η προστ. παθητ. αορ. σχηματίζεται μεν με πρόσφυμα -θ-, αλλά λήγει σε -ήτε (και όχι σε -iti, όπως θα αναμέναμε στα φαρασιωτικά· βλ. σχετικά Bağcıoğlu 2018: 55).

4. Συμπερασματικά

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να καταδείξει τη σημασία της **μικρο-συγκριτικής** προσέγγισης για την ιστορία της ελληνικής, ειδικά αναφορικά με νέες πηγές για τις οποίες είναι γνωστό το γλωσσικό υπόβαθρο του συγγραφέα και η χρονολογία συγγραφής τους. Η συστηματική αντιπαραβολή περικοπών των Ευαγγελίων σε δυο εκδοχές μετάφρασης στην φαρασιωτική — του P. Lagarde (1886) και του Θ. Θεοδωρίδη (1960–1970) — οδήγησε στον εντοπισμό σημαντικών ομοιοτήτων και διαφορών.

Οι ομοιότητες αφορούν μια ενδεικτική δέσμη 12 χαρακτηριστικών που η βιβλιογραφική έρευνα σταθερά συνδέει με τη φαρασιωτική και τα οποία δείχνουν να αποτελούν την κοινή διαλεκτική βάση και των δύο κειμένων. Επιπλέον, προσδιορίστηκαν ορισμένα φαινόμενα (αποβολή του μεσοφωνηεντικού /γ/, πληθ. της κλιτικής αντ. τα αντί εν., χρήση των μορίων *κι* και *τι*, καθώς και του συνδυασμού τους, για τη δήλωση του ευθέος λόγου) που εμφανίζονται περιστασιακά μόνο στο κείμενο του L αλλά καθολικά στο κείμενο του Θ, καθιστώντας το έτσι πιο αντιπροσωπευτικό του ιδιώματος, τουλάχιστον όπως μιλιόταν (και γραφόταν) στον Βαρασό.

Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο αποδόσεις δεν είναι αμελητέες. Ωστόσο, η διαπίστωση του Θεοδωρίδη περί «ποντιζόντος» χαρακτήρα του κειμένου του L, που έδωσε το έναυσμα για τη δική του «επί το ορθόν» μετάφραση, δεν επιβεβαιώνεται. Στην πραγματικότητα, το κείμενο του Lagarde παρουσιάζει μια αρκετά σύνθετη διαλεκτική εικόνα, καθώς εκτός από ομοιότητες με την ποντιακή (από τις οποίες ωστόσο πολλές αφορούν κοινά στοιχεία με τη φαρασιωτική), εμφανίζει έναν υπολογίσιμο αριθμό ομοιοτήτων με την ομάδα των καππαδοκικών διαλέκτων (λ.χ. συνιζήμενες φωνηεντικές ακολουθίες, αηχοποίηση τελικού ηχηρού συμφώνου κατόπιν αποβολής του άτονου /-i/ των ρηματικών

καταλήξεων, αποβολή άτονου /i/ κυρίως στο εσωτερικό των λέξεων), ενώ για κάποια άλλα χαρακτηριστικά δεν μπορεί να γίνει σαφής αναγωγή. Φυσικά, από το κείμενο του Θ δεν απουσιάζουν και κάποια στοιχεία της πρότυπης ελληνικής, λόγω της πίεσης που αυτή άσκησε στους μικρασιάτες πρόσφυγες στο πλαίσιο της νέα οικολογία της γλωσσικής επαφής που διαμορφώθηκε στο εθνικό κέντρο.

Το κείμενο του Βαρασιώτη λογίου προσφέρει επίσης πολύτιμες μαρτυρίες σχετικά με την ενδοδιαλεκτική διαφοροποίηση της φαρασιωτικής, καθώς διασώζει χαρακτηριστικά που φαίνεται ότι προσιδίαζαν στο ιδίωμα του κεντρικού φαρασιωτικού χωριού και τα οποία δεν είχαν μέχρι σήμερα εντοπιστεί από τη βιβλιογραφία (ουρανοφατνίαση των [k], [g], [x] σε [dʒ], διπλοποίηση συμφώνων, ανύψωση του /e/ > /i/ με διφθογοποίηση στα όρια λέξεων, παρουσία κάποιων περιφραστικών ρηματικών τύπων με το βοηθητικό *είμαι*). Υπογραμμίζεται, έτσι, η σπουδαιότητα να λαμβάνεται σταθερά υπόψη η ενδοδιαλεκτική ποικιλότητα κατά την ανάλυση και τη διατύπωση γενικεύσεων για οποιαδήποτε γεωγραφική ποικιλία.

Ως προς τις μελλοντικές κατευθύνσεις έρευνας, η αντιπαραβολική ανάλυση των διαθέσιμων περικοπών και από τα άλλα δύο Ευαγγέλια, σε συνδυασμό με μια πιο συστηματική μελέτη του εκδομένου και του ανέκδοτου υλικού του Θ. Θεοδωρίδη, μπορεί να εμπλουτίσει περαιτέρω τη σχετική συζήτηση γύρω από τα χαρακτηριστικά των φαρασιωτικών ποικιλιών και τη σχέση τους με τις λοιπές μικρασιατικές (ποντικές και καππαδοκικές) ποικιλίες. Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα κατεύθυνση έρευνας, που έχουμε αρχίσει να διερευνούμε, είναι ο βαθμός «αυθεντικότητας» συγκεκριμένων χαρακτηριστικών όπου τα κείμενα του L και του Θ διαφοροποιούνται για ομιλητές/τριες φαρασιωτικών ποικιλιών β' γενιάς. Παράλληλα με τις αποφάνσεις των ειδικών, η πρόσληψη των ομιλητών/τριών των συγκεκριμένων ποικιλιών σχετικά με το ποια χαρακτηριστικά θεωρούν «καλύτερα/πιο σωστά φαρασιώτικα» (ανάλογα φυσικά με την προέλευσή τους), είναι κεφαλαίωδους σημασίας.

Παραρτημα

Δείγμα χειρόγραφης πηγής: Κατά Ματθαίο 26, 14–23

Κατά Ματθαίο, 26, 14–58	LAGARDE	ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
14. Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς εἶπε·	Στα στερνά τον ταρό ας τα δώδεκα τόγνα, του λέγκαντι μαγαρίτης Ἰούδας, σινέμπησα δρα τοῖς ψαλτέρι τζε εἶπεντι.	Ατότε, στα δώδεκά τον τόϊνα, του λεγούτουν Ἰούδας Ἰσκαριώτης, σα πήε σου παπαδίου τοῖς δζουφαλάδες εἶπεν 'τι

Κατά Ματθαίο, 26, 14–58	LAGARDE	ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
<p>15 τί θέλετέ μοι δοῦναι, καί ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.</p>	<p>Πο αμεδώσετε σεις μόνα, γω ατζέινο το νομάτι να κρεμίσω σα χέρε σας; εἶπεν τι τζε ἔτζεινοι ἔζυσαν τα τριάντα βεδνένδια χρόση.</p>	<p>Π' ἄ (ἢ πό 'υρεύετε να) με δώσετε, να σεσ δώσω δζαι 'γω ατόνα (ἢ να σε τα δώσω) σα σέρε σας; ἀτζέινοι πάλι ἔθακαν σα σέρε του τριάντα ἄσπρα (αργύρια) (ἢ ἄσπρα κόμματα)</p>
<p>16 Καί ἀπό τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῶ.</p>	<p>Τζε τζει στον ταρό μαρένοτον ν' αύρη α ποθε ταρό</p>	<p>Δζαι 'πο τότε δέθε αρατίσκεν αν κερτήσ ν' τα δώση σα σέρε τουν.</p>
<p>17 Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες αὐτῷ· πού θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;</p>	<p>Τζε στο παγάρτζικο το Πάσχα προ του Χριστού οι τζιράχοι σωρέφταν κοντά τζ' εἶπαντι. Ἀς το στον την ἄκρα τους αφάμες το Πάσχα, σο ποιον τόπα ταίρέφ ν' αἰπάμες τα φκώσομες; εἶπαντε.</p>	<p>Στέρου, του παγαρτζού το πρωτινόν την ημέρα συνέμπαν στον Ιησού κοντά (ἤρταν στον Ιησού κοντά) του σκόλειου του τα φσάχε δζ' εἶπαν' τι πού 'υρεύ' να σε φκώσομ' (θέκομ') το τραπέζι, δζαι να φαμ' τον Πάσχα;</p>
<p>18 Ὁ δὲ εἶπεν· ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα καὶ εἶπατε αὐτῷ· ὁ διδάσκαλος λέγει, ὁ καιρὸς μου ἐγγύς ἐστι· πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.</p>	<p>Τζε εἶπεντι τζ' ατζέινο' σο σεχέρι σε μερό σόγνα ἄμετε πέτετε Λέτι ο Χότζας ἐρχεται ο ταρός μου το πάσχα μοτό τζιράχοι μου ανταφάγω σα σέτρα.</p>	<p>Εἶπεν' τι δζαι τος Ἀμέτε σην πόλη, στον φιλάνη δζαι 'πέτε τα κι'λε 'τι ο δάσκαλος κι, ο ταρός μ' αβ εν' κοντά Δζαι πιδού στην ἄκρα 'α φάμε τον πάσκα με τις τζιράοι μου σο σπίτ' σου (ἢ α ποίκω τον πάσκα μο τοις τζιράοι μου ντάμα σου.</p>
<p>19 Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἠτοίμασαν τὸ πάσχα.</p>	<p>Τζαι τζας τα εἶπε] ο Χριστός οι τζιράχοι πιάγαν ἐφκωσαν του πάσχα το τραπέζι ση μέση.</p>	<p>Δζαι οι τζιράχοι του 'ποίκαν τα δζαι δζας τα παράδζελειν ο Ιησοῦς δζαι χαζιλλάτσαν τον πάσκα.</p>
<p>20 Ὁψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.</p>	<p>Τζε τζας συμπίσε μοτό τα δώδεκα κάθισε σο τραπέζι.</p>	<p>Στέρου, αργά, σαν συμπίσε, κάτσε μο τοις δώδεκα τοις τζιράχοι του 'ντάμα. (τέντσεν, μάκρυνε μο τα δώδεκα ντάμα)</p>
<p>21. Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.</p>	<p>Τζε σάμου τρώγκαν ατζέινοσ εἶπεντι. Λέγω τα σας Ἀστ' εσάς τόγνα αμεδώσει σα χέρε.</p>	<p>Τζαι φότες τρώνκαν ατουτοῖ εἶπεν 'τι ληθθωτικά λέγω σεσ τα κι στε σας τῶνα σας α με δώση σα σέρε</p>
<p>22 Καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν· μήτι ἐγὼ εἰμι, Κύριε;</p>	<p>Τζ' ατζέινοι μότι χολιέσθαν τζε λέγκαντι πενεντάβο Θεόν μου, 'γω εἰμαι;</p>	<p>Τζαι φότες πονήγκ' η καρτια του βυνατά πασλάτσαν κι στε σας τῶνα σας α με δώση σα σέρε.</p>

Βιβλιογραφία

- Bağrıaçık, M. 2018. *Pharasiot Greek: Word Order and Clause Structure*. Doctoral dissertation. Gent: Universiteit Gent.
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor. A Study of Dialect of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Göksel, A. & C. Kerslake. 2005. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Grégoire, H. 1909. Appendice: Notes sur le dialecte de Phárasa. *Bulletin de Correspondance Héliénique* 33: 148–159.
- Janse, M. 1999. Greek, Turkish, and Cappadocian relatives revis(it)ed. In G. Babinotis (ed.), *Greek linguistics 97: Proceedings of the 3rd International Conference on Greek Linguistics*. Athens: Ellinika grammata, 463–452.
- Janse, M. 2003. Παλιό κρασί σε καινούρια ασκιά: Τουρκοελληνικά «αναφορικά» στην κεντρική Μικρασία. *Νεοελληνική διαλεκτολογία* 4: 173–182.
- Janse, M. 2008. Clitic doubling from Ancient to Asia Minor Greek. In D. Kallulli & L. Tasmowski (eds.), *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 165–202.
- Janse, M. 2009. Watkins' law and the development of agglutinative inflections in Asia Minor Greek. *Journal of Greek Linguistics* 9: 93–109.
- Karatsareas, P. 2009. The loss of grammatical gender in Cappadocian Greek. *Transactions of the Philological Society* 107(2): 196–230.
- Karatsareas, P. 2011a. *A Study of Cappadocian Greek Nominal Morphology from a Diachronic and Dialectological Perspective*. Doctoral dissertation. Cambridge: University of Cambridge.
- Karatsareas, P. 2011b. Neuter heteroclis in Asia Minor Greek: Origin and development. *Νεοελληνική διαλεκτολογία* 6: 111–135.
- Karatsareas, P. 2013. Understanding diachronic change in Cappadocian Greek: The dialectological perspective. *Journal of Historical Linguistics* 3: 192–229.
- Lagarde, P. 1886. *Neugriechisches aus Kleinasien*. Göttingen: Dieterichsche Verlags Buchhandlung.
- Manolessou, I. 2019. The historical background of the Asia Minor dialects. In A. Ralli (ed.), *The Morphology of Asia Minor Greek: Selected topics*. Leiden: Brill, 20–65.
- Manolessou, I. & N. Pantelidis. 2013. Velar fronting in Modern Greek dialects. In B. D. Joseph, M. Janse, A. Ralli & M. Bağrıaçık (eds.), *Proceedings of the 5th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 272–286.
- Melissaropoulou, D. 2016. Loanwords integration as evidence for the realization of gender and inflectional class: Greek in Asia Minor. In A. Ralli (ed.), *Contact Morphology in Modern Greek Dialects*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 145–177.
- Ralli, A. 2009. Morphology meets dialectology: Insights from Modern Greek dialects. *Morphology* 19: 87–105.
- Ralli, A. 2016. Strategies and patterns of loan verb integration in Modern Greek varieties. In A. Ralli (ed.), *Contact Morphology in Modern Greek Dialects*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 73–108.
- Revithiadou, A. & M. van Oostendorp, K. Nikolou & M. Tiliopoulou. 2006. Vowel harmony in contact-induced systems: The case of Asia Minor dialects of Greek. In M. Janse, B. D. Joseph

- & A. Ralli (eds.), *Proceedings of the 2nd International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 350–365.
- Αναστασιάδης, Β. 1976. *Ἡ σύνταξη στὸ φαρασιωτικὸ ἰδίωμα τῆς Καππαδοκίας*. Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορία. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων.
- Ανδριώτης, Ν. 1948. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*. Αθήνα: Ἴκαρος.
- Αρχέλαος, Σ. 1899. *Ἡ Συνασὸς ἦτοι θέσις, ἱστορία, ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ κατάστασις, ἥθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ κωμοπόλεως Συναστοῦ*. Αθήνα: Τυπογραφεῖον Ἰωάννου Νικολαΐδου.
- Θεοδωρίδη, Α. 2017. *Καππαδοκικὲς διάλεκτοι καὶ φαρασιωτικὴ: κοινωνιογλωσσικά καὶ δομικὰ στοιχεῖα τῆς γλωσσικῆς επαφῆς τους μετὰ τὴν τουρκικὴν*. Διδακτορικὴ διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Θεοδωρίδης, Θ. 1950. Περιγραφή τῆς βιογραφίας μου στὴ Φαρασιώτικη μὲ τὴν ἐλληνικὴν ἐξήγησιν. Χφ. Αρ. 510 (σελ. 1–125).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956α. Διόρθωσις κειμένου καὶ σχόλια παραμυθίων Φαρασιώτικων R. Dawkins. Μέρους Α'. Χφ. αρ. 496α (σελ. 1–130).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956β. Διόρθωσις κειμένου καὶ σχόλια παραμυθίων Φαρασιώτικων R. Dawkins. Μέρους Β'. Χφ. αρ. 496β (σελ. 197–337).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956γ. Τοπωνύμια Φαράσων. Χφ. αρ. 340 (σελ. 1–92).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956δ. Φαρασιώτικος ἱστορικὸς διάλογος. Χφ. αρ. 494 (σελ. 1–120).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1961. *Φαρασιώτικες παραδόσεις, μῦθοι καὶ παραμῦθια*. Ανάτυπον ἐκ τῆς Λαογραφίας ΙΘ'. Αθήνα [: χ. ἐκδ.].
- Θεοδωρίδης, Θ. 1964. *Φαρασιώτικες παραδόσεις, μῦθοι καὶ παραμῦθια*. Ανάτυπον ἐκ τῆς Λαογραφίας ΚΑ'. Αθήνα [: χ. ἐκδ.].
- Θεοδωρίδης, Θ. 1972. *Χυτάτε να υπάμε con ε-Βασιλή*. Αθήνα: Τυπογραφεῖο του Εμ. & Ε. Χωριανόπουλου.
- Θεοδωρίδης, Θ. 1988. *Βαρασιώτικα τραγῶδε*. Αθήνα [: χ. ἐκδ.].
- Καρολίδης, Π. 1884. *Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων. Ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη Ἑλληνικὴ διάλεκτος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἔχνη τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς γλῶσσας*. Σμύρνη [: χ. ἐκδ.].
- Λεβίδης, Α. 1892. Ἱστορικὸν δοκίμιον. Περιγραφή τῆς Καππαδοκίας. Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Χφ. αρ. 28.
- Μανωλέσσου Ι. & Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου, 2012. Τα διπλά σύμφωνα στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους. Συγχρονικὴ καὶ διαχρονικὴ προσέγγισις. Στὸ Ζ. Gavriilidou, Α. Efthymiou, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis-Vougiouklis (eds.), *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*. Komotini: University of Thrace, 950–959.
- Οικονομίδης, Δ. 1958. *Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*. Αθήνα: Ἀκαδημία Αθηνῶν (Παράρτημα 1 Λεξικογραφικοῦ Δελτίου).
- Παπαδόπουλος, Α. [1955] 1997. *Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς ποντικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Παπαδόπουλος, Ι. 2001. *Καππαδοκικὰ παραμῦθια ἔν λαϊκῆς παραδόσει, Φάρασα, Σίλλη, Αραβάν, Γούρδο*. Αθήνα: ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.
- Παπαστεφάνου, Γ. 2009. *Βαρασιώτικο-Νεοελληνικὸ λεξικό*. Γιάννινα: Σάμπος.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣΟΥ ΛΕΣΒΟΥ: ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΑΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ 20 ΕΩΣ 40 ΕΤΩΝ

Ειρήνη Κουνιαρέλλη
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

This paper draws on doctoral research on the variety of Modern Greek spoken in Agiasos, Lesvos. The aim of this research is to investigate the language attitudes of residents of Agiasos area towards their own language system, which seems to be one of the most characteristic regional varieties on Lesvos. The main focus is on the younger generations, in particular the 20–40 age groups as their role is crucial for studying language maintenance, shift or death. The working hypothesis stems from the sociolinguistic reality, which is characterized by the high prestige of Modern Greek koine and the low prestige of regional varieties at large. Data were collected by means of semi-structured interviews with residents and participant observation at area of Agiasos. This paper presents the main findings of this research regarding language use, frequency of language use, factors that influence language choice and language behavior of speakers of Agiasos.

Keywords: sociolinguistics, language attitudes, regional variety, younger generations

1. Εισαγωγή

Η σύγχρονη κοινωνιογλωσσολογία επιδιώκει τη διερεύνηση και την ερμηνεία του τρόπου παραγωγής και κατανόησης του κοινωνικού νοήματος που ενέχουν συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές και τις ενδεχόμενες συνέπειές τους. Ένα κεφαλαιώδες ζήτημα της κοινωνιογλωσσολογίας είναι η μελέτη των γλωσσικών στάσεων (βλ. μεταξύ άλλων, Baker 1992· Τσιτσιπής 2001· Agha 1998· 2004· 2007· Κακριδή-Φερράρι 2007β· Garrett 2010). Η σπουδαιότητα της μελέτης των γλωσσικών στάσεων ειδικά απέναντι στις μη πρότυπες γλωσσικές ποικιλίες έγκειται στο γεγονός ότι οι στάσεις επηρεάζουν πολλούς τομείς των γλωσσικών εκφάνσεων και ουσιαστικά επηρεάζουν την κοινωνική ζωή των ομιλητών. Η επιλογή της γλώσσας ή εν γένει γλωσσικού κώδικα μπορεί να σηματοδοτήσει αλληλεγγύη ή απόσταση απέναντι σε άτομα ή σε ομάδες. Η ίδια η στάση των ομιλητών συνδέεται

άρρηκτα με τη βιωσιμότητα των γλωσσικών ποικιλιών, καθώς καμία γλώσσα δεν «χάνεται» αν δεν σταματήσει να χρησιμοποιείται από τους ομιλητές της. Η χρήση των γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών είναι συνδεδεμένη με ομιλητές αγροτικών περιοχών ή μη μορφωμένων κοινωνικών ομάδων (βλ. Καραντζόλα 2001· Πλαδή 2001· Κακριδή-Φερράρι 2007α· Κουρδής 2007· Παπαζαχαρίου κ. ά. 2016). Οι Blanchet & Armstrong (2006: 259) κάνουν λόγο για εμφανή φθίνουσα πορεία των ιδιωμάτων στη νέα γενιά. Ο Crystal (2000: 20) αναφέρει ότι μια γλωσσική μορφή συρρικνώνεται όταν οι χρήστες της είναι άτομα μεγάλης ηλικίας και ελάχιστοι ή καθόλου νέοι. Στην έρευνά μου οριοθετήθηκε η ηλικιακή ομάδα μελέτης των γλωσσικών στάσεων, με σκοπό την εστίαση τόσο της παραμέτρου της ηλικίας στη συνέχιση και στη διατήρηση της συγκεκριμένης γεωγραφικής ποικιλίας όσο και της ανάδειξης μιας «διαφορετικής», μη συνηθισμένης κοινωνιογλωσσολογικής πραγματικότητας για τις νεότερες γενιές. Η συγκεκριμένη όμως οριοθέτηση δεν στάθηκε εμπόδιο να μελετηθεί το εύρος των ηλικιών από μικρά παιδιά μέχρι γηραιότερα άτομα κατά την εθνογραφική έρευνα πεδίου.

2. Γλωσσική ποικιλότητα

Η γλωσσική ποικιλότητα αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των γλωσσών σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Ο λόγος χαρακτηρίζεται ως ετερογενής και αντικατοπτρίζεται στα γλωσσικά συστήματα, στα οποία κυριαρχεί περισσότερο ποικιλότητα παρά ομοιογένεια. Ο Γούτσος (2012: 101) αναφέρει χαρακτηριστικά, «όλες οι γλώσσες του κόσμου και κάθε γλωσσικό σύστημα χωριστά δεν υπάρχουν παρά μόνο σε παραλλαγές που διαφέρουν περισσότερο ή λιγότερο μεταξύ τους». Η γλωσσική πραγματικότητα φανερώνει εγγενή ανομοιογένεια και διαφοροποίηση που έγκειται τόσο στην ταυτότητα που επιδιώκουν να συγκροτήσουν τα συμμετέχοντα άτομα όσο και στη συγκεκριμένη χρήση, δηλαδή την περίσταση επικοινωνίας, που επιβάλλει τους δικούς της περιορισμούς. Για την ταξινόμηση της γλωσσικής ποικιλότητας, έχει προταθεί η διάκριση των γλωσσικών ποικιλιών με βάση το χρήστη και με βάση τη χρήση (Halliday & Hasan 1985). Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι γλωσσικές ποικιλίες που συνδέονται με χαρακτηριστικά όπως η γεωγραφική καταγωγή και ονομάζονται γεωγραφικές ποικιλίες, ενώ όσες σχετίζονται με γνώρισματα όπως η κοινωνική καταγωγή, η ηλικία, το φύλο, η μόρφωση κλπ., καλούνται κοινωνικές ποικιλίες ή κοινωνιόλεκτοι. Οι γλωσσικές ποικιλίες που διακρίνονται με βάση τη χρήση, συνδέονται με συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις και ονομάζονται επίπεδα ύψους, λειτουργικές ποικιλίες ή/και κειμενικά είδη.

2.1. Γλωσσική ποικιλότητα Λέσβου

Η διαλεκτική ποικιλία της Λέσβου ανήκει στα λεγόμενα βόρεια ιδιώματα ή βόρειες διάλεκτοι, καθώς εμφανίζουν το φαινόμενο του βόρειου φωνηεντισμού, δηλαδή την αποβολή των άτονων υψηλών φωνηέντων [i] και [u], όπως και την ανύψωση των άτονων μέσων φωνηέντων [e] και [o] σε [i] και [u] αντίστοιχα. Κατά τον Κοντοσόπουλο (2008: 106), η Λέσβος βρίσκεται στη ζώνη του *είντα*. Η διαλεκτική ποικιλία της Λέσβου παρουσιάζει επιμέρους διαφορές από περιοχή σε περιοχή σε ένα σύνολο σχεδόν 78 χωριών. Οι πρώτες μελέτες για τη Λέσβο είναι του Αναγνώστου (1903) και του Kretschmer (1905). Κατά το παρελθόν έχουν προταθεί διαιρέσεις των γλωσσικών ποικιλιών της Λέσβου σε τοπικά ιδιώματα, αλλά η πιο πρόσφατη επιστημονική μελέτη στηρίζεται στον ηλεκτρονικό διαλεκτικό άτλαντα της Λέσβου, με τη χαρτογράφηση γλωσσικών φαινομένων, λέξεων και εκφράσεων ανά περιοχή¹. Με εξαίρεση την προσπάθεια της δημιουργίας διαλεκτικού άτλαντα της Κρήτης από τον Κοντοσόπουλο (1988), ο διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου αποτελεί την πρώτη συστηματική και ολοκληρωμένη προσπάθεια χαρτογράφησης γλωσσικού υλικού της ελληνικής γλώσσας (Ράλλη 2019: 433). Παρουσιάζονται ενδεικτικά τα κυριότερα γλωσσολογικά χαρακτηριστικά πέρα από το φαινόμενο του βόρειου φωνηεντισμού:

- (i) Τσιτακισμός, η τροπή του [c] σε [ts] μπροστά από φωνήεντα [i] και [e], για παράδειγμα *στίτρινο* αντί *κίτρινο*.
- (ii) Η τροπή του [t] σε [c] μπροστά από τα φωνήεντα [i] και [e] (εντοπίζεται στις περιοχές Πλωμαρίου και Μεσοτόπου), για παράδειγμα *κυρί* αντί *τυρί*.
- (iii) Στη συνάντηση του τελικού [s] με τον αδύναμο τύπο της κτητικής αντωνυμίας μου έχουμε τις τρεις περιπτώσεις *-ζιμ'*, *-ζουμ'* και *-ζιμ'*, για παράδειγμα αντί *ο πατέρας μου* χρησιμοποιούνται τα *εξής*: *η πατέραζιμ'*, *η πατέραζ-ουμ'* και *η πατέραζιμ'*.
- (iv) Διαφοροποιήσεις στην ονομαστική του ενικού των οριστικών άρθρων και συγκεκριμένα: α) χρήση της μορφής [i] αντί [o] στην ονομαστική του αρσενικού άρθρου, β) χρήση της μορφής *γι* για το αρσενικό άρθρο και *γη* για το θηλυκό άρθρο στην ονομαστική ενικού, και γ) απουσία αρσενικού άρθρου στην ονομαστική ενικού.
- (v) Οι υποκοριστικές καταλήξεις είναι σε [el] (-ελ), για παράδειγμα *μουρελ'* αντί *μωράκι* και [uða] (-ούδα), παράδειγμα *κουπιλούδα* αντί *κοπελίτσα*.

¹ Για τον ηλεκτρονικό διαλεκτικό άτλαντα της Λέσβου βλ. (Ράλλη 2019· Ράλλη & Αλεξέλλη 2019· Αλεξέλλη 2021. Για την πρόσβαση στον διαλεκτικό χάρτη βλ. (Lesbos 2010–2015).

- (vi) Τα δασέα, συριστικά, τα [b], [g], [d] χωρίς το έρρινο στοιχείο.
- (vii) Η ανάπτυξη ενός ευφωνικού [j] (γι) σε μεσοφωνηεντική θέση, π. χ. *μητριιά* αντί *μητριά*. Επίσης συναντάμε το [j] και στη ρηματική κατάληξη -εύω, για παράδειγμα *συμβουλευέγου* αντί *συμβουλεύω*.

3. Κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση της γλωσσικής ποικιλίας στην περιοχή της Αγιάσου

Η Αγιάσος είναι μια ορεινή κωμόπολη, χτισμένη αμφιθεατρικά στις ανατολικές παρειές του όρους Όλυμπος. Απέχει 27 χιλιόμετρα από την πρωτεύουσα του νησιού και σύμφωνα με την εθνική απογραφή πληθυσμού του έτους 2011, έχει πληθυσμό 2373 κατοίκους. Η ιστορία της Αγιάσου είναι πλούσια και αποτελεί έναν θησαυρό ανυπολόγιστης πολιτισμικής αξίας. Η τοπική της οικονομία στηρίζεται κυρίως στη γεωργική παραγωγή, στην κτηνοτροφία, καθώς και στα εργαστήρια κεραμικής και ξυλογλυπτικής με την πατροπαράδοτη τεχνική τους. Η Αγιάσος αποτελεί έναν ιδιαίτερο πόλο έλξης επισκεπτών και τουριστών. Για την Αγιάσο υπάρχει πλούσια λαογραφική παραγωγή και στη γλωσσική της ποικιλία συναντάμε μια πληθώρα από παραμύθια, πεζά, παροιμίες, ανέκδοτα, τραγούδια, αποκριάτικα δρώμενα κ. ά.

Στην παρούσα έρευνα επιχειρείται μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση της γλωσσικής ποικιλίας της Αγιάσου (ΓΠΑ)² της Λέσβου, εστιάζοντας στις γλωσσικές στάσεις των ηλικιακών ομάδων 20 έως 40 ετών³. Σκοπός της έρευνας είναι να καταγραφούν και να μελετηθούν οι στάσεις και οι πρακτικές τόσο των ομιλητών/τριών όσο και των μη ομιλητών/τριών της γλωσσικής ποικιλίας της Αγιάσου, αναδεικνύοντας την κοινωνιογλωσσολογική κατάσταση της γλωσσικής ποικιλίας. Πιο συγκεκριμένα, μέσω των ερευνητικών ερωτημάτων έχουν τεθεί οι ακόλουθοι πρωταρχικοί στόχοι:

² Για τη γλωσσική ποικιλία της Αγιάσου χρησιμοποιείται η συντομογραφία ΓΠΑ και εναλλακτικά «τα αγιασώτικα», ως ημικός όρος που προέκυψε από την εθνογραφική έρευνα.

³ Η ενασχόλησή μου με τη μελέτη της συγκεκριμένης περιοχής ξεκίνησε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών και ειδικότερα με την εκπόνηση της μεταπτυχιακής μου έρευνας τόσο στην περιοχή της Αγιάσου όσο και του Πλωμαρίου Λέσβου.

- (i) Να διαπιστωθεί σε ποιες κοινωνικές περιστάσεις και με ποια συχνότητα χρησιμοποιούν οι ομιλητές της Αγιάσου την τοπική τους γλωσσική ποικιλία.
- (ii) Να μελετηθεί η ενδεχόμενη διαφοροποίηση της χρήσης της γλωσσικής ποικιλίας βάσει των κοινωνικών κριτηρίων των ομιλητών/τριών (ηλικία, φύλο, μορφωτικό επίπεδο).
- (iii) Να αναδειχθούν οι παράγοντες και οι λόγοι που επηρεάζουν τη χρήση ή μη της γλωσσικής ποικιλίας μπροστά σε άτομα που δεν γνωρίζουν τη γλωσσική ποικιλία.
- (iv) Να ερευνηθεί η χρήση της γλωσσικής ποικιλίας στο γραπτό λόγο.
- (v) Να ανιχνευτούν τα συναισθήματα, οι σκέψεις και οι αξιολογικές αντιδράσεις τόσο των ομιλητών/τριών όσο και των μη ομιλητών/τριών της γλωσσικής ποικιλίας.
- (vi) Να διερευνηθεί η επιθυμία διατήρησης της γλωσσικής ποικιλίας στο μέλλον και η μετάδοσή της στις νεότερες γενιές.
- (vii) Να διερευνηθεί η επαφή με άλλες γλωσσικές ποικιλίες.

Εικόνα 1: Χάρτης Λέσβου-Εντοπισμός περιοχής Αγιάσου

3.1. Μελέτη γλωσσικών στάσεων

Για την ερμηνεία και την επεξήγηση του όρου **γλωσσικές στάσεις**⁴ κρίνεται αναγκαία η αναζήτηση αρχικά του όρου **στάσεις**. Η έννοια της στάσης, ωστόσο, δεν προσδιορίζεται εύκολα, καθώς οι ορισμοί ποικίλλουν ως προς τον βαθμό επεξεργασίας και το ειδικό

⁴ Βλ. σχετικό λήμμα 'language attitudes', «ένας όρος που χρησιμοποιείται στην Κοινωνιογλωσσολογία για τα συναισθήματα που έχουν οι άνθρωποι για τη δική τους γλώσσα ή τη γλώσσα ή τις γλώσσες των άλλων. Αυτά μπορεί να είναι θετικά ή αρνητικά: μπορεί να εκτιμάει κανείς

βάρος που δίνεται σε διαφορετικά χαρακτηριστικά. Στην επεξήγηση της έννοιας ήταν καθοριστική η συμβολή του Allport (1935· 1954) ορίζοντας τη στάση ως «μια διανοητική προδιάθεση να σκεφτόμαστε, να αισθανόμαστε και να συμπεριφερόμαστε προς ένα άτομο (ή αντικείμενο) με συγκεκριμένο τρόπο» και επισημαίνοντας τρία διακριτά αλλά αλληλένδετα συστατικά σχετικά με τη δομή της: α) το γνωστικό (cognitive) συστατικό, αυτό που σκέφτονται οι άνθρωποι για το αντικείμενο της στάσης, β) το συγκινησιακό (affective) ή συναισθηματικό (emotional) συστατικό, αυτό που αισθάνονται οι άνθρωποι για το αντικείμενο της στάσης, και γ) το συστατικό της συμπεριφοράς (behavioral), ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι ενεργούν προς το αντικείμενο της στάσης. Συνεπώς, σε αντιστοίχιση του ορισμού του Allport για τις στάσεις, «οι στάσεις απέναντι στη γλώσσα μπορούν εξίσου να θεωρηθούν ως εσωτερική νοητική κατάσταση ετοιμότητας, που οργανώνεται από την εμπειρία και ασκεί ρυθμιστική και δυναμική επίδραση στην αντίδραση του ατόμου απέναντι σε όλα όσα σχετίζονται με το γλωσσικό φαινόμενο» (Κακριδή-Φερράρι 2007β). Ο Baker (1992) θεωρεί ότι οι στάσεις απέναντι στη γλώσσα αποτελούν έναν όρο ομπρέλα που αναφέρεται σε μια σειρά από ειδικές στάσεις. Κάνει λόγο για στάσεις απέναντι σε γλώσσες, διαλέκτους, γλωσσικές ποικιλίες, ύφη ομιλιών, ομιλητές, γλωσσικές κοινότητες και ομάδες, στην εκμάθηση γλωσσών, στη γλωσσική χρήση και γλωσσική προτίμηση. Γλωσσικές στάσεις έτσι, ονομάζονται γενικά οι αξιολογικές αντιδράσεις απέναντι στη γλώσσα, οι αντιλήψεις, οι ιδέες, οι απόψεις που σχετίζονται με την αξία, τη λειτουργία, καθώς και τη χρήση της εκάστοτε γλώσσας ή γλωσσικής ποικιλίας (βλ. Agheyisi & Fishman 1970· Fasold 1991· Baker 1992· Bainbridge 2001· Κωστούλα-Μακράκη 2001· Τσιτσιπής 2001· Κακριδή-Φερράρι 2007β· Garrett 2007· 2010· Dragojevic 2017· Dragojevic et al. 2020).

Για τη φύση και τη μελέτη των στάσεων ο Fasold (1991) κάνει λόγο για δυο θέσεις, τη **νοησιαρχική** ή **μενταλιστική** (mentalistic) προσέγγιση των στάσεων, η οποία υποστηρίζει τη σημασία ενός δεδομένου ερεθίσματος που μπορεί να προκαλέσει την ακόλουθη αντίδραση και τη συμπεριφοριστική ή **μπεχέβιοριστική** (behaviorist) θεωρία, που εστιάζει στις αντιδράσεις ανθρώπων σε ποικίλες κοινωνικές καταστάσεις. Η νοησιαρχική θεωρία για τις στάσεις εστιάζει στην εσωτερική τους φύση, αφήνοντας αναπάντητα ερωτήματα ως προς τους τρόπους αναγνώρισής τους, εφόσον δεν είναι δυνατόν να «παρατηρηθούν» εμπειρικά. Η συμπεριφοριστική αντιμετώπισή τους από την άλλη μεριά, κρίνει ότι οι στάσεις μπορούν να προσεγγιστούν μόνο μέσα από τις αντιδράσεις της συμπεριφοράς στις κοινωνικές περιστάσεις στις οποίες προκαλούνται και ο μοναδικός

ιδιαίτερα μια ξένη γλώσσα (π. χ. λόγω της γνώσης της ιστορίας της) ή πιστεύουν ότι μια γλώσσα είναι ιδιαίτερα δύσκολη για να την μάθουν (π. χ. λόγω ιδιόμορφης γραφής)» (Crystal 2008: 266).

τρόπος διερεύνησης των στάσεων είναι η παρατήρηση αυτών των αντιδράσεων. Επιπλέον, η νοησιαρχική θεωρία αναγνωρίζει τη τρισδιάστατη μορφή των στάσεων που αποτελείται από το γνωστικό (cognitive) στοιχείο, το συναισθηματικό (affective) στοιχείο και το στοιχείο της συμπεριφοράς ως δράσης (conative) και τη διάκριση σε: α) νοητική διάσταση β) συναισθηματική διάσταση, και γ) βουλητική διάσταση ως ετοιμότητα για δράση. Η νοητική διάσταση εμπεριέχει όλες τις απόψεις, τις πεποιθήσεις των ατόμων και τις μεταγλωσσικές αντιλήψεις. Αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις για παράδειγμα είναι ο χαρακτηρισμός των ιταλικών ως μουσικής γλώσσας, όπως και η χρησιμότητα ή όχι της διατήρησης των διαλέκτων. Η συναισθηματική διάσταση σχετίζεται με τα συναισθήματα που τρέφουν τα άτομα απέναντι σε μια γλωσσική ποικιλία ή σε κάποιο γλωσσικό στοιχείο, ενώ αρκετές φορές συμβαίνει να αντικρούονται με τη νοητική διάσταση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα:

(1) α. λατρεύω τα ιταλικά

β. συγκινήθηκα όταν άκουσα τη ντοπιολαλιά μου (αν και η διατήρησή της κρίνεται ανώφελη)

Η βουλητική διάσταση που περιλαμβάνει την επιθυμία για δράση, συνδέεται με τις προθέσεις ατόμων ή και ομάδων αναφορικά με τη γλώσσα, όπως η επιθυμία για παράδειγμα εκμάθησης μιας ξένης γλώσσας (Κακρίδη-Φερράρι 2007α).

4. Μεθοδολογία

Μέσω της εθνογραφικής προσέγγισης και της ποιοτικής έρευνας, γίνεται προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον εστιάζοντας στα λόγια, στις πράξεις, στα νοήματα και στις γνώσεις τους στα συγκεκριμένα κοινωνικά συμφραζόμενα. Ακολουθώντας μικτή μεθοδολογία και εθνογραφικές πρακτικές, η επιτόπια έρευνα περιλάμβανε ημιδομημένες συνεντεύξεις και συμμετοχική παρατήρηση σε ποικίλους χώρους στην περιοχή της Αγιάσου κατά την περίοδο Ιούλιος 2018 — Ιούλιος 2019. Πιο συγκεκριμένα, στα πλαίσια της διδακτορικής διατριβής υλοποιήθηκαν πάνω από 100 συνεντεύξεις διάρκειας 25–30 λεπτών κατά μέσο όρο με άνδρες και γυναίκες που ανήκαν στις ηλικιακές ομάδες από 17 ετών έως 75 ετών, από τις οποίες 52 συνεντεύξεις (30 γυναίκες, 22 άνδρες) ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα στόχου από 20 έως 40 ετών. Το κυρίαρχο κριτήριο που έπρεπε να πληρούν οι πληροφορητές

για να συμμετάσχουν στις συνεντεύξεις ήταν να είναι μόνιμοι κάτοικοι από τη γέννησή τους στην περιοχή της Αγιάσου, καθώς και άτομα που διαμένουν στην περιοχή τουλάχιστον πέντε χρόνια, χρονικό διάστημα που βοηθά στην προσαρμογή τους, στον τρόπο ζωής της πόλης και στα ποικίλα ερεθίσματά της, για να μπορέσουν να θεωρηθούν κάτοικοι της περιοχής (Κουρδής 2007: 65).

Η έρευνα πεδίου περιλάμβανε μεταξύ άλλων ηχογράφιση αυθόρμητου λόγου, βιντεοσκοπήσεις από εκδηλώσεις, συλλογή φωτογραφικού υλικού, περιγραφικές σημειώσεις, καθώς και το ημερολόγιο ερευνήτριας. Για τη διερεύνηση της χρήσης της ΓΠΑ σε όσο το δυνατόν περισσότερες περιστάσεις επικοινωνίας, μελετήθηκαν χώροι, όπως διοικητικές υπηρεσίες, γειτονιές, αθλητικές συγκεντρώσεις, πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις, εργασιακοί και οικιακοί χώροι και άλλοι. Στόχος της άμεσης παρατήρησης διάφορων κοινωνικών χώρων ήταν να διαπιστωθεί ο βαθμός χρήσης της ΓΠΑ για την εξαγωγή ανάλογων συμπερασμάτων, καθώς ο κοινωνικός χώρος (domain) ως μια κοινωνικο-πολιτισμική κατασκευή που συμπεριλαμβάνει τη σχέση των συμμετεχόντων, το θέμα και τον τόπο συζήτησης, αποτελεί τον πιο σημαντικό παράγοντα επίδρασης, ειδικά σε ζητήματα γλωσσικής διατήρησης (Fishman 1971). Οι πιο σημαντικοί χώροι, οι οποίοι συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση είναι: η οικογένεια, η γειτονιά, οι φίλοι, η εκπαίδευση, η εκκλησία, το επάγγελμα, η κυβέρνηση και τα ΜΜΕ. Οι περιστάσεις επικοινωνίας (οικογένεια, φίλοι κ. ά.) έχουν σχέση με αξίες οικειότητας όπου εντοπίζεται περισσότερο η χρήση μη πρότυπων γλωσσικών ποικιλιών, ενώ οι κοινωνικές περιστάσεις (εργασιακό περιβάλλον, εκπαίδευση, εκκλησία κ. ά.) σχετίζονται με αξίες κύρους, όπου προωθείται η χρήση της γλώσσας της πλειονότητας, επομένως η επίσημη γλώσσα.

5. Ερευνητικά ευρήματα

5.1. Ερευνητικά ευρήματα για τη χρήση της ΓΠΑ

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται τα κυριότερα ερευνητικά ευρήματα σε συνάρτηση με τα βασικότερα ερωτήματα της έρευνας παραθέτοντας αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις με τους πληροφορητές, τα οποία επαληθεύονται (όπου καθίσταται εφικτό) μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης από την επιτόπια έρευνα. Ένα από τα πρωταρχικά ζητήματα της έρευνας είναι να διερευνηθούν οι κοινωνικές περιστάσεις επικοινωνίας που χρησιμοποιείται η ΓΠΑ, καθώς και η συχνότητα χρήσης στον εκάστοτε χώρο. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων τείνει να μην αναφέρει διακριτούς χώρους και να επισημαίνει την κύρια

χρήση της ΓΠΑ θέτοντας μια σημαντική προϋπόθεση, να γίνονται κατανοητοί από τους συνομιλητές και συνομιλήτριές τους για να επιτυγχάνεται η επικοινωνία. Υπάρχουν φυσικά και ορισμένες περιπτώσεις ατόμων που δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν αποκλειστικά τη ΓΠΑ χωρίς την αίσθηση ανασφάλειας αν θα τους κατανοήσουν οι συμμετέχοντες στη συνομιλία.

(2) **ΠΛ1:** *Βεβαίως, το χρησιμοποιώ κατά κόρον. Όταν γνωριστώ με κάποιον άλλον ως πούμε στην αρχή θα μιλήσω ελληνικά μόλις γίνουμε λίγο φίλοι και με γνωρίσει και τα λοιπά, αρχίζω να πετάω λίγο-λίγο αγιασώτικα μέχρι να μπορώ να του μιλήσω αγιασώτικα.*

ΠΛ3: *Μιλώ στην καθημερινότητα ανάλογα με τα άτομα που θα βρεθώ.*

ΠΛ4: *Και στη δουλειά και στην καφετέρια και στις υπηρεσίες και στα παιδιά μου (γέλιο) ασχέτως αν με καταλαβαίνουν ή τους καταλαβαίνω.*

ΠΛ5: *Καθημερινά. Κοιτάζτε με εσάς που δεν είστε από εδώ δεν μπορούμε, δεν θα με καταλαβαίνετε.*

ΠΛ6: *Παντού σχεδόν, στο σπίτι μου, με τις φίλες μου, έτσ' όλες οι κοπέλες δηλαδή και οι γείτονες που μιλάνε αυτή τη διάλεκτο, έχουμε συνηθίσει δηλαδή έτσ', σχεδόν παντού, εκτός όταν πάμε στην Αθήνα ή αλλού προσπαθούμε να μην χρησιμοποιούμε αυτή τη διάλεκτο γιατί δεν μας καταλαβαίνουν. Αν είναι κάποιος άνθρωπος, ο οποίος δε γνωρίζει ή είναι κάποιος ξένος ή πάω μια επίσκεψη, σ' έναν γιατρό φυσικά δεν θα τα χρησιμοποιώ εκεί επειδή ο άνθρωπος αυτός δεν θα καταλάβει πιθανόν.*

ΠΛ7: *Παντού, παντού έτσ' μ'λώ, αγιασώτ'κα.*

ΠΛ12: *Ναι, συνέχεια δεν τα απαρνιόμαστε (γέλιο). Όταν τώρα έρχονται από ξένα χωριά δεν μπορείς να τους μιλάς αγιασώτικα γιατί δεν σε καταλαβαίνουν.*

Ειδικότερα, η παρουσία άλλων προσώπων (μη ομιλητών/τριών της ΓΠΑ) πέρα των συνομιλητών/τριών τους φαίνεται να μην επηρεάζει τη χρήση της ΓΠΑ, ακόμη και σε αστικά κέντρα τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στο εξωτερικό όπως δηλώνουν, για λόγους κυρίως περηφάνιας, άνεσης και οικειότητας, αν και κάποιες φορές ενδέχεται να εισπράξουν αρνητικά και επικριτικά σχόλια για τον τρόπο ομιλίας τους.

(3) **ΠΛ1:** *Θα χρησιμοποιήσω αγιασώτικα κατά πάσα πιθανότητα γιατί είμαι περήφανη για τη γλώσσα μου. Δεν ντρέπομαι.*

ΠΛ5: *Στην Αθήνα θυμάμαι. Ήμασταν μία παρέα Αγιασώτες, οι οποίοι κυκλοφορούσαμε ξέρω γω ή βγαίναμε με άλλους που δεν ήταν δικοί μας ή μέσα σε ένα λεωφορείο, ξέρω γω ή μέσα στον ηλεκτρικό αναμεταξύ μας πάντα*

μιλάγαμε αγιασώτικα, όλοι οι υπόλοιποι μας κοίταζαν με ανοιχτό το στόμα, λένε από πού είναι αυτοί τώρα τι μιλάνε τώρα (γέλιο).

ΠΛ12: *Επειδή έχω συναναστραφεί ανθρώπους που δεν είναι από Αγιάσο κοιτάνε κάπως περίεργα δηλαδή πως μιλάει αυτή έτσι .. κι από που είναι .. με έχουν αποκαλέσει και χωριάτισσα επειδή εγώ δεν το σκέφτομαι, μιλάω δεν έχω πρόβλημα ... λέω είναι η μητρική μου γλώσσα, είμαι Αγιασώτισσα και το υπερφανεύομαι και θα μιλάω έτσι μέχρι να πεθάνω.*

ΠΛ19: *Όλα τα παιδιά και οι φοιτητές τώρα άμα βρεθούμε στην Πλάκα που πάμε να πιούμε καφέ και είναι καμιά δεκαριά Αγιασώτες π. χ. εκεί μας κοιτάνε όλοι ως πούμε, δεν νιώθουμε ντροπή για αυτό το πράγμα.*

Ένας παράγοντας όμως που επισημαίνεται ότι επηρεάζει τη γλωσσική χρήση της ΓΠΑ ανεξαρτήτως χώρου και συνομιλητών/τριών είναι η συναισθηματική φόρτιση των ομιλητών/τριών. Συγκεκριμένα, πολλοί πληροφορητές δηλώνουν ότι ο θυμός αποτελεί ένα συναίσθημα που θα οδηγήσει με αυθόρμητο τρόπο στη χρήση της ΓΠΑ, ενώ υπό «φυσιολογικές» συνθήκες θα επέλεγαν τη χρήση της κοινής νεοελληνικής⁵.

(4) **ΠΛ9:** *Ναι και να σου πω και κάτι, όπου και να είμαι, άμα νευριάσω ... Στην αρχή πάω με τα ελληνικά μετά σου αρχίζω τα αγιασώτικα και δεν καταλαβαίνεις τι σου λέω. Έχω κάνει καυγά ως πούμε σε υπηρεσία και να με βλέπουν έτσι τώρα δηλαδή τι λες.*

ΠΛ11: *Ας πούμε και στη σχολή που ήμουνα εκεί, άμα με νευρίαζαν ...*

Ένα άλλο ακόμη ζήτημα, το οποίο απασχολεί την παρούσα έρευνα σχετίζεται με την ενδεχόμενη διαφοροποίηση της χρήσης της γλωσσικής ποικιλίας σε συνάρτηση με τα κοινωνικά κριτήρια των ομιλητών/τριών όπως είναι η ηλικία, το φύλο και το μορφωτικό επίπεδο. Στην περίπτωση της Αγιάσου δεν διαφαίνεται κάποια ιδιαίτερη διαφοροποίηση που να βασίζεται σε κάποια από τα παραπάνω κοινωνικά κριτήρια, καθώς διαπιστώνεται τόσο με τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης όσο και με τις συνεντεύξεις έντονη χρήση της ΓΠΑ ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας και μορφωτικού επιπέδου. Οι μεμονωμένες περιπτώσεις ατόμων που δεν χρησιμοποιούν τη ΓΠΑ είναι συνήθως λόγω της έλλειψης ευχέρειας χρήσης, είτε γιατί πρόκειται για άτομα που δεν κατάγονται από την Αγιάσο αλλά μένουν στην περιοχή λόγω εργασίας, είτε γιατί έχουν παντρευτεί

⁵ Καθώς στο παρόν κείμενο δίνεται εστίαση στη χρήση της ΓΠΑ, δεν γίνεται αναφορά στις ποικίλες γλωσσικές πρακτικές που εντοπίζονται κατά τη χρήση της κοινής νεοελληνικής γλώσσας από τους ομιλητές και τις ομιλήτριες της ΓΠΑ.

κάποιον κάτοικο της περιοχής και ζουν εκεί. Διαπιστώνεται επίσης χρήση της ΓΠΑ με όλες τις ηλικιακές ομάδες αν και με τους μεγαλύτερους επισημαίνεται από μερικούς πληροφορητές η ύπαρξη κάποιου μικρού βαθμού δυσκολίας κυρίως λόγω γλωσσολογικών χαρακτηριστικών σε λεξιλογικό επίπεδο.

Ένα σημαντικό εύρημα της διδακτορικής έρευνας σχετίζεται με τη γραπτή χρήση της ΓΠΑ στην καθημερινότητα πολλών πληροφορητών σε ποικίλες μορφές. Μια από αυτές σχετίζεται με τη χρήση της ΓΠΑ σε εφαρμογές συνομιλίας τόσο στο κινητό όσο στο διαδίκτυο⁶. Ειδικότερα, για τη χρήση στο διαδίκτυο γίνεται διερεύνηση σε ατομικά προφίλ και σε σελίδες που συνδέονται με την περιοχή της Αγιάσου και καταγράφονται αρκετές ενδιαφέρουσες περιπτώσεις χρήσης, όπως η χρήση της ΓΠΑ σε ευχές. Υπάρχουν επίσης πληροφορητές που δηλώνουν ότι αφήνουν γραπτά σημειώματα στους συγγενείς τους, ενώ άλλοι εμπλέκονται στα πολιτιστικά δρώμενα της Αγιάσου και γράφουν στη ΓΠΑ θεατρικά σκετς, σάτιρα και άλλα. Επισημαίνεται ακόμη από αρκετούς ότι η γραπτή χρήση της ΓΠΑ ενίοτε εμπεριέχει χιουμοριστική και σαρκαστική διάθεση.

(5) **ΠΛ3:** *Γραπτά το χρησιμοποιώ όταν θέλω να πω, να γράψω κάποιο αστείο μήνυμα.*

ΠΛ8: *Πολλές φορές. Κυρίως στα μηνύματα με φίλους.*

ΠΛ27: *Στο facebook, στο κινητό, απ' όλα!*

5.2. Αξιολογικές αντιδράσεις

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζονται ενδεικτικά παραδείγματα από τις αξιολογικές αντιδράσεις των πληροφορητών που βασίζονται στη διάκριση των τριών διαστάσεων (όπως έχει προαναφερθεί στην ενότητα 3.1).

Στη **νοητική διάσταση** ενδεικτικοί χαρακτηρισμοί αντιλήψεων, απόψεων και πεποιθήσεων για τη ΓΠΑ:

- (6) α. *είναι πολύ πλούσια έχει δηλαδή κάποιες λέξεις, τις οποίες δεν βρίσκεις ούτε στη νεοελληνική για να εκφράσεις κάτι*
β. *είναι πλούσια, έχει αρχαία ελληνικά, έχει τούρκικα, έχει ιταλικά, έχει γαλλικά*
γ. *είναι πιο εύκολα στη γλώσσα μου, μου βγαίνουν πιο αβίαστα*
δ. *θεωρώ ότι είναι πιο εύκολα να εκφραστούμε*

---

⁶ Στα πλαίσια της έρευνας, αφενός υπήρξαν πληροφορητές που μου γνωστοποίησαν τις συνομιλίες και αφετέρου πληροφορητές μου παραχώρησαν υλικό από τις συνομιλίες τους.

ε. είσαι ο εαυτός σου άμα μ'λάς τη γλώσσα που ξέρεις

στ. είναι σπιρτόζικη γλώσσα

ζ. είναι βαριά

Στη **συναισθηματική διάσταση** ενδεικτικοί χαρακτηρισμοί συναισθημάτων για τη ΓΠΑ:

(7) α. τα λατρεύω!

β. μ'αρέσει αυτή η γλώσσα

γ. είναι ωραία

δ. είναι πολύ όμορφα

ε. είμαι περήφανη για τη γλώσσα μου

στ. μ'αρέσει πάρα πολύ και υπάρχουν λέξεις που δεν ξέρω ούτε εγώ από που βγαίνουν και ψάχνω, προσπαθώ να μάθω από παλιούς ανθρώπους ή από κάποια βιβλία

ζ. εμένα μ'αρέσει, μ'εξυπηρετεί, είναι χαρούμενη γλώσσα, είναι ευδιάδετη

η. δεν τα απαρνιόμαστε

θ. τα υπερασπιζόμαστε

Στη **βουλητική διάσταση** ενδεικτικοί χαρακτηρισμοί που σχετίζονται με τις προθέσεις και την επιθυμία για δράση αναφορικά με τη ΓΠΑ:

(8) α. το παιδί μου το έχω μάθει από πολύ μωρό από δύο χρόνων να μιλάει αγιασώτικα

β. θέλω τα παιδιά μου να μιλάνε αγιασώτικα

γ. αν μπορούσα θα τα μιλούσα παντού αλλά δεν θα με καταλαβαίνει ο κόσμος

δ. όταν μιλάω με τους παππούδες μου υπάρχουν λέξεις που ... κι εγώ δεν τις ξέρω και ζητάω να μου τις εξηγήσουν και τις χρησιμοποιώ κι εγώ

ε. εγώ θέλω να διατηρηθεί είναι η παράδοση

στ. θεωρώ ότι πρέπει να μη χαθεί, πρέπει να τη μαθαίνουν όλοι

5.3. Η χρήση της ΓΠΑ στο γλωσσικό τοπίο

Δεδομένου ότι η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο την αναζήτηση της χρήσης της ΓΠΑ σε όλες τις εκφάνσεις της, ακολουθώντας εθνογραφικές πρακτικές, δεν θα μπορούσε να μην στραφεί στη μελέτη του γλωσσικού τοπίου της περιοχής της Αγιάσου (εικόνες 2–5). Ο τόπος ως ένας χώρος άρρηκτα συνδεδεμένος με τις όψεις της γλωσσικής ποικιλότητας, αποτελούσε πάντα πεδίο μελέτης για την κοινωνιογλωσσολογία. Κάτω από την ομπρέλα της έννοιας του τόπου ερευνώνται χώρες, πόλεις, χωριά και γενικότερα περιοχές. Οι Landry & Bourhis (1997: 25) ορίζουν το **γλωσσικό τοπίο** ενός συγκεκριμένου εδαφικού χώρου, μιας περιοχής ή ενός αστικού συγκροτήματος ως «τη γλώσσα των οδικών πινακίδων, των διαφημιστικών αφισών, των ονομάτων των οδών, των τοπωνυμίων, των πινακίδων των εμπορικών καταστημάτων και των πινακίδων των δημοσίων κτιρίων». Συνεπώς, η διερεύνηση του γλωσσικού τοπίου εντοπίζεται στη χρήση της γλώσσας στη γραπτή της μορφή στον δημόσιο χώρο και αναφέρεται σε γλώσσα που είναι ορατή σε μια καθορισμένη περιοχή (βλ. Gorter 2006· Torkington 2009· Brito 2016). Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο τα μοτίβα των πινακίδων ή άλλου οπτικού, καθώς και ακουστικού υλικού αποτελούν στοιχεία που διαμορφώνουν τις στάσεις απέναντι σε ομιλητές και γλωσσικές ποικιλίες (Johnstone 2011). Το γλωσσικό τοπίο έχει τη δύναμη να αφηγηθεί «ιστορίες για το πολιτιστικό, ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό υπόβαθρο ενός συγκεκριμένου χώρου», ενώ προβάλλει την αλληλεπίδραση των χρηστών και του περιεχομένου των κειμένων και συνδέεται με τις πρακτικές και τους κανόνες της κοινότητας (Blommaert 2013: 41).

Εικόνες 2 & 3: Χρήση της ΓΠΑ σε χειρόγραφες ταμπέλες σε προϊόντα προς πώληση

Εικόνες 4 & 5: Χρήση της ΓΠΑ σε σημεία του χωριού

5.4. Η χρήση της ΓΠΑ σε είδη με ανταλλακτική αξία

Ένα από τα θέματα που απασχολούν την διδακτορική έρευνα είναι μια άλλη μορφή χρήσης της ΓΠΑ που σχετίζεται με τη θεωρητική συζήτηση της έννοιας *commodification of language* 'εμπορευματοποίηση της γλώσσας', περιγράφοντας τον τρόπο με τον οποίο ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ή μια διαδικασία καθίστανται διαθέσιμα για συμβατικές συναλλαγές στην αγορά (Heller 2003· Heller et al. 2014b). Τα ενδεικτικά παραδείγματα που παρουσιάζονται συνάδουν με την υπόσταση της ανταλλακτικής αξίας εθνικών ή περιφερειακών γλωσσών σε αντικείμενα ή τοπικά προϊόντα που φέρουν χαρακτηριστικά της ταυτότητας και παράδοσης του τόπου και προσδιορίζονται ως αντικείμενα κατάλληλα για μεταφορά από τους ταξιδιώτες (βλ. Lury 1997· Pietikäinen & Kelly-Holmes 2011· Heller et al. 2014a).

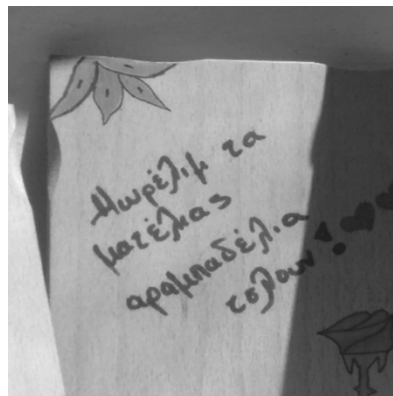
Το πρώτο παράδειγμα (εικόνες 6 & 7) αφορά μια πρωτοβουλία μιας ομάδας ανθρώπων που έχει ενεργή συμμετοχή σε δραστηριότητες του χωριού με στόχο την προσφορά βοήθειας και αλληλεγγύης στους συγχωριανούς τους, αλλά και την ανάδειξη του χωριού με απώτερο σκοπό την προσέλευση επισκεπτών⁷. Στο πλαίσιο αυτό κατασκευάστηκαν κούπες προς πώληση με την απεικόνιση σχεδίων σε δυο αποτυπώσεις και με τη χρήση της ΓΠΑ σε μεγάλη, έντονη και έγχρωμη γραμματοσειρά, ενώ πάνω στην κάθε κούπα αναγράφεται η αντίστοιχη λέξη στην κοινή νεοελληνική γλώσσα σε μικρότερη και πιο αχνή γραμματοσειρά. Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν στις κούπες είναι:

⁷ Κατά την πορεία (το 2020) συστάθηκε σε μη κερδοσκοπική αστική εταιρεία Visit Agiasos AMKE (βλ. Agiasos).

γκουγκτζέλα 'η κουκουνάρα', κούτσα 'η ανεμώνη', αφτέργα 'η φτέρη', ξυμπαμπούλα 'η χρυσόμυγα' και λιουμπάρμπαρου 'ο ηλιάνθος'. Στο επόμενο παράδειγμα (εικόνα 8) παρουσιάζεται ένα ξύλινο αναμνηστικό-σουβενίρ προς πώληση, με μια γνωστή έκφραση που είναι κατανοητή στο ευρύ κοινό των κατοίκων ολόκληρης της Λέσβου και εντοπίζεται σε πολλές παραλλαγές. Στην Αγιάσο επίσης χρησιμοποιήθηκε και ως σλόγκαν σε μια χάρτινη τσάντα που δόθηκε στους συμμετέχοντες του 3^{ου} Lesvos Enduro MTB⁸ σε έναν ποδηλατικό αγώνα (εικόνα 9).

Εικόνες 6 & 7: Χρήση της ΓΠΑ σε κούπες

Εικόνα 8: Χρήση της ΓΠΑ σε ξυλόγλυπτο αναμνηστικό

⁸ Ο 3^{ος} αγώνας ορεινής ποδηλασίας της Λέσβου διεξήχθη το 2018.

Εικόνα 9: Χρήση της ΓΠΑ σε συμμετέχοντες σε ποδηλατικό αγώνα

6. Συμπεράσματα

Οι στάσεις απέναντι στη ΓΠΑ χαρακτηρίζονται ως επί το πλείστον θετικές από το σύνολο των πληροφορητών. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των αξιολογικών αντιδράσεων για τη χρήση της ΓΠΑ είναι η άνεση, η οικειότητα, η περηφάνεια, καθώς και το αίσθημα της ευθύνης για τη μετάδοση και συνέχιση της παράδοσης περυνώντας την στις επόμενες γενιές. Κρίνεται εξίσου σημαντική η θετική στάση και το ιδιαίτερο ζήλος για τη συμμετοχή και τη συμβολή τους στην έρευνά μου. Το βασικό συμπέρασμα είναι ότι ο κοινωνικός χώρος έρχεται δεύτερος στη σειρά προτεραιότητας, αφού πρωταρχικός παράγοντας για την επιλογή και τη χρήση της ΓΠΑ είναι η ταυτότητα του συνομιλητή που προϋποθέτει την αμοιβαία κατανόηση για την επίτευξη της επικοινωνίας. Καταγράφεται έτσι η χρήση της ΓΠΑ ακόμη και σε επίσημες επικοινωνιακές περιστάσεις όπως σε διοικητικές υπηρεσίες (ΚΕΠ, ταχυδρομείο), καθώς τα περισσότερα άτομα που εργάζονται σε αυτούς τους χώρους είναι ομιλητές και ομιλήτριες της ΓΠΑ. Τα σημαντικότερα ζητήματα μεταξύ άλλων που αναδεικνύονται για τη χρήση της ΓΠΑ και παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία είναι η γραπτή χρήση, η παρουσία στο γλωσσικό τοπίο, καθώς και η μορφή χρήσης υπό την έννοια της ανταλλακτικής αξίας.

Ευχαριστίες

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Βιβλιογραφία

- Agha, A. 1998. Stereotypes and registers in honorific language. *Language in society* 27(2): 151–193.
- Agha, A. 2004. Registers of language. In A. Duranti (ed.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford & New York: Blackwell, 23–45.
- Agha, A. 2007. *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Agheysi, R. & J. Fishman. 1970. Language attitude studies: A brief survey of methodological approaches. *Anthropological Linguistics* 12(5): 137–157.
- Agiasos — Visit Agiasos AMKE. Available at: www.visitagiasos.gr (accessed on 02.12.2021).
- Allport, G. W. 1935. Attitudes. In C. Murchison (ed.), *Handbook of Social Psychology*. Worcester, MA: Clark University Press. 798–844.
- Allport, G. W. 1954. *The Nature of Prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Bainbridge, W. S. 2001. Attitudes and behavior. In R. Mesthrie (ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam & New York: Elsevier.
- Baker, C. 1992. *Attitudes and Language*. Clevedon, Bristol & Adelaide: Multilingual Matters.
- Blanchet, P. & N. Armstrong. 2006. The sociolinguistic situation of contemporary dialects of French in France today: an overview of recent contributions on the dialectalisation of Standard French. *French Language Studies* 16: 251–275.
- Blommaert, J. 2013 *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Bristol: Multilingual Matters.
- Brito, A. 2016. *Multilingualism and Mobility: A Linguistic Landscape Analysis of Three Neighborhoods in Malmö, Sweden*. MA Thesis. Lund: Lund University.
- Crystal, D. 2000. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. 2008 [1980]. *A Dictionary of Linguistics & Phonetics*. 6th ed. Malden, MA: Blackwell Pub.

- Dragojevic, M. 2017. Language attitudes. In J. Nussbaum, D. Cloud, H. Giles, J. Greene, T. Hanitzch, E. M. Kramer, T. R. Kuhn, D. Mastro, R. Parrott & B. Vivian (eds.), *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Available at: <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-437> (accessed on 04.12.2021).
- Dragojevic, M., F. Fasoli, J. Cramer & T. Rakić. 2020. Toward a century of language attitudes research: Looking back and moving forward. *Journal of Language and Social Psychology* 40(1): 60–79.
- Fasold, R. 1991. *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Blackwell.
- Fishman, J. 1971. The relationship between micro- and macro-sociolinguistics in the study of who speaks what language to whom and when. In J. Fishman, R. L. Cooper & R. M. Newman (eds.), *Bilingualism in the Barrio*. Bloomington, Indiana & The Hague: Mouton, 583–604.
- Garrett, P. 2007. Language attitudes. In L. Carmen, L. Mullany & P. Stockwell (eds.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London: Routledge, 116–121.
- Garrett, P. 2010. *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gorter, D. (ed.) 2006. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Halliday, M. A. K. & R. Hasan. 1985. *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective*. Victoria: Deakin University.
- Heller, M. 2003. Globalization, the new economy and the commodification of language. *Journal of Sociolinguistics* 7(4): 473–492.
- Heller, M., A. Jaworski & C. Thurlow. 2014a. Introduction: Sociolinguistics and tourism-mobilities, markets, multilingualism. *Journal of Sociolinguistics* 18(4): 425–458.
- Heller, M., J. Pujolar & A. Duchêne. 2014b. Linguistic commodification in tourism. *Journal of Sociolinguistics* 18(4): 539–566.
- Johnstone, B. 2011. Language and place. In R. Mesthrie (ed.), *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics*. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 203–217.
- Kretschmer, P. 1905. *Der heutige lesbische Dialect verglichen mit den übrigen nordgriechischen Mundarten*. Wien: Alfred Holder.
- Landry, R. & R. Y. Bourhis. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16(1): 23–49.
- Lesbos 2010–2015 —Linguistic atlas of Lesbos. Available at: <http://lesvos.lmgd.philology.upatras.gr/> (accessed on 03.12.2021).
- Lury, C. 1997. The objects of travel. In C. Rojek & J. Urry (eds.), *Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*. London: Routledge, 75–95.
- Torkington, K. 2009. Exploring the linguistic landscape: the case of the “GoldenTriangle” in the Algarve, Portugal. In S. Disney, B. Forchtner, W. Ibrahim & N. Miller (eds.), *Papers from the Lancaster University Postgraduate Conference in Linguistics and Language Teaching (LAEL PG)*. Vol. 3. Lancaster: Lancaster University, 122–144.
- Αλεξέλλη, Β. 2021. *Χαρτογράφηση της γλωσσικής ποικιλίας της Λέσβου*. Διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Γούτσος, Δ. 2012. *Γλώσσα, Κείμενο, ποικιλία, σύστημα*. Αθήνα: Κριτική.
- Κακριδής-Φερράρι, Μ. 2007α. *Διάλεκτος*. Στο Α.-Φ. Χριστίδης & Μ. Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Θέματα ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο

- στο: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_02/index.html (ημερομηνία πρόσβασης 27.11.2021).
- Κακριδή-Φερράρι, Μ. 2007β. Στάσεις απέναντι στη γλώσσα. Στο Α.-Φ. Χριστίδης & Μ. Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Θέματα ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_03/index.html (ημερομηνία πρόσβασης 29.11.2021).
- Καραντζόλα, Ε. 2001. Γλώσσα και τυποποίηση. Στο Α.-Φ. Χριστίδης & Μ. Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. 84–88.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. 1988. *Γλωσσικός άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. 2008. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Κουρδής, Ε. 2007. *Θεσσαλικό ιδίωμα: από τα κοινωνικά σημεία στην γλωσσική ιδεολογία*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Κωστούλα-Μακράκη, Ν. 2001. *Γλώσσα και κοινωνία: Βασικές έννοιες*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Παπαζαχαρίου, Δ., Α. Φτερνιάτη, Α. Αρχάκης & Β. Τσάμη. 2016. Η πρόσληψη της γεωγραφικής ποικιλότητας σε κείμενα μαζικής κουλτούρας από μαθητές της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού. Στο S. Bompolas, A. Ralli & N. Koutsoukos (eds.), *Proceedings of the 6th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT 6)*. Patras, Greece. 25–28 September 2014. Patras: University of Patras, 144–154.
- Πλαδής, Μ. 2001. Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση. *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα* 21: 618–629.
- Ράλλη, Α. 2019. Γλωσσική χαρτογράφηση: ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου. Στο Γ. Κάρλα, Ι. Μανωλέσσου & Ν. Παντελίδης (επιμ.), *Λέξεις. Τιμητικός τόμος για την Χριστίνα Μπασέα-Μπεζεντάκου*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 433–453.
- Ράλλη, Α. & Β. Αλεξέλλη. 2019. Ο πρώτος ηλεκτρονικός διαλεκτικός χάρτης της Ελλάδας: ο χάρτης της Λέσβου. Στο I. Kappa & M. Tzakosta (eds.), *Proceedings of the 7th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT 7)*. Rethymno, Greece. 6–8 October 2016. Patras: University of Patras. 226–234.
- Τσιτσιπής, Λ. 2001. Στάσεις απέναντι στη γλώσσα. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 78–80.

ΜΙΑ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΙΚΗ ΓΕΩΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΙΣ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

Δήμητρα Μελισσαροπούλου^α & Σταύρος Μπόμπολας^β
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης^α & Πανεπιστήμιο Πατρών^β

This paper reports on the compilation of the electronic dialectal atlas of Cappadocian Greek, a major reference work of the “DiCaDLand” research project (<http://cappadocian.upatras.gr/el>), funded by the Hellenic Foundation of Research and Innovation, which aims at the digitization of the Cappadocian Dialectal Landscape. Different maps visualize all different aspects of linguistic variation. Users can access the maps in several ways. The maps consist of two layers, a geographic and a linguistic one, which are user-composable. Different geographic basemaps are integrated, allowing the map reader to correlate linguistic phenomena to geographical space. The linguistic maps are grouped thematically, while the map stock is searchable using several indices (phonetics/phonology, morphology, syntax, etc.) to detect maps featuring specific phenomena. The legends of each map are projected in separate windows facilitating both the demonstration and the analysis of a map, providing an exhaustive range of feature values, and accompanied by examples of authentic use and notes for further reading. This output of intangible heritage is meant to constitute, on the one hand, an invaluable cultural artifact securing the sustainable preservation of Asia Minor Greek language heritage, while, on the other, a very useful digital tool for the study of language variation and change.

Keywords: digital cartography, linguistic heritage, preservation, Asia Minor Greek, Cappadocian

1. Εισαγωγή

Είναι κοινά παραδεκτό ότι οι γεωγραφικά καθορισμένες γλωσσικές ποικιλίες σημειώνουν μια συνεχιζόμενη υποχώρηση διαγλωσσικά, απειλώντας με εξάφάνιση έναν τεράστιο αριθμό γλωσσικών συστημάτων (Moseley 2010). Δυστυχώς, οι ελληνικές διάλεκτοι δεν αποτελούν εξαίρεση σε αυτήν την τάση (Κοντοσόπουλος 1994: 2). Υπό αυτό το πρίσμα, η καταγραφή και ανάλυση των γλωσσικών ποικιλιών είναι ζωτικής σημασίας τόσο από γλωσσολογική άποψη όσο και για τη διατήρηση και διάσωση της γλωσσικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η συγκεκριμένη εργασία εστιάζει στην υλοποίηση του πρώτου ηλεκτρονικού διαδραστικού διαλεκτικού άτλαντα της Καππαδοκίας, ένα εν εξελίξει έργο αναφοράς του ερευνητικού προγράμματος «DiCaDLand», που στοχεύει στην ψηφιοποίηση

των γλωσσικών ποικιλιών της Καππαδοκίας. Το τελικό προϊόν, ο πλήρης γλωσσικός άτλαντας της Καππαδοκίας, θα χρησιμεύσει ως μια εμπειρική βάση δεδομένων που θα καταγράφει λεπτομερώς τα διαλεκτικά χαρακτηριστικά της Καππαδοκικής για το σύνολο των γλωσσικών κοινοτήτων της (με βάση τις διαθέσιμες πηγές), αποτελώντας ένα πολιτιστικό προϊόν που διασφαλίζει τη διατήρηση της Μικρασιατικής Ελληνικής, αλλά και ένα πολύ χρήσιμο ψηφιακό εργαλείο το οποίο θα είναι ανοικτά προσβάσιμο και διαθέσιμο τόσο σε μελετητές/ριες των εν λόγω γλωσσικών ποικιλιών, αλλά και σε όσους/ες ενδιαφέρονται ευρύτερα για τις γλωσσικές ποικιλίες της περιοχής. Επιπλέον, το πρόγραμμα αυτό αποτελεί μία από τις πρώτες, για τα ελληνικά δεδομένα, προσπάθειες να εφαρμοστεί μια καθόλα υπολογιστική προσέγγιση στη διαλεκτολογική έρευνα, με την εφαρμογή σύγχρονων εργαλείων πληροφορικής για τη μελέτη και καταγραφή της γλωσσικής ποικιλίας.

Η επιλογή της συγκεκριμένης γλωσσικής ποικιλίας εδράζει σε συγκεκριμένες παραμέτρους τόσο γλωσσικές όσο και πολιτισμικές, οι οποίες έχουν ως εξής: α) η Καππαδοκική αποτελεί μια υπό εξαφάνιση διάλεκτο πρωταρχικής σημασίας για την πολιτισμική ιστορία της (μικρασιατικής) Ελλάδας, β) είναι μια διάλεκτος που μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν εντελώς εξαφανισμένη και για την οποία υπάρχει νέο αναξιοποίητο γλωσσικό υλικό, γ) είναι μια διάλεκτος που παρουσιάζει μεγάλο γλωσσικό ενδιαφέρον λόγω της μακράς περιόδου (γλωσσικής) απομόνωσης και της στενής επαφής με την Τουρκική και τις τοπικές διαλέκτους της Ανατολίας, και δ) είναι μια νεοελληνική διάλεκτος για την οποία δεν υπάρχουν μεγάλα έργα αναφοράς¹.

Η γλωσσική χαρτογράφηση αποτελεί έναν από τους καταλληλότερους — αν όχι τον μόνο — τρόπους για την καταγραφή της γλωσσικής ποικιλότητας, καθώς ενσωματώνει μια μεγάλη ποικιλία δυνατοτήτων όσον αφορά τη λειτουργία και την οργάνωση του γλωσσικού υλικού, προσφέροντας έτσι πολλές δυνατότητες για την αναπαράσταση της γλωσσικής ποικιλίας στον γεωγραφικό χώρο (Girnth 2010· Lameli et al. 2010).

2. Διαλεκτική χαρτογράφηση: βασικές παραδοχές

Στόχος της γλωσσικής χαρτογράφησης είναι η καταγραφή και αποτύπωση της γεωγραφικής κατανομής των γλωσσικών (φωνολογικών, μορφολογικών, συντακτικών, λεξιλογικών) χαρακτηριστικών των ποικιλιών σε μια συγκεκριμένη γλωσσική περιοχή. Το σύνολο

¹ Για συζήτηση και λεπτομέρειες σχετικά με την ιστορία και την ιδιαίτερη διαλεκτική φυσιογνωμία της Καππαδοκικής (βλ., μεταξύ άλλων, Dawkins 1916· Karatsareas 2011· Manolessou 2019· Janse Προσεχώς).

των γλωσσικών χαρτών για μια συγκεκριμένη περιοχή αποτελεί τον γλωσσικό (ή διαλεκτικό) της άτλαντα (βλ. Girnth 2010: 98–99· Kretzschmar 2018: 57 για την ιστορία των γλωσσικών ατλάντων· βλ., επίσης, Lameli 2010· Lameli et al. 2010: 158–374· Kretzschmar 2018: 60–63 για τις χαρτογραφικές παραδόσεις διάφορων γλωσσών). Λόγω της δισδιάστατης αποτύπωσης της πληροφορίας, οι γλωσσικοί χάρτες αποτελούν ιδιαίτερα χρήσιμα αλλά και δημοφιλή εργαλεία για την αναπαράσταση της γεωγραφικής κατανομής των γλωσσικών φαινομένων (Girnth 2010: 98). Ως εκ τούτου, δεν είναι τυχαίο ότι αναρίθμητες, και όχι μόνο πρόσφατες, ερευνητικές προσπάθειες έχουν εστιάσει στην υλοποίηση γλωσσικών ατλάντων. Ενδεικτικά, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Grzega (2009) απαριθμεί 181 έργα: 23 για την Αγγλική, 28 για τη Γαλλική, 35 για τη Γερμανική και 95 για τριάντα τρεις άλλες γλώσσες.

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, οι παραδοσιακές τεχνικές χαρτογράφησης έχουν αντικατασταθεί από νέες τεχνολογίες και εξαρτώνται πλήρως από τους υπολογιστές και, πιο πρόσφατα, το διαδίκτυο. Ως αποτέλεσμα, οι καινοτομίες που έχουν προκύψει από αυτά τα πεδία έχουν επεκτείνει τις δυνατότητες που μπορούν να ενσωματώσουν οι γλωσσικοί χάρτες, βελτιώνοντάς τους ποιοτικά και διευκολύνοντας την πρόσβαση και προσπέλασή τους μέσω του διαδικτύου (Lameli et al. 2010: xvii–xx, 375–505· για μια ανασκόπηση, βλ. Lameli 2010: 585–587).

Όσον αφορά την ελληνική γλώσσα και τις διαλέκτους της, δυστυχώς μικρή πρόοδος έχει σημειωθεί τις τελευταίες δεκαετίες. Η παρατήρηση του Τριανταφυλλίδη (1938: 66) σχετικά με την απουσία ενός πλήρους γλωσσικού άτλαντα της Ελληνικής και των διαλέκτων της ισχύει έως σήμερα. Μέχρι πρόσφατα, μόνη εξαίρεση αποτελούσε ο έντυπος διαλεκτικός άτλας της Κρήτης του Κοντοσόπουλου (1988). Την τελευταία δεκαετία σημειώθηκε κάποια πρόοδος με τον πρώτο διαδικτυακό άτλαντα της Λέσβου (Lesbos 2010–2015· βλ. επίσης Ράλλη 2019· Αλεξέλλη 2021), καθώς και τον έντυπο «Γλωσσικό άτλαντα Δωδεκανήσου» (Μηνάς 2020). Συνεπώς, ο «Διαδραστικός Διαλεκτικός Άτλαντας της Καππαδοκίας» είναι ο τρίτος διαλεκτικός άτλαντας που βασίζεται σε δεδομένα της Ελληνικής και μόλις ο δεύτερος που δημοσιεύεται σε ψηφιακή μορφή μέσω του διαδικτύου.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, καθώς και το γεγονός ότι η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου άτλαντα για τις γλωσσικές ποικιλίες της Ελληνικής αποτελεί μια τεράστια προσπάθεια που απαιτεί πολλούς περισσότερους πόρους (ανθρώπινους, τεχνικούς και οικονομικούς), πόσο μάλλον χρόνο, το έργο «DiCadLand» στοχεύει να συμβάλει προς αυτήν την κατεύθυνση με την υλοποίηση του πρώτου διαλεκτικού άτλαντα της Καππαδοκίας, αξιοποιώντας τις πρόσφατες εξελίξεις της υπολογιστικής χαρτογράφησης, με τη φιλοδοξία να χρησιμεύσει ως στέρεο υπόβαθρο για την επέκταση της προσπάθειας στις άλλες (μικρασιατικές και μη) νεοελληνικές διαλέκτους.

3. Πηγές διαλεκτικού υλικού

Ο όρος Καππαδοκικά χρησιμοποιείται συχνά στη σχετική βιβλιογραφικά ως γεωγραφικό υπερώνυμο που περιλαμβάνει και άλλες μικρασιατικές διαλέκτους που ομιλούνταν στην ευρύτερη περιοχή (Ανδριώτης 1948: 10· Αναστασιάδης 1975: 163· 1976: 9· βλ. και Manolessou 2019: 29). Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας διερευνάται και οπτικοποιείται η διαλεκτική ποικιλότητα των κοινοτήτων της Καππαδοκίας, των Φαράσων και της Σίλλης με βάση τις διαθέσιμες πηγές.

Τα διαλεκτικά δεδομένα για την υλοποίηση του άτλαντα αντλούνται από όλες τις διαθέσιμες γραπτές πηγές, τόσο πρωτογενείς (παραμύθια, τραγούδια, αφηγήσεις, ανιγμάτα, κ.λπ.) όσο και δευτερογενείς (γραμματικές περιγραφές, γλωσσάρια, λεξικά), η πλειονότητα των οποίων δημοσιεύτηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Αν και οι γλωσσικές ποικιλίες της Καππαδοκίας ομιλούνταν σε μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή, οι διαθέσιμες γραπτές πηγές περιορίζονται σε 20 διαφορετικές γλωσσικές κοινότητες (βλ. Dawkins 1916· Βαγριαζίκ 2018: 14–17· Janse 2019: 69–70· Προσεχώς). Ένας μεγάλος αριθμός από αυτές τις πηγές συγκεντρώθηκε και ψηφιοποιήθηκε στο πλαίσιο ενός άλλου Προγράμματος, με τον τίτλο ΘΑΛΗΣ-AMiGre «Πόντος, Καππαδοκία, Αίβαλι: Στα χνάρια της Μικρασιατικής Ελληνικής», που υλοποιήθηκε στο Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων του Πανεπιστημίου Πατρών υπό την επίβλεψη της Ομ. Καθ. Αγγελικής Ράλλη (2015: 43–98· βλ. και Πολυτροπική Βάση). Ο κατάλογος των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών του AMiGre εμπλουτίστηκε με επιπλέον γραπτές πηγές και επιστημονικά άρθρα που εστιάζουν σε συγκεκριμένα γλωσσικά φαινόμενα και δομές. Αδημοσίετες πηγές έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί ανάλογα με τη διαθεσιμότητα και τον βαθμό προσβασιμότητας σε αυτές.

Το σύνολο των δεδομένων συμπληρώνεται επίσης από προφορικές πηγές, οι περισσότερες από τις οποίες — με εξαίρεση αυτές που είναι διαδικτυακά διαθέσιμες από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας και χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1930 — αποτελούν πρόσφατες ηχογραφήσεις από δεύτερης ή τρίτης γενιάς απογόνους Μικρασιατών προσφύγων — τόσο από την Καππαδοκία όσο και τα Φάρασα — που συγκεντρώθηκαν τα τελευταία 12 χρόνια περίπου. Αυτό το προφορικό σώμα κειμένων αποτελείται από μεταγραμμένα και μεταφρασμένα δεδομένα από το πρόγραμμα AMiGre, καθώς και από δεδομένα που προσφέρθηκαν γενναϊόδωρα για τους σκοπούς του προγράμματος από τον Πέτρο Καρατσαρέα και τον Metin Bağcıazık, τα οποία επίσης υποβλήθηκαν σε περαιτέρω επεξεργασία,

ώστε να συνοδεύονται από μεταγραφές και μεταφράσεις προκειμένου να σχηματιστεί ένα ομοιογενές σώμα κειμένων.

Ο όγκος των πρωτογενών και δευτερογενών γραπτών δεδομένων κάθε μιας από τις δύο κατηγορίες που είτε έχουν ήδη μεταγραφεί/μεταφραστεί είτε υπόκειται σε μεταγραφή/μετάφραση στο πλαίσιο του «DiCadLanD» μετράει 116.449 λέξεις, ενώ το σύνολο των προφορικών δεδομένων περίπου 37 ώρες.

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι τα δεδομένα μας καλύπτουν μόνο τον οριζόντιο — γεωγραφικό — άξονα και, επομένως, ο άτλαντας συνίσταται από γλωσσικούς χάρτες που εστιάζουν αποκλειστικά στη διατοπική διάσταση της ποικιλίας (Girnth 2010: 105–106 και οι αναφορές εκεί· βλ. Lameli 2010: 583–584 και Thun 2010 για τις διαστάσεις στη γλωσσική χαρτογράφηση).

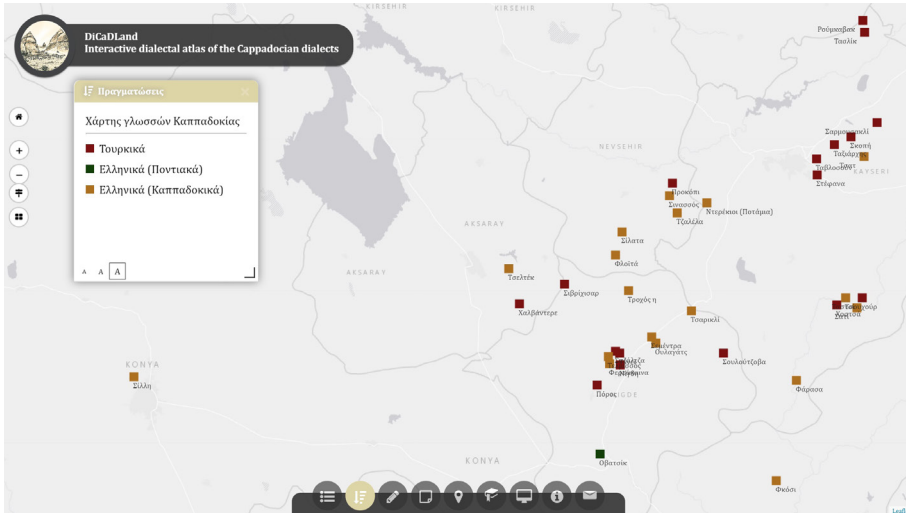
4. Υλοποίηση του διαλεκτικού άτλαντα

4.1. Τοπωνύμια

Μια από τις σημαντικές προκλήσεις κάθε απόπειρας δημιουργίας γλωσσικού άτλαντα είναι η διασφάλιση της έγκυρης μορφής των τοπωνυμίων, καθώς και των γεωγραφικών συντεταγμένων για καθένα από αυτά. Για τον σκοπό αυτό, πραγματοποιήθηκε τοπωνυμική έρευνα και δημιουργήθηκε ένας διεξοδικός κατάλογος με τα διαφορετικής προέλευσης τοπωνύμια (ελληνικά, τουρκικά και μικτά) που χρησιμοποιούνται για κάθε κοινότητα.

Κατά τη διαδικασία αυτή, κληθήκαμε να λάβουμε μεθοδολογικές αποφάσεις για τα εξής ζητήματα:

- (i) τα τοπωνύμια που πρέπει να αποτελούν μέρος του άτλαντα (μόνο τα ελληνικής ή τουρκικής προέλευσης, με βάση την κοινή θρησκεία).
- (ii) τη μορφή που πρέπει να προτιμηθεί δεδομένου ότι εντοπίζονται διάφορες παραλλαγές από άποψη ορθογραφίας, μορφοφωνολογίας — λόγιας ή μη, γηγενούς ή μη προέλευσης — (για σχετική συζήτηση και κατηγοριοποίηση, βλ. Τσαγκογέωργα κ. ά. 2009).
- (iii) την ακριβή απεικόνιση τους στον χάρτη και την (μη) ανάγκη για πρόσθετες πληροφορίες γεωγραφικού, διαλεκτικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα.

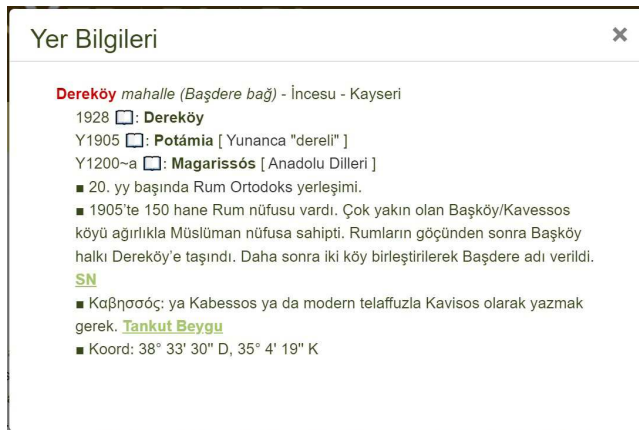
Χάρτης 1: Χάρτης των γλωσσικών κοινοτήτων του οροπεδίου της Καππαδοκίας

Αυτό το στάδιο του έργου επωφελήθηκε σε μεγάλο βαθμό από την έρευνα που έχει διεξαχθεί στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, αλλά και το έργο της [Λογοθέτη-]Μερλιέ (1948-1977), που καθορίζει 81 κοινότητες της Καππαδοκίας, χωρισμένες σε διαφορετικές επαρχίες. Μεταξύ αυτών, οι 31 ήταν ελληνόφωνες, ενώ 50 τουρκόφωνες. Επιπλέον, η έρευνα που έχει διεξαχθεί από το Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών συνέβαλε σημαντικά στην οριστικοποίηση του καταλόγου με τα τοπωνύμια, καθώς και τον καθορισμό του προτιμότερου τοπωνυμίου μεταξύ των διαθέσιμων παραλλαγών.

Όσον αφορά το πρώτο ζήτημα, στον κατάλογο των τοπωνυμίων ενσωματώθηκαν τόσο οι ελληνόφωνες όσο και οι τουρκόφωνες κοινότητες της Καππαδοκίας, ώστε να καταστεί δυνατή η γεωγραφική κατανομή τους. Το αποτέλεσμα φαίνεται στον Χάρτη 1 και συμπεριλαμβάνει και τις ποντιόφωνες κοινότητες της περιοχής για λόγους πληρότητας.

Όσον αφορά το δεύτερο ζήτημα, δεδομένου ότι η υπάρχουσα σχετική βιβλιογραφία είναι περιορισμένη, λήφθηκε η απόφαση να επικρατήσουν εκείνες οι εκδοχές των τοπωνυμίων που χρησιμοποιούνται συχνότερα στη σχετική βιβλιογραφία, καθώς και από τους περισσότερους μελετητές του πεδίου αλλά και τα ερευνητικά κέντρα, όπως το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Αυτή η μεθοδολογική επιλογή παρουσιάζει ιδιαίτερα πλεονεκτήματα καθώς τα αποτελέσματα αυτού του ερευνητικού προγράμματος εναρμονίζονται με την καθιερωμένη σχετική βιβλιογραφία, ενώ απαλλάσσει από την ανάγκη για περαιτέρω τοπωνυμική έρευνα λόγω χρονικών περιορισμών.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο τελευταίο στάδιο πραγματοποιήθηκε περαιτέρω έρευνα κατά την οποία απόγονοι προσφύγων της Μικράς Ασίας κλήθηκαν να κρίνουν την αποδεκτότητα των διαφορετικών εκδοχών των τοπωνυμίων. Αυτή η μεθοδολογική επιλογή κρίθηκε αναγκαία, προκειμένου το τελικό προϊόν να εναρμονίζεται και με τη γλωσσική διαίσθηση των διαλεκτόφωνων, φιλοδοξώντας ότι η δημιουργία του διαλεκτικού άτλαντα θα είναι προσιτή και χρήσιμη όχι μόνο στην ακαδημαϊκή κοινότητα, αλλά και στους/στις φυσικούς/ές ομιλητές/ριες της διαλέκτου και στους/στις απογόνους τους (βλ., μεταξύ άλλων, McDavid 1958· Kaups 1966).

Εικόνα 1: Ιστορικές, τοπωνυμικές και γεωγραφικές πληροφορίες από το Index Anatolicus για την περιοχή Dereköy

4.1.1. Γεωαναφορά τοπωνυμίων

Η απεικόνιση της ακριβούς γεωγραφικής θέσης των κοινοτήτων της Καππαδοκίας στον χάρτη, προϋποθέτει την πρόσβαση σε αξιόπιστες γεωγραφικές πληροφορίες για κάθε μία από αυτές. Σε αυτήν την κατεύθυνση, η βάση γεωγραφικών δεδομένων Index Anatolicus (Nisanyan Yeradları) αποδείχθηκε πολύτιμο εργαλείο, καθώς αποτελεί μια εξαιρετικά αξιόπιστη ηλεκτρονική βάση δεδομένων ιστορικού και γεωγραφικού χαρακτήρα για όλα τα διαφορετικά τοπωνύμια της Τουρκίας από διαφορετικές ιστορικά περιόδους. Με τη βοήθεια αυτού του εργαλείου (βλ. Εικόνα 1 για παράδειγμα), καταφέραμε να εντοπίσουμε τις συντεταγμένες όλων των τοπωνυμίων, ώστε να δημιουργήσουμε το κατάλληλο γεωγραφικό υπόβαθρο για την οπτικοποίηση της κατανομής των γλωσσικών φαινομένων.

4.2. Οι χάρτες

Σύμφωνα με τον Rabanus (2018: 350), ένας διαλεκτικός χάρτης — με τη στενή έννοια — αποτελείται από δύο επίπεδα. Το **βασικό επίπεδο** (basemap) οριοθετείται από τον γεωγραφικό χάρτη της υπό μελέτη περιοχής, ο οποίος παρέχει τις ελάχιστες αναγκαίες πληροφορίες για τον προσανατολισμό των γλωσσικών δεδομένων στον γεωγραφικό χώρο. Το δεύτερο — και πιο κρίσιμο — επίπεδο είναι αυτό που περιέχει τα γλωσσικά δεδομένα, τα οποία αναπαρίστανται οπτικά με γραφικά στοιχεία πιο εξέχοντα σε σύγκριση με το γεωγραφικό επίπεδο.

4.2.1. Το βασικό επίπεδο

Δεδομένου ότι οι γλωσσικοί χάρτες τοποθετούν γλωσσικά δεδομένα στον γεωγραφικό χώρο, το πρώτο βήμα για τη σύνταξη ενός γλωσσικού χάρτη είναι ο καθορισμός της υπό μελέτη περιοχής (το βασικό επίπεδο). Με βάση το μέγεθος της περιοχής που αποτελεί αντικείμενο έρευνας της παρούσας μελέτης, οι διαλεκτικοί μας χάρτες συντάσσουν έναν **τοπικό** (περιορισμένης εμβέλειας) **άτλαντα** (regional atlas) (Girnth 2010: 102).

Συνήθως, το γεωγραφικό επίπεδο κωδικοποιείται γραφικά χρησιμοποιώντας ουδέτερα χρώματα (Rabanus 2018: 350). Σε αυτήν τη γραμμή, ενσωματώσαμε τον βασικό χάρτη ουδέτερου (γκρι) χρώματος που παρέχεται από το Environmental Systems Research Institute (ESRI), ο οποίος διατίθεται δωρεάν από το ArcGIS Online. Αυτός ο τύπος χάρτη περιέχει λιγότερες λεπτομέρειες και μια στενή γκάμα χρωμάτων, αυξάνοντας το εύρος των λειτουργικών χαρακτηριστικών που μπορούν να ενσωματωθούν, τοποθετώντας παράλληλα τις γλωσσικές πληροφορίες στο επίκεντρο. Παρόλα αυτά, ένας δορυφορικός τοπογραφικός χάρτης είναι επίσης διαθέσιμος για όσους/ες ενδιαφέρονται να συσχετίσουν τις ιστορικές τοποθεσίες των κοινοτήτων της έρευνας με το σημερινό γεωγραφικό και αστικό πλαίσιο της περιοχής. Επιπλέον, προστέθηκε ένα πλήρως αδιαφανές επίπεδο ως επιλογή για όσους/ες ενδιαφέρονται αποκλειστικά για την απεικόνιση της κατανομής των γλωσσικών δεδομένων, απουσία συσχετίσεων με το γεωγραφικό πλαίσιο. Τέλος, έχουν ενσωματωθεί δύο τύποι μη γλωσσικών επιπέδων για τον προσανατολισμό των χρηστών/ριών: ένας με τα τοπωνύμια που παρέχονται από την τοπωνυμική έρευνα (βλ. την ενότητα 4.1), και ένας με τα διοικητικά όρια των περιφερειών και τα σημερινά τοπωνύμια που παρέχει το ESRI.

Μέσω της υπέρθεσης όλων των προαναφερθέντων επιπέδων με γεωγραφικές πληροφορίες, οι χρήστες/ριες μπορούν να συνθέσουν κατά βούληση διαφορετικά βασικά

επίπεδα, ανάλογα με τις πληροφορίες που θέλουν να θέσουν στο επίκεντρο (Kretzschmar 2013· 2018: 67). Ενδεικτικά, ο Χάρτης 2 αποτελείται από πολλά γεωγραφικά επίπεδα: το βασικό επίπεδο (βλ. [α] στον Χάρτη 2), το μη γλωσσικό επίπεδο (βλ. [β]), τις τοποθεσίες των κοινοτήτων και τα σύμβολα που απεικονίζονται στις τοποθεσίες (βλ. [γ]).

4.3. Η οπτικοποίηση της γλωσσικής πληροφορίας

Όσον αφορά το κύριο επίπεδο που περιέχει τις γλωσσικές πληροφορίες, ενσωματώσαμε τη μεθοδολογία χαρτογράφησης με χρήση σημείων (point-related maps· Girnth 2010: 108–110· Kretzschmar 2018: 63–69· Rabanus 2018: 350–353). Γενικά, στους χάρτες που χρησιμοποιούν σημεία ως αναφορές, τοποθετούνται σύμβολα (τρίγωνα, κύκλοι ή άλλα γεωμετρικά σχήματα) στα σημεία όπου (ιδανικά) βρίσκεται η ακριβής γεωγραφική θέση των δεδομένων. Στο πλαίσιο της έρευνάς μας, υιοθετούμε την πιο συχνή υποκατηγορία χαρτογράφησης με σημεία, που ονομάζεται **χαρτογράφηση σημείων με ποιοτικά σύμβολα** (qualitative point-symbol maps). Ειδικότερα, στον συγκεκριμένο άτλαντα τα γλωσσικά δεδομένα ομαδοποιούνται και κωδικοποιούνται γραφικά με τετράγωνα διαφορετικών χρωμάτων, που δηλώνουν την ίδια ποσότητα αλλά διαφορετική ποιότητα.

Αυτού του είδους η μεθοδολογία έχει ιδιαίτερα αφαιρετικό χαρακτήρα όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο αναπαρίστανται τόσο οι γλωσσικές πληροφορίες όσο και, σε κάποιον βαθμό, οι γεωγραφικές πληροφορίες. Επιπλέον, προτιμάται ιδιαίτερα όταν το δίκτυο των υπό μελέτη κοινοτήτων είναι μεσαίας πυκνότητας, προσφέροντας οπτική οικονομία στην καταγραφή της γλωσσικής ποικιλίας (Girnth 2010: 109). Είναι σημαντικό, επίσης, ότι αυτή η μέθοδος χαρτογράφησης διασφαλίζει την αντικειμενικότητα, καθώς τεκμηριώνει με ακρίβεια την κατανομή της γλωσσικής ποικιλίας, αφήνοντας κατά μέρος οποιαδήποτε ερμηνεία των δεδομένων (Veith 2006: 521).

Τέλος, η μεθοδολογία αυτή προκρίνεται καθώς επωφελείται από τις εξελίξεις στον τομέα της ηλεκτρονικής γλωσσικής χαρτογράφησης. Πιο συγκεκριμένα, κάθε γεωαναφερόμενο σημείο του άτλαντα επιτρέπει την ενσωμάτωση και σύγκριση διαφορετικών τύπων δεδομένων (Girnth 2010: 107). Κατά συνέπεια, εκτός από σύμβολα για κάθε γεωαναφερόμενο σημείο του άτλαντα ενσωματώνονται και κείμενα και πολυμέσα — όταν είναι διαθέσιμα — μέσα από **αναδυόμενα** (pop-up) παράθυρα (βλ. [δ] στον Χάρτη 2), δημιουργώντας πολυμεσικούς γλωσσικούς χάρτες (για έργα αναφοράς, βλ. Atlas linguistique audiovisuel du Valais romand / Vivaio Acustico delle Lingue e dei Dialetti d'Italia (Müller et al. 2001), A Sound Atlas of Irish English (Hickey 2004) Sprechender Sprachatlas von Bayern (König & Renn 2007), μεταξύ πολλών άλλων).

4.3.1. Τα διαλεκτικά χαρακτηριστικά

Στόχος των διαλεκτικών χαρτών είναι η οπτικοποίηση της γεωγραφικής κατανομής γλωσσικών φαινομένων (Rabanus 2018: 348). Τα φαινόμενα που κωδικοποιούνται στον εν λόγω άτλαντα αντλήθηκαν από όλη τη διαθέσιμη βιβλιογραφία και τις πρωτογενείς/ δευτερογενείς προφορικές/ γραπτές πηγές. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά, καταρτίστηκε ένας προκαταρκτικός κατάλογος γλωσσικών φαινομένων/ χαρακτηριστικών και των βασικών τους τιμών, που διαμορφώθηκαν κυρίως με βάση τις διαθέσιμες γενικές γραμματικές περιγραφές των ποικιλιών της Καππαδοκίας. Αυτή η μεθοδολογική επιλογή ενέχει φυσικά τον κίνδυνο περιορισμού της επιλογής των φαινομένων στο εύρος που καλύπτουν τα συγκεκριμένα έργα αναφοράς. Για την αποτροπή του, ακολουθήθηκε μια διαδικασία δύο σταδίων:

- α. τη διεύρυνση της ανασκόπησης των φαινομένων σε όλες τις διαθέσιμες γραμματικές περιγραφές για τις γλωσσικές κοινότητες της Καππαδοκίας.
- β. τη διερεύνηση όλων των υπαρχουσών πρωτογενών πηγών (προφορικών και γραπτών) τόσο ως προς (i) τον τρόπο πραγμάτωσης των χαρακτηριστικών της προκαταρκτικής λίστας όσο και (ii) τον εντοπισμό και άλλων χαρακτηριστικών ή/ και τιμών από εκείνα που έχουν ήδη συζητηθεί στις υπάρχουσες γραμματικές περιγραφές (bottom-up qualitative example mining methodology; Szmrecsanyi & Anderwald 2018: 307).

Η παραπάνω μεθοδολογία εξασφάλισε ότι δεν θα αγνοηθούν σημαντικά χαρακτηριστικά ή/ και τιμές αλλά και ότι θα εντοπιστεί όλο το εύρος της υπάρχουσας (μικρο)ποικιλίας, στον μέγιστο δυνατό βαθμό.

Η λίστα των φαινομένων αναδύεται σε ένα παράθυρο πάνω στον ίδιο τον χάρτη, το οποίο είναι ρυθμιζόμενου μεγέθους και μπορεί να κλείσει/ ανοίξει κατά βούληση (το παράθυρο που περιέχει τη λίστα των φαινομένων ονομάζεται «Διαλεκτικοί χάρτες», βλέπε [ε] στον Χάρτη 2). Οι χάρτες ομαδοποιούνται σε έξι ενότητες που αντιστοιχούν στα βασικά επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης: φωνητική/ φωνολογία, μορφοφωнологία, μορφολογία, μορφοσύνταξη, σύνταξη και λεξιλόγιο. Σε καθεμία από αυτές τις ενότητες, τα χαρακτηριστικά που περιλαμβάνονται παρέχουν μια ευρεία κάλυψη της γλωσσικής ποικιλίας. Στο επάνω μέρος αυτού του παραθύρου, είναι ενσωματωμένη μια λειτουργία αναζήτησης, η οποία επιτρέπει στους/ στις χρήστες/ ριες να πραγματοποιούν αναζήτηση στη λίστα.

Οι διαλεκτικοί χάρτες απαιτούν ένα κατάλληλο **σύστημα αναφοράς** (reference system) τόσο για τα φαινόμενα όσο και τις πραγματώσεις τους. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, έχουμε υιοθετήσει ένα **γραμματικό/ συστηματικό σύστημα αναφοράς**

(grammatical/systematic reference system), σύμφωνα με το οποίο τα σημεία αναφοράς είναι γραμματικές κατηγορίες (Girnth 2010: 116· Rabanus 2018: 348–349). Πρόκειται για μια σημαντική μεθοδολογική απόφαση με την έννοια ότι μπορεί να λειτουργήσει ως κατάλληλο υπόβαθρο όχι μόνο για τη δημιουργία του συγκεκριμένου διαλεκτικού άτλαντα (όσον αφορά την τεχνική υποδομή και τη μεθοδολογία έρευνας), αλλά και για τη σύνταξη ενός συνολικού Άτλαντα των Νεοελληνικών Διαλέκτων. Επιπλέον, καταβλήθηκε προσπάθεια για την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ των διαφορετικών γραμματικών περιγραφών των φαινομένων, ώστε οι χάρτες να είναι προσβάσιμοι και κατανοητοί τόσο στην ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και σε όλους/ες όσους/ες ενδιαφέρονται για τις γλωσσικές ποικιλίες της Καππαδοκίας.

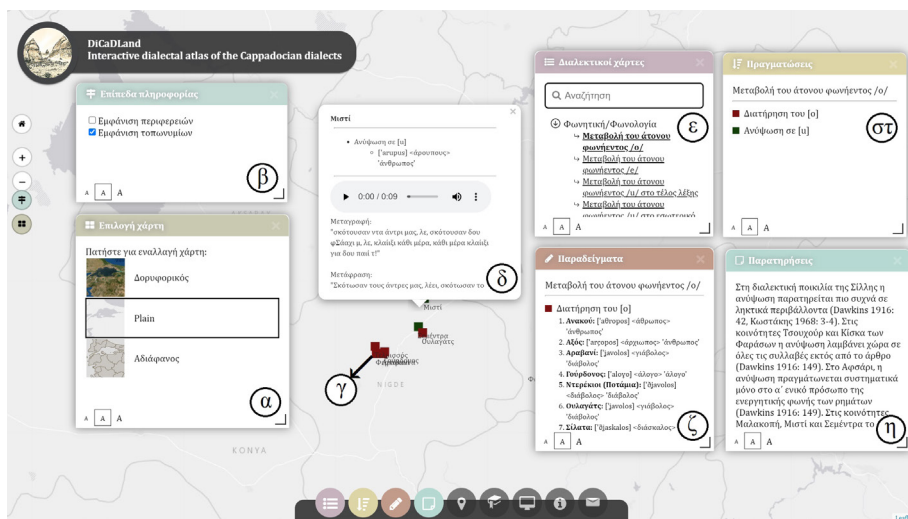
4.3.2. Οι πραγματώσεις

Κάθε διαλεκτικό φαινόμενο/χαρακτηριστικό συνδέεται με ένα σύνολο πραγματώσεων, που αποτελούν τη βάση για τη διάκριση των γλωσσικών ποικιλιών. Οι απλούστεροι χάρτες του παρόντος άτλαντα εμφανίζουν δύο διαφορετικές πραγματώσεις, η πλειονότητα των χαρτών διακρίνει μεταξύ δύο, τριών και πέντε πραγματώσεων και κάποιοι διακρίνουν έως και δώδεκα τιμές. Αν και πολλές πραγματώσεις θα μπορούσαν να υποδιαιρεθούν περαιτέρω, έχουν περιοριστεί σε δώδεκα, καθώς μια τεράστια ποικιλία διαφορετικών χρωμάτων (ή/και σχημάτων) στην ίδια περιοχή θα οδηγούσε σε ένα δυσανάγνωστο αποτέλεσμα (βλ. και WALS (Dryer & Haspelmath 2013), και APiCS (Michaelis et al. 2013), για παρόμοιες μεθοδολογικές αποφάσεις· βλ., επίσης, Rabanus 2018: 350). Οι πραγματώσεις των φαινομένων αναδύονται σε ένα παράθυρο πάνω στον ίδιο τον χάρτη (το παράθυρο ονομάζεται «Πραγματώσεις», βλ. [στ] στον Χάρτη 2). Το παράθυρο αυτό συσχετίζει κάθε πραγμάτωση με ένα συγκεκριμένο χρώμα του τετράγωνου συμβόλου, το οποίο σημειώνεται επίσης στις αντίστοιχες περιοχές του χάρτη που μαρτυρούν αυτήν την πραγμάτωση.

Μια μεθοδολογική απόφαση ήταν να διακρίνουμε τις φωνολογικά υποκείμενες μορφές (ενσωματωμένες στο / /) από τις φωνητικές (ενσωματωμένες στο [ ]) — όπου είναι απαραίτητο — για να είναι σαφές στον/στην αναγνώστη/ρια εάν οι πραγματώσεις είναι μόνο φωνολογικά διαφορετικές (βλ. και ενότητα 5.1). Αυτό ήταν επίσης απαραίτητο για τη μείωση του αριθμού πραγματώσεων, ομαδοποιώντας τις κάτω από μια κοινή φωνολογική μορφή/κεφαλή.

Στο ίδιο πνεύμα, αποφασίσαμε οι πραγματώσεις για κάθε φαινόμενο να έχουν εξαντλητικό χαρακτήρα για να μην δημιουργείται σύγχυση. Πιο συγκεκριμένα, για κάθε φαινόμενο, σε κάθε κοινότητα που εξετάζεται πρέπει να εκχωρείται υποχρεωτικά μία τιμή.

Ως εκ τούτου, δεν υπάρχουν «κενές» τιμές για ποικιλίες που δεν εμφανίζουν πραγματώσεις — για διάφορους λόγους — για ένα φαινόμενο. Για να ικανοποιήσουμε αυτήν την προϋπόθεση, συμπεριλάβαμε τιμές χαρακτηριστικών που αντιστοιχούν σε διάφορες περιπτώσεις που αφορούν είτε μη εφαρμοσιμότητα ενός φαινομένου ή έλλειψη σχετικών δεδομένων — πηγών (βλ. και ενότητα 5.3).

Χάρτης 2: Υπερέκθεση διαφορετικών επιπέδων γεωγραφικών και γλωσσικών πληροφοριών στον Διαδραστικό Διαλεκτικό Άτλαντα της Καππαδοκίας

4.3.3. Τα παραδείγματα και οι παρατηρήσεις

Καταβάλαμε προσπάθεια ώστε κάθε πραγμάτωση να συνοδεύεται από ένα αυθεντικό διαλεκτικό παράδειγμα (είτε από τις προφορικές είτε από τις γραπτές πηγές). Τα παραδείγματα των επιμέρους πραγματώσεων αναδύονται επίσης ως ξεχωριστό παράθυρο πάνω στον ίδιο τον χάρτη (αυτό το παράθυρο ονομάζεται «Παραδείγματα» βλ. [ζ] στον Χάρτη 2). Για κάθε πραγμάτωση, το παράθυρο εμφανίζει το χρώμα του συσχετισμένου τετράγωνου συμβόλου και μια λίστα με τις γλωσσικές ποικιλίες που εμφανίζουν τη συγκεκριμένη πραγμάτωση. Δίπλα σε κάθε ποικιλία σημειώνεται το παράδειγμα μεταγραμμένο μέσα σε αγκύλες ([ ]) σε Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (ΔΦΑ) και σε ορθογραφική μορφή (εντός < >) ακολουθούμενο από μετάφρασή του στην Κοινή Νεοελληνική (εντός ' '). Για τη φωνητική και ορθογραφική

μεταγραφή των παραδειγμάτων, ακολουθήσαμε τις συμβάσεις που εισήγαγε και εφάρμοσε το «Ιστορικό Λεξικό» (Μανωλέσσου κ. ά. 2012: 198–199). Για τις κοινότητες που δεν υπήρχαν διαθέσιμα ή/και αξιόπιστα δεδομένα, η τιμή των παραδειγμάτων έχει μείνει κενή. Παρόλα αυτά, η πραγμάτωση του φαινομένου λαμβάνει συγκεκριμένη τιμή εφόσον έχουμε στη διάθεσή μας τις αντίστοιχες πληροφορίες, χωρίς όμως αυθεντικό παράδειγμα που να το συνοδεύει.

Τέλος, έχουμε ενσωματώσει μια ενότητα με τον τίτλο «Παρατηρήσεις», η οποία χρησιμοποιείται — εάν είναι απαραίτητο — για να αποσαφηνίσει ένα φαινόμενο ή/και τις πραγματώσεις του, να παράσχει περισσότερα παραδείγματα, να θέσει ένα πλαίσιο συζήτησης για τη γεωγραφική κατανομή των πραγματώσεων, για τη συχνότητά τους, για ζητήματα σχετικά με τη γλωσσική επαφή, τη σύνδεση με άλλους χάρτες του Άτλαντα, ή να παραπέμψει σε εξειδικευμένες εργασίες για περαιτέρω μελέτη. Και η συγκεκριμένη ενότητα αναδύεται ως ξεχωριστό παράθυρο στον ίδιο τον χάρτη (βλ. [η] στον Χάρτη 2).

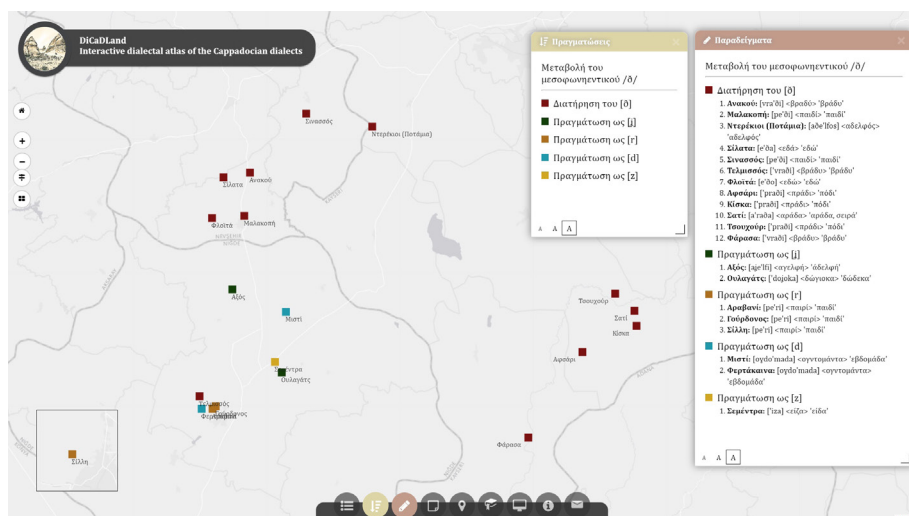
5. Γλωσσικές προκλήσεις

Αναμφισβήτητα, οι ιδιαίτερες συνθήκες απομόνωσης από τον υπόλοιπο ελληνόφωνο κόσμο και έντονης επαφής με την Τουρκική και τις γλωσσικές ποικιλίες της Ανατολίας για περισσότερους από έντεκα αιώνες (βλ. Manolessou 2019), διαμόρφωσαν ένα διαλεκτικό τοπίο στην Καππαδοκία με διαφοροποιήσεις (βλ., ενδεικτικά, Dawkins 1916· Karatsareas 2011· Janse, Προσεχώς), οι οποίες δημιουργούν διάφορες προκλήσεις κατά την κωδικοποίησή των φαινομένων για την υλοποίηση του άτλαντα, δεδομένων και των τεχνικών προδιαγραφών, όπως αυτές έχουν περιγραφεί παραπάνω (βλ. και Melissaropoulou & Bompolas 2021· Melissaropoulou et al., In progress). Οι προκλήσεις αυτές αφορούν, μεταξύ άλλων, στην κωδικοποίηση χαρακτηριστικών που έχουν να κάνουν με α) την εκτεταμένη φωνολογική ποικιλία και, κατ' επέκταση, την αλληλεπίδραση της φωνολογικής ποικιλίας με τα άλλα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, β) την ανάπτυξη νεολογικών χαρακτηριστικών υπό την επιρροή της συγκολλητικής τυπολογικά τουρκικής γλώσσας, γ) την απουσία συγκεκριμένων φαινομένων — για διαφορετικούς λόγους — στις υπό μελέτη γλωσσικές ποικιλίες.

Στις υποενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις γλωσσικών προκλήσεων και συζητείται ο τρόπος αντιμετώπισής τους για την πληρέστερη και επαρκέστερη οπτικοποίηση της γλωσσικής ποικιλότητας.

5.1. Η αλληλεπίδραση της φωνολογίας με τη μορφολογία

Οι φωνολογικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ποικιλιών αποτυπώνονται αναπόφευκτα και στο μορφολογικό σύστημα των διαλέκτων. Ενδεικτικά, θα εξετάσουμε εδώ την αλληλεπίδραση δύο φωνολογικών φαινομένων με την κλίση.

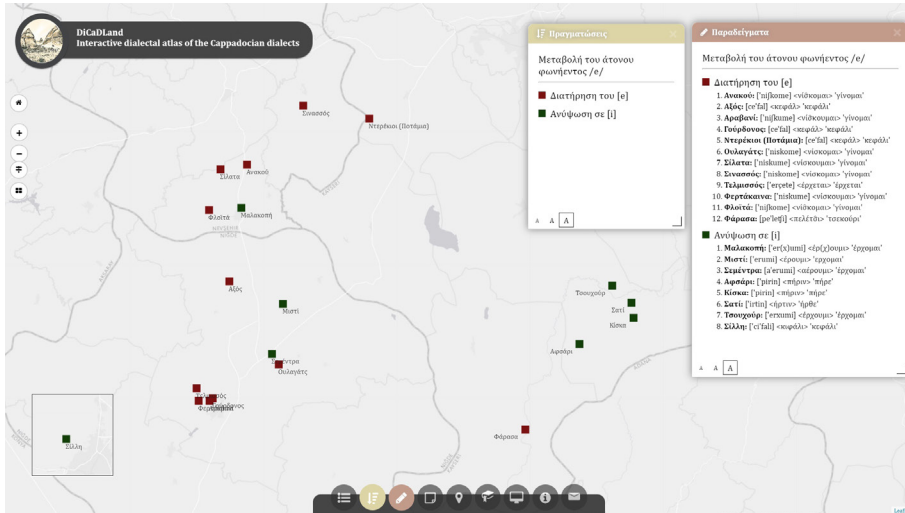

Χάρτης 3: Γλωσσικός χάρτης που απεικονίζει το φαινόμενο της μεταβολής του μεσοφωνηεντικού /θ/

Το πρώτο φαινόμενο είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά φαινόμενα φωνολογικής αλλαγής στις υπό μελέτη γλωσσικές ποικιλίες και αφορά στην τροπή του οδοντικού εξακολουθητικού /θ/, λόγω επιρροής από την Τουρκική, η οποία δεν παρουσιάζει αυτή τη φωνολογική διάκριση (Dawkins 1916: 44, 74–80· Karatsareas 2011: 33–34). Η γεωγραφική ταξινόμηση των πραγματώσεων του φαινομένου απεικονίζεται στον Χάρτη 3.

Το δεύτερο φωνολογικό φαινόμενο αφορά στην ανύψωση του άτονου /ε/ (Dawkins 1916: 42, 62–64, 149–151). Το φαινόμενο αυτό, μαζί με την ανύψωση του άτονου /ο/, αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές ισόγλωσσους των νεοελληνικών διαλέκτων (Κοντοσόπουλος 1994: 92 κ. ε.). Ωστόσο, στις γλωσσικές ποικιλίες της Καππαδοκίας, όπου μαρτυρείται, αναπτύχθηκε ανεξάρτητα και για διαφορετικούς λόγους (Dawkins 1916: 192–193). Η ταξινόμηση των πραγματώσεων του φαινομένου απεικονίζονται στον Χάρτη 4.

Χάρτης 4: Γλωσσικός χάρτης που απεικονίζει το φαινόμενο της μεταβολής του άτονου φωνήεντος /e/

Η μεθοδολογική απόφαση να διακρίνουμε τη φωνολογική μονάδα (σε πλαγιακοθήτους, //) από τις φωνολογικές πραγματώσεις (σε τετράγωνα αγκύλες, [ ]) επιτρέπει να περιορίσουμε και να αποσαφηνίσουμε τις περιπτώσεις όπου η ποικιλία στο ένα επίπεδο (φωνολογία) εξηγεί την ποικιλία σε ένα άλλο (μορφολογία). Πιο συγκεκριμένα, με αυτόν τον τρόπο καθίσταται δυνατό:

- (i) να αναδειχθούν κοινά υποκείμενα μορφήματα μεταξύ των επιμέρους ποικιλιών, τα οποία διαφέρουν λόγω συστηματικών φωνολογικών φαινομένων, αλλά και
- (ii) να διαφανούν διαφορετικά υποκείμενα μορφήματα, τα οποία συμπίπτουν φωνολογικά μεταξύ των ποικιλιών εξαιτίας της εφαρμογής συστηματικών φωνολογικών κανόνων.

Ενδεικτικά, στην Εικόνα 2 απεικονίζεται (α) η φωνολογική ποικιλία του θεματικού αλλόμορφου σε /-(Φ)ð/, η οποία συνδέεται άμεσα με τη φωνολογική ποικιλία του οδοντικού εξακολουθητικού /ð/ που παρουσιάζεται στον Χάρτη 3 και (β) η φωνολογική σύμπτωση δύο διαφορετικών μορφημάτων που πραγματώνονται ως [-(Φð)-i] < /-(Φð)-e, -(Φð)-i/. Στη μία περίπτωση, ο τύπος σε [-i] είναι αποτέλεσμα της ανύψωσης του άτονου /e/, φαινόμενο συστηματικό (και προβλέψιμο) στην ποικιλία από τη Μαλακοπή (Dawkins 1916: 64 και Χάρτης 4). Στην άλλη περίπτωση, το [-i] είναι αποτέλεσμα της αναλογικής επέκτασης του κλιτικού επιθήματος <-οι> από τα αρσενικά σε <-ος> (Dawkins 1916: 47–48, 109· Karatsareas 2019· Janse, Προσεχώς).

Παραδείγματα

Κλιτικό επίθημα που πραγματώνει [+έμφυχο, πληθυντικό αριθμό, ονομαστική πτώση] για τα ανισοσύλλαβα αρσενικά ουσιαστικά σε -(Φ)ς ~ (Φ)δ-

- /(-Φδ)-e/ [[(-Φδ)-e, (-Φr)-e, (-Φj)-e, [(-Φδ)-i], (-Φj)-i]]
- 1. **Ανακού:** [ra'ruðe] <παπούδε> 'παπούδες'
- 2. **Αϊός:** [ra'ra(j)e] <παπά(γ)ε> 'ο(ι) παπάδες'
- 3. **Αρσβανί:** [ra'rae] <παπάρε> 'ο(ι) παπάδες'
- 4. **Γουρδονός:** [ra'rae] <παπάρε> 'ο(ι) παπάδες'
- 5. **Μαλακοπή:** [ra'raði] <παπάði> 'ο(ι) παπάδες'
- 6. **Μιστί:** [ra'ra(j)i] <παπά(γ)i> 'ο(ι) παπάδες'
- 7. **Σιλτά:** [ra'raðe] <παπάðe> 'ο(ι) παπάδες'
- 8. **Τελμισσός:** [ra'raðe] 'το(α) κοράκια < τουρκ. karga>
- 9. **Φλοϊτά:** [ra'raðe] <παπάðe> 'ο(ι) παπάδες'
- 10. **Κίσκα:** [ra'raði] <παπάði> 'ο(ι) παπάδες'
- 11. **Τουχούρι:** [ra'raði] <παπάði> 'ο(ι) παπάδες'

- /(-Φδ)-es/ [[(-Φδ)-es, (-Φj)-es, (-Φ)-is]
- 1. **Ανακού:** [ra'ruðes] <παπούδες> 'παπούδες'
- 2. **Αϊός:** [ra'ra(j)es] <παπά(γ)ε> 'ο(ι) παπάδες'
- 3. **Μιστί:** [ra'vals] <βάρβας> 'ο(ι) πατέρες'
- 4. **Ντερέκιοι (Ποτάμιο):** [ra'raðes] <παπάðes> 'ο(ι) παπάδες'
- 5. **Σινισσός:** [ra'raði] <παπάði> 'ο(ι) παπάδες'
- 6. **Τελμισσός:** [ra'raðes] <παπάðes> 'ο(ι) παπάδες'
- 7. **Φάρασα:** [ra'raðes] <παπάðes> 'ο(ι) παπάδες'
- /(-Φδ)-i/ [[(-Φδ)-i, (-Φr)-i, (-Φθ)-θ, (-Φδ)-θ]
- 1. **Ανακού:** [ra'raði] <παπάð> 'ο(ι) παπάδες'
- 2. **Ντερέκιοι (Ποτάμιο):** [ra'rað] <παπάð> 'ο(ι) παπάδες'
- 3. **Σινισσός:** [ra'raði] <παπάði> 'ο(ι) παπάδες'
- 4. **Σίλη:** [ra'raði] <παπάðe> 'ο(ι) παπάδες'
- /(-Φ)-ja/
- 1. **Αϊός:** [ra'raja] <παπάγια> 'ο(ι) παπάδες'
- 2. **Ουλαγγί:** [ra'raja] <παπάγια> 'ο(ι) παπάδες'
- 3. **Φερτίκιανια:** [ra'raja] <μαπάγια> 'μεγαλύτεροι αδερφοί'
- Απουσία σχετικών πηγών - δεδομένων
- /(-Φδ)-ja/ [[(-Φδ)-ja]
- 1. **Τελμισσός:** [ce'ra'taðja] <κερατάδια> 'κερατάδες'

Πραγματώσεις

Κλιτικό επίθημα που πραγματώνει [+έμφυχο, πληθυντικό αριθμό, ονομαστική πτώση] για τα ανισοσύλλαβα αρσενικά ουσιαστικά σε -(Φ)ς ~ (Φ)δ-

- /(-Φδ)-e/ [[(-Φδ)-e, (-Φr)-e, (-Φj)-e, (-Φδ)-i, (-Φj)-i]] (α)
- /(-Φδ)-es/ [[(-Φδ)-es, (-Φj)-es, (-Φ)-is]
- /(-Φδ)-i/ [[(-Φδ)-i, (-Φr)-i, (-Φθ)-θ, (-Φδ)-θ]
- /(-Φ)-ja/
- Απουσία σχετικών πηγών - δεδομένων
- /(-Φδ)-ja/ [[(-Φδ)-ja]

Εικόνα 2: Η μορφολογική και φωνολογική ποικιλία του κλιτικού επιθήματος που πραγματώνει [πληθυντικό αριθμό, ονομαστική πτώση] για τα έμφυχα ανισοσύλλαβα αρσενικά ουσιαστικά σε -(Φ)ς ~ (Φ)δ-

5.2. Η χαρτογράφηση διαφορετικών μορφολογικών σχημάτων

Στις υπό μελέτη γλωσσικές ποικιλίες, παρατηρείται η ανάδυση διαφορετικών μορφολογικών σχημάτων κλίσης ως αποτέλεσμα διαφορετικών ενδογλωσσικών ή/και εξωγλωσσικών παραγόντων, στην τελευταία περίπτωση κυρίως λόγω της επαφής με την τυπολογικά συγκολλητική Τουρκική (βλ. Dawkins 1916· Karatsareas 2011· 2016· 2019· Janse 2019· Προσεχώς). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μια συγκεκριμένη κλιτική τάξη να έχει ακολουθήσει διαφορετικές πορείες στις επιμέρους γλωσσικές ποικιλίες της Καππαδοκίας. Για παράδειγμα, τα αρσενικά ουσιαστικά σε <-ος> σε κάποιες ποικιλίες έχουν αναπτύξει ανισοσύλλαβα αλλομορφική κλίση με βάση τα συμφωνικά αλλομορφα σε /-Φδ-/, σε άλλες

συγκολλητική κλίση με βάση την ονομαστική σε <-ος>, σε άλλες με βάση την αιτιατική σε <-ο>, ενώ έχουμε και περιπτώσεις ετερόκλισης με βάση το θέμα.

Για να καταγράψουμε όλο το εύρος της υπάρχουσας ποικιλίας, αλλά και για να ακολουθήσουμε μια ενιαία προσέγγιση η οποία είναι να θεωρητικά έγκυρη, εκμεταλλευτήκαμε την περιγραφική ισχύ του μοντέλου της Ράλλη (2005· βλ. και Ralli 2000) για την κλίση της Ελληνικής, λαμβάνοντας υπόψη και τις αναπροσαρμογές των Karatsareas (2016· 2019), Bağcıoğlu (2018) και Janse (2019· Προσεχώς) για τις ποικιλίες της Καππαδοκίας. Στη γραμμή αυτή, λάβαμε τη μεθοδολογική απόφαση, όπου χρειάζεται, να προσθέτουμε μαζί με τα διαφορετικά επιθήματα τον χαρακτήρα της βάσης μέσα σε παρένθεση. Με αυτόν τον τρόπο:

- (i) τα διαφορετικά κλιτικά επιθήματα διακρίνονται όχι μόνο ως τέτοια, αλλά και
- (ii) σε σχέση με τις βάσεις με τις οποίες συνδέονται.

Πραγματώσεις

Κλιτικό επίθημα που πραγματώνει [-έμφυχο, πληθυντικό αριθμό, ονομαστική πτώση] για τα (προ)παροξύτονα αρσενικά ουσιαστικά σε -ος

- /-us/
- /-ja/ ————— θέμα + -ja
- /(-os)-ja/ [(-oz)-ja] ————— λέξη_{GEN} + -ja
- /-us/ [-s]
- /(-ð)-ja/ [(-r)-ja] ————— θεματικό αλλόμορφο + -ja
- /(-os)-ja/ [(-uz)-ja] ————— λέξη_{GEN} + -ja
- /-us/ [-us, -s]
- /(-o)-ja/ [(-u)-ja] ————— λέξη_{GEN} + -ja
- /(-o)-ja/ ————— λέξη_{GEN} + -ja
- Απουσία σχετικών πηγών - δεδομένων
- /-i/ ————— θέμα + -i
- /(-id)-i/ [(-ir)-i, (-ur)-i] ————— θεματικό αλλόμορφο + -i

Παραδείγματα

Κλιτικό επίθημα που πραγματώνει [-έμφυχο, πληθυντικό αριθμό, ονομαστική πτώση] για τα (προ)παροξύτονα αρσενικά ουσιαστικά σε -ος

- /-us/
  1. **Ανεσκέ** [ˈanɛsɛkɛ] <χρόνος> 'χρόνια'
  2. **Γούρφους** [ˈɟoɹfɛs] <τόπος> 'τόποι'
  3. **Ντερέκιο (Ποτάμιο)** [ˈɟamɛʃ] <γέφυρα> 'γέφυροι'
  4. **Σύλατι** [ˈsɪlɛʃ] <μύλος> 'μύλοι'
  5. **Τεμάσιος** [ˈtɛmɛʃ] <μύλος> 'μύλοι'
  6. **Φλοιάτ** [ˈflɔiɛʃ] <μύλος> 'μύλοι'
- /-ja/
  1. **Αδές** [ˈadɛʃa] <σέβη> 'σέβη'
  2. **Αρσενί** [ˈarsɛni] <σέβη> 'σέβη'
  3. **Ουλαγέτι** [ˈulɛʃɛʃa] <σέβη> 'σέβη'
- /(-os)-ja/ [(-oz)-ja]
  1. **Αδές** [ˈadɛʃaʃa] <γέφυρα> 'γέφυροι'
  2. **Αρσενί** [ˈarsɛniʃa] <μύλος> 'μύλοι'
  3. **Ουλαγέτι** [ˈulɛʃɛʃaʃa] <μύλος> 'μύλοι'
  4. **Σύλατι** [ˈsɪlɛʃaʃa] <μύλος> 'μύλοι'
- /-us/ [-s]
  1. **Αδές** [ˈadɛʃ] <μύλος> 'μύλοι'
- /(-ð)-ja/ [(-r)-ja]
  1. **Αρσενί** [ˈarsɛniʃa] <μύλος> 'μύλοι'
- /(-os)-ja/ [(-uz)-ja]
  1. **Μαλεκοφι** [ˈmalɛkɔʃi] <γέφυρα> 'γέφυροι'
  2. **Μοτί** [ˈmɔʃiʃa] <μύλος> 'μύλοι'
- /-us/ [-us, -s]
  1. **Μαλεκοφι** [ˈmalɛkɔʃi] <γέφυρα> 'γέφυροι'
- /(-o)-ja/ [(-u)-ja]
  1. **Μοτί** [ˈmɔʃiʃa] <μύλος> 'μύλοι'
- /(-o)-ja/
  1. **Ουλαγέτι** [ˈulɛʃɛʃa] <μύλος> 'μύλοι'
- Απουσία σχετικών πηγών - δεδομένων
- /-i/
  1. **Σνασός** [ˈsnɛʃɔʃ] <τόπος> 'τόποι'
  2. **Κίκεν** [ˈkɪʃɛn] <τόπος> 'τόποι'
  3. **Σίκετι** [ˈsɪʃɛʃi] <τόπος> 'τόποι'
- /(-id)-i/ [(-ir)-i, (-ur)-i]
  1. **Σέλη** [ˈsɛlɛʃi] <γέφυρα> 'γέφυροι'

Εικόνα 3: Τα διαφορετικά μορφολογικά σχήματα στην περίπτωση του κλιτικού επιθήματος που πραγματώνει [πληθυντικό αριθμό, ονομαστική πτώση] για τα έμφυχα (προ)παροξύτονα αρσενικά ουσιαστικά σε -ος

Ενδεικτικά, στην Εικόνα 3 απεικονίζεται ο τρόπος με τον οποίο διακρίνονται και αποτυπώνονται οι διαφορετικοί μηχανισμοί κλίσης που ακολουθούν οι υπό μελέτη γλωσσικές ποικιλίες. Για παράδειγμα, το γενικευμένο επίθημα /-ja/ χρησιμοποιείται με διαφορετικές βάσεις, με αποτέλεσμα να έχουμε <μύλοζγια> (Αραβανί, Ουλαγάτς, Σίλατα), <μύλογια> (Ουλαγάτς) και <μύλοργια> (Αραβανί).

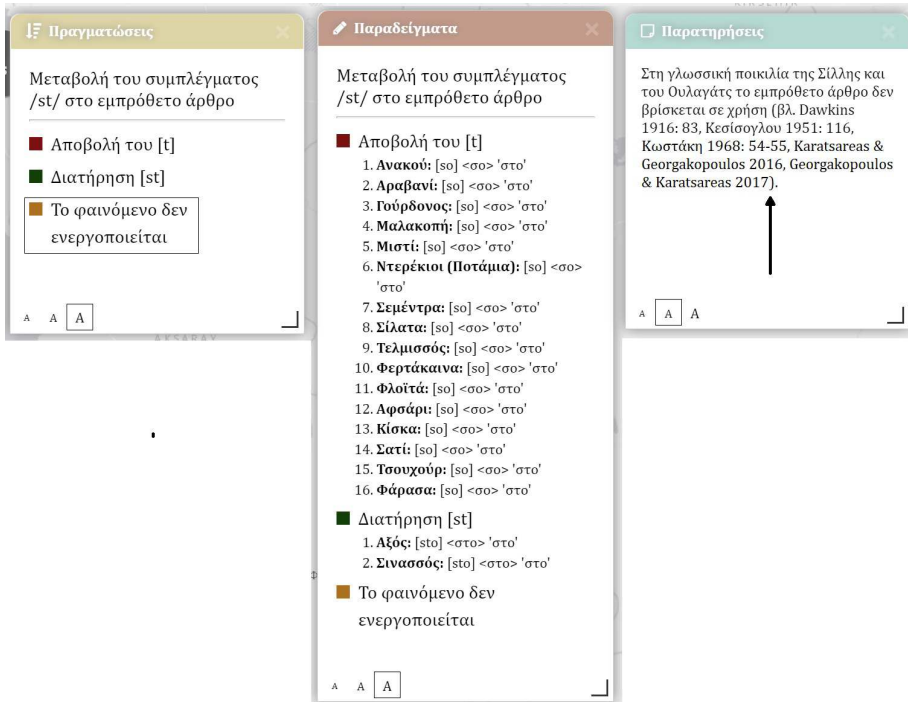
Τέλος, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η απόφαση αυτή δεν στερεί την περιγραφική επάρκεια και την επιλογή της **θεωρητικά ουδέτερης** (theory-neutral) — κατά τον δυνατόν — οπτικοποίησης της γλωσσικής πληροφορίας. Παρόμοιες αποφάσεις λάβαμε σε όλες τις περιπτώσεις όπου παρατηρούνται διαφορετικοί μηχανισμοί κλίσης (βλ., ενδεικτικά, και την κλίση του παρατατικού της παθητικής φωνής· Dawkins 1916: 142–144· Janse, Προσεχώς).

5.3. Χαρτογράφηση της απουσίας φαινομένων

Πολλές φορές τα υπό εξέταση φαινόμενα δεν μαρτυρούνται σε όλες τις γλωσσικές ποικιλίες που μελετάμε για διαφορετικούς λόγους. Για παράδειγμα, στις ποικιλίες στις οποίες απαντάται μηδενική πραγμάτωση της πρόθεσης <σε> (βλ. Karatsareas & Georgakopoulos 2016· Georgakopoulos & Karatsareas 2017), δεν μαρτυρείται το αντίστοιχο φαινόμενο της απλοποίησης του συμφωνικού συμπλέγματος του εμπρόθετου άρθρου (βλ. Εικόνα 4). Για να καλύψουμε αυτές τις περιπτώσεις όπου ένα φαινόμενο απουσιάζει από μια γλωσσική ποικιλία, χρησιμοποιούμε τιμές όπως «Το φαινόμενο δεν ενεργοποιείται», ενώ στις παρατηρήσεις, ο/η χρήστης/τρια μπορεί να βρει περισσότερες πληροφορίες. Με αυτόν τον τρόπο, διασφαλίζεται ο εξαντλητικός χαρακτήρας των πληροφοριών και η αποφυγή σύγχυσης σχετικά με την ύπαρξη κενών τιμών.

6. Προοπτικές εφαρμογής διαλεκτομετρικών προσεγγίσεων

Στις προηγούμενες ενότητες αναδείχθηκαν οι διαφορετικές πτυχές της γλωσσικής χαρτογράφησης και η συμβολή της στην αντικειμενική — και κατά το δυνατόν ουδέτερη θεωρητικά — καταγραφή **μεμονωμένων** γλωσσικών χαρακτηριστικών των ποικιλιών σε μια περιοχή (Rabanus 2018: 348, 357). Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων της γλωσσικής

Εικόνα 4: Η μεταβολή του συμπλέγματος /st/ στο εμπρόθετο άρθρο

χαρτογράφησης αποτελεί ένα ξεχωριστό βήμα και, μολονότι αξιοποιεί τα προϊόν της χαρτογράφησης, δεν αποτελεί γενικά μέρος ενός γλωσσικού άτλαντα (Kretzschmar 2018: 58). Τις τελευταίες δεκαετίες η διαλεκτομετρία έχει αναδειχθεί ως νέο πεδίο της (υπολογιστικής) διαλεκτολογίας. Διερευνά την εφαρμογή στατιστικών και μαθηματικών μεθόδων στη διαλεκτική έρευνα με στόχο να ανακαλύψει, να προσδιορίσει, να χαρακτηρίσει, να ταξινομήσει, να οπτικοποιήσει και, τελικώς, να ερμηνεύσει συστηματικότητες στην αθροιστική κατανομή **μεμονωμένων** χαρακτηριστικών σε γλωσσικές ποικιλίες (Wieling & Nerbonne 2015 για μια σύνοψη των εξελίξεων στον τομέα).

Παραδόξως, οι νεοελληνικές διάλεκτοι απουσίαζαν από αυτό το πεδίο της έρευνας μέχρι τώρα (βλ. μόνο Bompolas & Melissaropoulou 2020· 2021· 2022a· 2022b). Αν και οι διαλεκτικές ταξινομήσεις έχουν κεντρική θέση στη νεοελληνική διαλεκτολογία (βλ., ενδεικτικά, Κοντοσόπουλο 1994· Trudgill 2003), οι υπάρχουσες έρευνες βασίζονται κυρίως σε ισογλωσσικές μεθόδους οι οποίες έχουν δεχθεί έντονη κριτική (Nerbonne 2009· Mathussek 2016). Αυτή η έλλειψη διαλεκτομετρικών προσεγγίσεων στις νεοελληνικές

διαλέκτους οφειλόταν, κυρίως, στην απουσία ενός διαλεκτικού άτλαντα. Συνεπώς, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας αποτελούν ένα εξαιρετικά γόνιμο έδαφος για καινοτόμες υπολογιστικές προσεγγίσεις στις νεοελληνικές διαλέκτους.

Η εφαρμογή διαλεκτομετρικών αναλύσεων, με παραμετροποίηση των δεδομένων του άτλαντα, επιτρέπει:

- (i) τη διερεύνηση της υπάρχουσας ποικιλίας ανά γλωσσικό επίπεδο, καθώς και τον ρόλο που επιτελεί η ποικιλία σε κάθε επίπεδο ξεχωριστά στην τελική ταξινόμηση των (υπο-)διαλέκτων (Bompolas & Melissaropoulou 2020· 2021).
- (ii) την εξέταση του ρόλου των φαινομένων που είναι αποτέλεσμα ενδογλωσσικών *vs.* εξωγλωσσικών παραγόντων στην υπάρχουσα ποικιλία και τον συσχετισμό τους με κοινωνικούς παράγοντες (Bompolas & Melissaropoulou: 2022a).
- (iii) την αναζήτηση στατιστικά σημαντικών χαρακτηριστικών (ισογλώσων με βάση την παραδοσιακή διαλεκτολογία) που καθορίζουν τις προκύπτουσες διαλεκτικές ζώνες (Bompolas & Melissaropoulou: 2022b).
- (iv) τη συσχέτιση των παραπάνω με την κατανομή των ποικιλιών στον γεωγραφικό χώρο, καθώς και τη σύγκριση των αποτελεσμάτων με τις παραδοσιακές ταξινομήσεις (βλ., ενδεικτικά, Dawkins 1916: 206, 209· Janse 2008: 191· Προσεχώς· Karatsareas 2011: 53).

Η εφαρμογή μιας τέτοιας διαλεκτομετρικής προσέγγισης έχει το πλεονέκτημα ότι οι ταξινομήσεις των γλωσσικών ποικιλιών δεν είναι απόρροια επιλογής ισογλώσων με βάση θεωρητικές παραδοχές, αλλά αποτέλεσμα (παραμετροποιημένων) ποσοτικών αναλύσεων με βάση ένα τεράστιο σύνολο δεδομένων, στα οποία η γλωσσική ποικιλία σε μια περιοχή λαμβάνεται σοβαρά υπόψη υπόψη. Ως εκ τούτου, θεωρούμε ότι η εφαρμογή τέτοιων αναλύσεων με βάση δεδομένα από γλωσσικές ποικιλίες της Ελληνικής όχι μόνο θα επαληθεύσει ή θα αναθεωρήσει τις ταξινομήσεις της παραδοσιακής διαλεκτολογίας, αλλά επίσης θα αναγνωρίσει περισσότερες και βαθιά εδραιωμένες συστηματικότητες στα δεδομένα, οδηγώντας σε πιο επαρκείς ερμηνείες σχετικά με την κατανομή της γλωσσικής ποικιλίας στον χώρο (Nerbonne 2009· Scherrer & Stoeckle 2016).

7. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας παρουσιάστηκαν οι βασικές πτυχές της υλοποίησης του διαλεκτικού άτλαντα των Καππαδοκικών διαλέκτων, βασικού έργου αναφοράς στο πλαίσιο του προγράμματος «DiCaDLand» με γενικό στόχο

την ψηφιοποίηση των γλωσσικών ποικιλιών της Καππαδοκίας. Οι διαφορετικοί χάρτες απεικονίζουν διαφορετικές πτυχές της παρατηρούμενης ποικιλότητας, επιτρέποντας στον/στην αναγνώστη/τρια να συσχετίσει τα φαινόμενα με τον γεωγραφικό χώρο. Τα διαφορετικά επίπεδα πληροφορίας προβάλλονται σε ξεχωριστό παράθυρο παρέχοντας ένα εξαντλητικό εύρος πραγματώσεων για κάθε διαλεκτικό χαρακτηριστικό και συνοδεύονται από παραδείγματα αυθεντικής χρήσης και παρατηρήσεις για περαιτέρω εμβάθυνση. Αναμένεται ότι η δημοσίευση ενός τέτοιου έργου θα συμβάλει στην εφαρμογή νέων αναλύσεων και τη διατύπωση νέων συμπερασμάτων και ερμηνειών όσον αφορά στη σχέση μεταξύ χώρου (space) και γλώσσας (Auer & Schmidt 2010). Τέλος, φιλοδοξούμε ότι το συγκεκριμένο έργο θα χρησιμεύσει ως υποδομή για την επακόλουθη χαρτογράφηση των υπόλοιπων (μικρασιατικών και μη) διαλεκτικών ποικιλιών, δείχνοντας τον δρόμο προς τον πλήρη γλωσσικό άτλαντα των νεοελληνικών διαλέκτων.

Ευχαριστίες

Η συγκεκριμένη έρευνα χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας (Γ.Γ.Ε.Κ.) και από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.). Οι συγγραφείς και τα μέλη της ερευνητικής ομάδας ευχαριστούν θερμά το κοινό του συνεδρίου για τα χρήσιμα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους.

Βιβλιογραφία

- Auer, P. & J. E. Schmidt (eds.). 2010. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1: Theories and Methods. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Bağrıaçık, M. 2018. *Pharasiot Greek: Word Order and Clause Structure*. Doctoral dissertation. Ghent: Ghent University.
- Bompolas, S. & D. Melissaropoulou. 2020. An atlas-based dialectometric approach to Cappadocian Greek. Report at the Online Conference of Balkan Languages and Dialects: Typology, Dialectometry, Corpus-Based Studies. Saint Petersburg, Russia, October 15–16, 2020.
- Bompolas, S. & D. Melissaropoulou. 2021. Accounting for the Asia Minor Greek dialectal variation: a comparative dialectometric approach. Report at the 54th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea (SLE 2021). Athens, Greece, August 30 — September 3, 2021.
- Bompolas, S. & D. Melissaropoulou. 2022a. Detecting spatial effects of contact-induced vs. language-internal variation: a dialectometric approach to Cappadocian Greek. Report at the

- 11th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE11). Vienna, Austria, April 11–14, 2022.
- Bompolas, S. & D. Melissaropoulou. 2022b. Dialectometry challenging dialectal classifications: the case of Cappadocian Greek. Report at the 15th International Conference on Greek Linguistics (ICGL15). Belgrade, Serbia, September 15–18, 2022.
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DiCaDLand — DiCaDLand. Interactive Dialectal Atlas of the Cappadocian Dialects. Available at: <https://dicadland-map.netlify.app/el> (accessed on 12.12.2021).
- Dryer, M. S. & M. Haspelmath (eds.). 2013. *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Available at: <http://wals.info> (accessed on 14.12.2021).
- Georgakopoulos, T. & P. Karatsareas. 2017. A diachronic take on the Source–Goal asymmetry: evidence from inner Asia Minor Greek. In S. Luraghi, T. Nikitina & C. Zanchi (eds.), *Space in Diachrony*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 179–206 (Studies in Language Companion Series).
- Girnth, H. 2010. Mapping language data. In A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds.), *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2: Language Mapping. Pt. I. Pt. II: Maps. Berlin & New York: De Gruyter Mouton, 98–121.
- Grzega, J. 2009. *Sources for Onomasiological Studies*. Available at: <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EnglVglSW/OnOn-4.pdf> (accessed on 14.12.2021).
- Hickey, R. 2004. *A Sound Atlas of Irish English*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Janse, M. 2008. Clitic doubling from Ancient to Asia Minor Greek. In D. Kallulli & L. Tasmowski (eds.), *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 165–202.
- Janse, M. 2019. Agglutinative noun inflection in Cappadocian. In A. Ralli (ed.), *The Morphology of Asia Minor Greek: Selected Topics*. Leiden: Brill, 66–115.
- Janse, M. Προσεχώς. Η καππαδοκική διάλεκτος. Στο Χ. Τζιτζιλής (επιμ.), *Νεοελληνικές διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Karatsareas, P. 2011. *A Study of Cappadocian Greek Nominal Morphology from a Diachronic and Dialectological Perspective*. Doctoral dissertation. Cambridge: University of Cambridge.
- Karatsareas, P. 2016. Convergence in word structure: revisiting ‘agglutinative’ noun inflection in Cappadocian Greek. *Diachronica* 33(1): 31–66.
- Karatsareas, P. 2019. The morphology of Silliot Greek: paradigmatic defectiveness, paradigmatic levelling, and affix pleonasm. In A. Ralli (ed.), *The Morphology of Asia Minor Greek: Selected Topics*. Leiden: Brill, 148–180.
- Karatsareas, P. & T. Georgakopoulos. 2016. From syntagmatic to paradigmatic spatial zeroes: The loss of the preposition *se* in inner Asia Minor Greek. *STUF — Language Typology and Universals* 69(2): 309–340.
- Kaups, M. 1966. Finnish place names in Minnesota: a study in cultural transfer. *Geographical Review* 56(3): 377–397.
- König, W. & M. Renn. 2007. *Kleiner Sprachatlas von Bayerisch-Schwaben*. Augsburg: Wißner.
- Kretzschmar, W. A. 2013. GIS for language and literary study. In R. Siemens & K. Price (eds.), *Literary Studies in a Digital Age: An Evolving Anthology*. New York: MLA.

- Kretzschmar, W. A. 2018. Linguistic atlases. In C. Boberg, J. Nerbonne & D. Watt (eds.), *The Handbook of Dialectology*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 57–72.
- Lameli, A. 2010. Linguistic atlases — traditional and modern. In P. Auer & J. E. Schmidt (eds.), *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1: Theories and Methods. Berlin & New York: De Gruyter Mouton, 567–592.
- Lameli, A., R. Kehrein & S. Rabanus (eds.). 2010. *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2: Language Mapping. Pt. I. Pt. II: Maps. Berlin & New York: De Gruyter Mouton.
- Lesbos 2010–2015 — Linguistic atlas of Lesbos. Available at: <http://lesvos.lmgd.philology.upatras.gr/> (accessed on 13.12.2021).
- Manolessou, I. 2019. The historical background of the Asia Minor dialects. In A. Ralli (ed.), *The Morphology of Asia Minor Greek: Selected Topics*. Leiden: Brill, 20–65.
- Mathussek, A. 2016. On the problem of field worker isoglosses. In M.-H. Côté, R. Knooihuizen & J. Nerbonne (eds.), *The Future of Dialects*. Berlin: Language Science Press, 99–115.
- McDavid, R. I. 1958. Linguistic geographic and toponymic research. *Names* 6(2): 65–73.
- Melissaropoulou, D. & S. Bompolas. 2021. Mapping variation of Cappadocian Greek in space: a first geo-linguistic approach. Προφορική παρουσίαση στη 41^η Ετήσια Συνάντηση Τομέα Γλωσσολογίας, 13–15 Μαΐου 2021, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Melissaropoulou, D., S. Bompolas & C. Tsimpouris. In progress. Digital cartography in the service of preservation of cultural linguistic heritage: Implementing the electronic dialectal atlas of Cappadocian Greek. To appear in: *Lecture Notes in Computer Science Springer Press*.
- Michaelis, S. M., P. Maurer, M. Haspelmath & M. Huber (eds.). 2013. *Atlas of Pidgin and Creole Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Available at: <http://apics-online.info> (accessed on 14.12.2021).
- Moseley, C. (ed.). 2010. *Atlas of the World's Languages in Danger*. Paris: UNESCO Publishing.
- Müller, M. L., C. Köhler & D. Kattenbusch. 2001. VIVALDI — ein sprechender Sprachatlas im Internet als Beispiel für die automatisierte, computergestützte Sprachatlasgenerierung und -präsentation. *Dialectologia et Geolinguistica* 9: 55–68.
- Nerbonne, J. 2009. Data-driven dialectology. *Language and Linguistics Compass* 3(1): 175–198.
- Nisanyan Yeradları — Nisanyan Yeradları. Turkey Toponyms: An inventory of Turkish place names, current and historical. Available at: <https://nisanyanmap.com> (accessed on 10.12.2021).
- Rabanus, S. 2018. Dialect maps. In C. Boberg, J. Nerbonne & D. Watt (eds.), *The Handbook of Dialectology*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc, 348–367.
- Ralli, A. 2000. A feature-based analysis of Greek nominal inflection. *Γλωσσολογία/Glossologia* 11–12: 201–227.
- Scherrer, Y. & P. Stoeckle. 2016. A quantitative approach to Swiss German — Dialectometric analyses and comparisons of linguistic levels. *Dialectologia et Geolinguistica* 24(1): 92–125.
- Szmrecsanyi, B. & L. Anderwald. 2018. Corpus-Based Approaches to Dialect Study. In C. Boberg, J. Nerbonne & D. Watt (eds.), *The Handbook of Dialectology*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 300–313.
- Thun, H. 2010. Pluridimensional cartography. In A. Lameli, R. Kehrein & R. Rabanus (eds.), *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2: Language Mapping. Pt. I. Pt. II: Maps. Berlin & New York: De Gruyter Mouton, 506–523.
- Trudgill, P. 2003. Modern Greek dialects: A preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics* 4: 45–63.

- Veith, W. H. 2006. Dialect atlases. In K. Brown (ed.), *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Amsterdam, New York, Oxford, Shannon, Singapore & Tokyo: Elsevier, 517–528.
- Wieling, M. & J. Nerbonne. 2015. Advances in dialectometry. *Annual Review of Linguistics* 1(1): 243–264.
- Αλεξέλλη, Β. 2021. *Χαρτογράφηση της γλωσσικής ποικιλίας της Λέσβου*. Διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Αναστασιάδης, Β. Κ. 1975. Ιστορία και γλώσσα τής Καππαδοκίας και τὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων. *Μικρασιατικά Χρονικά* 16: 150–184.
- Αναστασιάδης, Β. Κ. 1976. *Ἡ σύνταξη στὸ Φαρασιώτικο ἰδίωμα τῆς Καππαδοκίας σὲ σύγκριση πρὸς τὰ ὑπόλοιπα ἰδιώματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθὼς καὶ πρὸς τὴν Ἀρχαία, τὴ Μεσαιωνικὴ καὶ τὴ Νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα*. Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορία. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων.
- Ἀνδριώτης, Ν. Π. 1948. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*. Ἀθήνα: Ἴκαρος.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. 1988. *Γλωσσικὸς ἀτλας τῆς Κρήτης*. Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακὴς ἐκδόσεις Κρήτης.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. 1994. *Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Γρηγόρη.
- Λογοθέτη-Μερλιέ, Μ. 1977. Οἱ ἐλληνικὲς κοινότητες στη σύγχρονη Καππαδοκία. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 1: 29–74.
- Μανωλέσου, Ι., Σ. Μπέης & Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου. 2012. Ἡ φωνητικὴ ἀπόδοση των νεοελληνικῶν διαλέκτων καὶ ιδιωμάτων. *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 26: 161–221.
- Μερλιέ, Μ. 1948. *Τὸ ἀρχεῖο τῆς Μικρασιατικῆς λαογραφίας*. Ἀθήνα: Collection de l'institut francais d'Athènes.
- Μηνάς, Κ. 2020. *Γλωσσικὸς ἀτλανταὶ Δωδεκανήσου*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ἴδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη].
- Πολυτροπικὴ Βάση — Πολυτροπικὴ Βάση Γραπτῶν καὶ Προφορικῶν Πηγῶν. Διαθέσιμο στο: <https://amigredb.philology.upatras.gr> (ἡμερομηνία πρόσβασης 14.12.2021).
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Ἀθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη, Α. (επιμ.). 2015. *Πρόγραμμα ΘΑΛΗΣ «Πόντος, Καππαδοκία, Αἰβαλί: Στα χνάρια τῆς Μικρασιατικῆς Ἑλληνικῆς»*. Πάτρα: Ἐργαστήριο Νεοελληνικῶν Διαλέκτων.
- Ράλλη, Α. 2019. *Γλωσσικὴ χαρτογράφηση: ὁ ηλεκτρονικὸς διαλεκτικὸς ἀτλανταὶ τῆς Λέσβου*. Στο Γ. Α. Κάρλα, Ι. Μανωλέσου & Ν. Παντελίδης (επιμ.), *Λέξεις. Τιμητικὸς τόμος για τὴν Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου*. Ἀθήνα: Καρδαμίτσα, 435–456.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. [1938] 2002. *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ. Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ἴδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Τσαγκογέωργα, Δ., Π. Λαμπροπούλου & Χ. Παπαγεωργίου. 2009. Ἀπὸ τὸ παρελθόν στο παρόν: Ἡλεκτρονικὸς θησαυρὸς τοπωνυμίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Στο Κ. Βαλεοντῆς (επιμ.), *Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ Ορολογία: Ανακοινώσεις 7^ο Συνεδρίου*. Ἀθήνα: Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο Ἑλλάδας, 297–305.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΡΕΙΝΗΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Ελένη Μπάντιου & Δώρας Κυριαζής
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

In the light of contact linguistics, we examine dialectal phraseological material of the Greek idioms of South Albania and of the mountain region of Thesprotia. The collection of the phraseological material was mainly based on indexing phraseological units from the literary work of T. Kotsias and S. Dimitriou, who systematically use the dialectal variation in their writings. A comparison of the gathered material with the available, corresponding phraseological units coming from the Albanian language was made afterwards. Our study highlights a series of phraseological equivalents between the two linguistic varieties, which are the result of the language contact between Greek speaking and Albanian speaking populations of this specific geographic, as well as linguistic area.

Keywords: Epirus, language contact, Balkan linguistics, phraseological equivalents

1. Εισαγωγή

Σκοπός της εργασίας είναι να θέσει ζητήματα που αφορούν τη διαλεκτική φρασεολογία, εντάσσοντάς τα στο ευρύτερο πεδίο των γλωσσικών επαφών αλλά και της βαλκανικής γλωσσολογίας. Εξετάζουμε φρασεολογικό υλικό από τα ελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας και της ορεινής Θεσπρωτίας, υπό το πρίσμα των γλωσσικών επαφών μεταξύ των ομιλητών των ελληνικών της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου και των ομιλητών της αλβανικής γλώσσας. Οι μελέτες που αφορούν τα ελληνικά της περιοχής, αλλά και τη σχέση τους με την αλβανική γλώσσα και τις διαλέκτους της, δεν έχουν συμπεριλάβει ως τώρα το πεδίο της φρασεολογίας. Αυτή η περιορισμένη παρουσία των στερεότυπων και των παγιωμένων φράσεων στις εργασίες που αφορούν τη συγκεκριμένη ζώνη ελληνοφωνίας ήταν η αφορμή για να ξεκινήσει η έρευνα και η καταγραφή των φρασεολογισμών.

2. Φρασεολογισμοί και διάλεκτος

2.1. Τα όρια του φρασεολογισμού

Στη σύγχρονη γλωσσολογία δεν υπάρχει ενιαία άποψη για τον ακριβή καθορισμό της φρασεολογικής μονάδας (στο εξής ΦΜ) ως γλωσσικής μονάδας. Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για το σύνολο των ΦΜ και τον χαρακτήρα των γλωσσικών στοιχείων που χαρακτηρίζονται ως φρασεολογισμοί (Tresorukova 2015).

Είναι απαραίτητο, πριν από κάθε μελέτη να ορίζουμε τι συμπεριλαμβάνουμε στο υλικό μας και τι χαρακτηρίζουμε ως **φρασεολογική μονάδα** (ΦΜ), λαμβάνοντας υπόψη την πληθώρα ορισμών στη λέξικογραφία και στη βιβλιογραφία. Για παράδειγμα, δεν παρατηρείται συμφωνία σχετικά με το αν οι παροιμίες και τα γνωμικά μπορούν να συμπεριληφθούν στους φρασεολογισμούς, με την ευρύτερη έννοια. Στην παρούσα εργασία ακολουθούμε τον Συμεωνίδη (2000: 18), ο οποίος επισημαίνει ότι, παρόλο που οι παροιμίες δεν αποτελούν κανονικούς φρασεολογισμούς, η σταθερή τους μορφή και η δυνατότητα που έχουν να ερμηνευθούν μας αναγκάζουν να τις καταχωρήσουμε στους φρασεολογισμούς υπό την ευρεία έννοια (Συμεωνίδης 2000: 22).

Λαμβάνοντας υπόψη την, πολλές φορές δυσνόητη και πολύπλοκη, ορολογία της φρασεολογίας, ο Συμεωνίδης αναφέρει ως μονάδες υπό εξέταση τα **φρασήματα** (Phraseme) ή **φρασεολεξήματα** (Phraseolexeme) ή **ιδιωτισμούς** (idioms), μεταξύ και άλλων όρων, που είναι «συνδυασμοί λέξεων με ελάχιστο αριθμό τις δύο λέξεις / ή δύο λεξήματα, δεν αποτελούν υποχρεωτικά πρόταση, έχουν διαφοροποιημένη σημασία από τα συστατικά τους και δεν έχουν πάντα τη συνήθη συντακτική δομή» (Συμεωνίδης 2000: 18).

Οι ΦΜ σχηματίζουν μια κλίμακα κατηγοριών, από τις λιγότερο σταθερές μορφοσυντακτικά και τις λιγότερο ιδιωτισμικές, όπως ορισμένες συμπαραθέσεις π.χ. «με παίρνει ο ύπνος / το παράπονο», μέχρι τις κατηγορίες με πολύ υψηλό δείκτη ιδιωτισμικότητας και σταθερότητας, π. χ. «τα παίρνω στο κρανίο» (Μότσιου 2007). Με την έννοια αυτή, οι λιγότερο ιδιωτισμικές ΦΜ είναι πιο κοντά στις ελεύθερες γλωσσικές μορφές, ενώ η μεγαλύτερη ιδιωτισμικότητα είναι χαρακτηριστική των παγιωμένων εκφράσεων. Οι Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου (2006: 17) επισημαίνουν ότι οι στερεότυπες εκφράσεις με κανονική συντακτική δομή είναι δυνατό να παρουσιάζουν αμφισημία όταν η ίδια ακολουθία λέξεων συμπεριφέρεται και ως ελεύθερος συνδυασμός λέξεων με συνθετική σημασία. Για παράδειγμα, η στερεότυπη έκφραση «ξεχείλισε το ποτήρι» μπορεί να λειτουργήσει και ως ελεύθερος συνδυασμός, με την κυριολεκτική σημασία.

Καταλήγοντας στα αναγκαία και επαρκή κριτήρια για τον καθορισμό των ΦΜ, οι φρασεολογισμοί με την ευρεία έννοια περιλαμβάνουν γλωσσικές δομές που πληρούν τα κριτήρια της **πολυλεξικότητας** (Colson 2008: 193), της **μη συνθετικότητας της σημασίας** ή κριτήριο της **ιδιωτισμικότητας** (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου 2006: 23), και της **σχετικής στερεοτυπίας στο συντακτικό** του φρασεολογισμού. Επίσης, το κριτήριο της **λεξικοποίησης** και της **αναπαραγωγικότητας** (Συμεωνίδη 2000: 51) και τέλος, το χαρακτηριστικό της **μεταφοράς** (figurative) και η **αδιαφάνεια της σημασίας** (Θώμου 2003).

2.2. Χαρακτηριστικά διαλεκτικών φρασεολογισμών

Μέχρι πρόσφατα, ο κύριος όγκος της έρευνας που αφορά τη φρασεολογία λάμβανε υπόψη μόνο τις πρότυπες γλώσσες (standard languages), ή όπως στην περίπτωση της ελληνικής, μόνο την κοινή. Κατ' επέκταση, οι μελέτες έχουν αντλήσει το υλικό τους σχεδόν αποκλειστικά από τις γραπτές μορφές της γλώσσας (κυρίως από την υπάρχουσα λεξικογραφία), ενώ οι διάλεκτοι, ως γεωγραφικές (και κοινωνικές¹) ποικιλίες, δεν συμπεριλαμβάνονταν.

Τα περισσότερα κοινά φρασεολογικά στοιχεία των σύγχρονων ευρωπαϊκών γλωσσών οφείλονται στην επαφή των μορφωμένων τάξεων στις χώρες της Ευρώπης, όπου η ανταλλαγή ιδεών πραγματοποιούνταν και μέσω του γραπτού λόγου (Piirainen 2010). Αυτοί οι φρασεολογισμοί λόγιας προέλευσης απουσιάζουν από τις μη κυρίαρχες γλωσσικές ποικιλίες, όπως είναι οι γεωγραφικές διάλεκτοι.

Στα φρασεολογικά λεξικά οι ενδείξεις που αφορούν τη διατοπικότητα είτε δεν υπάρχουν, είτε είναι ανεπαρκείς, ενώ οι συγκριτικές φρασεολογικές μελέτες δεν λαμβάνουν συνήθως υπόψη τη γεωγραφική κατανομή των φρασεολογικών μονάδων. Αντιθέτως, στηρίζονται στην ιδέα ενός ομοιογενούς συνόλου φρασεολογισμών.

Όσο αφορά τα κοινά χαρακτηριστικά των διαλεκτικών φρασεολογισμών σημειώνονται, μεταξύ και άλλων, τα εξής:

- (i) **Παραλλαγές:** Οι διάλεκτοι έχουν την τάση για μεγαλύτερη μορφοσυντακτική ποικιλία και παραλλαγές στους φρασεολογισμούς, δηλαδή υποκαθιστούν τις λέξεις με συνώνυμες και εμφανίζουν μορφοσυντακτικές παραλλαγές με αντιστροφή των όρων, ενώ υπάρχει και η πιθανότητα εμφάνισης παραλλαγών ως αποτέλεσμα των γλωσσικών επαφών.

---

¹ Εδώ περιοριζόμαστε μόνο στις γεωγραφικές ποικιλίες.

- (ii) **Ανεκτικότητα στην ποικιλία:** Παρά το γεγονός ότι και οι διαλεκτικοί φρασεολογισμοί ακολουθούν μια εσωτερική νόρμα στη δομή τους, είναι πολύ περισσότερο ανεκτικοί στην ποικιλία, είναι λιγότερο εδραιωμένη και περισσότερο ευέλικτη η μορφή των διαλεκτικών τύπων και επιτρέπουν στον ομιλητή της διαλέκτου να κατασκευάσει εκ νέου τον ιδιωματισμό σε κάθε του χρήση. Αντιθέτως, οι γλωσσικές ποικιλίες που βασίζονται και στην κωδικοποίηση του γραπτού λόγου είναι λιγότερο ευέλικτες.
- (iii) **Ονοματολογικά συστατικά:** Για παράδειγμα μικροτοπωνύμια, τα οποία έχουν σημαντικό ρόλο για τη ζωή των διαλεκτόφωνων ομιλητών μιας οριοθετημένης γεωγραφικά περιοχής, και είναι συστατικά διαλεκτικών φρασεολογισμών. Αυτά δεν μπορούν να είναι γνωστά στην πρότυπη γλώσσα ή να είναι συστατικά των φρασεολογισμών της.
- (iv) **Πολιτισμικά στοιχεία και λεξιλόγιο:** Λεξιλόγιο που δεν εμφανίζεται στους φρασεολογισμούς της πρότυπης γλώσσας (π. χ. αγροτικός τομέας, ο οποίος εκλείπει πια ακόμα και από τις διαλεκτόφωνες κοινωνίες, βασικές ανάγκες και πτυχές της ανθρώπινης ζωής όπως η τροφή). Έτσι, μόνο αυτοί οι ομιλητές που έχουν την αντίστοιχη συμβολική γνώση μπορούν να αποκωδικοποιούν τη σημασία των φρασεολογισμών (Assenova 1993· Piirainen 2008: 217· 2010).
- (v) **Πραγματολογικά στοιχεία:** Οι διάλεκτοι επιδεικνύουν ιδιαίτερη αδιαφορία για το υφολογικό μαρκάρισμα. Φρασεολογικές μονάδες που για τον ομιλητή της πρότυπης γλωσσικής ποικιλίας ακούγονται αγενείς (π. χ. υβριστικού περιεχομένου), δεν είναι αντιληπτές ως τέτοιες από τον ομιλητή της διαλέκτου. Άλλο ένα πραγματολογικό χαρακτηριστικό είναι η τάση για χρήση της υπερβολής, της ειρωνείας, του χιούμορ και του σαρκασμού.

Είναι φανερή επομένως η ανάγκη διεπίδρασης του πεδίου της φρασεολογίας με τη διαλεκτολογία (Tzitzilis 2000).

Για τη φρασεολογία, η συμπερίληψη των διαλέκτων σημαίνει περισσότερη εμβάθυνση σε χωρικά ζητήματα (areal aspects), γιατί εκτός από ζητήματα διαχρονικότητας των φρασεολογισμών, υπάρχει και η πλευρά της διατοπικότητας, εφόσον κάποιοι φρασεολογισμοί εμφανίζονται σε περιορισμένες γεωγραφικές περιοχές, κι αυτό αφορά τόσο τις πρότυπες όσο και τις διαλεκτικές ποικιλίες.

3. Η βαλκανική διάσταση

Όσο αφορά τη βαλκανική φρασεολογία, το έργο του Papahagi (1908) παραμένει ακόμα το σημαντικότερο (Τζιτζιλής 2000: 13–14). Ενώ οι βαλκανισμοί των άλλων

επιπέδων — όπως της φωνητικής, της μορφολογίας και της σύνταξης- μπορούν να εντοπιστούν και να μετρηθούν σχετικά εύκολα, στο επίπεδο της φρασεολογίας αυτή η δουλειά είναι εξαιρετικά δύσκολη, καθώς εμφανίζονται προβλήματα εντοπισμού και οριοθέτησης του υλικού.

Ξεκινώντας από το γεγονός ότι οι ΦΜ είναι αποτέλεσμα παγίωσης ελεύθερων συνταγμάτων (Demiraj 1994: 198), άρα αποτυπώνουν τα δομικά χαρακτηριστικά των αντίστοιχων γλωσσών, αυτές, διαφορετικά από τα λεξιλογικά δάνεια, μπορεί να χαρακτηριστούν ως στοιχεία που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης². Σύμφωνα με την κατάταξη που επιχειρεί ο ίδιος μελετητής για τα ισόγλωσσα των βαλκανικών γλωσσών σε λεξιλογικό επίπεδο (Schaller 1975: 173), όταν μια ΦΜ απαντά σε τρεις ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες, έχουμε να κάνουμε με ισόγλωσσο πρώτου βαθμού, ενώ όταν απαντά μόνο σε δυο γλώσσες, έχουμε ισόγλωσσο δεύτερου βαθμού. Έχει διατυπωθεί επίσης η άποψη ότι τα κοινά φρασεολογικά στοιχεία εμφανίζονται περισσότερο στις διαλέκτους και λιγότερο στις πρότυπες/κοινές ποικιλίες των βαλκανικών γλωσσών, η δημιουργία των οποίων συνοδεύτηκε από τάσεις αποβαλκανιοποίησης (Tzitzilis 2000: 13).

Σε θεωρητικό επίπεδο παρατηρείται αδυναμία συσχέτισης των φρασεολογικών μελετών που αφορούν τις βαλκανικές γλώσσες με την ίδια τη θεωρία της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης, ενώ αξιοσημείωτη είναι η ανεπάρκεια φρασεολογικών λεξικών για τις περισσότερες βαλκανικές γλώσσες (Τζιτζιλής 2000).

Με ελάχιστες εξαιρέσεις (Χιώτη 2010· Συμεωνίδης 2000), παραμένουν σπάνιες στην ελληνική βιβλιογραφία οι συστηματικές μελέτες στο πεδίο της φρασεολογίας και υπάρχει η δυσκολία της απουσίας φρασεολογικών λεξικών για τα νέα ελληνικά (Μάρκου 2018). Το διαθέσιμο φρασεολογικό υλικό που αφορά την ελληνική αποτελείται από συλλογές με λόγιες εκφράσεις ή εκφράσεις από την εκκλησιαστική γλώσσα (Μάρκου 2018· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου 2006).

Όσο αφορά τη βαλκανική διάσταση της φρασεολογίας της αλβανικής, το έργο αναφοράς είναι το Fjalor Frazelogjik Ballkanik (FFB 1999). Στο λεξικό καταγράφονται τα φρασεολογικά παράλληλα των βαλκανικών γλωσσών που είναι αποδεικτικά στοιχεία της τυπολογικής τους εγγύτητας. Τέτοιου είδους τυπολογικές συνάψεις είναι η δομή των φρασεολογικών μονάδων, η σημασιολογική τους ομοιότητα, αλλά και η λειτουργική ισοδυναμία. Μέσα από τη διαγλωσσική σύγκριση των φρασεολογικών μονάδων φαίνονται τόσο τα τυπολογικά παράλληλα, όσο και οι αμοιβαίες επιρροές και οι παρεμβολές άλλων γλωσσών, όπως είναι η τουρκική (Φλιάτουρας 2001).

² Ο Schaller (1975: 172) τις ονομάζει **sprachbundbildende**.

Όπως έχει επισημανθεί, «από σημασιολογικής πλευράς, οι ΦΜ μιας συγκεκριμένης γλώσσας έχουν τις αντίστοιχές τους στην πλειοψηφία των γλωσσών της υφηλίου. Από δομικής πλευράς, δηλαδή σε ό,τι αφορά στα λεξιλογικά στοιχεία που τις απαρτίζουν, ο αριθμός αντιστοιχιών περιορίζεται αισθητά» (Tomici 1983: 236). Γι' αυτό το λόγο, παράλληλα με τα λεξικά που βασίζονται σε δομικά κριτήρια (π. χ. FFB 1999) είναι ανάγκη να συνταχθούν και θεματικά ή αναλογικά φρασεολογικά λεξικά, όπου να συγκεντρώνονται συνωνυμικές ΦΜ της ίδιας γλώσσας (συμπεριλαμβανομένων και των διαλέκτων/ιδιωμάτων) αλλά και άλλων γλωσσών, όταν πρόκειται για αντιπαραθετικά λεξικά. Να ξεκινήσουμε από το περιεχόμενο για να οδηγηθούμε στη μορφή· να αρχίσουμε από τα βασικά πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας και ύπαρξης (γέννηση, γάμος, θάνατος, υπομονή, θυμός, υπερηφάνεια, σβελτάδα, εξυπνάδα, συνέπεια, τεμπελιά, αναβλητικότητα κτλ.) και μέσα από το ψηφιδωτό που δημιουργείται να δούμε σε τι βαθμό συγκλίνουν ή αποκλίνουν οι βαλκανικές γλώσσες σε φρασεολογικό επίπεδο, ποιες απ' αυτές βρίσκονται πιο κοντά και ποιες πιο μακριά σε ό,τι αφορά στη γλωσσική «επένδυση» του ίδιου περιεχομένου (σημαινομένου).

Θα διαπιστώσουμε, λ.χ., ότι η σημασία 'σέρνω πολύ μια δουλειά, δεν την ολοκληρώνω ποτέ, ούτε την πιάνω ούτε την αφήνω', στη νέα ελληνική αποδίδεται με τη ΦΜ *ράβε ξύλωνε*, που βρίσκει πλήρη αντιστοιχία στο αλβανικό *qep e shqep*, αλλά και συνώνυμά του όπως *hiq e mos këput* 'να τραβάς και να μη κόβεις', *shosh e sit e mos gatuj* 'κοσκί-νιζε, σίτιζε και μη μαγειρεύε', *tund e mos shkund* 'κούνα και μη τίνάζε', που αποτελούνται από ρήματα στην προστακτική τόσο στα ελληνικά όσο και στα αλβανικά.

4. Περίπτωση μελέτης: τα νεοελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας και της Θεσπρωτίας

Η περίπτωση μελέτης αφορά τα ιδιώματα των γεωγραφικών περιοχών του Πωγωνίου στον βορρά — σε Ελλάδα και Αλβανία, — της ορεινής Θεσπρωτίας (χωριά Μουργκάνας) στο νότο και της ελληνόφωνης περιοχής της Δρόπολης στα δυτικά, μαζί με την ευρύτερη περιοχή των Αγίων Σαράντα. Τα ελληνικά που μέχρι και σήμερα μιλιούνται στις περιοχές αυτές φαίνεται πως αποτελούν ένα γλωσσικό συνεχές που φέρει το διακριτικό χαρακτηριστικό του νότιου φωνηεντισμού (Κυριαζής 2017). Ιστορικά, η περιοχή αυτή της Βαλκανικής αποτέλεσε τον γεωγραφικό χώρο συνύπαρξης αλλόγλωσσων πληθυσμών (Brown & Joseph 2013: 146), η ζώνη αυτή εμφανίζει τον μεγαλύτερο αριθμό ελληνόφωνων οικισμών, ενώ γύρω από αυτήν υπάρχουν αλβανόφωνοι πληθυσμοί οι οποίοι μιλούν τα *labërisht* και *çamërisht* (Kyriazis 2012· Brown & Joseph 2013· Joseph et al. 2019).

4.1. Υλικό και μεθοδολογία

Για να εντοπίσουμε φρασεολογισμούς της διαλέκτου στραφήκαμε αρχικά στη διαλεκτόφωνη λογοτεχνία της περιοχής, ώστε να εξετάσουμε έπειτα ποιες φρασεολογικές μονάδες είναι πιθανά μεταφραστικά δάνεια (calques) αλβανικών φρασεολογισμών και αν ανιχνεύονται στοιχεία που μαρτυρούν την επαφή της διαλέκτου με την αλβανική γλώσσα.

Το υλικό της εργασίας προέκυψε από την αποδελτίωση των φρασεολογισμών που συναντάμε στη λογοτεχνία του Σωτήρη Δημητρίου και του Τηλέμαχου Κώτσια (449 ΦΜ από 11 βιβλία), δύο συγγραφέων που γράφουν στο τοπικό ιδίωμα, είτε σε όλο τους το έργο, είτε αποσπασματικά. Κατά την αποδελτίωση των φρασεολογισμών σκόπιμα δεν συμπεριλήφθηκαν στο υλικό οι φρασεολογικές μονάδες οι οποίες αποτελούν μέρος των δι-αδεδομένων φρασεολογισμών της κοινής νεοελληνικής, στο βαθμό που τις γνωρίζουμε.

Μια δυσκολία κατά την αποδελτίωση ήταν η επιλογή των ορίων των φρασεολογισμών, δηλαδή ποια είναι τα στοιχεία τα οποία ανήκουν στη φρασεολογική μονάδα και ποια αποτελούν το περικείμενό της. Όπως αναφέρει η Χιώτη (2010: 190) σε κάποιες περιπτώσεις είναι δύσκολο να ορίσουμε με τρόπο σαφή αν το ρήμα ή το ουσιαστικό με τους προσδιορισμούς του είναι εξίσου παγιωμένα στοιχεία της ΦΜ. Επιλέξαμε να παραθέσουμε τα στοιχεία που θεωρούμε ότι ανήκουν στη ΦΜ και να εντάξουμε σε αγκύλες όσες μονάδες θα μπορούσαν να απουσιάζουν αλλά και το συγκεκριμένο, όταν κρίναμε πως είναι απαραίτητο για να αποδώσουμε σημασία στη ΦΜ.

Έπειτα έγινε η αναζήτηση του φρασεολογισμού στη βάση δεδομένων του Κέντρου Ερεύνες Ελληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ), όπου βρίσκεται αποδελτιωμένο και απομαγνητοφωνημένο φρασεολογικό υλικό και παροιμίες από όλα τα ελληνόφωνα μέρη. Καταγράφηκαν οι εμφανίσεις των φρασεολογισμών με τις σημασίες τους και τους τόπους προέλευσής τους και μαρκάραμε στο υλικό αν κάθε ΦΜ υπάρχει και στην κοινή ή και στις διαλεκτικές/γεωγραφικές ποικιλίες ή αν εμφανίζεται αποκλειστικά στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου. Έπειτα έγινε επαλήθευση του υλικού και στις διαθέσιμες μονογραφίες που αφορούν τη συγκεκριμένη γεωγραφική και γλωσσική περιοχή.

4.2. Φρασεολογία της διαλέκτου και γλωσσικές επαφές

Για την αναζήτηση των φρασεολογικών ισοδύναμων στην αλβανική γλώσσα, εξετάστηκαν οι καταχωρήσεις στα φρασεολογικά λεξικά «Fjalor Frazelogjik Ballkanik» (FFB 1999) και «Fjalor Frazelogjik i Gjuhës Shqipe» (Thomai 2010). Πριν μπούμε

σε λεπτομέρειες που αφορούν στο υλικό μας, να σημειώσουμε ότι η Tomići (1983: 237–241) συγκρίνοντας τις συνώνυμες ΦΜ των σλαβικών και μη σλαβικών γλωσσών της Βαλκανικής οδηγείται στην εξής κατάταξη:

- (i) ΦΜ με ίδια σημασία, που πραγματώνονται με τα ίδια λεξιλογικά μέσα
- (ii) ΦΜ με ίδια σημασία σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες, αλλά με λεξιλογικά συστατικά που δεν συμπίπτουν πλήρως
- (iii) ΦΜ με ίδια σημασία, αλλά με διαφορετικά λεξιλογικά συστατικά
- (iv) ΦΜ με ίδια σημασία, με σημασιολογικό «ταίρι» σε μία από τις βαλκανικές γλώσσες.

Ξεκινώντας από τη φύση των ΦΜ, είναι αναμενόμενο η κατά λέξη μετάφρασή τους σε μια άλλη γλώσσα να δημιουργεί δυσκολίες κατανόησης, πράγμα που φαίνεται στην περίπτωση ΦΜ που 'βγάζουν νόημα' στις περιοχές γλωσσικής επαφής (π. χ. όμορα αλλόγλωσσα ιδιώματα), και που γίνονται όλο και πιο δυσνόητες καθώς απομακρυνόμαστε από τις ζώνες επαφής.

Για παράδειγμα, τα παρακάτω συντάγματα που σημειώνονται με αστερίσκο χρησιμοποιούνται και σήμερα στους οικισμούς της εθνικής ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, ενδεχομένως και σε άλλα σημεία της Ηπείρου, όπου η ελληνική και η αλβανική βρέθηκαν σε μακρόχρονη επαφή, αλλά ηχούν παράξενα και ακαταλαβίστικα στα αυτιά των Ελλήνων που μένουν σε μεγάλα αστικά κέντρα και πάντως μακριά από την Ήπειρο. Τα παραθέτουμε όπως παρουσιάζονται στο (FFB 1999): *sot për sot* *σήμερα για σήμερα 'για την ώρα, προς το παρόν', *tani për tani* *τώρα για τώρα 'για την ώρα', *brenda për brenda* *μέσα για μέσα 'εκ των ενόντων', *nuk pi ujë [diçka]* *δεν πίνει νερό 'δεν ισχύει, δεν έχει αξία', *s'më rrihet në një vend* *δε μου κάθεται σ' ένα τόπο 'δεν μπορώ να καθίσω σε ένα μέρος, είμαι ανήσυχος', *s'i bëhet vonë* *δεν του πάει αργά 'αδιαφορεί, δεν νοιάζεται', *jar zemër* *δίνω καρδιά 'εγκαρδιώνω, δίνω θάρρος', *marr zemër* *παίρνω καρδιά 'παίρνω θάρρος', *nuk ha shqip* *δεν τρώει αλβανικά 'είναι αγύριστο κεφάλι', *më vjen keq* *μου 'ρχεται κακά 'λυπάμαι, κτλ.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε **γιατί** και **πώς** εισχώρησαν στο (FFB 1999) οι «αδόκιμες» αυτές αποδόσεις, η πιο εύκολη λύση θα ήταν να τις σχετίσουμε με την «αμάθεια» του συντάκτη του αλβανοελληνικού τμήματος του λεξικού. Η αλήθεια είναι πως δεν πρόκειται για *lapsus linguae/calami* ή για έλλειψη επαγγελματισμού από μέρους του. Απλά, εδώ έχουμε να κάνουμε με **τα αποτυπώματα της έντονης και ασύμμετρης επαφής της αλβανικής με την ελληνική** σε περιοχές όπου οι ομιλητές των δυο γλωσσών συναντιόνταν και συναντιούνται καθημερινά. Τέτοια αποτυπώματα τα βρίσκουμε και σε επίπεδο φρασεολογίας.

Υπάρχουν στη διάλεκτο στερεοτυπικές φρασεολογικές δομές που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν φρασεολογικά μεταφραστικά δάνεια ή υβριδικές μορφές φρασεολογισμών, οι οποίες συχνά φέρουν χαρακτηριστικά της αλβανικής εντός των φρασεολογικών της συνταγμάτων. Ένα εισαγωγικό παράδειγμα, αντλημένο από τη γλωσσική κληρονομιά του δημοτικού τραγουδιού είναι ο στίχος:

- (1) *Δεν είναι σύκα να τα φας, λεμόνια να τα ζύψεις,
είναι παιδιά λεσιτσινά, λεβέντες, παλικάρια,
που παίρνουν αίμα καθαρό μες τα ματόφρυδά σου* (Κατσαλίδας 1994)

Στο «Fjalor Frazelogjik Ballkanik» βρίσκουμε τη ΦΜ της αλβανικής *të merr gjak në vetull* με την ελληνική της απόδοση 'σου παίρνει αίμα στο φρύδι'. Ανατρέχοντας στο Thomai (2010), βρίσκουμε τη σημασία της αλβανικής ΦΜ, η οποία χρησιμοποιείται για χαρακτηρισμό ανθρώπου ως 'πολύ ικανού, πετυχημένου'. Έτσι λοιπόν φωτίζεται και το νόημα του παραπάνω στίχου, ο οποίος, καθώς ανήκει σε δημοτικό τραγούδι, δείχνει συνάμα το βαθμό διάδοσης και το βάθος χρόνου της συγκεκριμένης ΦΜ στους κατοίκους της περιοχής.

Παρακάτω παραθέτουμε μερικά παραδείγματα του υλικού της έρευνας που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αντανακλούν τη σχέση της διαλέκτου με την αλβανική:

- (2) *εσύ με τις πέτρες κι εγώ με το ψωμί* (Δημητρίου 2002: 35)

Πρόκειται πιθανώς για την ελληνική απόδοση της αλβανικής ΦΜ *Unë me bukë e ti me gjuhë* 'εγώ με το ψωμί κι εσύ με το λιθάρι/την πέτρα', η οποία έχει τη σημασία «εγώ σου φέρομαι με καλοσύνη κι εσύ με κακία». Παραλλαγή της ΦΜ αυτής βρήκαμε σε πρόσφατο έργο του Δημητρίου (2021: 241): «όλοι με τα τρόχαλα κι αυτός με τα λιθάρια».

- (3) *της πήρε το φτυάρι νερό* (Δημητρίου 2002: 109)

Η σημασιολογικά αδιαφανής αυτή μονάδα έχει τη σημασία «μεγαλοπιάστηκε». Πιθανά να έχει σχέση με την αλβανική στερεότυπη φράση *nuk i merr ujë lopata* 'δεν του παίρνει νερό το φτυάρι, η οποία χρησιμοποιείται όταν 'κάτι δεν πάει καλά, δεν επιτυγχάνεται κάτι που έχει τεθεί ως στόχος'.

- (4) *σαν το νεφρό στο ξίγκι* (Κώτσιας 2000: 118)

Η αλβανική έκφραση είναι [*është*] *si veshka në mes të dhjamit* 'είναι σαν το νεφρό στο ξίγκι' και όπως αρκετές ακόμα παρομοιώσεις της αλβανικής (π. χ. *si veza në kulaç* 'σαν το αυγό στην κουλούρα', *si miu në miell* 'σαν τον ποντικό στο αλεύρι') δηλώνουν ότι κάποιος είναι σε μια πολύ καλή, άνετη και βολική κατάσταση.

(5) [τα λέκια] δεν έπιναν νερό πουθενά (Δημητρίου 1993: 97)

Δηλαδή δεν είχε αξία το αλβανικό νόμισμα στην Ελλάδα. Η παγιωμένη αυτή φράση, η οποία είναι συχνή στα ελληνικά της νότιας Αλβανίας είναι η μετάφραση της αλβανικής *Nuk ri ujë [dǐka]* ‘Δεν πίνει νερό [κάτι]’, η οποία λέγεται για κάτι που δεν έχει αξία, που «δεν πάει/δεν προχωράει», που δεν επηρεάζει τίποτα.

(6) δεν θόλωσε νερό σε άνθρωπο (Δημητρίου 1993:69)

Ο φρασεολογισμός αναφέρεται σε κάποιον ο οποίος δεν πείραξε και δεν ενόχλησε κανέναν. Ως ΦΜ είναι άγνωστη στην ΚΝΕ, ενώ έχει το αλβανικό ισοδύναμο *Nuk turbullon ujë* ‘δε θολώνει (τα) νερά’, δηλαδή «δε δημιουργεί πρόβλημα».

(7) είμαι για το ποτάμι (Δημητρίου 2002: 144)

Η φράση αναφέρεται σε κάποιον που δεν αξίζει πια να ζει, που έχει ξοφλήσει. Υποθέτουμε πως υπάρχει μια σχέση με την αλβανική φράση *është për lumë (dikush)*, ‘(κάποιος) είναι για το ποτάμι’, η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή μιας άσχημης και δύσκολης κατάστασης. Γνωστή φράση της ελληνικής είναι η «τον πήρε το ποτάμι», δηλαδή ‘απέτυχε, καταστράφηκε τελείως’ (ΛΚΝ 2009), όμως η συγκεκριμένη δομή, η οποία εμφανίζεται στη διάλεκτο με τη χρήση του ρήματος «είμαι», μάλλον σχετίζεται αμεσότερα με την ισοδύναμη αλβανική ΦΜ.

(8) αίμα να σου γίνει! (Κώτσιας 1998: 88)

Πρόκειται για μια στερεότυπη φράση ευχής που λέγεται σε ένα τραπέζι ως πρόποση. Η ισοδύναμη αλβανική φράση είναι *T’u bëftë gjak e dhjamë!* ‘Να σου γίνει αίμα και ξιγκι!’ και έχει τη σημασία «να σου πάνε όλα καλά, να έχεις την υγεία».

(9) Να μου πάρεις το κακό [εσύ] (Κώτσιας 1991: 105)

(10) Να σου πάρω το κακό κι ας μου λείπει κι ένα μάτι (Κατσαλίδας 1994: 296)

Η στερεότυπη φράση έχει τη σημασία της αυτοθυσίας για κάποιον ο οποίος υποφέρει, και παραπέμπει στο αλβανικό *Të marrsha të kegen!, Më marrsh të kegen!* ‘να σου πάρω/μου πάρεις το κακό!’. Η ελληνική μετάφραση του αλβανικού φρασεολογισμού είναι ήδη καταγεγραμμένη³ και σε μια ιδιαίτερα σημαντική πηγή για την τοπική ποικιλία

³ Την έχει καταγράψει και ο Μπόγκας (1964· 1966), είναι καταγεγραμμένη σε γλωσσάρι του 19^{ου} αιώνα για την γλώσσα της Πρέβεζας και της Άρτας, ενώ στην περιοχή της Χιμάρας της νότιας Αλβανίας είναι καταγεγραμμένη από τον Βαγιακάκο (Κυριαζής 2019β).

της ελληνικής, στα έγγραφα του Αρχείου του Αλή Πασά, όπου τη συναντάμε με την ίδια μορφή «να της/του πάρουν το κακό» για τη ΦΜ *i marrçin të keqen* ‘να σε πάρουμε το κακό’, για τη ΦΜ *të marrçim të keqen* συναντάμε το «κι ο δόλιος ο Καλόγερος σου πέρει το κακόν σου ‘σου αφήνει γεια’» από την «Αληπασιάδα» του λαϊκού ραψωδού Χατζή Σεχρέτη (Κυριαζής 2019α: 233). Ο ελληνόφωνος εκδότης των εγγράφων του Αρχείου βρίσκει «δυσνόητες» τις παραπάνω φράσεις και τις σημειώνει ως τέτοιες (Κυριαζής 2019α: 237).

Στην πραγματικότητα, είναι φράσεις ενδεικτικές της παρεμβολής της αλβανικής στην ποικιλία της ελληνικής της Ηπείρου ή αλλιώς, ενδεικτικές της αλβανικής ελληνοφωνίας (Κυριαζής 2019α: 233), αν αναλογιστούμε ότι συντάκτες και γραφείς πολλών εγγράφων του αρχείου του Αλή Πασά ήταν δίγλωσσοι ομιλητές με μητρική την αλβανική και με γνώση της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας.

(11) *ανοίγω δρόμους* [δεν θα με βρεις πίσω] (Δημητρίου 1993: 88)

Ο συγγραφέας αποδίδει αυτή τη ΦΜ στον λόγο μιας ηρωίδας η οποία είναι αλβανόφωνη και ηλικιωμένη. Από το συγκεκριμένο δεν προκύπτει με τρόπο ξεκάθαρο η σημασία της ΦΜ. Βρίσκουμε όμως στα αλβανικά τη ΦΜ *i bëj (i lëshoj, i hap) udhë [dikujt]* ‘του ανοίγω δρόμο [κάποιου]’ ή *bëj udhë* ‘ανοίγω δρόμο’. Η ΦΜ έχει τη σημασία «κάνω πίσω για κάποιον, υποχωρώ, αποσύρομαι, δεν επιμένω», και έτσι γίνεται κατανοητή και η ελληνική *ανοίγω δρόμους*.

(12) [να στείλει στα εγγόνια του καλάδι με διαλεχτά κεράσια] όσο για πόνο (Κώτσιας 2000: 67)

Ο φρασεολογισμός αναφέρεται στην μικρή ποσότητα, σε κάτι που βρίσκεται μόνο ως δείγμα. Η ΦΜ είναι άγνωστη και ακατανόητη για την κοινή, ενώ στην αλβανική η στερεοτυπική φράση *sa për mall* ‘όσο για πόνο’ έχει ακριβώς την ίδια σημασία.

(13) *έπιακαν τα μάτια της πάνα* (Δημητρίου 2002: 93).

Αυτή η φράση χρησιμοποιήθηκε από τον συγγραφέα για τον χαρακτηρισμό μιας μάνας που θρηγεί. Στο (FFB 1999) βρίσκουμε τις εξής φράσεις, με τις ελληνικές τους αποδόσεις:

(14) α. *I kanë vënë ag sytë*

‘του πιάσανε τα μάτια πάνα, του θόλωσαν (θάμπωσαν) τα μάτια’

β. *I kanë vënë (I kanë zënë) sytë perde*

‘του έπιασαν τα μάτια πάνα (μπερντές)’

γ. *I kanë zënë sytë mjegull*

‘του έχουν πιάσει τα μάτια (πάνα) ομίχλη, αντάρα’

δ. *I kanë vënë (kanë zënë) cergë sytë*

‘πιάσαν τα μάτια πάντα’

Στο (ΛΚΝ 2009) η λέξη *πάνα* (-δα) έχει και τη σημασία της μούχλας, ίσως δηλαδή η φράση να έχει τη σημασία «μούχλιασαν τα μάτια από το κλάμα». Ωστόσο, στο Λεξικό του Μπόγκα (1964: 290) η λέξη έχει και τη σημασία ‘καταρράκτης’ κι αυτό μας δίνει το δικαίωμα να μιλήσουμε για το ενδεχόμενο ταυτόσημων ΦΜ, που συνυπάρχουν στο πλαίσιο των γλωσσικών επαφών και των οποίων η πηγή δεν είναι εύκολα ανιχνεύσιμη.

(15) «*Πώς είσαι έτσι, ορέ ισοβίτη!*» μό ‘λεγε, «σ’ έφαε το κιάλπουρο, σ’ έφαε η ζανάκα» (Τζώρτζης 2015: 95)

(16) *Πάντα [= όταν] είχαμαν σκολειό, θέλαμαν δε θέλαμαν, θα να μασταν μπούτσιε-ροι και μπαλωμένοι, γιατί φίδι που μας έτρωε από το δάσκαλο. Μας έτρωε η ζανάκα* (Τζώρτζης 2015: 73)

Από τα συμφραζόμενα βλέπουμε ότι πρόκειται για την αποτρεπτική/απειλητική φράση *φίδι που σ’ έφαγε!* που απαντά και στην αλβανική: *gjarpri/gjalpri që të hëngri!*, εξ ου και το *κιάλπουρο* (< *gjalpër* ‘φίδι’). Στο ίδιο παράδειγμα μπαίνει και η λέξη *ζανάκα* ‘τρύπα, καθίζηση εδάφους απόκρημνη’ (Τζώρτζης 2015: 204), που μάλλον είναι δάνειο από τα σλάβικα: *zanóga* ‘γούρνα, λάκκος’ (BER 1971: 600), πβ. και αλβ. διαλ. *zangúia*, *zangóí*, της περιοχής Τεπελένι, με σημασία ‘βαθούλωμα, μέρος που μπαίνεις και εγκλωβίζεσαι’ (DSH 1971: 104).

5. Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω παραδείγματα αναδεικνύεται μια αυξημένη δυνατότητα κατά λέξη μετάφρασης από τη μια γλώσσα στην άλλη. Πρόκειται δηλαδή για ιδιαίτερες φρασεολογικές δομές τόσο της αλβανικής όσο και της ελληνικής διαλέκτου, οι οποίες έχουν κοινό φρασεολογικό σύνταγμα και είναι απόλυτα ισοδύναμες σημασιολογικά.

Αυτά τα φρασεολογικά ισοδύναμα της διαλέκτου δεν είναι κατανοητοί φρασεολογισμοί για τους ομιλητές της κοινής νεοελληνικής (Qirjazi 2010: 8). Γνωρίζουμε όμως πως είναι υπαρκτές ΦΜ του ηπειρώτικου ιδιώματος που σκιαγραφήσαμε, αυτού της ορεινής

Θεσπρωτίας και της ελληνόφωνης περιοχής της νότιας Αλβανίας. Σταθεροί φρασεολογισμοί ή και άλλες ΦΜ, για τις οποίες δεν γνωρίζουμε τον βαθμό παγίωσής τους, φαίνεται πως είναι μεταφραστικά δάνεια που πέρασαν από την αλβανική στη γειτονική ποικιλία της ελληνικής. Οι ελληνόφωνοι ομιλητές του ιδιώματος δεν έχουν γνώση και συνείδηση της προέλευσης αυτών των φρασεολογισμών, όταν τους χρησιμοποιούν.

Λέμε **φαίνεται** διότι μια πιο προσεκτική εξέταση του μηχανισμού παραγωγής τους οδηγεί μάλλον στο συμπέρασμα ότι οι ΦΜ αυτές είναι αποτέλεσμα της λεγόμενης «αλβανικής ελληνοφωνίας», δηλαδή είναι αποδόσεις αλβανοφώνων που σκέφτονται αλβανικά και μιλάνε/γράφουν ελληνικά. Στη συνέχεια, καθώς τα άτομα αυτά βρίσκονται σε επαφή και με τους ελληνόφωνους της περιοχής, οι τελευταίοι υιοθετούν τα «δημιουργήματα» αυτά, που διαδίδονται στην κοινότητα, ακόμη και σε άτομα που δεν είναι δίγλωσσα. Η γιαγιά μου (Δ. Κ.) δεν γνώριζε σχεδόν καθόλου αλβανικά, αλλά το «να σου πάρω το κακό» το άκουγα συνέχεια απ' τη μακαρίτισσα ως θεραπευτικό και προτρεπτικό. Άλλωστε, ένα μεταγλωσσικό σχόλιο από βιβλίο του Σ. Δημητρίου (2021) νομίζουμε πως εξηγεί τα όσα εμείς οι γλωσσολόγοι προσπαθούμε να κατανοήσουμε. Η αφηγήτρια του μυθιστορήματος «Ουρανός απ' άλλους τόπους» (Δημητρίου 2021), αφού μας έχει εξηγήσει πόσο άμεση και καθημερινή ήταν η επαφή της/τους με αλβανόφωνες συντοπίτισσες:

- (17) *Χα, χου, όλη την μέρα αχολόγαγε το ποτάμι κι από τεμάς κι απ' τις Αρβανίτισσες. Γκουρκίνες μας ήλεγαν, δηλαδή Ελληνίδες γυναίκες* (Δημητρίου 2021: 400),

σε άλλο σημείο του βιβλίου αναφέρει τα εξής:

- (18) *Ούί μωρ' Αλαξάντρα, να σου πάρω το κακό· χα, χα, χα, έτσι λεν οι Αρβανίτισσες* (Δημητρίου 2021: 562)

Σημειώνουμε επ' ευκαιρία ότι τα πραγματολογικά/μεταγλωσσικά σχόλια αποτελούν συχνά διέξοδο για τον συγγραφέα, ο οποίος από τη μία θέλει να «μιλάει» στο τοπικό ιδίωμα κι από την άλλη δεν παύει να έχει στο νου του και τον αναγνώστη, που πιθανότατα να μην το γνωρίζει:

- (19) *Να πάρει μια που να 'χει γούνα, έλεγε της μάνας η άλλη νυφριά, να φτιάσει κι αυτουνού σεγκούνα. Παροιμίες. Να πάρει αρχόντισσα. Αρχοντας είν' ο Γιώρης σου, της είχε πω μια βολά, για να πάρει αρχόντισσα; Χτύπαγαν μεγάλες πόρτες* (Δημητρίου 2021: 142)

Επιχειρώντας μια διαχρονική προσέγγιση, θα λέγαμε ότι στις ΦΜ «σ' έφαε το κιάλπουρο, σ' έφαε η ζανάκα» (Τζώρτζης 2015), ενδέχεται ο σημερινός ομιλητής του ιδιώματος να μην αναγνωρίζει τι σημαίνουν οι λέξεις *κιάλπουρο* και *ζανάκα*, αλλά είναι πολύ

πιθανόν να γνωρίζει τι σημαίνουν οι ΦΜ ως σύνολο, διότι, όπως είναι γνωστό, η ΦΜ έχει ξεχωριστή σημασία που δεν απορρέει από το «άθροισμα» των λεξημάτων της. Άρα ο χρήστης εστιάζει στο σύνολο και όχι στα επιμέρους.

Όπως ειπώθηκε στα εισαγωγικά του άρθρου μας, η διαλεκτικότητα των ιδιωματισμών σχετίζεται με τη χρήση ιδιωματικού γλωσσικού υλικού, αλλά και με την ενσωμάτωση ιστορικοπολιτισμικών και γεωγραφικών στοιχείων τοπικού χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία

- Assenova, P. 1993. Gr. δεμένος. Paralleles balkaniques et origins mythologiques. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 14: 510–524.
- BER 1971 — Georgiev, V., I. Galabov, Y. Zaimov & S. Ilchev. 1971. *Balgarski etimologichen rechnik* [Βουλγαρικό ετυμολογικό λεξικό]. Vol. I. Sofia: Academic Press “Marin Drinov” [στα Βουλγαρικά].
- Brown, C. G. & B. D. Joseph. 2013. The texture of a linguistic environment: new perspectives on the Greek of southern Albania. *Albanohellenica* 5: 145–152.
- Colson, J.-P. 2008. Cross-linguistic phraseological studies: An overview. In S. Granger, & F. Meunier (eds.), *Phraseology. An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 191–206.
- Demiraj, Sh. 1994. *Gjuhësi ballkanike* [Βαλκανική γλωσσολογία]. Shkup: Logos-A [στα Αλβανικά].
- DSH 1971 — Domi, M. 1971. *Dialektologjia Shqiptare* [Αλβανική διαλεκτολογία]. Tiranë: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë [στα Αλβανικά].
- FFB 1999 — Thomaj J., Xh. Lloshi, R. Hristova, K. Qiriazati & A. Melonashi 1999. *Fjalor Frazheologjik Ballkanik* [Βαλκανικό φρασσεολογικό λεξικό]. Tiranë: Shtëpia Botuese “Dituria” [στα Αλβανικά].
- Joseph, B. D., A. Novik, A. Sobolev & A. Spiro. 2019. Greek and Albanian in Palasa and environs: a report from the field. In A. Ralli, P. Barka, B. D. Joseph & S. Bompolas (eds.), *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8) Gjrokastër, 4–6 October 2018*. Patras: University of Patras: 69–78.
- Kyriazis, D. K. 2012. Slavic elements in the Greek idioms of South Albania. *Philologica Jassyensia* 8(1[15]): 151–166.
- Papahagi, P. 1908. Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanischen, Neugriechischen und Bulgarischen. *Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig* XV: 113–170.
- Piirainen, E. 2008. Phraseology in a European framework. A cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms. In S. Granger & F. Meunier (eds.), *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, 243–258.
- Piirainen, E. 2010. Common features in the phraseology of European languages: cultural and areal perspectives. In J. Korhonen, W. Mieder, E. Piirainen & R. Piñel (Hrsg.), *Phraseologie global — areal — regional. Akten der Konferenz EUROPHRAS 2008 vom 13.–16.8.2008 in Helsinki*. Tübingen: Gunter Narr, 15–27.

- Qirjazi, Dh. K. 2010. *Rrugë të çelura e shtigje të pashkelura: i pari fjalor frazeologjik ballkanik, hartuar në drejtimin e akad. Jani Thomai* [Ανοιχτοί δρόμοι και μονοπάτια που δεν πατούσε κανείς: το πρώτο βαλκανικό φρασεολογικό λεξικό, επιμ. του ακαδ. Jani Thomai]. Në *Akademiku J. Thomai në 75 vjetorin e lindjes* [Αφιέρωμα στον Ακαδημαϊκό Jani Thomai για την επέτειό του]. Κορçë. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/312249/files/Kyriazis%20Rruge.pdf> (ημερομηνία πρόσβασης: 16.12.2021) [στα Αλβανικά].
- Schaller, H. 1975. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Thomai, J. 2010. *Fjalor Frazellogjik i Gjuhës Shqipe* [Φρασεολογικό λεξικό της Αλβανικής γλώσσας]. Tiranë: EDFA-Academia e Shkencave e Shqipërisë [στα Αλβανικά].
- Tomici, M. N. 1983. Zur Genesis phraseologischer Einheiten am Beispiel slavischer und nicht-slavischer Sprachen im Balkanraum. In J. Matešić (Hrsg.), *Phraseologie und ihre Aufgaben. Beiträge zum 1. Internationalen Phraseologie-Symposium vom 12. bis 14. Oktober 1981 im Mannheim*. Heidelberg: Julius Groos Verlag, 234–243.
- Tresorukova, I. 2015. Κατάταξη των φρασεολογισμών της ελληνικής γλώσσας: προσέγγιση στο θέμα (με βάση τη ρωσική θεωρία της γλωσσολογίας). Στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204–2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία: Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*. Τ. 4. Θεσσαλονίκη: Ευρωπαϊκή Εταιρία Νεοελληνικών Σπουδών, 553–563.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. & Α. Ευθυμίου. 2006. *Οι στερεότυπες εκφράσεις και η διδακτική της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκη.
- Δημητρίου, Σ. 1993. *Ν' ακούω καλά τ' ονομά σου*. Αθήνα: Κέδρος.
- Δημητρίου, Σ. 2002. *Τους τα λέει ο θεός*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δημητρίου, Σ. 2021. *Ουρανός απ' άλλους τόπους*. Αθήνα: Πατάκη.
- Θώμου, Π. 2003. «Κριτήρια διάκρισης των λεξι(λογι)κών συνάψεων (Lexical collocations) από τις στερεότυπες φράσεις (idioms) στις ρηματο-ονοματικές δομές». Στο *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Τ. 1. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 394–401.
- Κατσαλίδας, Γ. 1994. *Η περιοχή Θεολόγου Αγίων Σαράντα*. Ιωάννινα: Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2017. Αλβανική και ελληνική: επισκόπηση της ετυμολογικής έρευνας, προβλήματα και προοπτικές. Στο Χ. Τζίτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Ελληνική Ετυμολογία*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 394–416.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2019α. «Το Δέλβινο 'ν' η πατρίδα μου...»: τα (βορειο)ηπειρωτικά ιδιώματα. Στο Γ. Α. Κάρλα, Ι. Μανωλέσσου & Ν. Παντελίδης (επιμ.), *Τιμητικός Τόμος για την Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου & Καρδαμίτσα, 231–248.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2019β. Τα νεοελληνικά ιδιώματα της Ν. Αλβανίας υπό το φως της βαλκανικής γλωσσολογίας. Στο Χ. Τζίτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Γλωσσικές Επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία*. Τ. 1. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 156–175.
- Κώτσιας, Τ. 1991. *Περιστατικό τα μεσάνυχτα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κώτσιας, Τ. 1998. *Το τραγούδι εκείνης της νύχτας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κώτσιας, Τ. 2000. *Βροχή στο μνήμα*. Αθήνα: Κέδρος.

- ΛΚΝ 2009 — Λυπουρλής, Δ., Μ. Σετάτος & Κ. Τσαντσάνογλου (επιστ. εποπτεία), Ε. Μαυρακάκη-Πολυβίου, Γ. Μώρος, Ν. Παπαϊωάννου, Α. Σιμάτα-Βασίλα, Ν. Φωτίου, Σ. Βέργη, Π. Φλώρου-Παναγιωτοπούλου & Α. Τζιβανοπούλου (συντ.). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 8 εκδ. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Μότσιου, Ε. 2007. Αντιπαραθετική φρασεολογία: από τη θεωρία στην πράξη, η περίπτωση του ιδιωτισμικού πεδίου της «εξαπάτησης». Στο 8^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, *Ιωάννινα 2007*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Διαθέσιμο στο: http://www.linguist-uoi.gr/cd_web/docs/greek/032_motsiouICGL8.pdf (ημερομηνία πρόσβασης: 07.08.2021).
- Μπόγκας, Ε. Α. 1964. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου: βορείου, κεντρικής και νοτίου*. Τ. Α'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Μπόγκας, Ε. Α. 1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου: βορείου, κεντρικής και νοτίου*. Τ. Β'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Συμεωνίδης, Χ. 2000. *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.
- Τζώρτζης, Γ. 2015. *Ηπειρος κρένω μάνα μου*. Ραβενή [, χ. εκδ.].
- Φλιάτουρας, Α. 2001. Ελληνοαλβανικά φρασεολογικά ισόγλωσσα με βάση τα μέλη και όργανα του ανθρώπινου σώματος: μια μικρή συμβολή. *Albanohellenica* 2: 15–31.
- Χιώτη, Α. 2010. *Οι παγιωμένες εκφράσεις της νέας ελληνικής: ιστορική διάσταση, ταξινόμηση και στερεοτυπικότητα*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΟΝΟΜΑΤΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Κωστάντω Μπαρούτα-Ξέρρα & Ευανθία Μπαρούτα
Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου

This contribution examines the Greek idioms spoken today in the Albanian territory either in the form of language islands (such as the areas of Himara and Arta Avlonas) or as a geographical continuation of the Modern Greek language (such as the areas of Dropoli — Pogoni and Delvina — Agioi Saranda, emphasizing the description of the morphological and syntactic features of the nominal system. The empirical data that we will examine come from the area of Dropoli, Agioi Saranda — Delvino, Himara and Arta Avlona.

The nominative system shows differences in morphological gradient, such as in the formation of the genitive in (1) and the article type of the genitive plural in (2):

- (1) Αυτουνώνε του(ν) κοπελώνε
- (2) Οι σκεπές του σπιτιώνε

There are also syntactic peculiarities. For example, if the noun is used an adjective, it should always have an article:

- (3) Του μικρώνε του παιδιώνε

In our research, we focus on the differences from Common Modern Greek and on the results of linguistic contacts with Albanian.

Keywords: idiom, noun system, noun phrase

1. Εισαγωγή

Στην Νότιο Αλβανία, όπως είναι γνωστό, ζει στις πατρογονικές του εστίες ελληνικός πληθυσμός ο οποίος εντάχτηκε στο Αλβανικό κράτος μετά τη χάραξη των συνόρων το 1913. Ο πληθυσμός αυτός είναι αναγνωρισμένος από τους διεθνείς οργανισμούς ως Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία. Διοικητικά είναι ενταγμένος στους Νομούς Αργυροκάστρου, Δελβίνου, Αγίων Σαράντα και Αυλώνας καθώς και τρία χωριά στο νομό Πρεμετής.

Οι αναφορές για τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στις συγκεκριμένες περιοχές, αλλά και γενικότερα στην ευρύτερη περιοχή της Νοτίου Αλβανίας, όπου με το πέρασμα των αιώνων συρρικνώθηκε υπό την επιβολή της αλβανικής, χάνονται στα βάθη των αιώνων (Λαζάρου 1992· Μπάρκας 2016· Κυριαζής 2019α).

Η ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιούν οι Έλληνες της Αλβανίας, παρόλο που βρίσκονται εκτός των συνόρων του σημερινού Ελληνικού κράτους, δεν παρουσιάζει μεγάλες αποκλίσεις από την κοινή ΝΕ ώστε να αποτελεί ξεχωριστή διάλεκτο, διαφοροποιείται όμως αρκετά ανάλογα με την περιοχή, σε σημείο που μας επιτρέπει να συζητάμε για ξεχωριστά τοπικά ιδιώματα.

Οι περιοχές Δρόπολης — Πωγωνίου και Δελβίνου — Αγίων Σαράντα αποτελούν γεωγραφική συνέχεια της Νεοελληνικής γλώσσας σε αντίθεση με τις περιοχές Χιμάρας και Άρτας Αυλώνας (η βορειότερη — εντός Αλβανίας — ελληνόφωνη εστία) οι οποίες αποτελούν γλωσσικές νησίδες ελληνοφωνίας περιτριγυρισμένες από την αλβανική γλώσσα.

Λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κάθε περιοχής και την γεωγραφική τους εξάπλωση, όπως προαναφέρθηκε, θα γίνει λόγος για τρεις τοπικές διαφοροποιήσεις της ελληνικής γλώσσας, συγκεκριμένα για τα ιδιώματα (βλ. και Κυριαζή & Σπύρου 2011)

1. Δρόπολης — Πωγωνίου, Δελβίνου — Αγίων Σαράντα¹.
2. Χιμάρας (χωριό Χιμάρα, Παλάσα και Δρυμάδες).
3. Άρτας Αυλώνας (Άρτα και Σβερνέτσι)

Στα πλαίσια της εισήγησης, θα περιοριστούμε σε μερικές παρατηρήσεις πάνω στο ονοματικό σύνολο των ιδιωμάτων αυτών. Θα δούμε τις κατά τόπους μορφολογικές διαφοροποιήσεις που εμφανίζουν τα στοιχεία που αποτελούν το ονοματικό σύνολο στα εν λόγω ιδιώματα σε σχέση με την ΚΝΕ καθώς και τις συντακτικές ιδιαιτερότητες².

Θα αναφερθούμε σε στοιχεία που επιβιώνουν ακόμη σήμερα στα ιδιώματα αυτά γιατί όπως είναι γνωστό μετά το άνοιγμα των συνόρων και την μετανάστευση του πληθυσμού προς την Ελλάδα μειώθηκε σημαντικά ο αριθμός των κατοίκων των περιοχών. Η μείωση του αριθμού των ομιλητών μιας περιοχής είναι βασικός παράγοντας που οδηγεί στη συρρίκνωση των γλωσσικών ποικιλιών. Από την άλλη οι «μετανάστες» όταν επιστρέφουν

¹ Τα ιδιώματα αυτά θα μπορούσαν να θεωρηθούν και σαν δύο διαφορετικά αλλά στην περίπτωση μας θα ασχοληθούμε περισσότερο με κοινά χαρακτηριστικά παρά με διαφοροποιήσεις.

² Για τα περισσότερα χαρακτηριστικά των ιδιωμάτων βλ. (Βαγιακάκο 1988· Σπύρου 2008· Κυριαζή & Σπύρου 2011· Κυριαζή 2007· 2012· 2019α· 2019β).

για μικρό χρονικό διάστημα στην πατρίδα παρατηρείται πως με το πέρασμα των χρόνων δυσκολεύονται (έχουν αποβάλλει στοιχεία) ή αποφεύγουν (για κοινωνικούς λόγους) τη χρήση του ιδιώματος και προτιμούν τη χρήση της ΚΝΕ.

2. Κατάταξη των ιδιωμάτων

Η παρούσα εργασία είναι μια μικρή συμβολή στη μελέτη των ιδιωμάτων, τις πρώτες αναφορές για τα οποία, τις βρίσκουμε στα πλαίσια του ενδιαφέροντος για τα Χιμαριώτικα από τον Γ. Αναγνωστόπουλο (1924). Στη συνέχεια το 1964 και το 1966 κυκλοφόρησε το ανεκτίμητο έργο του Ε. Μπόγκα για τα ιδιώματα της Ηπείρου όπου γίνεται μνεία και σε αυτά του βορείου τμήματος. Τα τελευταία χρόνια γίνεται αξιολογή προσπάθεια στο χώρο της μελέτης και ανάδειξης των ιδιωμάτων αυτών από δύο καταξιωμένους ακαδημαϊκούς τον Δ. Κυριαζή και Αρ. Σπύρου, οι οποίοι με μια σειρά δημοσιευμάτων όχι μόνο έφεραν στο φως και συστηματικοποίησαν τα ανεκτίμητα στοιχεία για τα ιδιώματα αυτά, αλλά εμπλούτισαν τα δεδομένα και με στοιχεία από το ιδίωμα της Άρτας Αυλώνας το οποίο ήταν σχεδόν άγνωστο στον χώρο της διαλεκτολογίας.

Οι περιοχές Δρόπολης — Πωγωνίου και Αγίων Σαράντα — Δελβίνου έχουν περισσότερο κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους και συγχρόνως λιγότερες διαφοροποιήσεις από την ΚΝΕ σε σχέση με τις άλλες δύο περιοχές. Πρώτος ο Αναγνωστόπουλος (1924) έχει εντάξει τα ελληνικά ιδιώματα της Αλβανίας στα ιδιώματα με νότιο φωνηεντισμό. Το ίδιο και ο Κοντοσόπουλος (2001: 93) στην διαλεκτολογική του περιγραφή συμπεριλαμβάνει τις περιοχές Δελβίνου και Αγ. Σαράντα στα νότια ιδιώματα.

Στην κατηγορία των νότιων ιδιωμάτων κατατάσσει και ο Ε. Μπόγκας (1964· 1966) τα εν λόγω ιδιώματα, στο γνωστό του έργο για τα ιδιώματα της Ηπείρου, ο οποίος αναφέρει για το Χιμαριώτικο ιδίωμα πως έχει «χαρακτήρα αρχαϊκό ιδιορρυθμότερο των άλλων ομοίων ιδιωμάτων της Β. Ηπείρου», εξαιτίας της απομόνωσης της περιοχής ανάμεσα σε αλβανόφωνους πληθυσμούς.

Στην εργασία τους οι Christopher Brown & Brian Joseph (2018) αναφέρουν πως στα ιδιώματα της Ελληνικής που μιλιούνται σήμερα στους Αγίους Σαράντα και τη Χιμάρα παρατηρείται απουσία βόρειων χαρακτηριστικών, τα οποία θα μπορούσαν να αναμένονται, δεδομένης της γεωγραφικής τοποθέτησης της διαλέκτου στις πιο βόρειες περιοχές του χάρτη της ελληνικής διαλέκτου στα Βαλκάνια και έξω από τα σύνορα του ελληνικού έθνους/κράτους. Συγκεκριμένα, δεν υπάρχουν ενδείξεις για τέτοια χαρακτηριστικά βόρειου φωνηεντισμού.

Οι Κυριαζής & Σπύρου (2011: 179) οι οποίοι όπως προαναφέρθηκε ασχολήθηκαν πιο συστηματικά με τα ελληνικά της Αλβανίας αναφέρουν σχετικά με τα ιδιώματα: «Αν κινηθούμε σε βορειοδυτική κατεύθυνση, παρατηρούμε ότι από μια ζώνη με αμιγώς νότιο φωνηεντισμό (Πωγώνι — Δρόπολη — Δέλβινο — Άγιοι Σαράντα) περνάμε σε μια μικτή ζώνη (Χιμάρα-χωριό με νότιο φωνηεντισμό, Δρυμάδες — Παλάσα με ημιβόρειο) και φτάνουμε τέλος στην Άρτα Αυλώνας και το Σβερνέτσι, όπου κυριαρχεί ο βόρειος φωνηεντισμός».

3. Ονοματικό σύνολο

Βασικό μέσο που χρησιμοποιεί ο ομιλητής για να αναφερθεί στον κόσμο της πραγματικότητας είναι το όνομα. Το όνομα από μόνο του δεν αρκεί για τον ακριβή καθορισμό της αναφοράς, δεν επιτρέπει δηλ. να καταλάβει κανείς σε τι ακριβώς αναφέρεται ο ομιλητής. Επομένως χρειάζεται κι άλλα μέσα για τον καθορισμό και τον χαρακτηρισμό της αναφοράς. Για την εξειδίκευση της αναφοράς χρησιμοποιούνται διάφορα γλωσσικά μέσα τα οποία είναι κυρίως (άρθρα, επίθετα, γενικές πτώσεις, προθετικά σύνολα και αντωνυμίες). Όλα αυτά τα μέσα που συνοδεύουν το όνομα αποτελούν από κοινού το ονοματικό σύνολο (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης: 2005: 125).

Κύριο χαρακτηριστικό του ονοματικού συνόλου του ιδιώματος (Δελβίνου και Αγίων Σαράντα) είναι η απλότητα (Σπύρου 2008: 219). Το ίδιο ισχύει και για τα υπόλοιπα ιδιώματα. Ο πιο συνηθισμένος τύπος είναι άρθρο + ουσιαστικό, καθώς και άρθρ. + επίθ. + αρθρ. + ουσ. ή (αρθρ. + ουσ. + άρθρ. + επίθ.).

Θα δούμε τις ιδιαιτερότητες του ονοματικού συνόλου παρατηρώντας ξεχωριστά το καθένα από τα συστατικά στοιχεία που το απαρτίζουν όπως είναι το ουσιαστικό, το άρθρο, το επίθετο, η αντωνυμία, το αριθμητικό καθώς και τη διάταξη των στοιχείων αυτών.

3.1. Χαρακτηριστικά του ονόματος

Στα ιδιώματα που εξετάζουμε, τα επικρατέστερα παραδείγματα κλίσης δίνουν αφορμή για απλοποίηση και εξειδίκευση των δεικτών του πληθυντικού. Έτσι, η κατάληξη -οι τείνει να χρησιμοποιείται περισσότερο για τα αρσενικά ουσιαστικά, ενώ η κατάληξη -ες κυρίως για τα θηλυκά (πβ. άντρας : άντροι, λέξη : λέξεις) (Κυριαζής & Σπύρου 2011: 184)

Σύμφωνα με τον Βαγιακάκο (1988: 328) «Στο ιδίωμα Χιμάρας συναντιούνται ασυνείδητα εις *-ίου* (*-ίου*, *-είου*). Εις την γεν. ενικού και πληθ. των οξύτονων και παροξύτονων ουδ. εις *-ι* και εις την γεν. ενικού και πληθ. των ουδ. εις *-είο*: *αρί* — *αρίου* — *αρίουνε*, *κερί* — *κερίου* — *κερίουνε*, *σκολείο* — *σκολείου*, *παιδί* — *παιδίου* — *παιδίουνε* κ. ά».

Μόνο στο ιδίωμα της Άρτας Αυλώνας δεν διατηρείται η μορφολογική διάκριση ανάμεσα στην ονομαστική και στην αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών σε *-ος* (1α) και *-ός* (1β):

(1) α. *...ήφερνε τς κεφάλοι τέτοιους... Φυλακή εβανάνε καμπόσοι [= καμπόσους]*

β. *οι Αρτνοί — τς Αρτνοί*

Το χαρακτηριστικό αυτό έχει επεκταθεί και στα αρσενικά σε *-ας*, στο βαθμό που σχηματίζουν τον πληθυντικό όμοια με τα δευτερόκλιτα (2α), όπως και στα αρσενικά σε *-ης* (β· βλ. Κυριαζή & Σπύρου 2011: 181):

(2) α. *ι άντρας — οι άντροι — τς άντροι*

β. *ι στρατιώτς — οι στρατιώτ[οι] — τς στρατιώτ[οι]*

Σε μορφοσυντακτικό επίπεδο ξεχωρίζει η γενικευμένη χρήση του αρσενικού άρθρου *ι* (και σπανιότερα *ι*), που διαφοροποιεί το ιδίωμα Άρτας Αυλώνας από τα υπόλοιπα ηπειρωτικά ιδιώματα. Η υποχώρησή του στις νεότερες κυρίως ηλικίες είναι αποτέλεσμα της επίδρασης της ΚΝΕ. Απαντάνε τύποι πληθ. *φιλματα* ‘ταινίες’ (πβ. αλβ. *filma* ‘ταινίες’), *ατόματα*, *κομμουνιστέ*, *κομμουνιστέι*, *γενικές τ. αντρού μου*, *τ’ αλογού*, *τον κοπελώνε* κτλ. και αιτιατικές όπως *Αϊ-Δημητρίτνη*, *Αϊ-Νικολίτνη*, *Σκούρτνη*, *Μάρτνη* κ. ά. (Κυριαζής 2012: 893).

Χρήση του προσφωνήματος *ώ* στην κλιτική πτώση: *Ω Μήτσιο!* *Ω παιδί!* *Ω Σιώρραϊνα!* κ.ά.

3.2. Γενική πτώση

Η γενική είναι μια δύσκολη πτώση και ως προς την περιγραφή, αλλά και ως προς τον σχηματισμό και τη χρήση της. Στην παραδοσιακή δημοτική γινόταν χρήση της σχεδόν αποκλειστικά ή για να δηλωθεί κτήση ή για να εκφραστεί κάποια υποκειμενική έννοια δοτικής ή αφαιρετικής. Τα ουσιαστικά χρησιμοποιούνται στη γενική σπανιότερα σε σχέση με τους αδύνατους τύπους των αντωνυμιών, αλλά και τις υπόλοιπες πτώσεις μιας

και μπορεί να αντικατασταθεί από μια ισοδύναμη έκφραση που σχηματίζεται από πρόθεση + ουσιαστικό (Mackridge 1990: 119–120).

Στα εν λόγω ιδιώματα δεν πραγματώνονται πολλές από τις χρήσεις και λειτουργίες της γενικής με την προσφυγή σε εμπρόθετη φράση. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τη γενική πληθυντικού, η οποία έχει ευρύτατη χρήση.

Λόγω της μορφής που παίρνουν τα άρθρα, τα ουσιαστικά και όλα τα προσδιοριστικά του ονόματος, ο σχηματισμός και η χρήση της γενικής πληθυντικού δεν δημιουργεί ιδιαίτερη δυσκολία στους χρήστες της. Σχηματίζεται με τη μορφή *του/του* ή *την/τ* του άρθρου και την προσθήκη *ε* στο τέλος των ονομάτων³:

(3) α. Δέλβινο: *Πο ένα ταΐμι έδωκε μάς και τ' άλλο τ'άφηκε και το μοίρασε φτουνώνε του (μ)παιδιώνε* (Σπύρου 2008: 149)

β. Δρόπολη: *Να λες καλημέρα του γερόντωνε που βρίσκεις στο δρόμο*

γ. Χιμάρα: *τουν αρίουνε* (= των αρνίων), *του βοϊδίουνε* (= των βοϊδίων), *του γιδίουνε* (= των γιδίων), *του βπαιδίουνε* (= των παιδίων), *του γερίουνε* (= των κηρίων), *του σπιτίουνε* (= των σπιτίων), *του ηροβατούνε* (= των προβάτων) (Βαγιακάκος 1988: 326)

Τον τρόπο σχηματισμού της γενικής πληθυντικού των ουσιαστικών ακολουθούν και όλα τα υπόλοιπα πτωτικά κλιτά μέρη του λόγου όπως: επίθετα (θα αναφερθεί παρακάτω), αντωνυμίες, αριθμητικά.

Αντωνυμίες: *κάποιουνου παιδιού — καποιουνώνε παιδιώνε, ποιάνης — ποιανουνώνε, κάποιανης — καποιουνώνε, αυτουνώνε τουν αρμόδιων, τουτουνώνε του μαθητώνε, καμποσουνώνε, κει(ν)ουνού — κει(ν)ουνώνε κ. ά.*

Αριθμητικά: *του (μ)παιδιώνε του δυονώνε τους έφιακε σπίτια, τουν τριωνώνε, του δεύτερωνε, τουν τεσσερώνε, κ. ά.*

Μερικά παροξύτονα θηλυκά σε -α στη γενική ενικού έχουν τον τύπο -ός αντί -ας και ταυτόχρονα κατευάζουν τον τόνο στη λήγουσα:

³ Τέτοιους σχηματισμούς της γενικής βρίσκουμε και σε άλλα ΝΕ ιδιώματα (βλ. και Παντελίδη 2010). Π.χ στην ποιητική σατιρική έκφραση του Λασκαράτου για τον άγιο Βασίλη με τίτλο «Ο Αηγ-Βασίλης του χριστιανώνε» στο οποίο αναφέρει

*Μεθύσια, και βλαστίμιες
και με τα ξυλοπαίχινιδα
που δίνουν' τουν παιδιώνε* (διαθέσιμο στο: www.inkefalonia.gr. ημερομηνία πρόσβασης 08.10.2021).

- (4) *γυναίκα* — *γυναικός, κοπέλα* — *κοπελός, γιαλάδα* — *γιαλαδός, η γομάρα* — *της γομαρός, η βαλέρα* — [το στούπωμα] *της βαλερός, η αίγα* — *της αιγός, φαμπιλια* — *φαμπιλός, κατσάκα* — *κατσικός, νύχτα* — *νυχτός, η μέρα* — *της ημερός, η ντουλάπα* — *της ντουλαπός*

3.3. Μορφές του άρθρου

Κοινό χαρακτηριστικό των τριών ιδιωμάτων είναι η μορφή *τουν/του*⁴, *τυ/τ* που έχει το άρθρο της γενικής πληθυντικού αντί των της ΝΕ. Ίδιο τύπο του άρθρου συναντάμε και σε άλλα ΝΕ ιδιώματα και ιδίως στα επτανησιώτικα με τα οποία τα βορειοηπειρωτικά ιδιώματα έχουν κι άλλα κοινά χαρακτηριστικά (Κυριαζής 2016-Σπύρου 2008).

Το άρθρο έχει τη μορφή *του* όταν η λέξη αρχίζει από τα σύμφωνα β, δ, γ, φ, θ, χ, μ, ν, λ, ρ, σ, ζ:

- (5) *του γιαλαδιώνε, του δέντρωνε, του χεριώνε, του σταφυλιώνε, του μανάδωνε, του βαρελιώνε*

και τη μορφή *τουν* όταν η ακόλουθη λέξη αρχίζει από φωνήεν ή τα στιγμιαία σύμφωνα (κ, ξ, τ, τσ):

- (6) *τουν αντρώνε, τουν κεριώνε, τουν ξανδιώνε, τουν τραπεζιώνε, τουν τσιουραπιώνε*

Το τελικό ν προφέρεται /m/ όταν ο αρχικός φθόγγος της ακόλουθης λέξης είναι /p/ ή /ps/:

- (7) *του μπαιδιώνε, τα κόκαλα τουμ ψαριώνε, τουμ πουλιώνε, τουμ ψαλιδιώνε*

Στην ουσία ηχηροποιεί το /p/ σε /b/. Οι κανόνες αυτοί της προφοράς είναι ίδιοι με τον (Τριανταφυλλίδη 1996, 83–84).

---

⁴ Γίνεται λόγος για δύο διαφορετικές μορφές του άρθρου και όχι αποβολή η διατήρηση του τελικού ν γιατί οι μορφές αυτές δεν είναι εναλλασσόμενες, δηλαδή, θα βρούμε ή τη μία ή την άλλη.

	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
Αγίοι Σαράντα — Δέλβινο						
Ονομαστική	ο	η	το	οι	οι	τα
Γενική	του	τση	του	τουν/του	τουν/του	τουν/του
Αιτιατική	τον	την	το	τους	τσι	τα
Δρόπολη						
Ονομαστική	ο	η	το	οι	οι	τα
Γενική	του	της	του	τουν/του	τουν/του	τουν/του
Αιτιατική	τον	την	το	τους	τες ⁵ /τις	τα
Άρτα Αυλώνας ⁶						
Ονομαστική	ι/ου/ο	η	το/τ	οι	οι	τα
Γενική	τ	τσ	του	του/τν/τ	του/τν	του/τ
Αιτιατική	τον	τν	το	τσ	τσ	τα
Χιμάρα						
Ονομαστική	ο	η	το	οι	οι	τα
Γενικ	του ⁷	της	του	του/ν	του/ν	του/ν
Αιτιατική	το(ν)	την	το	τους	τις	τα

Πίνακας 1: Κλίση των άρθρων κατά περιοχή

3.4. Μορφές και θέση του επιθέτου

Τα επίθετα έχουν την ίδια κλίση με τα ουσιαστικά. Επομένως παίρνουν τις ίδιες καταλήξεις. Στην ΚΝΕ τα επίθετα συνήθως μπαίνουν μπροστά από τα ουσιαστικά, είναι δυνατό

⁵ Το θηλυκό άρθρο της αιτιατικής πληθυντικού είναι *τες* αντί *τις* κατ' αναλογία των καταλήξεων θηλυκού γένους που παίρνουν οι αντωνυμίες, τα επίθετα και τα ουσιαστικά τα οποία συνοδεύει συνήθως το άρθρο. Π. χ. *Μη ντιας αυτές τες παντόφιλες τες μεγάλες, θα ζάψεις. Και εσείς έχετε τες δουλειές σας.*

⁶ «Στην Ά[ρτα] Α[υλώνας] εντοπίζουμε και αρσενικό άρθρο *ι*, η παρουσία του οποίου είναι γενικευμένη, αλλά όχι καθολική. Σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζεται ως *ι*, αλλά και ως *ο*, χρήση που οφείλεται στην επίδραση της ΚΝΕ» (Κυριαζής & Σπύρου: 2011: 179).

⁷ Το *τ* των άρθρων αποσιωπάται όταν ενώνεται με την πρόθεση σε π. χ. *σο φόρο, σο δρόμο, σην αρχή, σις Αμερικές και τις Αστραλίες.*

να μπαίνουν ύστερα από τα ουσιαστικά, αν χρειάζεται να τονιστούν με ιδιαίτερη έμφαση (Mackridge 1990: 292). Στα ιδιώματα, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, το επίθετο έπεται του ουσιαστικού είτε αυτό ακολουθείται από οριστικό ή αόριστο άρθρο⁸:

(8) α. Δρόπολη: *Τουν παιδιάνε του μικράνε τους έστρωσανε να κοιμηθούνε στο πάτωμα*

β. Βούρκος: *Βάλε τσι παντόφλες τσι μαύρες*

Όταν τα επίθετα ακολουθούν ένα ουσιαστικό που συνοδεύεται από οριστικό άρθρο, τότε χρειάζεται και επανάληψη του οριστικού άρθρου πριν από κάθε επιτασσόμενο επίθετο (Mackridge 1990: 292).

(9) α. *Τα πιάτα τα βαδιά είναι στην πιατοθήκη*

β. *Τουν πιάτване του βαδιώνε τους έφυγε το χρώμα*

Σύμφωνα με την παραδοσιακή ανάλυση, όταν το επίθετο προηγείται, πρόκειται για επιθετικό προσδιορισμό, ενώ, όταν έπεται, για κατηγορηματικό προσδιορισμό. Η διάκριση αυτή σχετίζεται και με τη θέση του επιθέτου (το κατηγορούμενο συνήθως έπεται του ονόματος), αλλά κυρίως σχετίζεται με το γεγονός ότι η ιδιότητα προβάλλεται πιο έντονα όταν το επίθετο εμφανίζεται μετά το όνομα, πράγμα που φέρνει τη λειτουργία του πιο κοντά σε εκείνη του κατηγορουμένου (Κλαιρής & Μπαμπινιώτης 2005: 213).

Το χαρακτηριστικό αυτό στα συγκεκριμένα ιδιώματα ίσως να είναι επίδραση από την αλβανική γλώσσα στην οποία τα επίθετα κατά κανόνα ακολουθούν τα ουσιαστικά (μόνο για υφολογικούς λόγους μπορούν να προηγούνται των ουσιαστικών):

---

⁸ Σε γραπτή έκθεση της οργανωτικής σύσκεψης πυρήνος Δρόπολης 9.01.1946 προς την Αλβανική Κυβέρνηση παρατηρούμε τη θέση των επιθέτων ακόμη και στο γραπτό λόγο:

Στη Δούβιανη, δεν έχουν τίποτε που να τους συνδέει με το κίνημά μας, τους στράβωσε ο λαιμός κοιτάζοντας τον ανήφορο πότε νάρθη ο Παπούς ανίκανοι για φιάσιμο (φτιάξιμο), περιμένουν όλα να μεταβληθούν αμέσως και αυτοί να μένουν θεατές, έχουν τη γνώμη πως θα γίνει επέμβαση εξωτερική, συνδέονται με την ελληνική αντίδραση και πέρουν καθοδήγηση και κουράγιο απ'αυτήν. Δεν πιστεύουν σε τίποτε και όλες τις μεταρρυθμίσεις τις θεωρούν πράγματα προσωρινά. Για τους κρατούμενους χωριανούς τους μιλούν και λένε ότι κρατούνται άδικα, τους παραστένουν πατριώτες και θύματα του Κόκκινου Φασισμού. Πολιτικό χάος. Το Ε.Α.Σ. (= Εθνικό Απελευθερωτικό Συμβούλιο) χάλια.

...ότι μέχρι τέλος Απριλίου θα λυθεί στη σύσκεψη των Ην. Εθνών το ζήτημα της Μειονότητας και η ένωση είναι δουλειά τελειωμένη... (Έκθεση 26.01.1946· από το προσωπικό αρχείο Γ. Γιάννη).

- (10) α. *shtëri-a e vjetër*
 σπίτι-το το παλιό
 ‘το παλιό σπίτι’ (οριστικό)
- β. *shtëri e vjetër*
 σπίτι το παλιό
 ‘παλιό σπίτι’ (αόριστο)
- γ. *djalë punëtor*
 παιδί εργατικό
 ‘εργατικό παιδί’ (αόριστο)

Και με το αόριστο άρθρο:

- (11) α. αλβ. *ndërhyrje e jashtme*
 ελλ. *επέμβαση εξωτερική*
- β. αλβ. *gjëra të përkohshme*
 ελλ. *πράγματα προσωρινά*
- γ. αλβ. *punë e mbaruar*
 ελλ. *δουλειά τελειωμένη*

«Βάσει των κανόνων της ΚΝΕ το επίθετο μπαίνει μπροστά από το ουσιαστικό, και το άρθρο προτάσσεται οποιουδήποτε άλλου προσδιορισμού που συνοδεύει το όνομα» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 205). Στα εν λόγω ιδιώματα όταν το επίθετο βρίσκεται μπροστά από το ουσιαστικό παίρνει πάντα άρθρο και το επίθετο και το ουσιαστικό⁹:

- (12) α. *Που το χεις το μικρό το παιδί;*
- β. *Την μεγάλη την κοπέλα της έχει παντρεμένη στο Κάστρο*
- γ. *Που είναι τα δέματα του μαύρωνε του [m]παπουτσιώνε;*

Το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζεται ως πολυοριστικότητα, δηλαδή, η εμφάνιση έναρθρου επιθέτου το οποίο προηγείται ή έπεται έναρθρου ουσιαστικού.

⁹ Το ίδιο συμβαίνει και με τα αριθμητικά. Μπορούν να βρεθούν και πριν και μετά το ουσιαστικό και σχεδόν πάντα με οριστικό άρθρο και στα δύο:

Τις δύο τις κοπέλες τις έχει στην Ελλάδα.

Τον πρώτο το χρόνο που παντρεύτηκα γέννησα τον Ανδρέα.

Τουν παιδιώνε του δυονώνε τους έχτισε σπίτια.

Όπως αναφέρει ο Ε. Τσιακμάκης (2017: 67) «Οι παραδοσιακές γραμματικές αντιμετωπίζουν την πολυοριστικότητα ως μια επιλογή του ομιλητή που διαφοροποιείται υφολογικά μόνο από τις απλές οριστικές περιγραφές (...). Είναι σχεδόν βέβαιο ότι υπάρχουν συγκεκριμένες πτυχές της επικοινωνιακής περιστάσης που καθορίζουν τη νομιμοποίηση ή μη των πολυοριστικών δομών, ακόμη κι αν αυτές δεν έχουν οριστεί επακριβώς έως τώρα». Και συνεχίζει: «...η πολυοριστικότητα κωδικοποιεί μια συγκεκριμένη κατανομή της συνολικής πληροφορίας που φέρει η ΟΦ το σύμπλεγμα άρθρο + όνομα αντιπροσωπεύει την παλιά πληροφορία ενώ το σύμπλεγμα άρθρο + επίθετο τη νέα».

Τα ιδιώματα έχουν γενικότερα την τάση να δίνουν έμφαση στο συγκεκριμένο. Εστιάζουν στην ιδιότητα, στην ενέργεια, στην αναφορικότητα, την οριστικότητα, την δεικτικότητα ώστε να γίνει ξεκάθαρο και ευκολονόητο το περιεχόμενο του εκφωνήματος¹⁰.

Το γεγονός της έμφασης που δίνεται σε κάποια από τα στοιχεία του ονοματικού συνόλου μέσω της θέσης των προσδιοριστικών, της επανάληψης και του φαινομένου της πολυοριστικότητας, μας δίνει την πληροφορία πως η λεξική σημασία του ονόματος από μόνη της δεν είναι αρκετή για τον ομιλητή και ότι η χρήση των στοιχείων αυτόν αποτελεί εργαλείο για διασαφήνιση του νοήματος του ονοματικού συνόλου. Σαν κάτι το οποίο το όνομα δεν μπορεί να το καταφέρει από μόνο του.

Ο περιορισμένος λεξιλογικός πλούτος των ομιλητών των ιδιωμάτων, η στασιμότητα στην εξέλιξη της ελληνικής λόγω της απομόνωσης από τον μητροπολιτικό κορμό, η επίδραση της αλβανικής γλώσσας, (κυρίως η κατά λέξη μετάφραση) ίσως οδήγησε τους ομιλητές στην εξεύρεση άλλων εκφραστικών μέσων για την καλύτερη διασαφήνιση του εκπεμπόμενου μηνύματος, έτσι ώστε να επιτευχθεί η επικοινωνιακή λειτουργία ως βασική λειτουργία του γλωσσικού συστήματος. Τα συγκεκριμένα ιδιώματα δεν χρησιμοποιούν όλες τις διαθέσιμες εκφραστικές δομές της ελληνικής.

3.5. Τα ονοματεπώνυμα

Στη γλώσσα της καθημερινής ομιλίας, όταν συνεκφέρεται το βαφτιστικό όνομα κάποιου μαζί με το επώνυμό του (επίθετό του), συνήθως προτάσσεται το οριστικό άρθρο και στο ένα και στο άλλο:

(13) ο Γιώργος Ηλιόπουλος ή ο Γιώργος ο Ηλιόπουλος (Mackridge 1990: 292)

¹⁰ Όχι Έπλυνες τα πιάτα; αλλά Τα πλυνες τα πιάτα;. Όχι Μού κοψες το γαίμα αλλά Μου τό κοψες το γαίμα. Όχι Είπες στις κοπέλες να κατέβουνε για φαΐ; αλλά Τους είπες τουν κοπελώνε να κατέβουνε για φαΐ;.

Στα εν λόγω ιδιώματα δεν χρησιμοποιείται ούτε ο ένας, ούτε ο άλλος τύπος. Το ονοματεπώνυμο αποτελεί ένα και το αυτό αδιαχώριστο σύνθετο (Σπύρου 2008: 222):

- (14) *Ο Σιώρη-Σύρμος (Siorisirmos), Ο Κωτση-Αιώλης μια φορά είχανε πιάσει τον γιο του Πετροντούρη να τραγουδάει ση ρούγα του* (Γκέζος 2014: 105–106)

Το φαινόμενο αυτό επεκτείνεται μάλιστα και στα μη ελληνικής καταγωγής ονοματεπώνυμα τα οποία προσαρμόζονται απόλυτα στους γραμματικούς κανόνες της ελληνικής, και το όνομα και το επώνυμο:

- (15) α. αλβ. *Enver Hoxha*
ελλ. ο *Ενβέρης* και ο *Ενβερ(η) Χότζιας*
- β. αλβ. *Bexhet Çobani*
ελλ. ο *Μπετζέτης* και ο *Μπετζέτη Τσιομπάνης*

Για το θηλυκό γένος χρησιμοποιούνται κυρίως τα ανδρωνυμικά για τις παντρεμένες γυναίκες:

- (16) *Η Σιωρησύρμαινα, η Φωτοξέροβα, η Βαγγελημπαρούταινα, η Νικοντρίτσοβα*¹¹

Για τα ανύπαντρα κορίτσια ή σε περίπτωση που δεν χρησιμοποιείται το ανδρωνυμικό το επίθετο χρησιμοποιείται στην γενική πτώση για όλες τις πτώσεις του κυρίου ονόματος:

- (17) *Η Ειρήνη του Ξέρρα, της Άννας του Μύτιλη, τη Νικολέτα του Τσάμη*

Βιβλιογραφία

- Brown, C. G. & B. D. Joseph. 2018. On hybrid forms in language contact: some evidence from the Greek in Southern Albania. *Albanohellenika* 6: 49–57.
- Mackridge, P. 1990. *Η Ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1924. Περί του ρήματος εν τῇ Ἠπειρῷ ὀμιλούμενη. *Ἀθηνᾶ* 36: 61–98.
- Βαγιακάκος, Δ. 1988. Συμβολή εις την μελέτην του γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας Βορείου Ἠπείρου. Στο *Βόρειος Ἠπειρος — Ἅγιος Κοσμάς ο Αιτωλός: Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου (Κόνιτσα, 22–24 Αυγούστου 1987)*. Αθήνα: Ι. Μ. Δρυινοπούλεως-Πωγωνιανῆς και Κονίτσης & Πανελλήνιος Σύνδεσμος Β/ηπειρωτικού Αγώνος.

¹¹ Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τα ονοματεπώνυμα κλίνονται σαν μια λέξη: ο *Νικοβίντος* — του *Νικοβίντου* — τον *Νικοβίντο*.

- Γκέζος, Χ.-Α. 2014. *Η Λάσπη*. Αθήνα: Μελάκι.
- Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης. 2005. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική — Επικοινωνιακή*. Δ' εκδ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. 2001. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Κυριαζής, Δ. Κ. & Α. Η. Σπύρου. 2011. Τα Ελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Αλβανίας. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6: 175–199.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2007. Η σχέση του ελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας με τα άλλα νεοελληνικά ιδιώματα. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 27: 198–209.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2012. Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Άρτας Αυλώνα. Στο Ζ. Gavriilidou, Α. Efthymiou, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis-Vougiouklis (eds.), *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*. Komotini: University of Thrace, 890–898.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2016. Γλωσσικές επαφές και διαστρωματώσεις στην περιοχή Χιμάρας. *Βορειοηπειρωτικά Ιωάννινα Ε'*: 29–49.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2019α. Διατοπικότητα και διαχρονικότητα των νεοελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων της νότιας Αλβανίας. In Α. Ralli, Ρ. Barka, Β. D. Joseph & Σ. Bompolas (eds.), *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8) Gjirokastër, 4–6 October 2018*. Patras: University of Patras, 103–132.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2019β. Τα νεοελληνικά ιδιώματα της Ν. Αλβανίας υπό το φως της βαλκανικής γλωσσολογίας. Στο Χ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία*. Τ. 1. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] Αριστοτέλειο, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 156–175.
- Λαζάρου, Α. Γ. 1992. *Αλβανοί, Αρβανίτες — Βορειοηπειρώτες (ερανίσματα ενημερωτικά)*. Αθήνα [: χ. ε.].
- Μπάρκας, Π. 2016. *Τα ταξίδια της Φηγού*. Αθήνα: Ελίκρανον.
- Μπόγκας, Ε. Α. 1964. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου: βορείου, κεντρικής και νοτίου*. Τ. Α'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Μπόγκας, Ε. Α. 1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου: βορείου, κεντρικής και νοτίου*. Τ. Β'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Παντελίδης, Ν. 2010. Η Πελοποννησιακή διάλεκτος. Διαθέσιμο στο: <http://kallianion.blogspot.com/2011/05/04glwssologika.html#.XkW13WhKjIU> (ημερομηνία πρόσβασης 15.09.2021).
- Σπύρου, Α. Η. 2008. *Το Ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1996. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης; Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Τσιακμάκης, Ε.. 2017. *Το οριστικό άρθρο της Νέας Ελληνικής. Σκέψεις πάνω στην οριστικότητα και την α-πρόσωπη αναφορά*. Διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΤΗΣ ΤΣΑΚΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ

Ευγενία Τσεμπέλη & Σοφία Στάμου

Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Every language in the whole world is an abstract concept and more specifically it is considered to be the set of many dialects, both geographical and social. The Modern Greek language is characterized by a long tradition of sociolinguistic differentiation between the natural colloquial language and the archaic ones. These constitute the so-called linguistic varieties of the Greek language and the dialects are the result of these differences. Tsakonian is a language variety which belongs to the geographical dialects. It is characterized by a large deviation in relation to other dialects of our country and in fact in many cases it is considered as a separate language due to the fact that it is incomprehensible to the speakers of Modern Greek. Trying to investigate the structure of languages in general and dialects in particular, but also to interpret them, we turn to Quantitative Linguistics. Using statistical methods, Quantitative Linguistics derives results in order to empirically build on them and express an opinion about a language. In the light of this branch, the Tsakonian dialect is included so that it can be studied as a complementary element in depth. In this way, the goal is to understand some key issues that make this dialect considered difficult and exotic in terms of its pronunciation and its assimilation.

Keywords: Modern Greek language, dialect, Tsakonia, Quantitative linguistics

Εισαγωγή

Με τον όρο διάλεκτο αναφερόμαστε συνήθως στις παραλλαγές μιας γλώσσας η οποία χρησιμοποιείται από ομιλητές μια συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής. Η έννοια του συγκεκριμένου όρου συνδέεται άμεσα με την έννοια της γλώσσας, καθώς στην καθημερινότητά μας ακούγεται πολλές φορές ότι ένας ομιλητής μιλά τη διάλεκτο της τάδε γλώσσας ή ότι κάποιοι άνθρωποι δεν μιλούν γλώσσα αλλά διάλεκτο.

Σύμφωνα με τον Κοντοσόπουλο (2001), οι διάλεκτοι αποτελούν γλωσσικά συστήματα με κοινή ιστορική καταγωγή που μιλούνται σε διαφορετικούς τόπους και δε γίνονται κατανοητά από τους ομιλητές της επίσημης γλώσσας.

Η ελληνική γλώσσα αν και παρέμεινε ενιαία από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, ποτέ δεν μιλήθηκε ομοίμορφα σε ολόκληρο τον ομόγλωσσο γεωγραφικό χώρο

με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν έτσι τοπικές διαλεκτικές παραλλαγές. Πιο συγκεκριμένα διαφοροποιημένη είναι η αρχαία ελληνική που φτάνει μέχρι και τους κλασσικούς αιώνες με διάφορες παραλλαγές να επικρατούν και να ομιλούνται στις πόλεις-κράτη. Οι διάλεκτοι που επικράτησαν τότε ήταν η ιωνική, η δωρική, η αττική και η αιολική. Το ίδιο διαφοροποιημένη είναι και η σύγχρονη ελληνική. Ως διαλέκτους σήμερα θεωρούμε την Ποντιακή, την Καππαδοκική, την Τσακωνική και την Κατωιταλική, Κρητική και Κυπριακή.

Στη σύγχρονη γλωσσολογία οι διάλεκτοι εντάσσονται στη γενικότερη μελέτη των γλωσσικών ποικιλιών μιας έννοιας που θεωρείται ότι αποδίδει καλύτερα την ανομοιογένεια της γλωσσικής πραγματικότητας απ' ό,τι η παλαιότερη αντίληψη που ήθελε τη γλώσσα ένα ομοιογενές σύστημα σημείων. Το φάσμα που μπορεί να καλύψει η γλωσσολογία είναι πολύ μεγάλο και όσον αφορά τη μελέτη των διαλέκτων εφαρμόζεται ένας υπό-κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας που ονομάζεται διαλεκτολογία.

Μια από τις πολλές διαλέκτους της ελληνικής γλώσσας είναι και η τσακωνική διάλεκτος, η οποία μάλιστα κατάγεται από την αρχαία δωρική διάλεκτο της Λακωνίας και εντάσσεται στις γλώσσες υπό εξαφάνιση σύμφωνα με την Unesco¹. Η τσακωνική διάλεκτος εμφανίζει σημαντικές διαφορές από την κοινή νεοελληνική γλώσσα και τις υπόλοιπες διαλέκτους, με αποτέλεσμα να ηχεί για τους μη φυσικούς ομιλητές ως μια ακατανόητη (σχεδόν εξωτική) γλώσσα. Η τσακωνική διάλεκτος ομιλήθηκε και μιλιέται μέχρι και τις μέρες μας στην περιοχή της Τσακωνιάς, η οποία γεωγραφικά καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της Κυνουρίας, που βρίσκεται νοτιοανατολικά του νομού Αρκαδίας. Η μορφολογία του εδάφους που καθιστούσε μέχρι το πρόσφατο παρελθόν δύσβατη και άρα απομονωμένη την περιοχή συνέβαλε καθοριστικά στη διατήρηση της τοπικής αυτής γλώσσας.

Για τη διάλεκτο έχουν γίνει αρκετές έρευνες από Έλληνες και ξένους επιστήμονες και γλωσσολόγους. Ένας από τους πρώτους είναι ο Θ. Οικονόμου που εκδίδει το την πρώτη γραμματική της τσακωνικής διαλέκτου (1870), ενώ ο Μ. Δέφνερ εκδίδει την Τσακωνική Γραμματική (Deffner 1881) και το Λεξικόν της Τσακωνικής διαλέκτου (Δέφνερ 1923). Επιπλέον, ο Γ. Χατζιδάκης εκδίδει μελέτες και άρθρα με αναφορά στην Τσακωνική διάλεκτο (Hatzidakis 1892· Χατζιδάκης 1905) ενώ ο Η. Pernot, δημοσίευσε το βιβλίο «Εισαγωγή στη μελέτη Τσακωνικής Διαλέκτου». Ο Κωστάκης εκδίδει το τρίτομο λεξικό της Τσακωνικής διαλέκτου (1986α· 1986β· 1987) σε συνεργασία με την Ακαδημία Αθηνών, ενώ το 1954 ιδρύεται το Αρχείο Τσακωνιάς², το οποίο έχει εκδόσει πλήθος βιβλίων που αναφέρονται στη γλώσσα καθώς και στα ήθη και τα έθιμα της Τσακωνιάς.

¹ <http://www.unesco.org/languages-atlas/> (ημερομηνία πρόσβασης: 10.12.2021).

² <http://www.tsakonianarchives.gr/> (ημερομηνία πρόσβασης: 11.12.2021).

Σημαντικό έργο του Αρχείου Τσακωνιάς είναι μεταξύ άλλων και η ψηφιοποίηση έντυπου υλικού αλλά και η οργάνωση δράσεων για την καταγραφή και διάσωση της ιδιαίτερης αυτής διαλέκτου.

Στο παρόν άρθρο θα παρουσιάσουμε μια πρότυπη μελέτη του λεξιλογίου της τσακωνικής διαλέκτου υπό το πρίσμα της ποσοτικής γλωσσολογίας, δηλαδή του κλάδου της γενικής γλωσσολογίας που χρησιμοποιεί στατιστικές μεθόδους για τη μελέτη της γλώσσας. Στόχος μας είναι να καταδείξουμε ποσοτικά την κατανομή της συχνότητας των γραμματικών κατηγοριών, του μέσου μήκους των λέξεων, της συχνότητας των γραμμάτων και των λέξεων της τσακωνικής διαλέκτου, ώστε να συμβάλλουμε αφενός στις προσπάθειες που συντελούνται για την πλήρη περιγραφή της τσακωνικής διαλέκτου και αφετέρου να δώσουμε το έναυσμα για τη συγκριτική αξιολόγηση του λεξιλογίου της τσακωνικής διαλέκτου με το λεξιλόγιο είτε άλλων διαλέκτων είτε της κοινής ελληνικής γλώσσας. Για την εκπόνηση της μελέτης μας χρησιμοποιήσαμε το λεξιλόγιο της τσακωνικής διαλέκτου όπως έχει καταγραφεί στο λεξικό του Deffner και εφαρμόσαμε τις ποσοτικές μεθόδους γλωσσολογικής έρευνας που έχουν υιοθετηθεί στην έρευνα των Μικρός κ. ά. (2003).

2. Οι Τσάκωνες και η Τσακωνιά

2.1. Ιστορία της Τσακωνιάς

Τα πρώτα δείγματα κατοίκησης και ανθρώπινης παρουσίας σύμφωνα με τους αρχαιολόγους στην ευρύτερη περιοχή της Τσακωνιάς ξεκινάει ήδη από την Μυκηναϊκή εποχή. Σύμφωνα με πολλές ιστορικές μαρτυρίες οι Τσάκωνες θεωρούνται άμεσοι απόγονοι των Δωριέων οι οποίοι ζούσαν απομονωμένοι. Γι' αυτό και κατάφεραν να διατηρήσουν αναλλοίωτα τα ήθη τους, τα έθιμα τους και τη διάλεκτό τους.

Η Κυνουρία και ιδίως όσες περιοχές βρίσκονται κοντά στη θάλασσα αποτέλεσαν «το μήλον της Έριδος» ανάμεσα στους Λακεδαιμόνιους, τους Αργείους και τους Αθηναίους. Το 195 π. Χ. ύστερα από επέμβαση του Υπάτου Ρωμαίου Τίτου Κόιντου Φλαμίνιου, η περιοχή δίδεται στους Αργείους. Ωστόσο, οι Σπαρτιάτες επιμένουν και επιτυγχάνουν να κρατήσουν τις Πρασιές, οι οποίες εντάσσονται στο «κοινόν των Λακεδαιμονίων» μαζί με άλλες είκοσι τρεις λακωνικές πόλεις.

Την περίοδο της Ρωμαϊοκρατίας οι Τσάκωνες συνεχίζουν να μένουν απομονωμένοι. Οι βασικές τους ασχολίες είναι οι αγροτικές δουλειές ή καταφεύγουν στα βουνά

και ασχολούνται με την κτηνοτροφία. Εκείνη την περίοδο οι φοβερές επιδρομές των Σλάβων στην Ελλάδα και την Πελοπόννησο επηρεάζουν τους Τσάκωνες. Αυτό τους αναγκάζει να μεταναστεύσουν άλλοι στα ανατολικά και στις πλαγιές του Πάρνωνα και άλλοι στον Πόντο, στα νησιά του Αιγαίου και στην Κάτω Ιταλία. Οι Σλάβοι καθυπόταξαν ολόκληρη την Πελοπόννησο, την Τσακωνιά όμως δεν κατάφεραν να την υποδουλώσουν. Για τους Τσάκωνες ήδη από την εποχή του Ιουστινιανού (527 μ. Χ) έχει ειπωθεί σύμφωνα με γραπτές αναφορές βυζαντινών συγγραφέων ότι είναι γνήσιοι απόγονοι των Δωριέων και περιγράφονται ως «επίλεκτα σώματα των καστροφυλάκων» και της σωματοφυλακής των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Γι' αυτό και στο Βυζάντιο υπάρχει το αξίωμα του «Στρατοπεδάρχη των Τσακώνων». Επιπλέον, πολλοί Τσάκωνες αξιοποιήθηκαν στον Βυζαντινό στόλο.

Κατά τη Φραγκοκρατία η Τσακωνιά παραμένει πιστή στο Βυζάντιο και δίνει σκληρούς αγώνες εναντίων των κατακτητών. Σε πολλές ιστορικές πηγές αναφέρεται η υποδούλωση του Μοριά στους Φράγκους το 1205 μ.Χ., ο οποίος στη συνέχεια διαχωρίστηκε σε φέουδα και το κομμάτι της Τσακωνιάς κυριαρχείται από τον Γκυ ντε Νιβελαιί. Ο Γοδεφρείδος και ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος τιμωρούν αμείλικτα τους ανυπότακτους Τσάκωνες και χτίζουν τα κάστρα των Γεροθρών και Μιστρά για να τους ελέγχουν. Αυτή την περίοδο, γύρω στο 1293 μ. Χ., γίνεται η πρώτη αναφορά του Λεωνιδίου σε χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Εκεί, για πρώτη φορά, αναφέρεται ο ναός του Λεωνίδη, από τον οποίο πήρε το όνομά της η περιοχή.

Μετά από πολλές συγκρούσεις η Τσακωνιά περνά στα χέρια των Τούρκων. Κατά την Πρώτη Τουρκοκρατία (1453–1715 μ. Χ.) οι Τσάκωνες βοηθούν τους Ενετούς στον αγώνα τους κατά του Τουρκικού ζυγού, ενώ ξεκινούν εμπόριο βουτύρου στην Ευρώπη και εκμεταλλεύονται αλατωρυχεία στα σύνορα Αυστρίας και Πρωσίας. Στη συνέχεια, η περιοχή περνά για λίγο στα χέρια των Βενετσιάνων, όμως μετά το 1715 μ.Χ. κατακτάται ξανά από τους Τούρκους και η Τσακωνιά σταδιακά γνωρίζει οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Την περίοδο αυτή οι Τσάκωνες αρχίζουν να χτίζουν αρχοντικά και πυργόσπιτα στις ιδιαίτερες πατρίδες τους και προσφέρουν χρήματα για την Ελληνική Επανάσταση του 1821 μ. Χ. Σημαντικές φυσιογνωμίες είναι ο Κωνσταντίνος Τσικαλιώτης και ο Κώστας Χατζήπαναγιώτης. Ανάμεσα στις περιοχές της Τσακωνιάς, ο Πραστός αποκτά πλούτο και μετατρέπεται σε ισχυρό οικονομικό και διοικητικό κέντρο, ενώ γίνεται η πρώτη πρωτεύουσα της Τσακωνιάς. Το 1826 μ. Χ. ο Ιμπραήμ μαζί με τους Τουρκοαιγυπτίους εισβάλλουν στον Πραστό και τον καταστρέφουν ολοκληρωτικά. Οι ξεριζωμένοι Τσάκωνες αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τον Πραστό και να εγκατασταθούν στο Λεωνίδιο, το οποίο ο Κολοκοτρώνης ονόμαζε «Σίγουρο Τόπο». Έτσι το 1845 μ. Χ. το Λεωνίδιο το οποίο ποτέ δεν υπέστη τις βιαιότητες του Ιμπραήμ λόγω της γεωγραφικής του θέσης ορίζεται η νέα πρωτεύουσα της Τσακωνιάς.

Την περίοδο του μεσοπολέμου παρατηρούνται έντονα μεταναστευτικά ρεύματα προς την Κωνσταντινούπολη αλλά και προς την Κυνουρία με αποτέλεσμα να αυξηθεί ο πληθυσμός του Λεωνιδίου. Μετά την πολεμική δεκαετία του 1940 μ. Χ. πολλοί κάτοικοι στρέφονται προς την Αθήνα και την υπερπόντια μετανάστευση. Από το 1970 μ. Χ. και μετά παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού καθώς επιστρέφουν πολλοί από αυτούς που είχαν μεταναστεύσει στην Αυστραλία. Οι κάτοικοι αρχίζουν να ασχολούνται με την οικοδομή και την καλλιέργεια περιβολιών. Από τότε μέχρι και σήμερα αρκετοί Λεωνιδιώτες ασχολούνται με τη γεωργία.

2.2. Η Τσακωνική διάλεκτος

Η Τσακωνική διάλεκτος είναι ελληνογενής διαλεκτική ομάδα που μιλιέται στην περιοχή της νότιας Κυνουρίας της Αρκαδίας στην Πελοπόννησο. Ανήκει στην υπολειμματική δωρική ζώνη της Νέας Ελληνικής, δηλαδή έχει προέλθει από τη Δωρική διάλεκτο της Αρχαίας ελληνικής και γι' αυτό το λόγο χαρακτηρίζεται ως αρχαιοπρεπής. Οι πρώτες επίσημες αναφορές για την ύπαρξη μιας ιδιαίτερης τσακωνικής διαλέκτου γίνεται από τον συγγραφέα Μάζαρις τον 15^ο αιώνα ο οποίος δεν καταφέρνει να καταγράψει τσακωνικές λέξεις. Ουσιαστικά η πρώτη μνεία για την διάλεκτο γίνεται το 1668 από τον Εβλιά Τσελεμπί, ο οποίος κατάφερε να καταγράψει μερικές λέξεις, συνολικά 35. Παρά το μικρό αριθμό των λέξεων όμως αντικατοπτρίζεται η τσακωνική μέχρι ένα βαθμό. Μάλιστα ο Τσελεμπί τονίζει ότι οι Τσάκωνες μιλούν μια περιέργη γλώσσα η οποία δεν είναι ούτε ιταλικά ούτε ελληνικά και χρειάζεσαι διερμηνέα για να συνεννοηθείς μαζί τους. Ο Γερμανός φιλόλογος και γλωσσολόγος Μιχαήλ Δέφνερ είναι ο πρώτος που συντάσσει επίσημα ένα Λεξικό της Τσακωνικής διαλέκτου και δημοσιεύτηκε το 1923 και ακολουθεί αρκετά χρόνια αργότερα το Λεξικό του Θανάση Κωστάκη (1986α· 1986β· 1987).

Η Τσακωνική διάλεκτος έτσι όπως ομιλείται και έχει επικρατήσει με την πάροδο του χρόνου χωρίζεται σε δυο κατηγορίες, στη νότια και τη βόρεια. Η νότια ομιλείται στα χωριά Λεωνίδιο, Πραγματευτή, Μέλανα, Σαπουνακείκα και Τυρός, η βόρεια ομιλείται στα χωριά Πραστός, Καστάνιτσα, Σίταινα, Άγιος Ανδρέας. Σύμφωνα με τον Κωστάκη (1951) όμως, μπορούμε να διακρίνουμε και μια τρίτη κατηγορία αυτής της διαλέκτου και αυτή είναι τα τσακωνικά της Προποντίδας. Αυτά χρησιμοποιούνται σε κάποια χωριά στα μικρασιατικά παράλια όπου με μετά την μικρασιατική καταστροφή έρχονται στην Ελλάδα. Αυτή η μορφή της τσακωνικής όμως είναι επηρεασμένη από τα Θρακικά τα οποία θυμίζουν περισσότερα το Νέα Ελληνικά.

Οι εντυπωσιακές διαφορές που παρουσιάζει η τσακωνική διάλεκτος από τη Νέα Ελληνική αλλά και από άλλες διαλέκτους την καθιστά για πολλούς ομιλητές ως μια «εξωτική» γλώσσα. (Τζιτζιλής 2000). Η γεωγραφική θέση της Τσακωνιάς επίσης είναι ένας ακόμα λόγος που καθιστούν αυτή τη διάλεκτο πιο δύσκολη, καθώς η μορφολογία του εδάφους είναι αρκετά κακοτράχαλη, επομένως η κοινωνία ήταν κλειστή και απομονωμένη. Η ανάπτυξη παρουσιάζεται στα μέσα του προηγούμενου αιώνα όπου δημιουργείται οδικό δίκτυο και παρουσιάζεται οικονομική και όχι μόνο ανάπτυξη στην περιοχή.

Στις μέρες μας, η διάλεκτος όπως αναφέρει ο Μηνάς (2004), «ψυχορραγεί» καθώς η ανάπτυξη της περιοχής και η επαφή με ξένους καθιστά δύσκολη την επικοινωνία. Ειδικότερα οι νέοι ότι δεν τους προσφέρει τίποτα και ιδιαίτερα σε ότι έχει σχέση με την επαγγελματική αποκατάσταση. Παρόλα αυτά γίνονται κατά καιρούς προσπάθειες αναβίωσης μέσα από ειδικά προγράμματα εκπαίδευσης και ενημέρωσης. Πλέον έχει χαρακτηριστεί από την UNESCO ως ένα είδος προς εξαφάνιση.

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της τσακωνικής διαλέκτου είναι:

1. *a /a/* από *a /a:/* της δωρικής και ινδοευρωπαϊκής αντί για το *η /i/* της νεοελληνικής (NE), το οποίο είναι εξέλιξη του *η /e:/* της αττικής-ιωνικής (από προγενέστερο /a:/) π. χ. *α μάτη* [a máti] 'ή μητέρα' από δωρική *ά μάτηρ* [ha: má:te:r], σε αντίθεση με *η μητέρα* [i mitéra], το οποίο παράγεται από το *ή μήτηρ* [he: mé:te:r] της αττικής-ιωνικής κοινής.
2. *σ /s/* σε μερικές λέξεις αντιστοιχεί στο *θ /tʰ/* της αρχαίας ελληνικής (ΑΕ) αντί για *θ /θ/* στη NE — από το (πιθανό) */s/* της λακωνικής διαλέκτου, π. χ. *ένι ασού* [éni asú] 'σουρώνω' πρβ. ΑΕ *ήθῶ* (-έω), (πιθανό) δωρ. *άθῶ*, λακων. *άσῶ*. Συγκρίνετε τις λακωνικές επιγραφές με ANEΣΗΚΕ [anes:ke] 'αφοσίωσε' αντί για το συνηθέστερο ANEΘΗΚΕ [anetʰe:ke] ή αργότερα [aneθe:ke]. Άλλα παραδείγματα: *ένι κασήμενε* [éni kasímene] 'κάθομαι' πρβ. ΑΕ *καθήμενος*, *σάτη* [sáti] 'κόρη' πρβ. ΑΕ *θυγάτηρ*.
3. *ρ /r/* σε τελική θέση αντίστοιχο με το τελικό σίγμα */s/* της NE και των περισσότερων διαλέκτων της ΑΕ (φαινόμενο γνωστό ως **ρωτακισμός**). Στα τσακωνικά το τελικό *ρ /r/* απαντάται μόνο εφόσον αρχίζει η επόμενη λέξη με φωνήεν, αλλά το φαινόμενο μάλλον κατάγεται από τη μεταγενέστερη λακωνική. Πρβ. το τσακωνικό *τῆϊρ αμέρε* [tʰi:r amére] 'τρεις ημέρες' με το NE *τρεις ημέρες* [tris iméres] από τη μία πλευρά, και λακωνικές επιγραφές της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου στις οποίες βρίσκουμε NEIKAAP [ni:ka:a:r] 'έχοντας νικήσει' αντί για το NEIKHΣΑΣ [ni:ke:sas] από την άλλη.
4. Κλίση ρημάτων — ο ενεστώτας και ο παρατατικός της οριστικής σχηματίζονται περιφραστικά με το ρήμα 'είναι' + μετοχή ενεστώτα (ενεργητική ή παθητική), η οποία

κλίνεται ως προς το γένος και τον αριθμό. Η μετοχή αυτή κατάγεται από τη μετοχή ενεστώτα της ΑΕ η οποία κλινόταν και είχε και παθητική φωνή, σε αντίθεση με εκείνη της ΝΕ που έχει μόνο ενεργητική μορφή και είναι άκλιτη. Επιπλέον, αυτές οι σύνθετες μορφές έχουν υποκαταστήσει εντελώς τον ενεστώτα και τον παρατατικό οριστικής της ΑΕ (εκτός από το 'είμαι'), αν και υπάρχει ακόμα η υποτακτική του ενεστώτα στα τσακωνικά.

5. ντ [nd] < [d:] δδ και μπ [mb] < [b:] ββ της λακωνικής (και άλλων διαλέκτων της ΑΕ, συχνά αποτέλεσμα αποκοπής): *έρι σερίντου* [éri serindu] 'θερίζω', *έρι λάμπαινου* [éri k^hambénu] 'κατεβαίνω'. Πρβ. *Θερίδδεν* (Αριστοφάνη «Αχαρνείς» στ. 947 — ομολογουμένως στη βοιωτική διάλεκτο), *κάβασι κατάβηδι*. *Λάκωνες* (Ησύχιος), *μικχιδδομένων* (επιγραφή της Σπάρτης (αφιέρωμα στην Άρτεμη Ορθία, Β' αιών. μ. Χ.), εναλλακτική μορφή του *μικχιζίζομαι*).
6. Μεμονωμένες λέξεις με β [v] από ΑΕ δίγαμμα F [w]: *βάννε* [váne] 'αρνί' < ΑΕ *Fάρνος, πρβ. *Φαρήν* (επιγραφή Γόρτυνος Κρήτης), *ναβελέ* [davelé] 'δαυλί' < ΑΕ *δαFελός, πρβ. Ησύχιος *δαβελός*, *δαλός*. *Λάκωνες*.
7. Πτώση του σ μεταξύ δύο φωνηέντων σε συγκεκριμένες ρηματικές καταλήξεις: *ορούα* [orúa] 'βλέποντας' (θηλ. μετοχή) < Λακωνική *όρωα* (πρβ. *Νικάβας* σε λακωνικές επιγραφές), *αλήωι* [alíoi] '[να] πουν' < ΑΕ *λαλήσωσι*, *ερέκαϊ* [erékai] 'βρήκανε' < ΑΕ *εύρηκασι*.
8. Δασέα σύμφωνα (άηχα κλειστά) από συμπλέγματα διάφορων συμφώνων (π. χ. συριστικό + κλειστό, έρρινο + δασύ κλειστό) της ΑΕ.
9. Προσωπικές αντωνυμίες πολύ διαφορετικές από τις αντίστοιχες αντωνυμίες της νεοελληνικής:
εζού [ezú] 'εγώ', *ενίου* [eríu] 'εμένα' (πρβ. ΑΕ *έμεϊο*, δωρ. *έμεϋ*, *έμίω*)
εκιού [ecú] 'εσύ' (ΑΕ δωρ. *τυ*)
νι [ni] 'τον/τη/το' — αιτιατική γ' προσώπου εν., π. χ. *νι οράκα* [ni oráka] 'τον/την/το είδα' (ΑΕ δωρ. *νιν*)
σι [si] 'του/της/του' — γενική γ' προσώπου εν., π. χ. *το καμπζί σι* [to kabzí si] 'το παιδί του/της' (ΑΕ *σφι*)
νάμου [námu] 'μας' — γενική και αιτιατική/δοτική α' προσώπου πληθ., π. χ. *έν' ορού νάμου* [én orú námu] 'μας βλέπει, α γρούσσα νάμου' [a grússa námu] 'η γλώσσα μας' (ΑΕ δωρική *άμῶν* > *αμούν* > *νάμου*)

εμού [emú] ‘εσείς’, π. χ. *εμού και ‘ε’ έγγουντε*; [emú ca t^h éhgunde] ‘εσείς πού πάτε;’ (ΑΕ δωρ. *ύμέζ > ύμέρ > ύμέ > ουμέ > (μετάθεση) εμού*)

σι [si] ‘τους/τις/τα’ — αιτιατική/δοτική γ’ προσώπου πληθ., π. χ. *ένι νίου σι, μα όνι ορού σι* [éni níu si ma óri oú si] ‘τους/τις/τα ακούω μα δεν τους/τις/τα βλέπω’ (ΑΕ σφε)

σου [su] ‘τους’ — γενική γ’ προσώπου πληθ., π. χ. *ετήνα έν’α τσέα σου* [etína én a dzéa su] ‘εκείνο είναι το σπίτι τους’ (ΑΕ σφών).

10. Συγκρητισμός των πτώσεων — πολλά ουσιαστικά και επίθετα έχουν μόνο μια πτώση ανά αριθμό, π. χ. *ο/τον/του άντε* [áde] ‘ψωμί, *οι/τουρ άντου* [ádu] ‘ψωμιά’ (ΑΕ *άρτος*). Η τάση αυτή απαντά και στη νεοελληνική, αλλά είναι σε πιο προχωρημένο στάδιο στα τσακωνικά.
11. ε /ε/ αντί για το ο /ο/ της νέας και αρχαίας ελληνικής, ύστερα από ουρανικό ή οδο-ντικό σύμφωνο (ή και το φωνήεν ι) στην κλίση του ενικού αρσενικών και ουδέτερων ονομάτων, επιθέτων, μετοχών και αντωνυμιών. Π. χ. *άλλε* [ále] ‘άλλος’, *ουρανέ* [urané] ‘ουρανό’, *ορατέ* [oraté] ‘ιδωμένος’ (< ΑΕ *όρατός*), *ατσέ* [atse] ‘μεγάλος’ (< ΑΕ *άδρός*). Πρβ. *άτσωπο* [átsofo] ‘άντρας’ και *λιούκο* [líko] ‘λύκος’ έπειτα από χειλικό και υπερωικό σύμφωνο αντίστοιχα. Πιθανότατα η αλλαγή έγινε με την επίδραση του «μπροστινού» (φωνητικά) στοιχείου που προηγήθηκε και του ρ /r/ που ακολούθησε.
12. Τροπή του ρ [r] σε ζ [z] μπροστά από ι [i]. Π. χ. *μακάζι* [makázi] ‘μακάρι, ζάτσι [záti] ‘ρύακι, *έζιφο* [ézifo] ‘κατσίκι’ (< ΑΕ *έριφος*). Στο βόρειο ιδίωμα η προφορά είναι [rɜ] και εικάζεται ότι αυτή ήταν η γενικότερη προφορά και στα δυο ιδιώματα στο 19ο αιώνα. Οι άντρες κατά κανόνα δεν χρησιμοποιούν το ζ [z], προτιμώντας το ελληνικό ρ.

3. Ποσοτική γλωσσολογία

Η ποσοτική γλωσσολογία (QL) είναι μια υποκατηγορία της γενικής γλωσσολογίας και, πιο συγκεκριμένα, της μαθηματικής γλωσσολογίας. Η ποσοτική γλωσσολογία ασχολείται με την εκμάθηση γλωσσών, την αλλαγή γλώσσας και την εφαρμογή καθώς και τη δομή των φυσικών γλωσσών. Επίσης, διερευνά γλώσσες χρησιμοποιώντας στατιστικές μεθόδους. Ο πιο απαιτητικός στόχος του είναι η διατύπωση των γλωσσικών νόμων και, τελικά,

μιας γενικής θεωρίας της γλώσσας υπό την έννοια ενός συνόλου αλληλένδετων γλωσσικών νόμων.

Η ποσοτική γλωσσολογία βασίζεται εμπειρικά στα αποτελέσματα των στατιστικών για τις γλώσσες, ενός πεδίου που μπορεί να ερμηνευτεί ως στατιστικό στοιχείο μια γλώσσας ή στατιστικό στοιχείο οποιουδήποτε αντικειμένου. Ο τομέας αυτός δεν συνδέεται απαραίτητα με σημαντικές θεωρητικές φιλοδοξίες. Η ορθολογική και η υπολογιστική γλωσσολογία είναι άλλοι τομείς που παρέχουν σημαντικά εμπειρικά στοιχεία.

Για να μπορέσουν να εφαρμοστούν οι στατιστικές έχουν αναπτυχθεί κάποιοι νόμοι πάνω στους οποίους βασίζονται. Με τον όρο «νόμος» στην ποσοτική γλωσσολογία εννοούμε κάποιες θεωρητικές παραδοχές που μπορούν να διατυπωθούν μαθηματικά.

Οι γλωσσικοί νόμοι είναι στατιστικές κανονικότητες που εμφανίζονται σε διάφορες γλωσσικές κλίμακες (π. χ. φωνήματα, συλλαβές, λέξεις ή προτάσεις) που μπορούν να διατυπωθούν μαθηματικά και έχουν συναχθεί από ορισμένες θεωρητικές παραδοχές. Απαιτείται επίσης να έχουν δοκιμαστεί επιτυχώς μέσω της χρήσης δεδομένων, δηλαδή να μην έχουν απορριφθεί από εμπειρικά στοιχεία. Παρακάτω θα αναφέρουμε συνοπτικά τους νόμους με τους οποίους ασχολείται η ποσοτική γλωσσολογία:

1. Νόμος του Zipf: η συχνότητα των λέξεων είναι αντιστρόφως ανάλογη της κατάταξής τους στους καταλόγους συχνότητων.
2. Νόμος του Hear: περιγράφει τον αριθμό των διακριτών λέξεων σε ένα έγγραφο ή ένα σύνολο εγγράφων ως συνάρτηση του μήκους του εγγράφου.
3. Νόμος της σύντμησης: βασίζεται στο νόμο του Zipf και δηλώνει ποιοτικά ότι όσο πιο συχνά χρησιμοποιείται μια λέξη τόσο πιο μικρή είναι.
4. Νόμος των Menzerath και Altman: ο νόμος αυτός αναφέρει ότι τα μεγέθη των συστατικών ενός έργου γενικά και ειδικότερα ενός κειμένου μειώνονται όσο αυξάνεται το έργο. Πιο συγκεκριμένα εξέτασαν ότι όσο πιο μεγάλη είναι η διάρκεια μιας λέξης σε συλλαβές ή χαρακτηριστές τόσο συντομότερες είναι οι συλλαβές ή οι λέξεις σε ήχους.
5. Νόμος της διαφοροποίησης: οι γλωσσικές κατηγορίες όπως είναι τα μέρη του λόγου εμφανίζονται με διάφορες μορφές και μπορεί να αποδειχθεί ότι οι συχνότητες εμφάνισης τους στα κείμενα μπορούν να ελεγχθούν από τους νόμους.
6. Νόμος του Martin: ο νόμος αυτός αφορά τις λεκτικές αλυσίδες που προκύπτουν από την αναζήτηση του ορισμού σε ένα λεξικό. Όλοι οι ορισμοί σχηματίζουν

μια ιεραρχία όλο και πιο γενικών όρων. Μεταξύ αυτών των επιπέδων ιεραρχίας υπάρχει ένας αριθμός νόμιμων σχέσεων.

7. Νόμος συνόλου κειμένου: οι γλωσσικές μονάδες (π. χ. φωνήματα, συλλαβές, λέξεις, προτάσεις) εμφανίζουν μια συγκεκριμένη κατανομή συχνότητας σε εξίσου μεγάλα τμήματα κειμένου.

3.1. Νόμος του Zipf

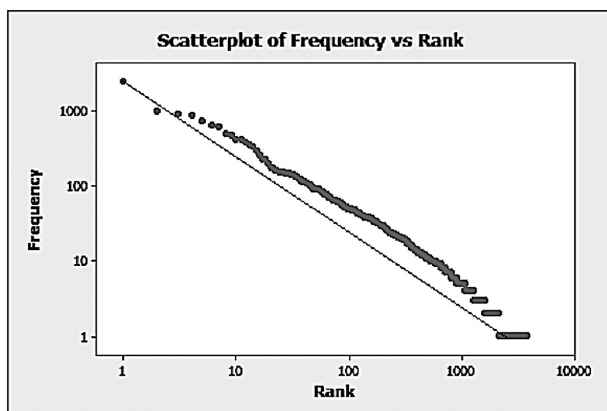
Ο νόμος του Zipf πήρε το όνομά του από τον Αμερικανό γλωσσολόγο George Kingsley Zipf (1902–1950) και είναι ένας εμπειρικός νόμος που αναφέρεται στο γεγονός ότι πολλοί τύποι των δεδομένων που μελετήθηκαν και στις φυσικές και στις κοινωνικές επιστήμες, ακολουθούν μια κατανομή γνωστή ως νόμος των δυνάμεων (power law).

Σύμφωνα με το Oxford Dictionary (2015) νόμος των δυνάμεων (powerlaw) είναι «μια σχέση μεταξύ δυο ποσοτήτων έτσι ώστε η μια να είναι ανάλογη με μια σταθερή δύναμη της άλλης». Ο ίδιος ο Zipf ασχολήθηκε με το να προβλέψει τη συχνότητα της εμφάνισης των λέξεων μέσα σε ένα κείμενο. Δηλώνει δε ότι «αν οι λέξεις ταξινομηθούν κατά φθίνουσα σειρά του αριθμού εμφάνισής τους σε ένα σχετικά μεγάλο κείμενο, τότε η θέση/σειρά μιας λέξης σε αυτόν τον κατάλογο όταν πολλαπλασιάζεται με τη συχνότητα εμφάνισής της είναι ίση με μια σταθερά». Η εξίσωση για αυτή τη σχέση είναι:

$$r \times f = k$$

όπου r είναι η θέση/σειρά της λέξης, f είναι η συχνότητα και k είναι η σταθερά. Για παράδειγμα αν μέσα σε ένα αρκετά μεγάλο κείμενο μια λέξη που βρίσκεται στην θέση 1 (π. χ. η λέξη the) εμφανίζεται 1000 φορές, τότε η λέξη της θέσης 2 (π. χ. η λέξη of) θα εμφανίζεται περίπου 500 φορές, η λέξη της θέσης 3 (π. χ. η λέξη and) θα εμφανίζεται περίπου 300 φορές.

Η εγκυρότητά του έχει παρατηρηθεί σε ένα μεγάλο εύρος φαινομένων, συμπεριλαμβανομένων των φυσικών γλωσσών, οικονομικών, οικολογικών συστημάτων και στατιστικών πρόσβασης σε δικτυακούς τόπους. Στην ελληνική γλώσσα έχει εφαρμοστεί ο πρώτος νόμος του Zipf για να αξιοποιηθεί η πρώτη έκδοση του Εθνικού Θησαυρού της Ελληνικής Γλώσσας που αποτελείται από 13 εκατομμύρια λέξεις και της δεύτερης που είναι εμπλουτισμένη και αποτελείται από 33 εκατομμύρια λέξεις.

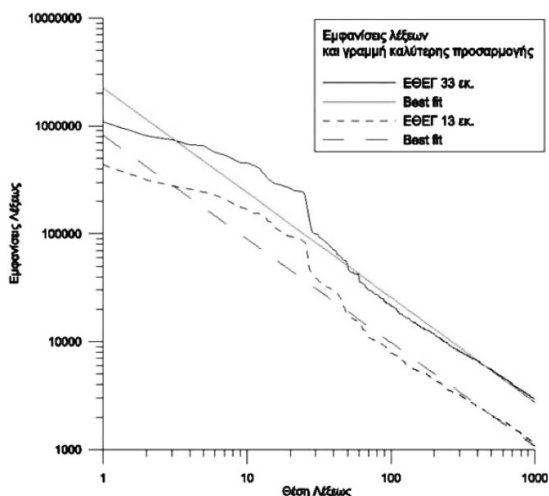
Εικόνα 1: Διάγραμμα διασποράς για το νόμο Zipf

Η συχνότητα των λέξεων για τις 1000 πιο συχνές λέξεις ακολουθεί αρκετά πιστά τον νόμο του Zipf, τόσο στην έκδοση 13 εκ. λέξεων του ΕΘΕΓ, όσο και σε αυτήν των 33 εκ. λέξεων.

Παρακάτω παρουσιάζονται οι καμπύλες της συχνότητας των λέξεων. Για τον ΕΘΕΓ των 33 εκ. λέξεων, η παράμετρος a της εξίσωσης $1 (\log(p) B a \log(i) i b p^i = a \Rightarrow i = -$, με $a \approx 1$) παίρνει την τιμή 0,96 ενώ για τον ΕΘΕΓ των 33 εκ. λέξεων την τιμή 0,97. Και οι δύο αυτές τιμές δεν είναι ακριβείς διότι τα πρώτα 20 σημεία του διαγράμματος αποκλίνουν αρκετά από την ευθεία, όμως το σημαντικό στοιχείο των αριθμών αυτών είναι ότι βρίσκονται πολύ κοντά στην μονάδα, όπως ακριβώς θα περιμέναμε. Επίσης, τόσο η μορφή των καμπύλων, όσο και παράμετροι των ευθειών καλύτερης προσαρμογής είναι παρόμοιοι για τις δύο μορφές του ΕΘΕΓ, έστω και αν η συνολική ποσότητα των λέξεων έχει σχεδόν τριπλασιαστεί.

Ο νόμος αυτός μπορεί να ερμηνευτεί αν λάβουμε υπόψιν ότι το γλωσσικό σύστημα προσπαθεί να εξισορροπήσει τη συχνότητα μιας λέξης με τον αριθμό των λέξεων που μοιράζονται την ίδια συχνότητα εμφάνισης. Επίσης ο Wyllys (1981) περιγράφει στην εργασία του το νόμο του Zipf αναλυτικότερα. Ο Wyllys λοιπόν υποστηρίζει ότι ο νόμος αυτός περιγράφεται και ως: $\log r \cdot \log f = \log c$.

Επιπλέον για το $\log ic$ ο Wyllys (1981) αναφέρει ότι ο υπολογισμός με βάση το νόμο του Zipf έχει πιο έγκυρα αποτελέσματα κυρίως όσον αφορά την κατάταξη λέξεων με μεσαία τάξη εμφάνισης παρά για τις λέξεις με πολύ υψηλή ή χαμηλή συχνότητα εμφάνισης.

Εικόνα 2: Συχνότητα εμφάνισης των λέξεων του ΘΕΓ σύμφωνα με τον πρώτο νόμο του Zipf

3.2. Νόμος των Menzerath-Altmann

Ο νόμος αυτός ανήκει ξεκίνησε από τον Ψυχολόγο-Φωνολόγο Menzerath ο οποίος θεώρησε ότι υπάρχει σχέση μεταξύ του συστατικού ενός ήχου και του συνόλου των ήχων μέσα στους οποίους βρίσκεται ο συγκεκριμένος ήχος. Έχει χαρακτηριστεί ως ένας από τους σημαντικότερους νόμους της ποσοτικής γλωσσολογίας και ουσιαστικά περιγράφει τη σχέση μεταξύ δομήματος (construct) και συστατικού (constituent), όπου όσο μεγαλώνει το πρώτο μικραίνει το δεύτερο.

Το 2013 ο Eroglu γράφει για τον Menzerath ότι είναι ο πρώτος που ανέδειξε την αρνητική συσχέτιση στη σχέση μεταξύ του μήκους ενός γλωσσικού δομήματος με τα συστατικά του. Λίγα χρόνια αργότερα ο Gabriel Altmann διατύπωσε με μαθηματικό τρόπο την παραδοχή του Menzerath. Οι δυο επιστήμονες εφάρμοσαν τον νόμο αυτό που είναι γνωστός ως Νόμος Menzerath-Altmann και διαπίστωσαν ότι μέσα σε μια πρόταση όταν ο αριθμός των συλλαβών αυξάνεται το μέσο μήκος της λέξης μειώνεται.

Προσπαθώντας να αναπαραστήσουμε μέσω μιας βασικής μαθηματικής σχέσης αυτή τη θεώρηση (νόμος Menzerath), το Z (ένας μέσος) μειώνεται καθώς το X αυξάνεται (όπου X ο αριθμός των τμημάτων της κατασκευής), ενώ το Y αντιπροσωπεύει το μέγεθος του συνόλου των τμημάτων, οπότε έχουμε (Buk & Rovennchak 2007):

$$Z = Y / X$$

Ο Altmann όμως διατύπωσε ένα άλλο μαθηματικό τύπο για αυτή την σχέση (Altman & Gerlach 2015):

$$y = aMx^b e^{-\gamma Mx}$$

όπου y είναι το του μέγεθος συστατικού (π. χ. μήκος συλλαβής), x — μέγεθος της γλωσσικής κατασκευής που θα ελεγχθεί (π. χ. αριθμός συλλαβών ανά λέξη), a, b, c είναι παράμετροι και e — ο αριθμός Euler. Ο αριθμός e είναι σημαντική μαθηματική σταθερά, η οποία αποτελεί τη βάση του φυσικού λογαρίθμου και προέρχεται από τον Ελβετό μαθηματικό Euler.

Μια προσέγγιση με την εφαρμογή του Νόμου Menzerath και Altmann πραγματοποιήθηκε από υποψήφιους διδάκτορες στο 7^ο Συνέδριο Μεταπτυχιακών Φοιτητών & Υποψηφίων Διδασκτόρων του Τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Εκεί λοιπόν παρουσιάστηκε ένα εργαλείο όπου έπαιρνε ένα σώμα κειμένου το οποίο αποτελούνταν από 736.000 λέξεις και στη συνέχεια γινόταν η κατηγοριοποίηση του περιεχομένου.

Στον παραπάνω πίνακα είναι ομαδοποιημένα τα μήκη των συλλαβών και των λέξεων μέσα στο σώμα κειμένων των 760.000 λέξεων και από αυτό το αποτέλεσμα μπορούμε να διαπιστώσουμε πως ισχύει η γραμμική εκδοχή του Νόμου των M-A καθώς το μέσο μήκος μια λέξης και μιας συλλαβής ανάλογα με το είδος του κειμένου δεν αλλάζει ιδιαίτερα. Επίσης παρατηρούμε ότι το μέσο μήκος της συλλαβής δεν μπορεί να έχει την ίδια τιμή με το μέσο μήκος των λέξεων αφού είπαμε ότι όταν αυξάνεται το ένα μειώνεται το άλλο.

Κατηγορίες	Κατηγορίες	Μέσος όρος (mean)	Μέγιστη τιμή (max)	Ελάχιστη τιμή (min)	Επικρατούσα τιμή (mode)	Διάμεσος (median)
Social Politics	MM Syl	2.3	2.6	2.2	2.3	2.3
	MM Word	2.4	3.2	1.9	2.5	2.4
Sports	MM Syl	2.4	2.8	2.1	2.3	2.3
	MM Word	2.3	3.2	1.8	2.4	2.3
Culture	MM Syl	2.4	2.7	2.2	2.3	2.4
	MM Word	2.3	2.8	1.8	2.0	2.3
Σύνολο (Whole corpus)	MM Syl	2.3	2.8	2.1	2.3	2.3
	MM Word	2.3	3.2	1.8	2.5	2.3

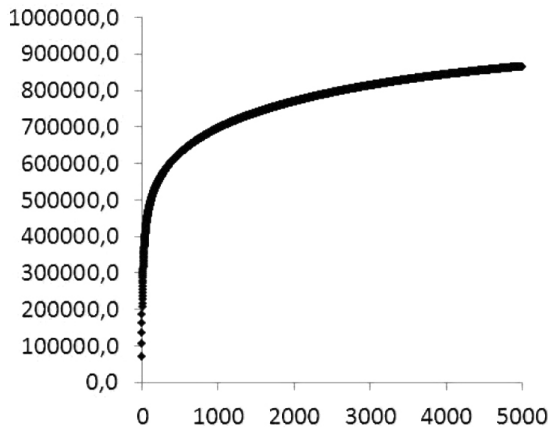
Πίνακας 1: Μέτρα κεντρικής τάσης μεταβλητών (MMSyl&MMWord) Corpus

3.3. Νόμος του Hearp

Μια άλλη χρήσιμη εκτίμηση που σχετίζεται με την συχνότητα εμφάνισης των λέξεων είναι η αύξηση του λεξιλογίου, ένα στοιχείο που συνδέεται άμεσα με το μέγεθος των ευρετηρίων σε ένα σύστημα ανάκτησης. Οι νέες λέξεις που προστίθενται σε μια συλλογή είναι λιγότερες όσο μεγαλύτερη είναι η συλλογή. Νέες λέξεις βέβαια πάντα θα υπάρχουν. Τέτοιες λέξεις είναι τα ονόματα, ανορθόγραφες λέξεις, αριθμοί, emails, κ. λπ.). Η σχέση μεταξύ του μεγέθους της συλλογής και του μεγέθους του λεξιλογίου ευρέθηκε εμπειρικά από τον Hearp το 1978 ότι ακολουθεί τον νόμο των δυνάμεων:

$$v = k \cdot n^\beta$$

όπου v είναι ο αριθμός των διακριτών λέξεων σε ένα κείμενο μεγέθους n και οι k & β είναι παράμετροι που προσδιορίζονται εμπειρικά. Σε ένα αγγλικό κείμενο για παράδειγμα το k κυμαίνεται μεταξύ 10 και 100 και το β μεταξύ 0.4 και 0.6. Για ένα βιβλίο η τιμή του παυξάνεται από την πρώτη λέξη ή συλλαβή μέχρι το τέλος της στο βιβλίο, έτσι ώστε το $v(n)$ να σχηματίζει μια καμπύλη.

Εικόνα 3: Απεικόνιση του γραφήματος του Νόμου του Hearp

Στην παραπάνω εικόνα, στο γράφημα του Νόμου του Hearp ο άξονας x αντιπροσωπεύει το μέγεθος του κειμένου και ο άξονας y τον αριθμό των διακριτών στοιχείων λεξιλογίου που υπάρχουν στο κείμενο.

3.4. Ποσοτική γλωσσολογία και αυτόματη περίληψη κειμένου

Κατά την διαδικασία της εξαγωγής αυτόματης περίληψης θα πρέπει το σύστημα που θα εκτελέσει αυτή την διαδικασία να μπορεί να διαχωρίσει με κάποιον τρόπο τις λέξεις τις οποίες θα συμπεριλάβει στην περίληψή του. Αφού λοιπόν περάσει το πρώτο στάδιο της προεπεξεργασίας του κειμένου στην συνέχεια έρχεται η ποσοτική ανάλυση με τους νόμους που αναφέραμε παραπάνω να δώσει λύση στο πρόβλημα των λέξεων που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν.

Ένα κείμενο το οποίο καλούμαστε να εξάγουμε την περίληψή του είναι ένα μέσο επικοινωνίας μεταξύ του των ανθρώπων. Σύμφωνα με τον Bolshakov & Gelbukh (2004) υπάρχουν τρία βασικά χαρακτηριστικά τα οποία διέπουν ένα κείμενο. Το πρώτο αφορά στον σκοπό ύπαρξης ενός κειμένου, δηλαδή στο ότι ένα κείμενο γεννιέται ώστε να κωδικοποιήσει ένα σύνολο πληροφοριών, επομένως έχει μια σημασία, ένα νόημα το οποίο προορίζεται και αφορά κάποιους ανθρώπους. Για το λόγο αυτό ακριβώς πραγματοποιείται η επεξεργασία της φυσικής γλώσσας του κειμένου. Το δεύτερο χαρακτηριστικό συνίσταται στο ότι όσες πληροφορίες και αν εμπεριέχονται σε ένα κείμενο, όσο πολύπλοκο και αν είναι η δομή του είναι πάντοτε γραμμική, αποτελεί δηλαδή ένα σύνολο από συμβολοσειρές, κενά, σημεία στίξης τα οποία σχηματίζουν μια πολύ μεγάλη γραμμή. Επίσης είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι πληροφορίες που αναπαρίστανται στο κείμενο με γραμμική δομή είναι μη γραμμικές. Το τρίτο χαρακτηριστικό αφορά τη δομή του κειμένου από επιμέρους στοιχεία, τα οποία βρίσκονται «εντεθειμένα σε ομοειδή δομή» (nestedstructure) μέσα στο κείμενο.

Επιπλέον, ο Johnson όρισε τους βασικούς στόχους της ποσοτικής γλωσσολογίας: (α) μετατροπή δεδομένων (μείωση των ποσοτικών δεδομένων στα ουσιαστικά τους τμήματα ώστε να περιγραφούν τάσεις και κοινά στοιχεία), (β) διεξαγωγή συμπερασμάτων (μέσω ελέγχου υποθέσεων), (γ) έρευνα και περιγραφή σχέσεων μεταξύ των δεδομένων.

Μέσω της ποσοτικής ανάλυσης σύμφωνα με το (Mikros 2005) μπορούμε να κάνουμε ανάλυση της γλωσσικής χρήσης, δηλαδή να δημιουργήσουμε λίστες συχνότητας λέξεων ή λεξικά σύμπλοκα, να κατανοήσουμε από πού προέρχεται το κάθε κείμενο και να αναγνωρίσουμε το ύφος του συγγραφέα όποτε κάθε φορά που συναντάμε αυτό το ύφος γραφής να αναγνωρίζουμε αυτόματα και τον συγγραφέα. Άρα, έχοντας ένα κείμενο στα χέρια μας, μέσω της ποσοτικής ανάλυσης μπορούμε να πάρουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες τις οποίες θα συμπεριλάβουμε στην περίληψή μας, θα καθορίσουν την δομή της και θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε το περιεχόμενο

της και σε ποιους απευθύνεται. Για παράδειγμα, ένα κείμενο έχει διαφορετική δομή που παρουσιάζει ένα επιστημονικό άρθρο που έχει μεγάλες προτάσεις με επιστημονικούς όρους και πλούσιο λεξιλόγιο και τελείως διαφορετικό είναι το κείμενο που συναντάμε σε ένα blog. Εκεί οι προτάσεις είναι απλές ή ελλειπτικές και πολύ πιο κατανοητές.

4. Ποσοτική ανάλυση της Τσακώνικης διαλέκτου

Στην μελέτη που ακολουθεί προσπαθήσαμε να εφαρμόσουμε ποσοτικές μεθόδους μέτρησης σε ένα λεξικό της Τσακώνικης διαλέκτου με σκοπό να εξαγουμε συμπεράσματα όσον αφορά το μέσο μήκος των λέξεων και να τα συγκρίνουμε με τη δημοτική, καθώς επίσης και να εξετάσουμε την συχνότητα εμφάνισης των γραμμάτων σε μια λέξη. Για την έρευνα μας χρησιμοποιήθηκε το λεξικό του Deffner το οποίο όπως έχει ήδη αναφερθεί είναι το πρώτο λεξικό που συναντάμε για τα Τσακωνικά και όπως αυτό βρέθηκε ψηφιοποιημένο από το δημοτικό σχολείο Λεωνιδίου.

Λεξικό τσακώνικης διαλέκτου	
Αρχική σελίδα	Εγγραφή
Σύνθεση	Αποσύνθεση
Οι λέξεις μου	
Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ α	
Λεξικό τσακώνικης διαλέκτου του Μιχαήλ Δέφνερ από τους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου Λεωνιδίου	
α:	η
Σημειώσεις:	α μάτη=η μητέρα, η μάνα
α:	α
Σημειώσεις:	Επιφώνημα
α:	ας
Σημειώσεις:	α μόλη=ας έρθει
α:	αυ
Σημειώσεις:	πριν από σύμφωνο
άα:	άλλαξα
Σημειώσεις:	Αόριστος του ρήματος άσασου=αλλάζω
άβα (α):	άλλη (η)
αβαίνου:	λαμβάνω
Συνώνυμα:	λαβαίνου
Σημειώσεις:	αορ.: αβήκα μελ.:άβου
αβάκα:	κρυφά
Σημειώσεις:	Αβάκα επεράτσε α Τσουρακά

Εικόνα 4: Ψηφιοποιημένο λεξικό

Το περιεχόμενο του λεξικού μεταφέρθηκε σε ένα βιβλίο εργασίας Excel. Αυτό το βιβλίο εργασίας αποτελείται από 24 φύλλα. Το κάθε φύλλο περιλαμβάνει τις λέξεις από διαφορετικό γράμμα του αλφάβητου. Το κάθε φύλλο εργασίας αποτελείται από τρεις στήλες, στην πρώτη βρίσκεται η λέξη όπως αυτή αποτυπώνεται στα Τσακωνικά, η δεύτερη στήλη είναι η ερμηνεία της στη δημοτική και η τρίτη μας πληροφορεί ουσιαστικά σε ποια περιοχή της Τσακωνιάς συναντάμε τη λέξη αυτή.

738	αχουροχάραρε (το):	μεγαλο χαράρι (το)	
739	αχούχλιστε (ο):	ακόχλαστος (ο) , άβραστος	
740	αχρά (α):	αχλάδι (το)	
741	αχραΐα (α):	αχλαδιά (η)	
742	αχραούνα (α):	αχλαδάρα (η)	
743	αχραούνι (το):	αχλαδάκι (το)	
744	αχραόφυλλε (το):	αχλαδόφυλλο (το)	
745	αχρείε, -α, -ε (ο):	αχρείος (ο) , άθλιος , ελεεινός	
746	αχρία (α):	τσουκνίδα (η)	
747	αχρόνιστε (ο):	αχρόνιστος (ο)	
748	αχρείαστε (ο):	αχρείαστος (ο)	
749	άχρηστε (ο):	άχρηστος (ο)	
750	αχτάρα (α):	λαχτάρα (η)	
751	αχταριστέ, -ά, -ε (ο):	λαχταριστός (ο)	
752	αχτένιστε (ο):	αχτένιστος (ο)	
753	αχυρζάνα (ο):	αχυρώνας (ο)	
754	αχωμάκιστε (ο):	αχωμάτιστος (ο)	
755	αχώνευτε (ο):	αχώνευτος (ο)	
756	άφατε (ο):	ασκούπιστος (ο)	
757	άφαητε (ο):	άφαχος (ο) , αφηλάφητος	
758	αφεά:	ψηλά , με δυνατή φωνή , δυνατά	
759	αφελέ (ο):	ψηλός (ο)	
760	αψηφού:	αψηφώ , αμελώ , αδιαφορώ	απεινίδι
761	αψηφούκουντά ένι:	βραδιάζει	ο
762	αψίφουμα (το):	σκοτείνιασμα (το) , σουρούπημα	απεινίδι
763	άψυχο (ο):	άψυχος (ο) , αδύνατος	ο απεινίδι
764	αψόφητε (ο):	αψόφητος (ο) , ζωντανός	ο
765	αψώνιστε (ο):	αψώνιστος (ο)	ο
766	άωνα (α):	αλώνι (το)	
767	σημειώσεις:	στην Καστάνιτσα άλωνα	
768	αωνάρι (α):	Ιούλιος (ο) , αλωνάρης	
769	αωνάτζι (το):	αλωνάκι (το)	
770	αωνού:	αλωνίζω	

Εικόνα 5: Το λεξικό καταχωρημένο σε βιβλίο εργασίας Excel

Για την υλοποίηση της μέτρησης χρησιμοποιήθηκε η γλώσσα προγραμματισμού Python μέσω του Jupiter Notebook. Το Jupiter Notebook είναι μια διαδικτυακή εφαρμογή ελεύθερου λογισμικού και ανοικτού κώδικα το οποίο δίνει τη δυνατότητα δημιουργίας και διαμοιρασμού κώδικα για τον υπολογισμό εξισώσεων, πιθανοτήτων και στατιστικών στοιχείων. Υποστηρίζεται επίσης από 40 γλώσσες προγραμματισμού. Επειδή θέλουμε να ασχοληθούμε για χειρισμό και ανάλυση δεδομένων χρησιμοποιούμε την βιβλιοθήκη λογισμικού “pandas”. Επίσης εισάγεται και η βιβλιοθήκη “re” για τον χειρισμό των κανονικών εκφράσεων η οποία είναι χρήσιμη για την εισαγωγή των δεδομένων από το βιβλίο excel.


```
import pandas as pd
import re
df=pd.read_excel("leksiko.xlsx",sheet_name="A",header=None).rename
({0:'word',1:'description',2:'location'},axis=1).dropna(how="all")
```

Όπως έχουμε ήδη αναφερθεί το λεξικό που είναι καταχωρημένο στο excel είναι χωρισμένο σε φύλλα εργασίας. Με την παραπάνω εντολή διαβάζουμε το συγκεκριμένο λεξικό και κάθε φορά που θέλουμε να διαβάσουμε διαφορετικό φύλο εργασίας απλά αλλάζουμε την τιμή στην μεταβλητή «sheet name».

	word	description	location
count	620	620	248
unique	562	601	6
top	Συνώνυμα:	ασκέπαστος (ο)	Λεωνίδιο
freq	20	2	148

Εικόνα 6: Το σύνολο των λέξεων στο φύλλο «A»

Θέλουμε να υπολογίσουμε το μέσο μήκος των λέξεων για τις λέξεις που ξεκινούν με «A». Χρησιμοποιούμε την παρακάτω εντολή. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο μέσο μήκος της λέξης δεν υπολογίζονται τα κενά που τυχόν υπάρχουν, ούτε σημεία στίξης ή ειδικοί χαρακτήρες.

```
df['wordLen']=df['word'].apply(lambdax:len(x.replace(",").replace("(",").replace(")",").replace(":","))-1 if '(' in x else len(x))
```

	word	description	location	wordLen
1	αγό (ο):	λαγός (ο)	Λεωνίδιο	3
4	άγο του θεού (το):	άλογο του θεού (το)	Λεωνίδιο	11
9	αγόμυλε (ο):	αλογόμυλος (ο)	NaN	7
11	αγοράνου:	αγοράζω, ψωνίζω	Μέλινα	10
13	αγούμαστε (ο):	αγούμαστος (ο), είδος σταφυλιού	Μέλινα	9
...	...	...	...	...
766	άωνα (ο):	αλώνι (το)	NaN	5
768	αωνάρι (το):	Ιούλιος (ο), αλωνάρης	NaN	7
769	αωνάτζι (το):	αλωνάκι (το)	NaN	9
770	αωνού:	αλωνίζω	NaN	7
771	άωρα:	αργά τη νύχτα	NaN	6

559 rows x 4 columns

Εικόνα 7: Μήκος λέξεων στο φύλλο «A»

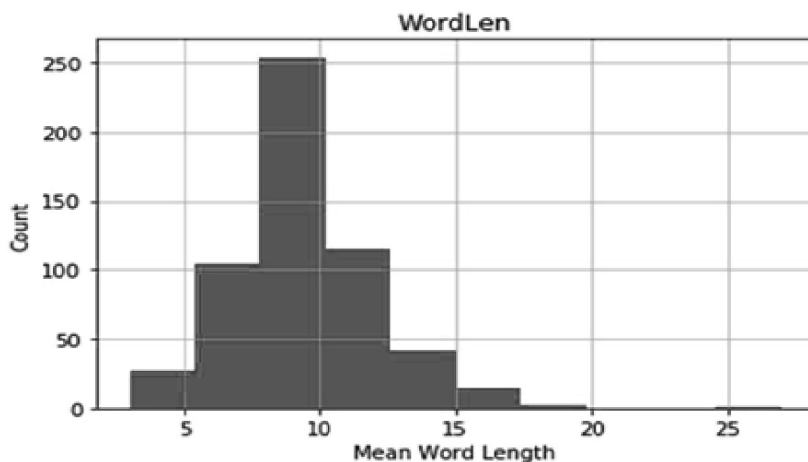
Το αποτέλεσμα της παραπάνω εντολής μας επιστρέφει ένα πίνακα όπου απεικονίζεται σε μια ξεχωριστή στήλη το μήκος της λέξης. Επιπλέον μπορούμε να δούμε το ποσοστιαίο μήκος της λέξης όπως περιγράφεται στον παρακάτω πίνακα όπου παρουσιάζει τη μέση τιμή και την τυπική απόκλιση των αποτελεσμάτων.

```
In [248... df.describe ()
```

wordLen	
count	559.000000
mean	9.406082
std	2.588512
min	3.000000
25%	8.000000
50%	9.000000
75%	11.000000
max	27.000000

Εικόνα 8: Μήκος λέξης σε ποσοστά

Παρακάτω παρατηρούμε ότι από ένα σύνολο 559.000 χαρακτήρων, το μέσο μήκος μιας λέξης που αρχίζει με «α» είναι το 9,4 και η τυπική της απόκλιση 2,4. Αυτό σημαίνει ότι μια λέξη που αρχίζει με αυτό το γράμμα έχει ένα μέσο αριθμό χαρακτήρων 9, ενώ βασίζόμενοι στην τυπική απόκλιση παρατηρούμε ότι είναι χαμηλή. Άρα δεν υπάρχει μεγάλη διασπορά.

Εικόνα 9: Διαγραμματική απεικόνιση των αποτελεσμάτων μέσω μήκος λέξεων σε συνάρτηση με το πλήθος

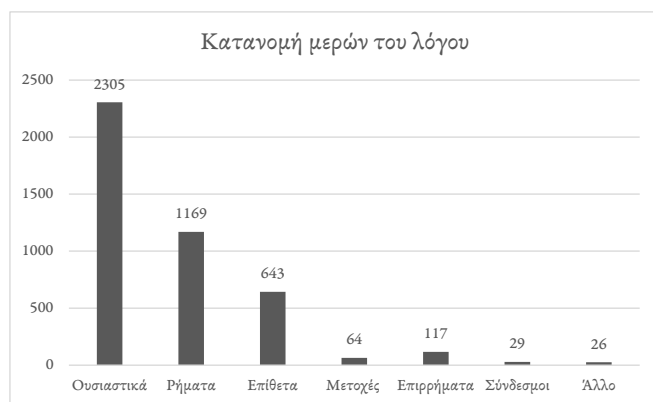
Με τον ίδιο τρόπο έγινε η υλοποίηση για όλα τα γράμματα από το Α μέχρι το Ω. Και παρατηρήσαμε ότι δεν υπήρχαν μεγάλες αποκλίσεις των τιμών μεταξύ τους. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε και σύγκριση μεταξύ των λέξεων της Τσακωνικής και της Δημοτικής.

```
df['TS_words']=df.Tsakonika.apply(get_words)
df['Tsakonika_len']=df.TS_words.apply(len)
df['DHM_words']=df.Dhmotikh.apply(get_words)
df['DHM_len']=df.DHM_words.apply(len)
```

	Τσακωνικά	Εθνεσλάβ	Location	Τσακωνικά_len	TS_words	DHM_words	DHM_len
0	αγό (α)	Αγορά (α)	Λευκωία	3	αγο	Αγορά	5
3	γο τσε φουα (α)	άλογο τσε φουα (α)	Λευκωία	3	γο	άλογο	5
10	αγορίαν	αγορίαν, φουαί	Μόνα	8	αγορίαν	αγορίαν	7
12	αγομάσι (α)	αγομάσι (α), είδος σταφυλιού	Μόνα	9	αγομάσι	αγομάσι	10
14	αγορέ + ι (α)	αγορέ (α)	Λευκωία	6	αγορέ	αγορέ	7
17	αγομαματέβι αγομαματέ (α)	αγομαματέ (α)	Λευκωία	13	αγομαματέ	αγομαματέ	10
21	αγομάτι + ι (α)	αγομάτι (α)	Λευκωία	9	αγομάτι	αγομάτι	10
26	αγομάτι (α)	αγομάτι (α)	Μόνα	8	αγομάτι	αγομάτι	11
29	αγο + ι (α)	αγο (α), άλογο	Λευκωία	4	αγο	άλογο	6
32	αγορίαν	αγορίαν, έργοιαν, έργοισιαν	Λευκωία	8	αγορίαν	αγορίαν	7
37	αγορί (α)	αγορί (α), άγορί (α)	Λευκωία	6	αγορί	αγορί	6
40	αγοροπασα (α)	αγοροπάσα (α)	Λευκωία	11	αγοροπασα	αγορο	5
44	αγοματσάσι (α)	αγομάσι (α)	Μόνα	12	αγοματσάσι	αγομάσι	9
49	αγορίαν	αγορίαν, άπομα, άπομαρίαν	Λευκωία	4	αγορίαν	αγορίαν	10
54	αγορίαν	αγορίαν, άπομα, άπομαρίαν	Μόνα	8	αγορίαν	αγορίαν	7
54	αγορίαν (α)	αγορίαν (α), άπομα άπομαρίαν	Λευκωία	4	αγορίαν	αγορίαν	9
62	αγοματσάσι (α)	αγομάτι (α)	Λευκωία	12	αγοματσάσι	αγομάτι	10
66	αγοματσάσι (α)	αγοματσάσι (α)	Λευκωία	11	αγοματσάσι	αγοματσάσι	12
69	αγορίαν (α)	αγορί (α)	Λευκωία	9	αγορίαν	αγορί	5
73	αγορί (α)	αγορί (α)	Λευκωία	7	αγορί	αγορί	8
75	αγορίαν (α)	αγορίαν (α)	Μόνα	12	αγορίαν	αγορί	5
77	αγορίαν (α)	αγορίαν (α)	Λευκωία	7	αγορίαν	αγορίαν	10
80	αγορίαν (α)	αγορίαν (α)	Λευκωία	8	αγορίαν	αγορίαν	8
89	αδορί (α)	αδορί (α), άδορί (α)	Μόνα	6	αδορί	αδορί	7
93	αδορί (α)	αδορί (α)	Λευκωία	5	αδορί	αδορί	8
96	αδορίαν	αδορίαν, άδορίαν, άδορί	Μόνα	8	αδορίαν	αδορίαν	6
98	αδορί (α)	αδορί (α), άδορί (α)	Μόνα	5	αδορί	αδορί	6
102	αδορί + ι (α)	αδορί (α), άδορί (α)	Λευκωία	6	αδορί	αδορί	6
118	αδορί + ι (α)	αδορί (α), άδορί (α)	Μόνα	5	αδορί	αδορί	7
112	αδορί (α)	αδορί (α), άδορί (α)	Λευκωία	5	αδορί	αδορί	8
--	--	--	--	--	--	--	--
609	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	8	αδορίαν	αδορίαν	9
613	αδορί (α)	αδορί (α)	Λευκωία	5	αδορί	αδορί	6
634	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	8	αδορίαν	αδορίαν	8
636	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	9	αδορίαν	αδορίαν	8
637	αδορί (α)	αδορί (α)	Λευκωία	6	αδορί	αδορί	7
640	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	10	αδορίαν	αδορίαν	9
641	αδορί (α)	αδορί (α)	Λευκωία	6	αδορί	αδορί	5
647	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	7	αδορίαν	αδορίαν	8
664	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	7	αδορίαν	αδορίαν	8
685	αδορί (α)	αδορί (α)	Λευκωία	5	αδορί	αδορί	6
687	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	8	αδορίαν	αδορίαν	9
688	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	9	αδορίαν	αδορίαν	9
690	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	9	αδορίαν	αδορίαν	10
694	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	11	αδορίαν	αδορίαν	12
695	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	3	αδορίαν	αδορίαν	9
699	αδορί (α)	αδορί (α), άδορί (α)	Λευκωία	6	αδορί	αδορί	8
700	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	7	αδορίαν	αδορίαν	8
701	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	10	αδορίαν	αδορίαν	9
708	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	10	αδορίαν	αδορίαν	10
709	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	7	αδορίαν	αδορί	4
711	αδορί (α)	αδορί (α)	Λευκωία	5	αδορί	αδορί	6
712	αδορί (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	5	αδορί	αδορίαν	9
714	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	8	αδορίαν	αδορίαν	9
715	αδορί (α)	αδορί (α)	Λευκωία	5	αδορί	αδορί	6
718	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	9	αδορίαν	αδορί	6
722	αδορίαν (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	10	αδορίαν	αδορίαν	9
724	αδορί (α)	αδορίαν (α)	Λευκωία	7	αδορί	αδορί	2
729	αδορί (α)	αδορί, αδορί, αδορί	Λευκωία	6	αδορί	αδορί	5
762	αδορί (α)	αδορί (α), άδορί (α)	Λευκωία	6	αδορί	αδορί	6
763	αδορί (α)	αδορίαν (α), άδορίαν (α)	Λευκωία	7	αδορί	αδορί	8

Εικόνα 10: Μήκος λέξεων Τσακωνικής και Δημοτικής

Ολοκληρώνοντας, πραγματοποιήθηκε η κατανομή μερών του λόγου και η διαγραμματική τους απεικόνιση φαίνεται παρακάτω.

Εικόνα 11. Διαγραμματική απεικόνιση των μερών του λόγου

Συμπεράσματα

Από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε μελετώντας το λεξικό του Deffner και εφαρμόζοντας τις μεθόδους γλωσσολογικής έρευνας καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το μεγαλύτερο μέρος του λεξικού αυτού της Τσακωνικής διαλέκτου αποτελείται από ουσιαστικά, ρήματα και επίθετα. Τα ουσιαστικά που είναι καταγεγραμμένα ανέρχονται στα 2305, ενώ τα μέρη του λόγου όπως μετοχές, επιρρήματα σύνδεσμοι και άλλα είναι πολύ λιγότερα. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο λόγος τους ήταν απλός και κατανοητός στην μεταξύ τους επικοινωνία παρά το γεγονός ότι θεωρείται μια δυσνόητη γλώσσα.

Επιπλέον, από τις μετρήσεις που κάναμε για το μήκος των λέξεων και, παρατηρούμε ότι το μήκος μιας λέξης κυμαίνεται από 3 το ελάχιστο έως 20 χαρακτήρες το μέγιστο. Στο μεγαλύτερο ποσοστό το ελάχιστο μήκος λέξεων είναι οι 7 χαρακτήρες και το μέγιστο οι 10. Ενώ, η μέγιστη συχνότητα εμφάνισης ενός γράμματος είναι το 9,4. Από αυτό μπορούμε να κατανοήσουμε την δυσκολία που αντιμετωπίζουν ως προς την ανάγνωση και την κατανόηση αυτής της διαλέκτου, λόγω των μεγάλων λέξεων και της δύσκολης εκφοράς τους.

Για περαιτέρω διερεύνηση τίθεται το θέμα του αριθμού των συμφώνων και των φωνηέντων σε μια λέξη. Καθώς επίσης και η μελέτη και διερεύνηση του λεξικού του Κώστακη

το οποίο αποτελείται από περισσότερες καταγεγραμμένες λέξεις αλλά και η σύγκριση με αυτό του Deffner.

Ευχαριστίες

Με την περάτωση του άρθρου αυτού μου δίνεται η ευκαιρία να ευχαριστήσω την κ. Σοφία Στάμου επιβλέπουσα καθηγήτρια στη διδακτορική μου διατριβή και συνεργάτη στη συγγραφή αυτού του άρθρου.

Θα πρέπει παράλληλα να ευχαριστήσουμε τους διοργανωτές αυτού του Συνεδρίου κ. Αγγελική Ράλλη, κ. Brian Joseph, κ. Mark Janse & κ. Maxim Kisilier. Ένα μεγάλο ευχαριστώ, ιδιαίτερα στον κ. Maxim Kisilier για την υποστήριξη και βοήθεια του και τον κ. Παναγιώτη Ιωακειμίδα για την συμπαράστασή του.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στις οικογένειές μας.

Βιβλιογραφία

- Altman, E. G. & M. Gerlach 2015. Statistical law in linguistics. In M. Degli Esposti, E. G. Altmann & F. Pacht (eds.), *Creativity and Universality in Language*. Paris: Springer Cham, 7–26.
- Bolshakov, I. & A. Gelbukh. 2004. A very large dictionary with paradigmatic, syntagmatic, and paronymic. In M. Zock & P. Saint Disier (eds.), *Proceedings of the Workshop on Enhancing and Using Electronic Dictionaries*. Geneva: COLING, 53–56.
- Buk, S. & A. Rovennchak 2007. Menzerath-Altamann Law for Syntactic Structures in Ukrainian. Available at: <https://arxiv.org/pdf/cs/0701194.pdf> (accessed on 19.02.2013).
- Deffner, M. 1881. *Zakonishe Grammatik*. Bd. I: Lautlehre. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Hatzidakis, G. 1892. *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel.
- Mikros, G. 2005. Quantitative linguistics in Greece. In R. Köhler, G. Altmann & R. G. Piotrowski (Hrsg.), *Quantitative Linguistik — Quantitative Linguistics. An International Handbook*. Berlin & New York: De Gruyter, 136–142.
- Wyllis, R. E. 1981. Empirical and theoretical bases of Zipf's law. *Library Trends* 30(1): 53–64.
- Δέφνερ, Μ. 1923. *Λεξικόν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Εστία.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2001. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Κωστάκης, Θ. Π. 1986α. *Λεξικό της Τσακωνικής διαλέκτου*. Τ. Α'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κωστάκης, Θ. Π. 1986β. *Λεξικό της Τσακωνικής διαλέκτου*. Τ. Β'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κωστάκης, Θ. Π. 1987. *Λεξικό της Τσακωνικής διαλέκτου*. Τ. Γ'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μηνάς, Κ. 2004. Φωνητικά ισόγλωσσα Τσακωνίας και Μάνης. Στο Κ. Μηνάς, *Μελέτες Νεοελληνικής διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω & Γιώργος Δάρδανος, 534–551.

- Μικρός, Γ., Ν. Χατζηγεωργίου & Γ. Καραγιάννης. 2003. Βασικά ποσοτικά μεγέθη στην γραπτή Νέα Ελληνική γλώσσα: η αξιοποίηση του ΕΘΕΓ στην ελληνική ποσοτική γλωσσολογία. In *Proceedings of the Workshop Text Processing for Modern Greek: From Symbolic to Statistical Approaches*. Rethymno: University of Cyprus, 23–37.
- Οικονόμου, Θ. 1870. *Γραμματική τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου Λ. Ψυλλιάκου και Σ^α.
- Τζίτζιλής, Χ. 2000. *Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία*. Στο Α. Φ. Χριστίδης, Μ. Αραποπούλου & Γ. Γιαννουλοπούλου (επίμ.), *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 15–22.
- Χατζιδάκις, Γ. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*. Τ. Α'. Αθήνα: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου.

Ο ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ: ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑ

Σταυρούλα Τσιπλάκου^α, Σπύρος Αρμωστής^β, Δημήτρης Μιχελιουδάκης^γ,
Αμαλία Μόζερ^δ & Σπυριδούλα Μπέλλα^ε

*Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου^α, Πανεπιστήμιο Κύπρου^β, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης^γ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών^{δ,ε}*

In Modern Greek the Past Perfect has the principal reading of **past in the past** as well as an innovative **remote past** reading. Our recent variationist study examined the differences in the semantics of the Past Perfect in Standard and Cypriot Greek; a major finding was that in Cypriot Greek an innovative Past Perfect is emerging which is unlike the Standard Greek one in that it can appear in positions in the narrative sequence where the **past in the past** reading is semantically odd or unacceptable; this indicates that in Cypriot Greek the innovative Past Perfect is a variant of the Simple Past. However, the data also provided strong indications for apparently similar innovative uses of the Past Perfect in Standard Greek as well. In this study, using both naturalistic data and data from grammaticality judgement tasks, we explore further the semantic properties of the innovative Past Perfect in both varieties. The data suggest that for Standard Greek speakers the relevant semantic property may be the availability of an accomplishment/result-state component in the Past Perfect predicates, coupled with the availability of temporal specifications that aid the recovery of the prototypical interpretation **past in the past**. In contrast, in Cypriot Greek the innovative Past Perfect shows comparable rates of acceptability irrespective of the semantic properties of the predicates, or of the availability or unavailability of temporal specifications, confirming our initial hypothesis that the relevant properties of the Standard Greek Past Perfect are still not an integral part of the Cypriot Greek koine.

Keywords: language contact, diglossia, innovation, past perfect, Aktionsart

1. Εισαγωγή

Σε προηγούμενες εργασίες (Tsiplakou et al. 2019, Τσιπλάκου κ. ά. 2019) εξετάσαμε τις σημασιολογικές και πραγματολογικές διαφορές μεταξύ του υπερσυντέλικου στην πρότυπη/κοινή¹ Νέα Ελληνική και του αναδυόμενου υπερσυντέλικου στη σύγχρονη κυπριακή

---

¹ Στην εργασία αυτή δεν εξετάζουμε τη διαφορά μεταξύ των δύο όρων και του τρόπου χρήσης τους όσον αφορά τη Νέα Ελληνική, ένα τεράστιο και εν πολλοίς ανοικτό ζήτημα· σημειώνουμε

κοινή. Ένα βασικό εύρημα ήταν ότι ο νεοτερικός υπερσυντέλικος της κυπριακής κοινής διαφέρει από αυτόν της πρότυπης Νέας Ελληνικής, καθώς μπορεί να εμφανίζεται σε σημεία της αφήγησης όπου η σημασία **προτερόχρονο στο παρελθόν** είναι σημασιολογικά μη αποδεκτή, και αυτό αποτελεί ένδειξη ότι στην κυπριακή κοινή ο νεοτερικός υπερσυντέλικος είναι μια απλή παραλλαγή του αορίστου. Ωστόσο, τα δεδομένα μας παρείχαν επίσης ισχυρές ενδείξεις για φαινομενικά παρόμοιες νεοτερικές χρήσεις του υπερσυντέλικου ως αορίστου και στην πρότυπη Ελληνική. Στην εργασία αυτή εξετάζουμε ποσοτικά δεδομένα από ερωτηματολόγια (αποφάνσεις περί γραμματικότητας) και διερευνούμε περαιτέρω τις σημασιολογικές ιδιότητες του νεοτερικού υπερσυντέλικου και στις δύο ποικιλίες, καθώς και τους κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ποικιλότητα στις νεοτερικές ή μη χρήσεις του χρόνου αυτού.

2. Ο υπερσυντέλικος στις δύο ποικιλίες

2.1. Η κυπριακή κοινή: μια αναδυόμενη μεικτή/υβριδική ποικιλία

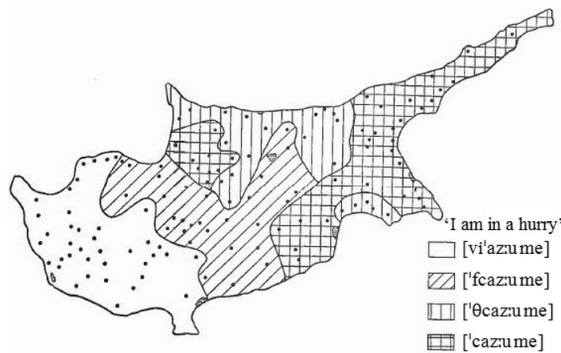
Εδώ και αρκετά χρόνια, σε μια σειρά από έρευνες έχει υποστηριχθεί ότι στην Κύπρο αναδύεται μια **κοινή** (koine) ποικιλία, ως αποτέλεσμα **ισοπέδωσης** (levelling) των τοπικών υποποικιλιών και **σύγκλισης/πρόσκλισης**² (convergence/advergence) προς την **υπερκείμενη πρότυπη** ποικιλία (roofing standard· βλ. Mattheier 1996· Hinskens et al. 2005· Cerruti & Tsiplakou 2020· Tsiplakou & Armostis 2020). Καθώς η πρόσκλιση δεν είναι πλήρης, η κυπριακή κοινή έχει τα γνωρίσματα μιας **ενδιάμεσης** (intermediate· βλ. Cerruti & Tsiplakou 2020 και Bellmann 1998) ποικιλίας, με πιο χαρακτηριστικό την εμφάνιση μεικτών ή υβριδικών μορφών και δομών, μια από τις οποίες είναι και ο νεοτερικός κυπριακός υπερσυντέλικος.

ωστόσο ότι είναι συνήθης πρακτική η αναφορά στην πρότυπη ποικιλία (Standard Greek) ως Κοινή. Στην εργασία αυτή αναφερόμαστε στην πρότυπη ποικιλία.

² Ο δεύτερος όρος (Mattheier 1996) είναι ακριβέστερος στην περίπτωση της κυπριακής κοινής, καθώς η κυπριακή κοινή και η πρότυπη Ελληνική δεν συγκλίνουν αμοιβαία αλλά η κυπριακή ποικιλία συγκλίνει προς την κοινωνιογλωσσικά υπερκείμενη πρότυπη (Τσιπλάκου 2021).

Παλαιότερες έρευνες για την κυπριακή ποικιλία την περιγράφουν ως ένα γεωγραφικό ή οριζόντιο συνεχές. Έτσι, ο Κοντοσόπουλος (1970: 105) υποστηρίζει ότι η διάλεκτος διαιρείται σε 18 γεωγραφικές διαλεκτικές ζώνες, ενώ η τοπική ποικιλία που ξεχωρίζει ως πιο πρότυπη είναι αυτή της Μεσαορίας. Αντίστοιχα, ο Newton (1972) συνέλεξε προφορικά δεδομένα από 128 χωριά της Κύπρου και εντόπισε ποικίλες πραγματώσεις πολυάριθμων φωνολογικών μεταβλητών (οι οποίες ωστόσο παρουσιάζουν αρκετή επικάλυψη και είναι δύσκολο να χαρακτηριστούν ως ισόγλωσσα), όπως, για παράδειγμα, στον Χάρτη 1, που παρουσιάζονται εναλλακτικές προφορές του ρήματος *βιάζομαι* (όπως [vi'az:ume], [fcaz:ume], [c:az:ume] και [c^h:az:ume]):

Χάρτης 1: Τοπικές προφορές του ρήματος *βιάζομαι* (Newton 1972: 205 [Map 18])

Πρόσφατες έρευνες ωστόσο έχουν διατυπώσει την υπόθεση ότι οι τοπικές ποικιλίες δεν είναι πλέον διακριτές, αλλά βρίσκονται υπό **ισοπέδωση** (βλ. Τσιπλάκου & Κοντογιώργη 2016) και ότι η τοπική ποικιλία της Μεσαορίας και της πρωτεύουσας, της Λευκωσίας, αποτελεί τη βάση της αναδυόμενης **κυπριακής κοινής** (Tsiplakou 2009· 2014a· 2014b· Tsiplakou et al. 2006· 2016). Οι λόγοι της ισοπέδωσης και της ανάδυσης της κοινής είναι, μεταξύ άλλων, οι μετακινήσεις πληθυσμών, οι δραματικές δημογραφικές αλλαγές και η δημιουργία νέων κοινωνικών δικτύων μετά το 1974, η αυξημένη επαφή μεταξύ κοινωνικών ομάδων και η κοινωνική κινητικότητα, η εσωτερική μετανάστευση στα αστικά κέντρα αλλά και τα υψηλά επίπεδα γραμματισμού στην πρότυπη ελληνική, την υπερκείμενη (H) ποικιλία (Hadjioannou et al. 2011· Terkourafi 2005).

Στην Κύπρο υπάρχει ακόμα **κοινωνική διγλωσσία** μεταξύ της πρότυπης Ελληνικής και της κυπριακής (Arvaniti 2010· Papapavlou 1998· Papapavlou & Sophocleous

2009· Tsiplakou et al. 2006· 2016). Η πρότυπη Ελληνική αποτελεί την επίσημη γλώσσα του κράτους και της εκπαίδευσης αλλά η κοινή κυπριακή είναι πλέον ποικιλία γοήτρου (Rowe & Grohmann 2013), πράγμα που εμποδίζει τον πλήρη αποδιαλεκτισμό. Η κοινή κυπριακή είναι ποικιλία γοήτρου διότι, μεταξύ άλλων, (α) δεν περιλαμβάνει τοπικά, βασιλεκτικά, στιγματισμένα στοιχεία αλλά μόνο στοιχεία που είναι αντιληπτά ως «παγκύπρια» και (β) είναι δομικά μεικτά, εμφανίζει υβριδικές δομές με χαρακτηριστικά και της πρότυπης ελληνικής (Tsiplakou 2014a· 2014b). Ακολουθούν παραδείγματα μείζων στη φωνολογία, στη μορφολογία και στη σύνταξη (Τσιπλάκου 2021: 1361–1362):

- (1) 'exumen ce paraθi'raci
έχουμεν και παραθυράκι
na metacini'θumen tʃa'me
να μετακινήθουμεν τζαμαί
den pi'raz:i tʃe ða'me en o'cʰ:ei
δεν πειράζει τζαι δαμαί εν' οκκεί

— Έχουμε και παραθυράκι. Να μετακινήθουμε εκεί;
— Δεν πειράζει, και εδώ είναι ΟΚ'

Στο (1) ο κυπριακός φθόγγος [tʃ] εμφανίζεται στο ίδιο εκφώνημα με το φθόγγο [c] της πρότυπης Νέας Ελληνικής. Στο (2) έχουμε παράδειγμα μείζης στο μορφολογικό επίπεδο: η ομιλήτρια χρησιμοποιεί τα μορφήματα υποκορισμού της πρότυπης Νέας Ελληνικής σε συνδυασμό με κυπριακά λεξικά μορφήματα (το κυπριακό υποκοριστικό είναι το ['u{ð}a] (θηλ.), ['u{ð}in] (ουδ.)):

- (2) Έφαα τζαι πουργουράκιν, έφαα τζαι πισσούλλαν
‘Έφαγα και πληγουράκι, έφαγα και τσιχλίτσα’

Στο (3) ο κλιτικός τύπος της προσωπικής αντωνυμίας αρχικά εμφανίζεται στην αναμενομένη βάση του σχετικού συντακτικού κανόνα της διαλέκτου δεύτερη θέση (ξέρω το) αλλά στο αμέσως επόμενο εκφώνημα εμφανίζεται στην πρώτη θέση, όπως στην πρότυπη Νέα Ελληνική, έχουμε δηλαδή μια τυπική περίπτωση **απροσδόκητης πρόκλισης** (exceptional clitic placement· βλ. Pappas 2014· Tsiplakou 2017· Tsiplakou & Armostis 2020· Παπανικόλα 2021):

- (3) Ξέρω το τούτο, ξέρω το. Το έχει μαθητής μου
‘Το ξέρω τούτο, το ξέρω. Το έχει μαθητής μου’

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι περιφραστικοί τύποι παρακειμένου και υπερσυντέλικου συγκαταλέγονται σε αυτές τις υβριδικές δομές.

2.2. Ο νεοτερικός υπερσυντέλικος της κυπριακής

Η κυπριακή ποικιλία, όπως και οι περισσότερες διάλεκτοι, παραδοσιακά δεν εμφάνιζε περιφραστικούς συντελικούς χρόνους τύπου Α', δηλαδή με συνδυασμό του έχω με ρηματικό τύπο ο οποίος δηλώνει μόνο συνοπτική όψη, αλλά όχι χρόνο ή συμφωνία. Οι κύριες σημασίες του παρακειμένου και του υπερσυντέλικου (**συντελεσμένο στο παρόν και προτερόχρονο στο παρελθόν** αντίστοιχα) δηλώνονταν και οι δύο από τον αόριστο (βλ. Μενάρδος 1925 [1969]).

Αντίθετα, στη διάλεκτο υπάρχει παρακειμένος και υπερσυντέλικος Β', δηλαδή με συνδυασμό του έχω/είμαι με ρηματικό τύπο σε -μένος, -η, -ο, οποίος δηλώνει και συμφωνία γένους και αριθμού με το αντικείμενο και το υποκείμενο αντίστοιχα (Moser 1988· 2003· Ράλλη κ. ά. 2007):

- (4) α. Έχω τα μαγειρεμένα τα λουφκιά
    'Τα έχω μαγειρέψει τα μαυρομάτικα φασόλια'
    β. Η Ευάνθη εν έφαεν τωρά γιατί ήταν φαημένη
    'Η Ευάνθη δεν έφαγε τώρα γιατί είχε φάει'
    γ. Ήταν κολλημένος τζαι εν έκαμνεν ράπιτ
    'Είχε κολλήσει και δεν έκανε rapid'

Στην κυπριακή κοινή ωστόσο εμφανίζονται όλο και πιο συχνά παρακειμένοι και υπερσυντέλικοι Α'. Σε προηγούμενες εργασίες (Melissaropoulou et al. 2013· Tsiplakou et al. 2018· 2019) έχουμε δείξει ότι σημασιολογικά οι τύποι αυτοί ωστόσο αποκλίνουν από αυτούς της πρότυπης Νέας Ελληνικής: ο νεοτερικός παρακειμένος Α' της κυπριακής³ δεν δηλώνει **συντελεσμένο στο παρόν, αλλά παρελθόν**, είναι δηλαδή σχεδόν σημασιολογικά ισοδύναμος με τον αόριστο:

---

³ Αντίστοιχη αλλαγή φαίνεται ότι συντελείται και στην πρότυπη Νέα Ελληνική, αν και με πιο αργούς ρυθμούς: παραδείγματα όπως τα (5) με χρονικούς προσδιορισμούς που δηλώνουν παρελθόν δεν είναι ευρέως αποδεκτά. Για σημασιολογική ποικιλότητα στον παρακειμένο της πρότυπης Νέας Ελληνικής βλ. Μπέλλα (2003) και Psaltou-Joycey (1991). Για διαγλωσσικές και διαχρονικές σημασιολογικές μετατοπίσεις στην ερμηνεία του παρακειμένου και του υπερσυντέλικου

(5) α. Έχω αφυπηρητήσει τον Αύγουστο

β. Η συνάδελφός μας Κατερίνα έχει φέρι χτες το βράδυ στον κόσμο ένα υγιέστατο κοριτσάκι

Όσον αφορά τον υπερσυντέλικο, η κύρια σημασία του στην πρότυπη Νέα Ελληνική είναι το **προτερόχρονο στο παρελθόν** (Κλαίρης κ. ά. 2005· πρβλ. Comrie 1985· Reichenbach 1947):

(6) Είχα πάει για ψώνια και μετά πήγα σινεμά

Φαίνεται ωστόσο ότι ο υπερσυντέλικος στην πρότυπη Νέα Ελληνική έχει αρχίσει να αποκτά τη σημασία του αορίστου, ειδικά με αναφορά στο μακρινό παρελθόν (Hedin 1987· Κλαίρης κ. ά. 2005):

(7) Είχα πάει στο Παρίσι παλιά

Αντίθετα, στην κοινή κυπριακή ο υπερσυντέλικος φαίνεται ότι είναι περίπου σημασιολογικά ισοδύναμος με τον αόριστο, όπως στα παρακάτω δεδομένα:

(8) α. — Είχαμεν αλλάξει τα πεδία

— Αλλάξαμεν τα;

‘— Είχαμε αλλάξει τα πεδία

— Τα αλλάξαμε;’

β. Είπεν μας το πει τωρά ότι εννά το κάμει

‘Μας το είχε πει [: είπε] τώρα ότι θα το κάνει’

Παραδείγματα όπως τα παραπάνω, και κυρίως όπως το (8β), όπου ο υπερσυντέλικος είναι εκτός χρονικής ακολουθίας και μάλιστα εμφανίζεται στο μέσο της αφήγησης, είναι αντιγραμματικά στην πρότυπη Ελληνική.

(9) Εκάμαν μου ίντερβιου τζαι είχα τους αναφέρει την έρευνα που έκαμα

‘Μου έκαναν συνέντευξη και τους είχα αναφέρει (: ανέφερα) την έρευνα που έκανα (: είχα κάνει)’

Στο (9) ο υπερσυντέλικος προφανώς δεν σημαίνει «πριν τη συνέντευξη», δηλαδή προτερόχρονο στο παρελθόν, αλλά απλώς μαρκάρει πραγματολογικά ένα σημαντικό

και την επανερμηνεία τους ως απλώς παρελθοντικών χρόνων σε πολυάριθμες, ακόμα και τυπολογικά μη συγγενείς γλώσσες, βλ. Dahl (2000: 144–149).

σημείο της αφήγησης (ο ομιλητής θέλει να τονίσει ότι πράγματι ανέφερε την έρευνά του στη συνέντευξη). Αντίστροφα, ο αόριστος *έκαμα* χρησιμοποιείται εδώ για να δηλώσει το προτερόχρονο στο παρελθόν, δηλαδή καλύπτει και τη λειτουργία του υπερσυντέλικου, όπως συμβαίνει διαχρονικά στη διάλεκτο.

3. Η πρώτη ποσοτική έρευνα

Τα παραπάνω δεδομένα συνηγορούν υπέρ της υπόθεσης ότι οι δύο περιφραστικοί χρόνοι της κυπριακής είναι νεοτερισμοί ως προς τη μορφή αλλά όχι ως προς τη σημασία τους (με εξαίρεση την πραγματολογική λειτουργία του υπερσυντέλικου ως emphatic aorist), και επομένως η κυπριακή κοινή συμπεριφέρεται διαφορετικά από την πρότυπη ελληνική, όπου ο υπερσυντέλικος έχει ακόμα τη σημασία του προτερόχρονου στο παρελθόν. Ωστόσο, δεδομένα όπως τα παρακάτω δείχνουν ότι ενδεχομένως σημασιολογική μετατόπιση και ερμηνεία του υπερσυντέλικου ως αορίστου είναι υπό ανάδυση και στην πρότυπη Νέα Ελληνική: ήδη, όπως αναφέρθηκε, είναι καθιερωμένη η χρήση του για το **μακρινό παρελθόν** (7), στο (10), όμως, ο υπερσυντέλικος δηλώνει **μη μακρινό παρελθόν**:

(10) *Είχα πάει σε ένα πάρτι χτες*

Στο (11) ο υπερσυντέλικος σαφώς δεν ερμηνεύεται ως **προτερόχρονο στο παρελθόν**, όπως φαίνεται από την χρήση του *μετά*, αλλά ως απλός αόριστος.

(11) *Πήγαμε πρώτα στο Βατικανό και μετά, να δεις, πού είχαμε πάει... Είχαμε πάει στην Φοντάνα ντι Τρέβι*

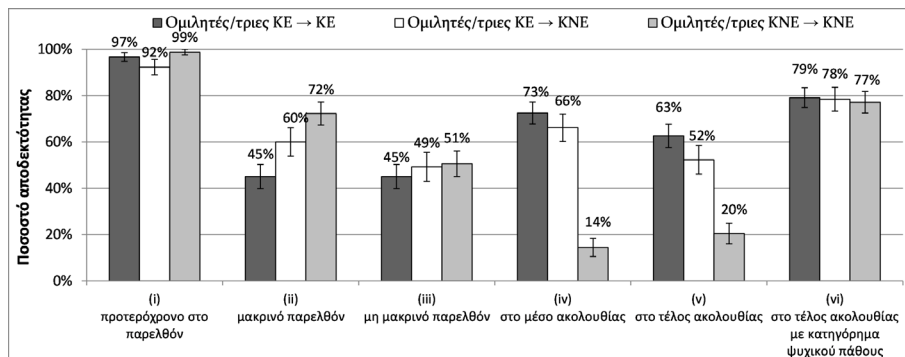
Το ίδιο ισχύει και για το (12). Ιδιαίτερα με ρήματα ψυχικού πάθους, ο υπερσυντέλικος που δεν δηλώνει το προτερόχρονο φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα συνηθισμένος.

(12) *Μας έβαλαν να ακούσουμε κάτι παραδοσιακά τραγούδια και είχαμε πεθάνει στα γέλια*

Για να διερευνηθούν επομένως επακριβώς οι διαφορές στη σημασία και τη λειτουργία του υπερσυντέλικου στις δύο ποικιλίες σχεδιάστηκαν και διανεμήθηκαν ηλεκτρονικά δύο ερωτηματολόγια, ένα για την κυπριακή κοινή και ένα για την πρότυπη Νέα Ελληνική, σε τρεις ομάδες συμμετεχουσών/όντων: μια ομάδα ομιλητών/τριών της κυπριακής απάντησε στο ερωτηματολόγιο για την Νέα Ελληνική, μια άλλη ομάδα ομιλητών/τριών της κυπριακής απάντησε στο ερωτηματολόγιο για την κυπριακή (διαφορετικές ομάδες για να αποφευχθεί η επιρροή από το ένα ερωτηματολόγιο στο άλλο) και,

τέλος, μια ομάδα ομιλητών/τριών της πρότυπης Νέας Ελληνικής απάντησε στο ερωτηματολόγιο για την Νέα Ελληνική. Τα ερωτηματολόγια εξέταζαν και για τις δύο ποικιλίες (Τσιπλάκου κ. ά. 2019: 332· για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Tsiplakou et al. 2019):

- (i) την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με την κατεξοχήν ερμηνεία του, δηλαδή **προτερόχρονο στο παρελθόν**;
- (ii) την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με την ερμηνεία **μακρινό παρελθόν**;
- (iii) την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με την ερμηνεία **μη μακρινό/πρόσφατο παρελθόν**;
- (iv) την αποδεκτότητα υπερσυντέλικου **στο μέσο της χρονικής ακολουθίας**, όταν δηλαδή προηγούνται και έπονται τύποι απλού αορίστου;
- (v) την αποδεκτότητα της χρήσης του υπερσυντέλικου στο κλείσιμο σύντομης αφήγησης (βλ. (11) παραπάνω);
- (vi) την αποδεκτότητα της χρήσης του υπερσυντέλικου στο κλείσιμο σύντομης αφήγησης, με ρήμα δηλωτικό ψυχικής κατάστασης/ψυχικού πάθους (βλ. (12) παραπάνω).

Διάγραμμα 1: Ποσοστά αποδεκτότητας των διαφορετικών τύπων του υπερσυντέλικου από ομιλητές/τριες/ της κυπριακής και της πρότυπης Νέας Ελληνικής (Τσιπλάκου κ. ά. 2019: 334)

Τα αποτελέσματα δείχνουν πως η πρωτοτυπική ερμηνεία (i) (προτερόχρονο στο παρελθόν) ήταν αποδεκτή σε πολύ υψηλά ποσοστά από όλες τις ομάδες, επομένως και οι Κύπριες/οι ομιλήτριες/τές θεωρούν ότι αυτή η ερμηνεία είναι μέρος της κυπριακής γραμματικής. Και οι τρεις ομάδες είχαν παρόμοια συμπεριφορά όσον αφορά την ερμηνεία (iii) (μη μακρινό παρελθόν) και την ερμηνεία (vi) (στο τέλος ακολουθίας με κατηγορήμα ψυχικού πάθους, δηλαδή ρήματα στον υπερσυντέλικο που δηλώνουν

συναίσθημα). Η πολύ έντονη διαφορά μεταξύ ομιλητριών/τών της κυπριακής και της πρότυπης Νέας Ελληνικής αναδείχτηκε σε σχέση με ρήματα που δεν δηλώνουν συναίσθημα και με τον υπερσυντέλικο εκτός της αναμενόμενης χρονικής ακολουθίας, δηλαδή (iv) (στο μέσο ακολουθίας) και (v) (στο τέλος ακολουθίας). Εδώ η αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου με αυτές τις ερμηνείες ήταν πολύ υψηλή για τις/τους ομιλήτριες/τές της κυπριακής (για στατιστικά σημαντικά ευρήματα βλ. Τσιπλάκου κ. ά., 2019: 334–336 και Tsiplakou et al. 2019).

4. Η παρούσα έρευνα

4.1. Ερωτήματα και σχεδιασμός

Τα πρώτα ευρήματα, αν και πολύ ενδιαφέροντα, οδηγούν σε διάφορα ερωτήματα. Πέρα από την μάλλον προφανή διαπίστωση ότι οι Κύπριες/οι φυσικές/οί ομιλήτριες/τές ερμηνεύουν τον υπερσυντέλικο ως απλό αόριστο, και επομένως τον δέχονται σε θέσεις όπου η σημασία **προτερόχρονο στο παρελθόν** θα διατάρασσε την χρονική ακολουθία, το ερώτημα γιατί τα ρήματα ψυχικού πάθους συμπεριφέρονται διαφορετικά και για τις δύο κατηγορίες ομιλητριών/τών παραμένει και εντάσσεται στο γενικότερο ερώτημα αν το είδος και τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά του κατηγορήματος επηρεάζουν την ερμηνεία και την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου και αν αυτό γίνεται με τον ίδιο τρόπο στις δύο ποικιλίες.

Συγκεκριμένα, για τις/τους ομιλήτριες/τές και των δύο ποικιλιών, η αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου για ρήματα ψυχικού πάθους στο τέλος ακολουθίας παρελθοντικών γεγονότων είναι η υψηλότερη αμέσως μετά την αποδεκτότητα της **ερμηνείας προτερόχρονο στο παρελθόν**. Η επιλογή της δομής αυτής ως μίας από τις υπό εξέταση μεταβλητές της πρώτης έρευνας προέκυψε από την κατηγοριοποίηση των δεδομένων που είχαν συλλεγεί στο πλαίσιο της καταγραφής αυθόρμητων εκφωνημάτων από φυσικές/ούς ομιλήτριες/τές και των δύο ποικιλιών. Τα στατιστικά ευρήματα των Τσιπλάκου κ. ά., (2019) και Tsiplakou et al. (2019), τα οποία την αναδεικνύουν ως μία από τις φυσικότερες χρήσεις, εγείρουν ερωτήματα σχετικά με τους παράγοντες που όντως ευνοούν αυτή τη χρήση. Τα δεδομένα που εξετάστηκαν στην πρώτη έρευνα ως παραδείγματα αυτής της χρήσης συγκέντρωναν έναν αριθμό από γνωρίσματα, καθένα από τα οποία χαρακτηρίζει ειδικά αυτά τα παραδείγματα και όχι άλλα και, ως εκ τούτου, κάθε γνώρισμα θα μπορούσε εξίσου με τα άλλα να θεωρηθεί κρίσιμη μεταβλητή για τη φυσικότητα αυτών των παραδειγμάτων: (α) η ίδια η ψυχολογική ερμηνεία του κατηγορήματος, (β) η γεγονοτική δομή

του κατηγορήματος και συγκεκριμένα η ύπαρξη κατάστασης-αποτελέσματος που αποτελεί αναγκαία σημασιολογική συνεπαγωγή του κατηγορήματος, (γ) η παρουσία χρονικού προσδιορισμού ή εν γένει διατύπωσης η οποία ωθεί τον/την ομιλητή/τρια ή ακροατή/ακροάτρια να υποθέσει παρελθοντικό χρονικό σημείο αναφοράς R ως προς το οποίο το γεγονός που δηλώνεται με υπερσυντέλικο είναι όντως προτερόχρονο. Ο ρόλος καθειμάς από αυτές τις μεταβλητές πρέπει να διερευνηθεί ανεξάρτητα από τις άλλες. Αν για παράδειγμα ο κρίσιμος παράγοντας είναι όντως η μεταβλητή (γ), τότε είναι εύλογο να συμπεράνουμε πως η δυνατότητα υπόθεσης ενός τέτοιου σημείου R έμμεσα διευκολύνει την ερμηνεία **προτερόχρονο στο παρελθόν** και ότι ουσιαστικά τα υπό εξέταση παραδείγματα θα έπρεπε να υπαχθούν σε αυτή την ερμηνεία.

Στην τρέχουσα έρευνα εξετάζουμε τους πιθανούς συνδυασμούς τιμών για τις μεταβλητές (α), (β) και (γ). Συγκεκριμένα, ως προς τις μεταβλητές (α) και (β), εξετάσαμε τι συμβαίνει όταν ποικίλλει το λεξικό ποιο ενέργειας (Aktionsart/actionality). Χρησιμοποιήσαμε 4 τύπους κατηγορημάτων που ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των μη στατικών κατηγορημάτων, δηλαδή κατηγορημάτων που δηλώνουν ενέργειες (dynamic situations) έναντι καταστάσεων (states) κατά τον Comrie (1985: 48–51), ή **δραστηριότητες, επιτεύξεις και περατώσεις** (activities, accomplishments, achievements) έναντι **καταστάσεων** (states) κατά τον Vendler (1957). Οι 2 από τους 4 τύπους που χρησιμοποιήθηκαν περιλαμβάνουν κατηγορήματα που από τη φύση τους οδηγούν σε μία νέα κατάσταση. Ανήκουν και οι δύο στις **επιτεύξεις** και τους διαφοροποιούμε ως προς το είδος της τελικής κατάστασης-αποτελέσματος (ψυχολογική π. χ. *αγχώνομαι* έναντι μη ψυχολογικής, π. χ. *ψήνω*)⁴. Οι 2 άλλοι τύποι κατηγορήματος δεν συνεπάγονται κατάσταση-αποτέλεσμα και ανήκουν στις **δραστηριότητες**, π. χ. *τρέχω*, και στα **στιγμιαία μη αποτελεσματικά** (semelfactives), π. χ. *χτυπάω* [κάποια επιφάνεια / υλικό αντικείμενο που δεν επηρεάζεται]).

Για καθέναν από αυτούς τους τύπους κατηγορημάτων σχηματίστηκαν παραδείγματα όπου ποικίλλει με τρεις τρόπους η μεταβλητή (γ), δηλαδή η δυνατότητα/μη δυνατότητα κατασκευής ενός νοερού σημείου R ως προς το οποίο το περιγραφόμενο με υπερσυντέλικο γεγονός είναι προτερόχρονο: (i) τοποθέτηση του σχετικού κατηγορήματος *x* σε εντελώς τελική θέση ακολουθίας παρελθοντικών γεγονότων

⁴ Για λόγους ισορροπίας του σχεδιασμού, με δεδομένο ότι έχουμε επίσης 2 τύπους κατηγορημάτων χωρίς νέα κατάσταση-αποτέλεσμα, δεν συμπεριλάβαμε και τον τρίτο πιθανό τύπο κατηγορήματος με αποτέλεσμα, τις **περατώσεις** (achievements) με αποτέλεσμα. Από περατώσεις περιλάβαμε μόνο αυτές που δεν οδηγούν σε νέα κατάσταση-αποτέλεσμα, δηλαδή τα **στιγμιαία μη αποτελεσματικά** (semelfactives).

χωρίς άλλο ρητό προσδιορισμό της λήξης της αφήγησης/ακολουθίας ή του μεσοδιαστήματος μέχρι τη λήξη, (ii) τοποθέτηση του *κ* σε εντελώς τελική θέση ακολουθίας, αλλά με ρητό προσδιορισμό του χρονικού σημείου στο οποίο τοποθετείται το γεγονός που περιγράφεται από το *κ* ή του μεσοδιαστήματος ύστερα από το οποίο έλαβε χώρα, (iii) τοποθέτηση του *κ* στο μέσο ακολουθίας, ύστερα από παρελθοντικό γεγονός ως προς το οποίο το γεγονός του *κ* είναι υστερόχρονο και πριν από παρελθοντικό γεγονός ως προς το οποίο το γεγονός του *κ* είναι προτερόχρονο. Αυτός ο συνδυασμός τεσσάρων τύπων λεξικού ποιού ενέργειας με τρεις τρόπους αναφοράς/μη αναφοράς σε χρονικό σημείο R (υστερόχρονο ως προς το γεγονός του *κ*) δίνει συνολικά 12 πειραματικές συνθήκες.

4.2. Η έρευνα

Για την εξέταση των παραπάνω πειραματικών συνθηκών καταρτίστηκαν δύο ερωτηματολόγια, ένα για την πρότυπη Νέα Ελληνική και ένα για την κυπριακή ελληνική, ώστε να συμπληρωθούν αποκλειστικά από μονόγλωσσα άτομα με μητρική γλωσσική ποικιλία την πρότυπη Νέα Ελληνική και την κυπριακή ελληνική αντίστοιχα. Κάθε ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει 24 παραδείγματα. Για καθεμιά από τις 12 πειραματικές συνθήκες (4 τύποι κατηγορημάτων × 3 τρόποι δήλωσης/μη δήλωσης χρονικού προσδιορισμού) κατασκευάστηκαν από δύο προτάσεις, με χρήση ακριβώς του ίδιου ρήματος. Καθεμιά από τις προτάσεις αυτές (προτάσεις Α) συνοδεύτηκε από μια πρόταση Β στην οποία είναι ξεκάθαρο ότι το γεγονός που περιγράφεται από το ρήμα σε υπερσυντέλικο είναι το υστερόχρονο σε σχέση με το γεγονός που δηλώνεται από το αμέσως προηγούμενο ρήμα (σε αόριστο). Οι ομιλήτριες/τές κλήθηκαν να απαντήσουν αν η πρόταση Β είναι συμβατή με την πρόταση Α ή/και μια φυσική συνέχειά της.

Για κάθε παράδειγμα, η πρόταση που χρησιμοποιήθηκε στο ερωτηματολόγιο της μιας ποικιλίας ήταν ακριβής απόδοση της αντίστοιχης πρότασης στο άλλο ερωτηματολόγιο. Παραθέτουμε ενδεικτικά παραδείγματα:

- (13) α. Α. *Η Αλέκα κάλεσε για συνέντευξη έναν υποψήφιο υπάλληλο. Την ίδια μέρα, της είχε χτυπήσει την πόρτα του γραφείου. Τον ευχαρίστησε τυπικά και του είπε ότι θα τον ειδοποιήσει*
- Β. *Ο υποψήφιος χτύπησε την πόρτα της Αλέκας μετά την πρόσκληση για συνέντευξη (+ στιγμαίο μη αποτελεσματικό, + με επόμενο γεγονός, πρότυπη Νέα Ελληνική)*

- β. Α. *Η Αλέκκα εκάλεσεν για συνέντευξην έναν υποψήφιον υπάλληλον. Τζείνος είσιεν χτυπήσει την πόρτα του γραφείου της. Ευχαρίστησεν τον τυπικά τζαι είπεν του ότι εννά τον ειδοποιήσει*
- Β. *Ο υποψήφιος εχτύπησεν την πόρτα της Αλέκκας μετά που την πρόσκλησεν για συνέντευξην (+ στιγμιαίο μη αποτελεσματικό, + με επόμενο γεγονός, κυπριακή ελληνική)*
- γ. Α. *Ο Βλάσης άρχισε να απαριθμεί της Μαρίνας όλες τις εργασίες του ερχόμενου εξαμήνου. Εκείνη είχε αγχωθεί τρελά*
- Β. *Η Μαρίνα αγχώθηκε ύστερα από όλα αυτά που της είπε ο Βλάσης (+ επίτευξη με ψυχολογική κατάσταση, — μεσοδιάστημα/χρονικός προσδιορισμός, πρότυπη Νέα Ελληνική)*
- δ. Α. *Ο Στέφανος διακόσμησεν πολλά όμορφα τα πήλινα τα βάζα που έκαμεν. Είχαν ψηθεί τέλεια*
- Β. *Ύστερα που τα διακόσμησεν πολλά όμορφα, τζείνα εψηθήκαν τέλεια (+ επίτευξη χωρίς ψυχολογική κατάσταση, — μεσοδιάστημα/χρονικός προσδιορισμός, κυπριακή ελληνική)*

Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν ηλεκτρονικά.

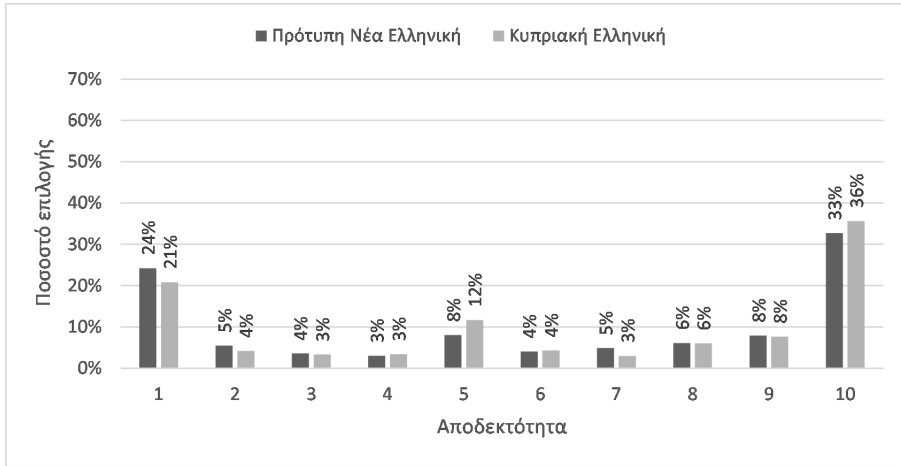
4.3. Αποτελέσματα

Στην έρευνα συμμετείχαν 220 άτομα: 49 (28 γυναίκες, 21 άνδρες) με ηλικιακό εύρος 18–75 ($MO = 42.3$) έτη είχαν ως μητρική την κυπριακή ελληνική και 171 (141 γυναίκες, 30 άνδρες) με ηλικιακό εύρος 18–75 ($MO = 36.7$) είχαν ως μητρική την πρότυπη Νέα Ελληνική.

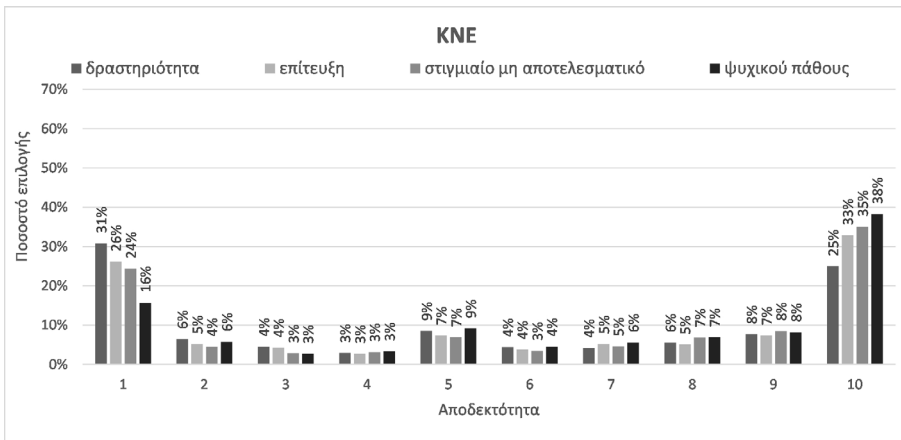
Καθώς η κλίμακα αποδεκτότητας του υπερσυντέλικου που χρησιμοποιήθηκε στα ερωτηματολόγια ήταν τακτική (ordinal), ως μέτρο κεντρικής τάσης χρησιμοποιήθηκε η **διάμεσος τιμή (ΔΤ)**, ενώ ως μέτρο διασποράς το **ενδοτεταρτημοριακό εύρος (ΕΤΕ)**.

Τα γενικά αποτελέσματα, όπως φαίνονται στο Διάγραμμα 2, έδειξαν παρόμοια κατανομή ανάμεσα στο ερωτηματολόγιο της πρότυπης Νέας Ελληνικής ($\Delta T = 7$, $E T E = 8$) και της κυπριακής ($\Delta T = 7$, $E T E = 7.25$).

Περαιτέρω διερεύνηση των αποτελεσμάτων ως προς το είδος του ρήματος στην περίπτωση της πρότυπης Νέας Ελληνικής (βλ. Διάγραμμα 3) έδειξαν πως υψηλότερη αποδεκτότητα είχαν τα ρήματα ψυχικού πάθους ($\Delta T = 8$, $E T E = 6$) και τα στιγμιαία μη αποτελεσματικά ($\Delta T = 8$, $E T E = 8$), ακολουθούμενα από τα ρήματα επίτευξης ($\Delta T = 7$,

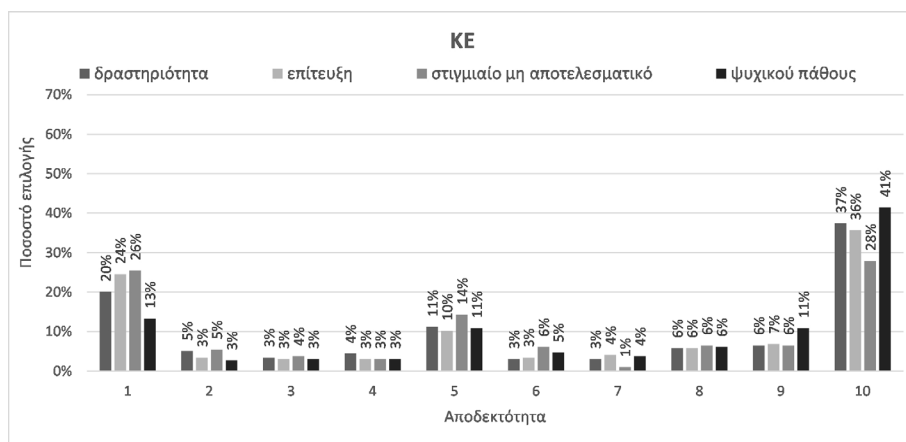

Διάγραμμα 2: Ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανά γλωσσική ποικιλία

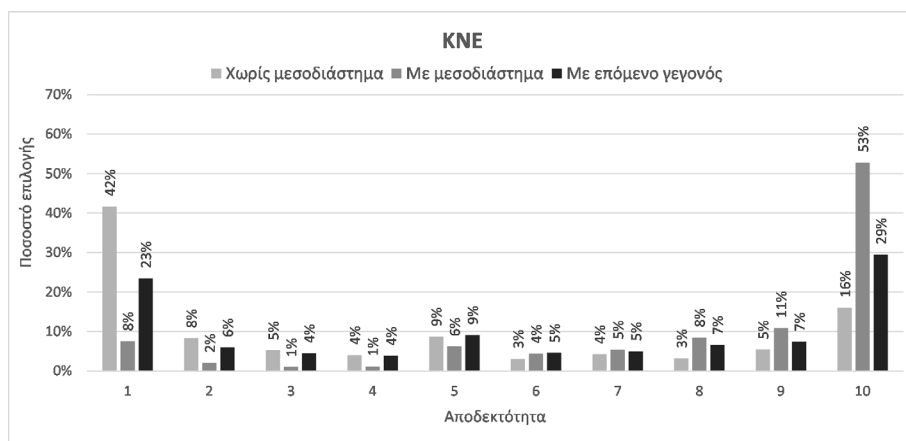
Διάγραμμα 3: Ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου στην πρότυπη Νέα Ελληνική ανά είδος ρήματος

ΕΤΕ = 9) και δραστηριότητας (ΔΤ = 5, ΕΤΕ = 8). Στην περίπτωση της κυπριακής (βλ. Διάγραμμα 4), διαφάνηκε πως μεγαλύτερη αποδεκτότητα είχαν τα ρήματα ψυχικού πάθους (ΔΤ = 9, ΕΤΕ = 5) ακολουθούμενα από τα ρήματα δραστηριότητας (ΔΤ = 7, ΕΤΕ = 7.75) και επίτευξης (ΔΤ = 7, ΕΤΕ = 8), με τελευταία τα στιγμιαία μη αποτελεσματικά ρήματα (ΔΤ = 5, ΕΤΕ = 9).

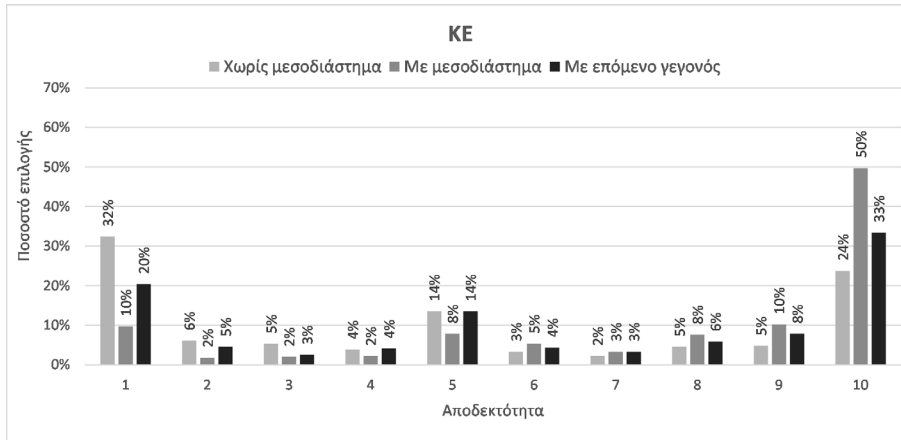
Διάγραμμα 4: Ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου στην κυπριακή ανά είδος ρήματος

Όσον αφορά την παρουσία/απουσία χρονικού προσδιορισμού, στην περίπτωση της πρότυπης Νέας Ελληνικής (βλ. Διάγραμμα 5) ο υψηλότερος βαθμός αποδεκτότητας καταγράφηκε όταν υπήρχε μεσοδιάστημα ($\Delta T = 10$, $E T E = 3$), ενώ όταν δεν υπήρχε

Διάγραμμα 5: Ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου στην πρότυπη Νέα Ελληνική ανάλογα με την ύπαρξη μεσοδιαστήματος ή επόμενου γεγονότος

μεσοδιάστημα σημειώθηκε ο χαμηλότερος βαθμός αποδεκτότητας ($\Delta T = 2.5$, $E T E = 6$)· όταν υπήρχε επόμενο γεγονός, η αποδεκτότητα ήταν σε μεσαία επίπεδα ($\Delta T = 6$, $E T E = 8$). Παρόμοια αποτελέσματα παρατηρήθηκαν και στην περίπτωση της κυπριακής (βλ. Διάγραμμα 6), με υψηλότερο βαθμό αποδεκτότητας στην περίπτωση ύπαρξης μεσοδιαστήματος ($\Delta T = 9$, $E T E = 4$), κάπως χαμηλότερο στην περίπτωση ύπαρξης επόμενου γεγονότος ($\Delta T = 7$, $E T E = 7.25$) και με μικρότερη αποδεκτότητα στην περίπτωση μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος ($\Delta T = 5$, $E T E = 8$).

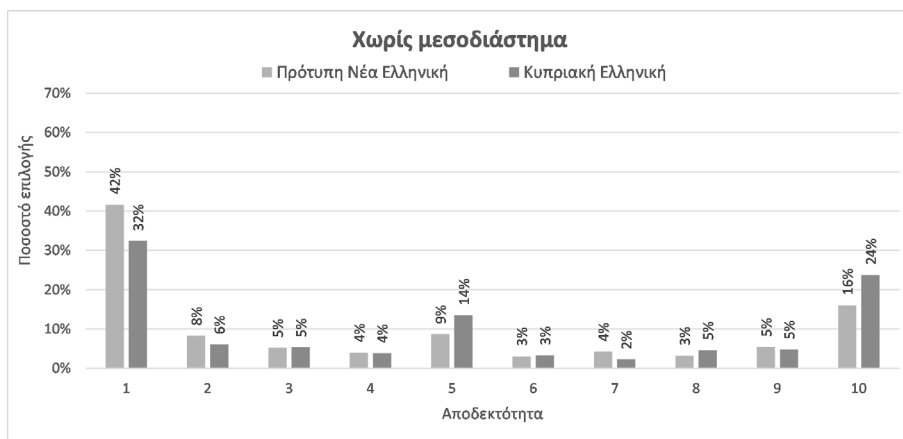

Διάγραμμα 6: Ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου στην κυπριακή ανάλογα με την ύπαρξη μεσοδιαστήματος ή επόμενου γεγονότος

Τα Διαγράμματα 7–9 παρουσιάζουν τα δεδομένα των Διαγραμμάτων 5 και 6 συγκριτικά ανάμεσα στις δύο ποικιλίες, ξεχωριστά στην περίπτωση ύπαρξης μεσοδιαστήματος, μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος και ύπαρξης επόμενου γεγονότος. Όταν υπάρχει μεσοδιάστημα (Διάγραμμα 7), ο υπερσυντέλικος στην πρότυπη Νέα Ελληνική ήταν λίγο πιο αποδεκτός ($\Delta T = 10$, $E T E = 3$) σε σχέση με την κυπριακή ($\Delta T = 9$, $E T E = 4$). Στην περίπτωση μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος (Διάγραμμα 8), ο υπερσυντέλικος στην πρότυπη Νέα Ελληνική ήταν πολύ λιγότερο αποδεκτός ($\Delta T = 2.5$, $E T E = 6$) σε σχέση με την κυπριακή ($\Delta T = 5$, $E T E = 8$). Στην περίπτωση ύπαρξης επόμενου γεγονότος (Διάγραμμα 9), ο υπερσυντέλικος ήταν ελαφρώς πιο αποδεκτός στην κυπριακή ($\Delta T = 7$, $E T E = 7.25$) σε σχέση με την πρότυπη ποικιλία ($\Delta T = 6$, $E T E = 8$).

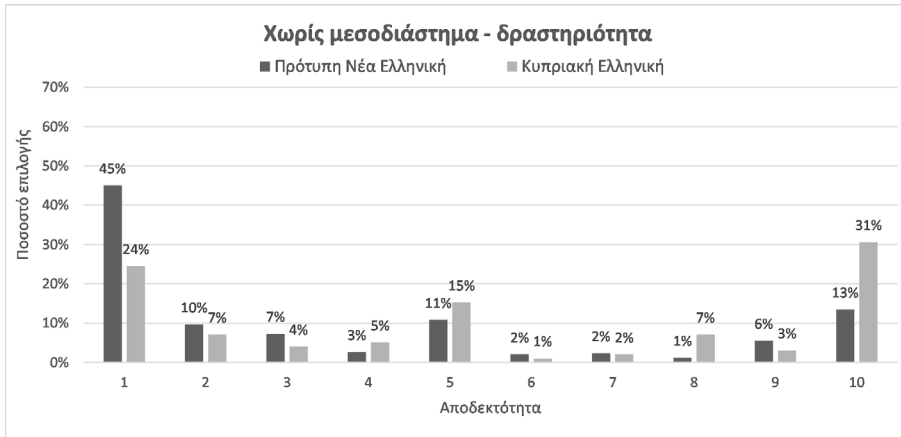
Διάγραμμα 7: Συγκριτικά ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανάμεσα στην πρότυπη Νέα Ελληνική και στην κυπριακή στην περίπτωση ύπαρξης μεσοδιαστήματος

Διάγραμμα 8: Συγκριτικά ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανάμεσα στην πρότυπη Νέα Ελληνική και στην κυπριακή στην περίπτωση μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος

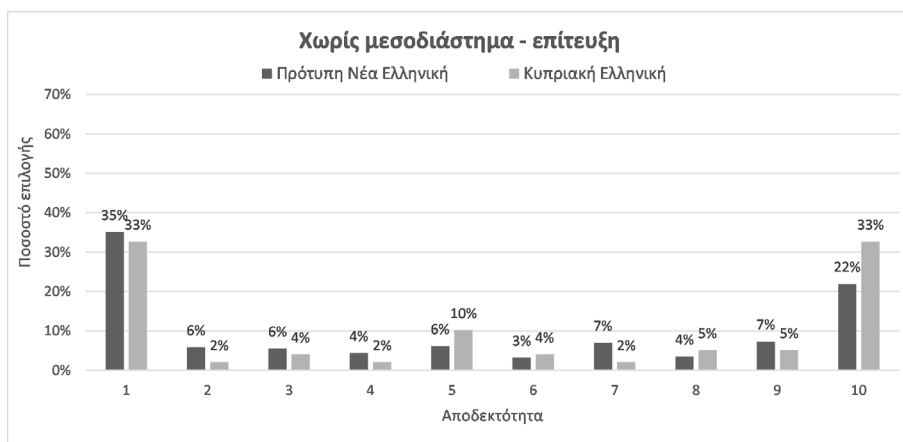

Διάγραμμα 9: Συγκριτικά ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανάμεσα στην πρότυπη Νέα Ελληνική και στην κυπριακή στην περίπτωση ύπαρξης επόμενου γεγονότος

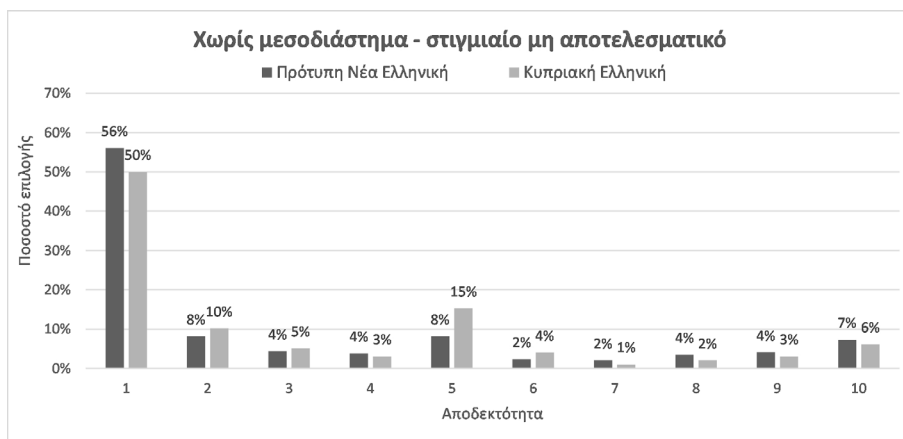

Διάγραμμα 10: Συγκριτικά ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανάμεσα στην πρότυπη Νέα Ελληνική και στην κυπριακή στην περίπτωση μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος με ρήμα δραστηριότητας

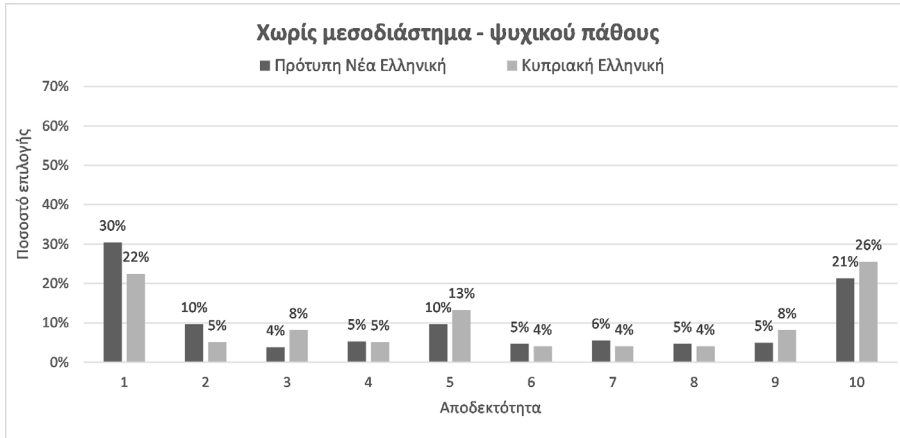

Διάγραμμα 11: Συγκριτικά ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανάμεσα στην πρότυπη Νέα Ελληνική και στην κυπριακή στην περίπτωση μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος με ρήμα επίτευξης

Διάγραμμα 12: Συγκριτικά ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανάμεσα στην πρότυπη Νέα Ελληνική και στην κυπριακή στην περίπτωση μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος με ρήμα στιγμιαίο μη αποτελεσματικό

Διάγραμμα 13: Συγκριτικά ποσοστά αποδεκτότητας υπερσυντέλικου ανάμεσα στην πρότυπη Νέα Ελληνική και στην κυπριακή στην περίπτωση μη ύπαρξης μεσοδιαστήματος με ρήμα ψυχικού πάθους

5. Συζήτηση — Συμπεράσματα

Η τρέχουσα έρευνα ήταν μια πρώτη απόπειρα διερεύνησης και ερμηνείας του ενδεχόμενου ρόλου σημασιολογικών παραμέτρων όπως ο τύπος του κατηγορήματος και η ύπαρξη ή όχι χρονικών στοιχείων όπως η μεσολάβση ενός μεσοδιαστήματος ή η ύπαρξη ενός επόμενου γεγονότος ως προς την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου. Η αρχική μας υπόθεση ήταν ότι κατηγορήματα με συγκεκριμένη γεγονотική δομή που περιλαμβάνει την ύπαρξη κατάστασης-αποτελέσματος ευνοούν τη χρήση του υπερσυντέλικου, καθώς προϋποθέτουν ένα χρονικό σημείο R στο παρελθόν πριν από το οποίο έχει ολοκληρωθεί η πράξη, άρα συνάδουν με την πρωτοτυπική ερμηνεία του υπερσυντέλικου ως **προτερόχρονου στο παρελθόν**. η πάροδος χρονικού μεσοδιαστήματος υποθέσαμε ότι λειτουργεί με ανάλογο τρόπο, καθώς διευκολύνει την ερμηνεία του υπερσυντέλικου ως προτερόχρονου με σημείο R το χρονικό σημείο λήξης του μεσοδιαστήματος. Η τοποθέτηση του κατηγορήματος στο μέσο ακολουθίας, ύστερα από παρελθοντικό γεγονός ως προς το οποίο το γεγονός του κατηγορήματος είναι υστερόχρονο και πριν από παρελθοντικό γεγονός ως προς το οποίο το γεγονός του κατηγορήματος είναι προτερόχρονο επίσης θεωρήθηκε

ότι συνάδει με την πρωτοτυπική ερμηνεία του υπερσυντέλικου ως **προτερόχρονου στο παρελθόν** και άρα αυξάνει την αποδεκτότητά του.

Τα αποτελέσματα επαλήθευσαν εν μέρει τις υποθέσεις μας. Συνολικά, οι ομιλήτριες/τές της κυπριακής αποδέχονται λίγο περισσότερο / απορρίπτουν λιγότερο τον υπερσυντέλικο ανεξαρτήτως περιβάλλοντος ή τύπου κατηγορήματος (Διάγραμμα 2), εύρημα που μπορεί να συσχετιστεί με το συμπέρασμα της προηγούμενης έρευνας (Τσιπλάκου κ. ά. 2019· Tsiplakou et al. 2019) ότι η σημασία του **προτερόχρονου στο παρελθόν** δεν είναι πλήρως κατακτημένη και μέρος της κυπριακής γραμματικής αλλά ότι, αντίθετα, ο υπερσυντέλικος ερμηνεύεται απλώς ως αόριστος, οπότε είναι αποδεκτός σε περισσότερα περιβάλλοντα και με περισσότερα κατηγορήματα. Για παράδειγμα, συγκρίνοντας τα ποσοστά που συγκέντρωσε το επίπεδο ύψιστης αποδεκτότητας (7) στα ρήματα στα Διαγράμματα 3 και 4, παρατηρούμε ότι οι ομιλήτριες/τές της κυπριακής αποδέχονται τον υπερσυντέλικο σχετικά περισσότερο από ό,τι οι ομιλήτριες/τές της πρότυπης Νέας Ελληνικής σε όλους τους τύπους κατηγορημάτων⁵.

Αντίστοιχα, η παρουσία χρονικού μεσοδιαστήματος ή επόμενου γεγονότος, η οποία θεωρητικά διευκολύνει την ερμηνεία του υπερσυντέλικου ως προτερόχρονου στο παρελθόν, επηρεάζει την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου διαφορετικά για τις δύο ομάδες, αν και αυτό δεν είναι άμεσα φανερό. Για παράδειγμα, συγκρίνοντας και πάλι τα ποσοστά που συγκέντρωσε το επίπεδο ύψιστης αποδεκτότητας της κλίμακας (7) στα ρήματα στα Διαγράμματα 5 και 6, βλέπουμε ότι αυτά είναι παρόμοια για τις δύο ομάδες όταν υπάρχει χρονικό μεσοδιάστημα ή γεγονός που έπεται. Ωστόσο, η διαφορά στην αποδεκτότητα ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι αρκετά μεγάλη όταν δεν υπάρχει μεσοδιάστημα ή γεγονός που έπεται (βλ. και Διαγράμματα 8–11, που δείχνουν ότι οι αποφάνσεις των Κύπριων ομιλητριών/τών είναι συνεπείς και ανεξάρτητες από τον τύπο του κατηγορήματος⁶), εύρημα που και πάλι παραπέμπει σε μεγαλύτερη αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου από ομιλήτριες/τές της κυπριακής ανεξαρτήτως αν το περιβάλλον διευκολύνει την πρωτοτυπική του ερμηνεία ως **προτερόχρονου στο παρελθόν** ή όχι.

Προκειμένου να αξιολογήσουμε την καθαρή επίδραση του τύπου του κατηγορήματος, αξίζει να εστιάσουμε στα ευρήματα σχετικά με τις δομές όπου δεν υπάρχει

⁵ Μόνη εξαίρεση αποτελούν τα στιγμιαία μη αποτελεσματικά ρήματα στον υπερσυντέλικο, τα οποία οι ομιλήτριες/τές της πρότυπης Νέας Ελληνικής αποδέχονται σε μεγαλύτερο βαθμό, εύρημα για το οποίο προς το παρόν δεν έχουμε κάποια εξήγηση.

⁶ Και πάλι εξαίρεση αποτελούν τα στιγμιαία μη αποτελεσματικά ρήματα, που απορρίπτονται στον υπερσυντέλικο όταν δεν μεσολαβεί μεσοδιάστημα απορρίπτονται εξίσου και από τις δύο ομάδες ομιλητριών/τών (βλ. Διάγραμμα 12).

τίποτα άλλο να ευνοεί την ερμηνεία **προτερόχρονο στο παρελθόν**, δηλαδή παραδείγματα χωρίς μεσοδιάστημα/επόμενο γεγονός. Τα σχετικά αποτελέσματα απεικονίζονται στα Διαγράμματα 10–14). Χωρίς την παρεμβολή του παράγοντα +χρονικός προσδιορισμός, γίνεται καθαρό ότι την υψηλότερη αποδεκτότητα για τις/τους μονόγλωσσες/ους φυσικές/ούς ομιλήτριες/τές της πρότυπης ποικιλίας έχουν οι επιτεύξεις, με σημαντική διαφορά από κατηγορήματα χωρίς αποτέλεσμα, αλλά χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα σε κατηγορήματα όπου η κατάσταση-αποτέλεσμα είναι ψυχολογική και κατηγορήματα όπου δεν είναι. Επομένως, αναφορικά με τα ερωτήματα που τέθηκαν στην ενότητα 4.1., το λεξικό ποιό ενέργειας είναι όντως ένας ακόμα κρίσιμος παράγοντας και συγκεκριμένα η παρουσία κατάστασης-αποτελέσματος γενικά, παρά η δήλωση ψυχικού πάθους αποκλειστικά.

Συμπερασματικά, στην εργασία αυτή επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε το βαθμό συνάρτησης της αποδεκτότητας του νεοτερικού υπερσυντέλικου στην κυπριακή και στην πρότυπη νέα ελληνική με σημασιολογικά χαρακτηριστικά των κατηγορημάτων και του περιβάλλοντος. Συνολικά τα δεδομένα δείχνουν ότι και οι δύο κατηγορίες παραμέτρων επηρεάζουν την αποδεκτότητα του υπερσυντέλικου, ενδεχομένως περισσότερο στην πρότυπη νέα ελληνική από ό,τι στην κυπριακή, αποτέλεσμα που με τη σειρά του δείχνει ότι ο νεοτερικός υπερσυντέλικος της κυπριακής δεν έχει απόλυτα ίδια σημασιολογικά χαρακτηριστικά με αυτόν της πρότυπης ποικιλίας — και συνακόλουθα δείχνει ότι ο δι-διαλεκτισμός έχει διαβαθμίσεις. Η αρχική αυτή διαπίστωση, όπως και η συνάρτηση της εμφάνισης και αποδεκτότητας των νεοτερικών υπερσυντέλικων και στις δύο ποικιλίες με κοινωνιογλωσσικές παραμέτρους, θα εξεταστούν διεξοδικότερα σε μελλοντική έρευνα.

Βιβλιογραφία

- Arvaniti, A. 2010. Linguistic practices in Cyprus and the emergence of Cypriot Standard Greek. *Mediterranean Language Review* 17: 15–45.
- Bellman, G. 1998. Between base dialect and standard language. *Folia Linguistica*, 32: 23–34.
- Cerruti, M. & S. Tsiplakou. 2020. Introduction. In M. Cerruti & S. Tsiplakou (eds.), *Intermediate Language Varieties. Koinai and Regional Standards in Europe*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1–29 (Studies in Language Variation. Vol. 24).
- Comrie, B. 1985. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Ö. (ed.). 2000. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Hadjioannou, X., S. Tsiplakou & M. Kappler, 2011. Language policy and language planning in Cyprus. *Current Issues in Language Planning* 12: 503–569.

- Hedin, E. 1987. *On the Use of the Perfect and the Pluperfect in Modern Greek*. Doctoral dissertation. Stockholm: University of Stockholm [Almqvist & Wiksell International].
- Hinskens, F., P. Auer & P. Kerswill. 2005. The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations. In P. Auer, F. Hinskens & P. Kerswill (eds.), *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–48.
- Mattheier, K. J. 1996. Varietätenkonvergenz. Überlegungen zu einem Bausteiner einer Theorie der Sprachvariation. *Sociolinguistica* 10: 31–52.
- Melissaropoulou, D., C. Themistocleous, S. Tsiplakou & S. Tsolakidis 2013. The present perfect in Cypriot Greek revisited. In P. Auer, J. Caro Reina & G. Kaufmann (eds.), *Studies in Language Variation — European Perspectives IV. Selected Papers from the 6th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 6)*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 159–172.
- Moser, A. 1988. *The History of the Perfect Periphrases in Greek*. Doctoral dissertation. Cambridge: University of Cambridge.
- Moser, A. 2003. Tense, aspect and the Greek Perfect. In A. Alexiadou, M. Rathert & A. von Stechow (eds.), *Perfect Explorations*. Berlin: Mouton de Gruyter, 235–252.
- Newton, B. 1972. *Cypriot Greek: Its Phonology and Inflections*. The Hague: Mouton.
- Papapavlou, A. & A. Sophocleous. 2009. Language attitudes and folk perceptions towards linguistic variation. In S. Tsiplakou, M. Karyoleμου & P. Pavlou (eds.), *Studies in Language Variation — European Perspectives II. Selected Papers from the 4th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 4)*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 179–190.
- Papapavlou, A. 1998. Attitudes toward the Greek Cypriot dialect: Sociocultural implications. *International Journal of the Sociology of Language* 18: 15–28.
- Pappas, P. A. 2014. Exceptional clitic placement in Cypriot Greek: Results from an MET study. *Journal of Greek Linguistics* 14(2): 190–211.
- Psaltou-Joycey, A. 1991. *The Temporal, Aspectual and Pragmatic Functions of the Perfect in Modern Greek*. Doctoral dissertation. Thessaloniki: Aristotle University.
- Reichenbach, H. 1947. *Elements of Symbolic Logic*. London: Macmillan.
- Rowe, C. & K. K. Grohmann. 2013. Discrete bilectalism: towards co-overt prestige and diglossic shift in Cyprus. *International Journal of the Sociology of Language* 224: 119–142.
- Terkourafi, M. 2005. Understanding the present through the past: processes of koineisation in Cyprus. *Diachronica* 22: 309–372.
- Tsiplakou, S. 2009. Code-switching and code-mixing between related varieties: establishing the blueprint. *The International Journal of Humanities* 6: 49–66.
- Tsiplakou, S. 2014a. Does convergence generate stability? The case of the Cypriot Greek koiné. In K. Braunmüller, S. Höder & K. Köhl (eds.), *Stability and Divergence in Language Contact: Factors and Mechanisms*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 163–178.
- Tsiplakou, S. 2014b. How ‘mixed’ is a mixed system? The case of the Cypriot Greek koiné. *Linguistic Variation*. Special Issue: Three Factors and Beyond. Vol. 1. Socio-Syntax and Language Acquisition: 161–178.
- Tsiplakou, S. 2017. Imperfect acquisition of a related variety? Residual clefting and what it reveals about (gradient) bilectalism. *Frontiers in Communication* 2. Available at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fcomm.2017.00017/full> (accessed on 16.08.2022).

- Tsiplakou, S. & S. Armostis. 2020. Survival of the oddest. In M. Cerrutti & S. Tsiplakou (eds.), *Intermediate Language Varieties. Koinai and Regional Standards in Europe*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 203–230 (Studies in Language Variation. Vol. 24).
- Tsiplakou, S., A. Papapavlou, P. Pavlou & M. Katsoyannou. 2006. Levelling, koineisation and their implications for bidialectalism. In F. Hinskens (ed.), *Language Variation — European Perspectives. Selected Papers from the 3rd International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3)*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 265–276.
- Tsiplakou, S., S. Armostis & D. Evripidou. 2016. Coherence ‘in the mix’? Coherence in the face of language shift in Cypriot Greek. *Lingua* 172–173: 10–25.
- Tsiplakou, S., E. Ioannidou & X. Hadjioannou. 2018. Capitalizing on language variation in Greek Cypriot education. *Linguistics and Education* 45, 62–71.
- Tsiplakou, S., S. Armostis, S. Bella, D. Michelioudakis & A. Moser. 2019. The past perfect in Cypriot and Standard Greek: Innovation because — or irrespective — of contact? In J. Villena-Ponsoda (ed.), *Studies in Language Variation — European Perspectives IX. Selected Papers from the 6th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 9)*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 232–243.
- Vendler, Z. 1957. Verbs and times. *The Philosophical Review* 66 (2): 143–160.
- Κλαίρης, Χ., Γ. Μπαμπινιώτης, Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού & Σ. Σκοπετέας. 2005. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. 1970. Συμβολή εις τήν μελέτην τῆς κυπριακῆς διαλέκτου. *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 3: 87–109.
- Μενάρδος, Σ. 1925. Κυπριακή γραμματική. Γ'. Ῥήματα. *Αθῆνά* 37: 35–79 [Ανατύπωση στο Μενάρδος, Σ. 1969. *Γλωσσικά μελέται*. Λευκωσία: Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, 67–106].
- Μπέλλα, Σ. 2003. Ο αφηγηματικός Παρακείμενος της Νέας Ελληνικής: πραγματολογική-γνωστική προσέγγιση. Στο Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, Χ. Λασκαράτου, Μ. Σηφianού, Μ. Γεωργιαφέντης & Β. Σπυρόπουλος (επιμ.), *Σύγχρονες τάσεις στην ελληνική γλωσσολογία: μελέτες αφιερωμένες στην Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton*. Αθήνα: Πατάκης, 357–374.
- Παπανικόλα, Ε. 2021. *Η θέση των κλιτικών στη σύγχρονη κοινή κυπριακή: δομικές και κοινωνιογλωσσολογικές παράμετροι*. Διδακτορική διατριβή. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Ράλλη, Α., Δ. Μελισσαροπούλου & Σ. Τσολακίδης. 2007. Ο παρακείμενος στη νέ ελληνική και στις διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 27: 361–372.
- Τσιπλάκου, Σ. 2021. Κυπριακή κοινή και Κοινή Νέα Ελληνική: Γιατί οι δύο ποικιλίες δεν συγκλίνουν; In T. Marcopoulos, C. Vlachos, A. Archakis, D. Papazachariou, G. I. Xydopoulos & A. Roussou (eds.), *Proceedings of the 14th International Conference on Greek Linguistics*. Patras: University of Patras, 1358–1370.
- Τσιπλάκου, Σ. & Μ. Κοντογιώργη. 2016. Διαδικασίες διαλεκτικής ισοπέδωσης στη σύγχρονη κυπριακή. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 451–464.
- Τσιπλάκου, Σ., Σ. Αρμωστής, Δ. Μιχελιουδάκης, Α. Μόζερ & Σ. Μπέλλα. 2019. Ο υπερσυντέλικος στην κυπριακή και την Κοινή Νέα Ελληνική: Μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση. In A. Ralli, P. Barka, B. D. Joseph & S. Bompolas (eds.), *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistics Theory (MGDLT8)*. Patras: University of Patras, 325–338.

RETRO-DIGITIZATION IN GREEK DIALECTOLOGY AND LEXICOGRAPHY: CHALLENGES OF MORPHO- PHONETIC REPRESENTATION OF THE CAPPADOCIAN DIALECT

Io Manolossou, Athanasios Karasimos & Georgia Katsouda
Academy of Athens

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η παρουσίαση της πρώτης ψηφιακής τυποποιημένης κωδικοποίησης για την σύνταξη ενός ιεραρχικά σχολιασμένου ψηφιακού λεξικού της Καππαδοκικής διαλέκτου. Δεδομένης της ανάγκης για βαθύτερη κατανόηση και αναπαράσταση των διαλεκτικών δεδομένων στα διαφορετικά επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, αλλά και της έλλειψης ενός προτύπου κωδικοποίησης, έχει δημιουργηθεί ένα σχήμα/πρότυπο κωδικοποίησης για πολυεπίπεδη γλωσσική επισημείωση και λεξικογραφική αναπαράσταση. Για τη δημιουργία αυτού του προτύπου αντιμετωπίστηκαν τα ακόλουθα ζητήματα: α.) σύστημα φωνητικής μεταγραφής, τόσο στο IPA όσο και στο ελληνικό αλφάβητο (χρήση ειδικών γραφημάτων, συμμόρφωση στο πρότυπο Unicode, συμβατότητα με προηγούμενες προσεγγίσεις μεταγραφής, φιλικό προς το χρήστη), β.) σύστημα γεωγραφικού προσδιορισμού και γεωθεσίας (τυποποίηση τοπωνυμίων βάσει εξαντλητικής έρευνας των πηγών και αξιολόγηση των παραλλαγών, εναλλακτική υλοποίηση ανάλογα με το μέσο [έντυπο vs ψηφιακό], σύνδεση με ψηφιακό χάρτη και τοπωνύμια από γεωπληροφοριακά συστήματα), και γ.) σύστημα ταξινόμησης και παρουσίασης παραδειγμάτων (βάσει διαφόρων τύπων παραδειγμάτων: αποσπάσματα απομαγνητοφωνημένων προφορικών συνεντεύξεων, παλαιότερες γραπτές πηγές, απλή αφήγηση vs. φράσεις vs. παροιμίες vs. άσματα) και δ.) ένα συνολικό σύστημα παρουσίασης δεδομένων (συμβατότητα με τη μορφή μεγάλων διαλεκτικών λεξικών όπως το Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής (IANE), το Ιστορικό Λεξικόν των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας (IAEIKI), το Ιστορικό Λεξικόν της Ποντιακής διαλέκτου (ΙΠΠΔ) και το Λεξικό Τσακωνικής Διαλέκτου). Το προτεινόμενο πρότυπο συγκρίνεται με αντίστοιχες διεθνείς προσπάθειες στη διαλεκτική ηλεκτρονική λεξικογραφία (π. χ. την ηλεκτρονική έκδοση του Innsbruck EDD Online 3.0), καθώς και με προηγούμενα ελληνικά έργα μικρότερης κλίμακας (π. χ. το Τριδιαλεκτικό Λεξικό).

Keywords: *Cappadocian dialects, dialectology, lexicography, historical dictionary, digital humanities*

1. Introduction

In this paper, we present various aspects of a major on-going digital project funded by the Hellenic Foundation for Research and Innovation (ΕΛΙΔΕΚ). The project, entitled DicaDland (Digitizing the Cappadocian Dialectal Landscape), runs from

2018 until 2021 and aims to produce a full documentation of the Cappadocian dialect, including the varieties of Pharasa and Silli, by exploiting all the available sources (older, written and new, oral) and the latest advances in the domain of digital humanities. It constitutes an intersection of a humanities/social sciences discipline (linguistics) and informatics, as it involves both the examination of how digital tools can be applied to specific domains such as dialectal Lexicography and Modern Greek dialectology, and how these, as domains of application, can influence the development of information technology.

The final products of the project will be (or rather, are, since we are more than half-way-through by now) two state-of-the-art major reference works, namely an interactive electronic dialectal atlas (which will constitute the first such effort in the domain of Greek Linguistics — you'll hear about it later on) and a comprehensive historical dictionary of the Cappadocian dialects (again lacking until now — you'll hear all about it now).

The project¹ is hosted by the Laboratory of Modern Greek Dialects of the University of Patras and co-ordinated by Dimitra Melissaropoulou, Associate Professor at the Aristotle University of Thessaloniki. The second Principal investigator is Athanasios Karasimos, from the Academy of Athens and the Centre for the Greek language, and the research team is complemented by a host of specialists in dialectology, including Io Manolessou and Georgia Katsouda from the Academy of Athens, as well as Angela Ralli, Mark Janse, Petros Karatsareas, Metin Bağrıaçık, Symeon Tsolakidis, Christos Papanagiotou, Georgios Chairidakis, Stavros Bompolas, and Dimitris Papazachariou.

The importance of the Cappadocian dialect both as a source of linguistic data (invaluable for investigating language-specific issues such as the diachronic evolution and dialectal differentiation of Greek and theoretical issues such as the mechanisms of language change and language contact) and as a depository of the cultural heritage of the now lost communities of the Greek-speaking populations of Asia Minor needs no comment. We will only say that Cappadocian was the only major dialectal variety of Modern Greek (the other being Pontic, Tsakonian, and Griko) which until now lacked a unified lexicographical treatment and that it is the only dialectal variety for which we now possess a wealth of new data, unavailable to previous scholarship, thanks to the recent re-discovery of 3rd generation native speakers. These two last factors were the original trigger for planning this project.

---

¹ See <http://cappadocian.upatras.gr/en> (access date 12.11.2022).

2. The electronic dictionary of the Cappadocian dialect

2.1. The dictionary and its sources

Turning to specific issues, we should firstly present the dictionary itself, its sources, format and content. The dictionary aspires to become the ultimate reference work on Cappadocian, and thus it attempts to incorporate and present all the available data on the Cappadocian language. This includes:

- (i) older written sources starting from the 19th century onwards (dictionaries, glossaries, linguistic descriptions, collections of primary texts such as folktales, songs, narrations, riddles etc.), most of which were collected and digitized thanks to an earlier project of the Laboratory of Modern Greek Dialects, AMiGre, and are available online².
- (ii) new oral recordings from current 3rd generation native speakers (descendants of Cappadocian refugees) collected the last decade. Special emphasis was placed on the exploitation of this new material, so that the dictionary under preparation is not a simple “super-container and comparative presenter” of already available but scattered data, but an opportunity for the presentation of new information. This allows also for a “diachronic” examination of the evidence, as we have the possibility to examine side-by-side data which may be divided by more than 100 years.

However, the dichotomy between written and oral sources has given rise to a major problem: whereas older sources are roughly equally distributed with respect to geographical provenance (i.e., data is available for almost all Cappadocian settlements, ca. 20 in number), oral data, from current speakers, are available only from 2–3 major communities, and mostly from that of Misti, which was the largest. This creates an imbalance in the lexicographical treatment of words, phenomena and senses. Another issue requiring special attention is the fact that the older material was in part collected by amateurs, or at a time when linguistic descriptive tools had not yet been sufficiently developed, and therefore it is to a certain extent

---

² See <http://amigredb.philology.upatras.gr/> (access date 12.11.2022).

less reliable than the oral material, containing many inaccuracies which can no longer be assessed.

Considering the large size of the corpus of data on which the dictionary is based, it is not surprising that the size of the dictionary is equally large: we are currently in the middle of letter S, and our lemma-list contains ca. 7000 entries. It is therefore projected that at the end of the project the dictionary will include ca. 8500 entries. This makes it much larger than the, similar in conception, dictionary of South Italian Greek (ca. 6.000 entries) but still smaller than the Tsakonian (ca. 13.000 entries) and the Pontic dictionaries (20.000 entries) — of course the data in each Cappadocian entry is much larger than in either of these last two and is similar to Karanastasis (1984). Luckily, “size does NOT matter” in the case of electronic publications, so we are letting ourselves run free in this respect. However, apart from the on-line edition, the “Historical Dictionary of the Cappadocian dialect” will also appear in print form, which will probably be realized as a four-volume-set.

The entry compilers of the Historical Dictionary of the Cappadocian dialect are, in alphabetical order, Gogo Katsouda, Io Manolessou, Symeon Tsolakidis, Christos Papanagiotou and George Chairetakis. Io Manolessou also acts as editor-in-chief, while Athanasios Karasimos and Io Manolessou are responsible for the creation of the dictionary’s DTD, i.e. the parametrization of the lexicographical software and the implementation of the dictionary’s electronic platform.

2.2. The e-dictionary

The format of the Dicadland dictionary attempts to conform to standards of state-of-the-art academic-level Dictionary Writing Systems (DWS), after careful evaluation of available options, and adheres to the most recent advances in the domain of electronic lexicography (see e.g. Granger & Paquot 2012). It is built using the powerful professional dictionary editing software TLex Suite, one of the most widely-used state-of-the-art DWS internationally. The decision to use a professional lexicographical tool, rather than one of the freely available online lexicographic platforms such as “Lexonomy” or “Matapuna” was forced by the size and complexity of the data to be treated, since free platforms do not leave much room for parametrization. On the other hand, the solution of creating from scratch an in-house custom-made lexicographic tool capable of handling our complex dialectal material was deemed impractical given the relative short time-range of the project.

In effect, the creation of a digital platform for the “Historical Dictionary of the Cappadocian Dialect” was something half- way between a retro-digitization and a new digitization proper (hence the title of the present paper). This is because we took the conscious decision to adhere the microstructure of the other major dialectal dictionaries of Greek we have mentioned above (Pontic, Tsakonian, South Italian), which in turn are all based on the “mother of all dialectal dictionaries”, the *Historical Dictionary of Modern Greek* (ILNE) of the Academy of Athens. Note that also the Dictionary of Medieval Greek of Kriaras (1968–) shares the same structure, as it too, was based, as a concept, on the *Historical Dictionary of Modern Greek*.

διακλύζω Σιν. **δακλύζω** Κερ.Κοτ.Τραπ.
Χαλδ. **δακλύω** Χαλδ. **δακλυῶ** Οίν. **δακλῶ**
Χαλδ. **δακλῶ** Χαλδ. **δακλύγω** Σάντ.Χαλδ.
Παθητ. **δακλύσκουμαι** Μετοχ. **δακλυσμένος**,
δακλυγμένος.
'Από τὸ ἀρχ. **διακλύζω**=ἐκπλύνω, ξεπλύνω.
1) Πλύνω καὶ ξεβγάλω τι μὲ καθαρὸ
νερό: **Δακλύζω** τὸ ποτήριον. 2) Καθαρίζω
σκεῦος τι διακινῶν αὐτὸ καὶ ἐκτινάσσω τὸ
περιεχόμενον ὕδωρ. 3) Πλύνω: **Δακλύζω** τὸ
στόμα μ'.

Picture 1: Papadopoulos (1958: 263)

*διάβασμα το, **δέβασμα** ΒΧ, **δᾶβασμα** ΒΧ,
ζβᾶισμα ΜΠΤ, **ζιβᾶισμα** Μ.
Οἱ δύο τελευταῖοι τύποι ἀπὸ τον τύπ. **ζβαίχου**
<**διαβάζω**.
1. **Διάβασμα** κοιν. **Τὸ δέβασμα** σ' καλέ ρ,
δεβᾶζ' καλὰ Χ, **τὸ ζβᾶισμά** σι καλέρ ἐνί, ἐνί
ζβαίχου κα Μ, **τὸ διάβασμά** του καλό εἶναι,
διαβάζει καλὰ. 'Οσοί **έχου ζβαίγματα** σήμερε
Μ, **δεν έχεις διαβάσματα** σήμερα; 2. **Ευχή**
θρησκευτική κοιν. 'Ενί **θέου ζβᾶισμα**, **να μὴ**
λει ο παπά να νι ζβαίσει Μ, **θέλει διάβασμα**
(**ευχής**), **νά 'ρθει ο παπάς να τον διαβάσει**.
3. **Καθοδήγηση**, **υποβολή συμπεριφοράς** κοιν.
Ἄν' εφωτιάε για ζβᾶισμα, **ὁ καταβήτσερε** Μ,
τον φώναξε να τον «διαβάσει», **δεν κατάλαβες**;

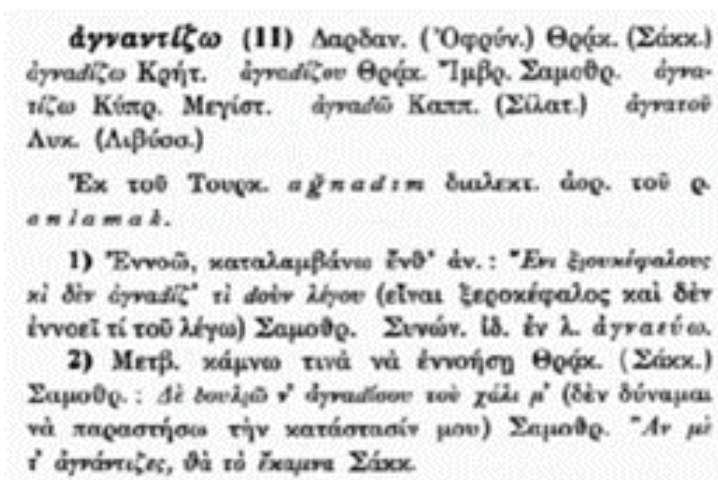
Picture 2: Costakis (1983: 262)

δέχομαι (δέχομαι) Ἄπουλ. (Καλημ. Μαρτάν.) γ' ἐνικ. δέχεται Ἄπουλ. (Καλημ.)
 ἀφέρεται Καλαβρ. (Μπόβ.) δέχει Ἄπουλ. (Μαρτάν.) παθ. ἀόρ. γ' ἐνικ. ἐδέφθη
 Ἄπουλ. (Μαρτάν.) Ἄπαρ. παθ. ἀόρ. δεφθῆ Ἄπουλ. — Rohlf's Beitr., 151 —
 Sprichw., 143 (438).

Τὸ ἀρχ. δέχομαι.

1) Δέχομαι, κἄνω δεχτὸν κάποιον δ.π.: 'ὲ σ-σε σῶδζω δεφθῆ = δὲν ἤμπορῶ νὰ σὲ δεχτῶ Rohlf's Beitr., 151. Τοῦσ' ὁ καιρὸ φουχρὸ 'έ μ-μον δέχεται = αὐτὸς ὁ ψυχρὸς καιρὸς δέ μου εἶναι εὐπρόσδεκτος Rohlf's, Sprichw., δ.π. Ἡ σημ. ἦδη ἀρχ.
 2) Ὡς τριτοπρόσωπο, ταιριάζει, πρέπει δ.π.: Μοῦ δέχεται 'είσ' ἡ γραβάτα; =
 μοῦ ταιριάζει αὐτὸς ὁ λαίμοδέτης; Μαρτάν. 'εἶτ-τ' ἀδ-δαί 'έ σ-σον δέχεται = αὐτὸ
 τὸ καπέλλο (σκιᾶδι) δὲ σοῦ πᾶει αὐτόθ. 'ἦ δ-δέχει οὐτ-το πρᾶμα = τῆς ταιριάζει
 αὐτὸ τὸ πρᾶμα Καλημ. 'έ τ-του δέχει νὰ πῆ οὐτ-το πρᾶμα = δὲν του ἀρμύζει νὰ
 πῆ αὐτὸ τὸ πρᾶμα αὐτόθ. Πβ. τὸ Νεοελλην. μοῦ δέχεται = μὲ συμφέρεi Πελοπν.
 (Κορινθ.). || Φρ. Μοῦ δέχεται ἄρια ἀτ-τῆ τ-τάλασ-σα = μὲ ὠφελεῖ ὁ ἀέρας τῆς θά-
 λασσας Καλημ. Μοῦ ἀφέρεται = μοῦ χρησιμεύει Μπόβ. β) Δίνεται ἡ εὐκαιρία, ἡ
 σύμπτωση Μαρτάν.: 'Ἐδέφθη καὶ βόρασα ἄ σ-σάκ-κο σ-σιτάρι = δόθηκε ἡ εὐκαι-
 ρία καὶ ἀγόρασα ἓνα σακκὶ σιτάρι.

Picture 3: Karanastasis (1986: 253)

Picture 4a: From ILNE (1938: entry ἀγναντίζω II)

διάρμισμα τό, διάρμισμα [dǵármizma] Αιολ. (Κυδων.) Θράκ. ἑ. Ἑλλ. (Αἴν.) Ἰων. (Βουρλ.) Κάρπ. Κρήτ. Νάξ. (Ἀπίραθ.) Σέρρ. — Λεξ. Πρω. Δημητρ. Σταμ. Τσιούν. Ὑπερλ. διάρμ'σμα [dǵármizma] Ἰμβρ. Λέσβ. γάρμισμα [ǵármizma] Κάρπ. τζάρμισμα [dzármizma] Κάρπ. γί-άρμισμα [fǵármizma] Κάλυμν. διάρμοσμα [dǵármiozma] Κάρπ.

Ἀπό τὸ ρ. διαρμίζω (θ. ἄορ. διαρμισ-), ὅπου καὶ τύπ. γιαρμίζω, τζιαρμίζω, καὶ τὸ παραγωγ. ἐπίθμ. -μα. Ὁ τύπ. διάρμοσμα μὲ παρετυμολογ. ἐπίθρ. τοῦ ρ. ἀρμόζω.

1) Ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ρ. διαρμίζω 2, ἡ τακτοποίηση, ἡ τάξη Αἰολ. (Κυδων.) Θράκ. ἑ. Ἑλλ. (Αἴν.) Ἰμβρ. Ἰων. (Βουρλ.) Κάλυμν. Κάρπ. Κρήτ. Λέσβ. Σέρρ. — Λεξ. Πρω. Δημητρ. Σταμ. Τσιούν. Ὑπερλ.: *Θέλω καλὸ διάρμισμα στὸ σπίτι, ὄχι τσαπατσουλικά!* Ρεθύμν. (Μαλάκ.) *Μωρέ, χαρὰ στὸ γάρμισμα ἀπὸ 'καμὲς τοῦ σπιτίου!* Κάρπ. Συνών. βλ. λ. διάρμιση. Ἀντίθ. ἀδιαρμισιά. 2) Ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ρ. διαρμίζω 1, ἡ φύλαξη Ἰων. (Βουρλ.) 3) Ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ρ. διαρμίζω 3, τὸ ἀνακάτωμα Νάξ. (Ἀπίραθ.): *Ἦκαμὲς του πάλι σήμερα διάρμισμα τοῦ νεροῦ! Εἶδα λοῦται καὶ τὸ μετατόπισες ἂ' τὸ 'να μπιθάρει στ' ἄλλο;*

Picture 4b: From ILNE (2016: entry διάρμισμα)

δέμα(ν) το, Πιρτζῆρ. Μανασσ. Β 300, Ερμων. Κ 195, Δεζγ. πικδ. (Tsiouni) 627, Λιβ. Ρ 1427, Λιβ. Sc. 377, 752, Λιβ. Esc. 1494, 1844 (ζριτ. υπ.), Λιβ. Ν 1343, 1645, Αρχιλ. Ν 377, Ψευδο-Γεωργηλ., Ἄλ. Κων/π. 590, Σκλέντζα, Ποιήμ. 3^ο, Πεντ. Αρ. XXX 3, 13, 15, Στάθ. Γ' 439, Ροδολ. (Μανώσ.) Γ' [428], Ροδολ. Ε' [81], Συνομμ., Πιστ. φιδ. Γ' [831], Ε' [216], Τζάνε, Κρ. πὸλ. 272²⁶. *δ ἡ μ μ ν*, Μιχλ. 20¹¹⁻¹³, 22¹², 252¹⁴⁻²⁵, 654²⁸.

Το μτρν. ουσ. *δέμα*. Η λ. και σήμ. (Δημητράκ., λ. *δέμα*) και ως τοπων. (Βλ. Σαφρή I., Αθ. 40, 1928, 136).

1) Αυτὸ με τὸ ὁποῖο δένομε κ., σκεινί, τεινίχ (Η σημασ. μτρν., 1-5, λ. *δέμα* 1): *ἔλυσε με τὰ χέρια-της τοῦ πιττακίον το δέμαν* Λιβ. Sc. 377. 2) *Δέμα*, δεμάτι (Η σημασ. τον 5. αι., Lampe, Lex., λ. *δέμα* 1 και σήμ., Δημητράκ., ὅ.π. 3): *λάβρες, βεργόνια, δέματα καλὰ ἐταί σοβεμένα* Ροδολ. (Μανώσ.) Γ' [428]. 3) Δεσμός: *εσὺ τὸ ἀδετον τὸ δέμα της Τριάδος εἶσαι και μοροσόσιος ἀγάτη της μοιάδος*; Σκλέντζα, Ποιήμ. 3^ο: *μῆσα εἰς τὴ φιλιὰ πὸδ 'ναι σ' εσάς ἡ τόση ἀτόμενε παντοτινὸ δέμαν ἀνάμεσάσας* Ροδολ. Ε' [81]. 4) Δεσμά: *'χ τὰ χέρια λῶσειτέ-την κι' ἀπὸ τ' ἀνάξια δέματα λυ-*

Picture 5: Kriaras (1977: 9)

The entry structure or microstructure of all the above-mentioned projects is, as you can see, tripartite: It consists of the following “sections”, which, were translated in the XML format of the Cappadocian dictionary’s template as “Elements” (for more information, see Karasimos et al. 2020):

- (i) A **Formal Section**, where the variant dialectal forms are set out, with phonetic transcription, part of speech characterization and geographical distribution, realized as “attributes”, and with bibliographic source data available as a drop-down list.
- (ii) An **Etymological section**, where the word’s origin (native/loanword) and dating are recorded. This is our only free-text field, as etymology remains a domain where XML encoding has yet to be standardized.
- (iii) A **Senses section**, with numbered senses and sub-senses, which include, as attributes, definitions, examples, quotations and documentation from oral and written corpora, and also including “special” types of examples, such as proverbs, songs and riddles. The latter type of examples required additional customization of the DTD, as they involved on the one hand “double” translations (literal and metaphorical) and on the other special formatting (verses).

3. Special issues of morphophonetic representation

3.1. Transcription

We have already touched upon the issue earlier, when we mentioned the problem that the older written sources of the dictionary employ a variety of symbolisms, not consistent with each other and not always easily interpretable. All of them had to a) be unified and homogenized and b) be represented in a system easily accessible and comprehensible. That is, the transcription needed to be given both in the International Phonetic Alphabet (for reasons of scientific clarity and accessibility to the international academic community) and in some form of the Greek alphabet (for reasons of accessibility to the general public).

In this respect, the project was greatly assisted by the previous work done on the topic by the *Historical Dictionary of Modern Greek* and its transcription system, which the Cappadocian historical dictionary also adopts. The specialized groundwork of the Historical Dictionary provides correspondence tables for all the variant transcription systems to be found in the standard dialectological publications on Cappadocian.

Καππαδοκική

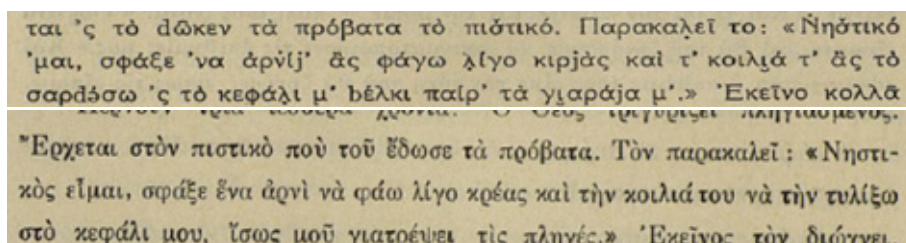
Καρακίτης 1885	Λαγαράς 1886	Πουκίτης 1906	Ασφραχίου 1946	Κετοργίου 1951	Μαυρογλυφίδης - Κίτσις 1960	Κωστήρας 1964	Αναστασίου 1976	Janse 2004, 2011	IANE	ΣΦΑ
		ä	ä		ä	ä	ä		ä	ae
		ö			ö		ö	ö	ö	e
		ü			ü	ü	ü	ü	ü	y
		ə		ə	ə	ə	ə	ɪ	ɪ	u
			ä, ɪ, k̄	ä, ɪ, k̄	ä, ɪ, k̄	ä, ɪ, k̄	ä, ɪ, k̄		ä, ɪ, k̄	p', t', k'
			k̄	k̄	k̄	k̄	k̄		k̄	k
				k̄	k̄		k̄	c	k̄	c
		q							q	q
b, d, g		b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g
						ɣk̄	g		ɣk̄	g
	kh	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	x	ḫ	x
	ç	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ç	ḫ	ç
	gh	ḡ	ḡ	ḡ	ḡ	ḡ	ḡ		ḡ	ḡ
	ç'		j	j	j	j	j	j		j
		λ	λ	λ	λ	λ	λ		λ	l
	λ'							lj	λ	l'
		ν	ν	ν	ν	ν, ν̇	ν	n		n
		ν̇	ν̇	ν̇	ν̇		ν̇	ṅ	ν̇	ṅ
	γ	γ (?)	γ (?)	γ (?)	γ (?)		γ (?)			ɣ
sch	oo	ö, ç	ö	ö	ö, ö̇	ö, ö̇	ö	ɪ	ö	f
		ç	ç	ç	ç	ç	ç	z	ç	ʒ
ç'	no	no							no	ts
c'	τç	ç	τö	τö	τö, τö̇	τö	τö	ts	τö	tʃ
g'	çç	j	τç	τç		τç	τç	dʒ	τç	dʒ

Picture 6: The variant transcription of Cappadocian texts and manuscripts (Manolessou et al. 2012)

If one is not aware of the potential variety of representation practices in the written sources, one can easily misread the data. To give a couple of concrete examples.

3.1.1. The case of Kentro Mikrasiatikon Spoudon approach

The system employed by the publications of the Kentro Mikrasiatikon Spoudon employ the symbols λ with superimposed or undersided dot, and ν with superimposed dot (Mavroxalybidis & Kesisoglou 1960).

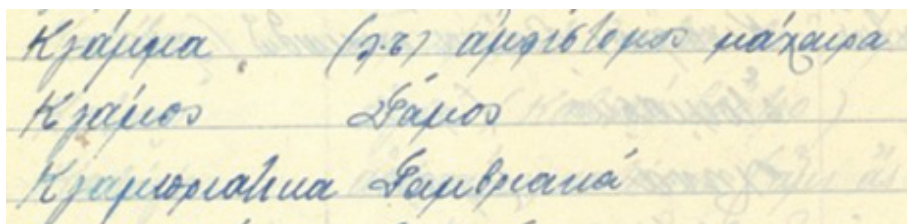
Picture 7: Text sample from Mavroxalybidis & Kesisoglou (1960)

This representation is in fact a trap: one is led to believe that it records a special kind of pronunciation of /l/ and /n/, when in fact it is nothing of the kind: these symbols represent the “normal” sounds [l] and [n]. The special notation starts from the assumption that the “default” realization of the phonemes /l/ and /n/ in Standard Modern Greek, when they are followed by the front vowels /e/ and /i/, is as the palatal allophones [ɫ] and [ɲ] — i.e. that Standard Modern Greek is like the local dialect of Patras or Eastern Crete. So a “special notation”, the dot in this case, is used to signal the ABSENCE of palatalization from Cappadocian. The dot just means that the words in question are supposed to be read: [paraka'li] [nifti'ko] [ar'ni] ['liyo] and not [paraka'li] [nifti'ko] [ar'ni] ['liyo].

3.1.2. Three Cappadocian sub-dialects

The second example is from three Cappadocian sub-dialects, those of Malakopi, Flogita and Silata, possess a realization of /k/ or /ɣ/ which is very velar, in fact [q]. This sound is represented in a variety of ways in the sources:

As <κ̣> with a superimposed dot, as plain <κ> or as <κγ>:

Picture 8: Text sample from Anthopoulos (1937–1938)

Κρέμασεν ένα κλωστή, και πήρεν ένα μήλο. Τόν δο έφαγεν, πόμη-
σο ρουργούρι τ. 'Απού άργάς τόν ήρταν τα έφτά παληκίρμα
πάλι το θύρα ήβραν δο ραπαδιμένο. "Τστερα άνοιξάν δο, κα.

Picture 9: Text sample from Dawkins (1916) (Silata)

All three representations <κ>, <κ̣> and <κγ>, are in fact the same sound, [q], which may correspond to two different phonemes, /k/ or /ɣ/. The *Historical Dictionary* of the Academy of Athens also offers a custom-made system of phonetic representation, based on the Greek alphabet, with some additional symbols used as diacritics, which combines on the one hand systematic one-to-one mapping with the IPA and at the other increased readability and comprehensibility through the retention of standard Greek orthography. We cannot stress how crucial this is for dialects such as Cappadocian, where massive phonetic and morphological changes have rendered even common words of the standard completely unrecognizable.

For example, it is by far preferable to spell *αυιτσα* or *ευιτσα* instead of *αβιτσα* /avitsa, since the etymological connection to *αυγή*, *αυγίτσα* becomes immediately obvious and the sense ‘dawn’, ‘morning’ transparent. Similarly, *νεγγριώνα* spelt with double <γγ> instead of <γκ> or <g> provides an insight to the origin of the word, that it has something to do with *αγγούρια* ‘cucumbers’, and thus can help one to guess its meaning ‘vegetable garden’

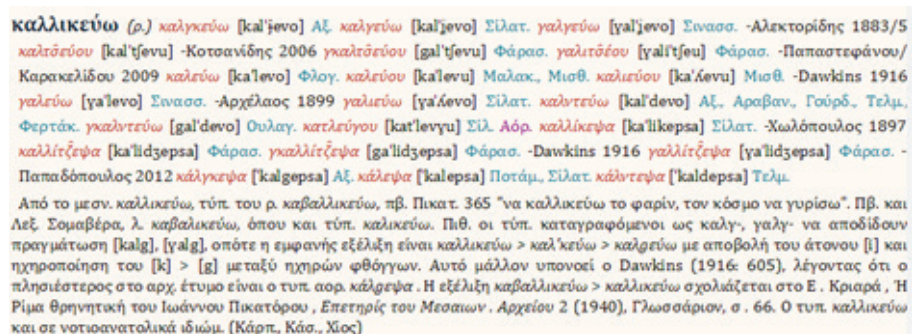
Of course, the use of diacritics adds a level of difficulty in digitization, as these are not always easily rendered with the standard fonts available, especially when they stack one on top of the other. Whereas the *Historical Dictionary of Modern Greek* employs a custom-made font of its own, **Athens Academy fonts**, it was a conscious decision early on in our planning not to use any fonts or glyphs which are not part of the Unicode Standard, and to employ only fonts which belong to Microsoft’s ClearType collection (such as Cambria, Calibri, Corbel) because these allow for much better alignment of diacritics on top of main letter glyphs.

4. Lemmatization

One of the most serious problems we face in compiling the Cappadocian dictionary is that of lemmatization, i.e. the selection of the headword. This is because this dialect has undergone a great number of phonetic and morphological changes, more than any

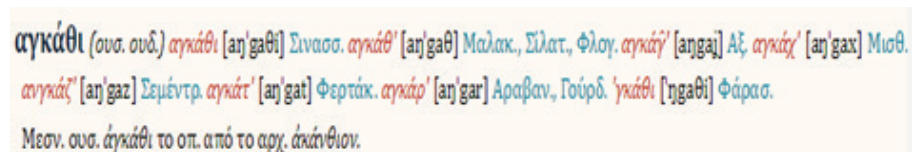
other Greek dialectal variety, both due to the length of time of its separation / isolation from the other forms of Greek, about a thousand years, (from the 11th c.), and due to intense contact with Turkish. This entails that a) its forms frequently are very distanced from the Standard and most other dialectal varieties of Greek and b) more importantly, each local Cappadocian form is distanced from all others; each settlement may present its own variant (see also Manollesou & Katsouda 2021; Forthcoming).

Let's give a concrete example:

Picture 10: The entry καλλικεύω from TLex software entry

For the verb 'to ride' each settlement presents different variants, such as καλγκεύω, καλτσέου, καλιεύω, γαλιεύω, γκαλντεύω, κατλέιγυ. The only way to unify them is to subsume them under an unattested headword καλλικεύω, which corresponds to the word's medieval etymon, the point of origin of all the changes (n.b. in turn this comes from the Standard word καβαλλικεύω). Whether the headword will be an unattested reconstructed one or not to a certain extent depends on the available evidence of the sources. One of the Cappadocian dialects, that of Sinasos, is much more conservative than all the others (or much more affected by the standard?). If the word happens to be preserved in the texts from Sinasos, then the headword will probably be attested. For example:

Picture 11: The entry αγκάθι and its variant formations

The problem becomes more acute when the phonetic change involves the initial vowel or consonant of the word, as this affects the alphabetical order of the dictionary (this is less of a problem in an electronic than in a print dictionary, but still there are many readers who “browse” instead of just “search”).

A concrete example involves the adaptation of loanwords from Turkish which start with /k/ (e.g. *καμπούρης* ‘hunchback’ from Turk. *kambur*). Since the local Turkish dialects of Eastern Anatolia present a change /k/ > /ɣ/, loanwords entering Cappadocian from local Turkish varieties often show initial /ɣ/, e.g. *γαμπούρ*’ Misti.

καμπούρης (επίθ.) *καμπούρης* [kam'buris] Γούρδ. *γαμπούρ*' [ɣam'bur] Μαλακ. *γαμπούρ* [ɣam'bur] Μισθ. Φάρας. *γαμπύρ* [gam'bur] Ουλαγ. θηλ. *γαμπορούτσα* [ɣambu'rutʃa] Φάρας.
Από το τουρκ. επίθ. *kambur* = *καμπούρης*.

Picture 12: The entry *καμπούρης* και its variant formations with initial /k/ and /ɣ/

If there exists at least one subdialect which does not present this phenomenon, the case is straightforward, the headword will be an attested word starting with <κ>. But if not, then the headword, unless one wishes to resort to reconstruction again (less justifiable in the case of loanwords), will start with <ɣ>.

γαπαχλούς (ουσ. αρσ.) *γαπαχλούς* [ɣapax'lus] Φάρας.
Από το τουρκ. επίθ. *kabaklı*.
1 Κολοκύθι ως γλυκό κουταλιού
γαπαχουφαί (ουσ. ουδ.) *γαπαχουφαί* [ɣapaxu'fa'i] Φάρας.
Από τα ουσ. *καμπάκι*, όπου και τύπ. *γαπάχι*, και *φαί*.
Φαγητό με κολοκύθια.

Picture 13: The entries *γαπαχλούς* and *γαπαχουφαί*

Here the derivative and the compound are to be found only in Pharasa, and so start with <ɣ>. However, the simplex word is to be found in many areas, and therefore the headword starts with <κ>, something which disrupts the word-family.

καμπάκι *γαμπάκι*' [gabak] Ουλαγ. *γαμπάχ'* [ɣa'bak] Μαλακ., Ποτάμ. *γαμπάχ'* [ɣa'bak] Αραβαν., Μισθ. *γαπάχι* [ɣa'paxi] Φάρας. Πληθ. *γαμπάκια* [ɣa'baʃa] Μισθ.
Από το τουρκ. ουσ. *kabak* = κολοκύθι.
1 Κολοκύθι ό.π.τ.: *Γαπαχού γούτσια* (Σπόρια κολοκυθίου) Μισθ. -Κοτσιανίδης 2006 *Εγώ μι γαπάια να σπέρου* (Εγώ με κολοκύθια θα σπείρω) Μισθ. -ΑΠΥ-Καρατο. *Έχου γαμπάχια, ε δάνου δα φέτις φέτις, τεγανίζου δα τρώου' μετά εκείνου του γαμπάχ' ξίνου δου, ξίνου δου, μάζου λίου αλεύρι' δάνου κιοφτάδης* (Έχω κολοκύθια, τα κάνω φέτες-φέτες, τα τηγανίζω τα

Picture 14: The entry *καμπάκι*

It really is questionable whether one should create an unattested form such as “καμπακοφάι” in order to keep the family together. As in the previous case, the issue is again connected with the availability of attestations. If we had more sources discussing food in other Cappadocian villages, perhaps our lemmatization would be different, as some forms with initial /k/ may have been available.

5. Concluding remarks

In the short time slot available to us we have hoped to show that the Dicadland project is a major, state-of-the-art endeavour in the field of dialectal lexicography, which will produce a concrete and highly useful work of reference. The data discovered and presented allow for important advances in our knowledge of the Greek dialects. This includes both the interpretation of known data (homogenization, phonetic analysis, new and improved etymologies, explanation of changes, establishment of semantic ranges through comparative examination) and the addition of new and original data. The methodology adopted brings to the fore many thorny issues of dialectal lexicography, which we hope, if not to solve, at least to highlight from several aspects.

To conclude, we provide a golden standard template for future dialectal dictionaries, computational lexicography and digital humanities and we introduce a new era of Digital Humanities in Dialectology and Lexicography by following the dominant trends and schemata of this new discipline. Moreover, we build a concrete and fully adaptable basis for the preservation of endangered dialects of Modern Greek and their cultural heritage. Finally, the open data — open access policy will help the extension of the research community and engage the native speakers to provide more data in the near future.

References

- Anthopoulos, Th. 1937–1938. *Φλογητά* [*Flogita*]. Unpublished manuscript, ILNE archive No. 1547. Athens: Academy of Athens [in Greek].
- Costakis, Th. 1986. *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου* [*Dictionary of the Tsakonian Dialect*]. Vol. 1. Athens: Academy of Athens [in Greek].

- Dawkins R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor. A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granger, M. & S. Paquot. 2012. *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- ILNE 1933 — *Ιστορικών Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων* [*Historical Dictionary of Modern Greek, both of the Standard and the Dialects*]. Vol. 1. Athens: Academy of Athens [in Greek].
- ILNE 2016 — *Ιστορικών Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων* [*Historical Dictionary of Modern Greek, both of the Standard and the Dialects*]. Vol. 7. Athens: Academy of Athens [in Greek].
- Innsbruck EDD Online 3.0 — English Dialect Dictionary, University of Innsbruck. Available at: <http://eddonline-proj.uibk.ac.at/edd/termsOfUse.jsp> (accessed on 28.11.2022).
- Karanastasis, A. 1986. *Ιστορικών λεξικόν των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας* [*Historical Dictionary of the Greek Dialects of South Italy*]. Vol. 2. Athens: Academy of Athens [in Greek].
- Karasimos, A., I. Manolessou I. & D. Melissaropoulou. 2020. Creating a DTD template for Greek dialectal lexicography: the case of the Historical Dictionary of the Cappadocian dialect. In Z. Gavriilidou, M. Mitsiaki & A. Fliatouras (eds), *Proceedings of the 19th Congress of the European Association for Lexicography- EURALEX XIX, Alexandroupolis, September 2021*. Vol. 1. Komotini: Democritus University of Thrace, 305–314.
- Kriaras, E. 1968-. *Λεξικό τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας, 1100–1669* [*Dictionary of Greek Medieval Vernacular Literature, 1100–1669*]. Vol. 1–22. Thessaloniki: Centre for the Greek Language [in Greek].
- Kriaras, E. 1977. *Λεξικό τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας, 1100–1669* [*Dictionary of Greek Medieval Vernacular Literature, 1100–1669*]. Vol. 5. Thessaloniki: Centre for the Greek Language [in Greek].
- Manolessou, I. & G. Katsouda. 2021. Drawing the line between synchrony and diachrony in historical and dialectal lexicography. In Z. Gavriilidou, L. Mitits & Sp. Kiosses (eds.), *Proceedings Book of Euralex XIX (Congress of the European Association for Lexicography)*. Vol. 2. Komotini: Democritus University of Thrace, 83–92.
- Manolessou, I. & G. Katsouda. Forthcoming. On lemmas and dilemmas again: problems in historical dialectal lexicography. In *Proceedings of the 11th International Conference on Historical Lexicography and Lexicology (Universidad de La Rioja, 15–18 June 2021)*.
- Manolessou, I., S. Beis & C. Basea-Bezantakou. 2012. *Η φωνητική απόδοση των νεοελληνικών διαλέκτων* [*The phonetic transcription of the modern Greek dialects*]. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* [*Lexicographic Bulletin*] 26: 161–222 [in Greek].
- Mavrochalyvidis, G. & I. Kesisoglou. 1960. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Αξού* [*The Dialect of Axos*]. Athens: Centre for Asia Minor Studies.
- Papadopoulos, A. A. 1958. *Ιστορικών λεξικόν τῆς ποντικῆς διαλέκτου* [*Historical Lexicon of the Pontic Dialect*]. Vol. 1: Α–Λ. Athens: Epitropi Pontiakon Meleton [in Greek].

ISSN: 1792-3743